

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
EKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE



Līga Āboliņa

ĢIMENE UN TĀS ATBALSTA POLITIKAS
ATTĪSTĪBA LATVIJĀ (1990 – 2015)

PROMOCIJAS DARBS

Doktora zinātniskā grāda iegūšanai demogrāfijas nozarē
Apakšnozare: sociāli ekonomiskā demogrāfija

Zinātniskais vadītājs
Dr.habil.oec., prof. Pēteris Zvidriņš

Rīga, 2016



Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

SATURS

PROMOCIJAS DARBĀ LIETOTO AKRONĪMU, ABREVIATŪRU UN SIMBOLU SKAIDROJUMI	6
PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO TABULU SARAKSTS	7
PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO ATTĒLU SARAKSTS	7
PIELIKUMU SARAKSTS	9
IEVADS	10
1. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKAS UN ĢIMENES KĀ SOCIĀLI EKONOMISKĀS VIENĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI	19
1.1. Ģimenes atbalsta politikas vieta un loma transformācijas sabiedrībā	19
1.2. Ģimenes definīcija, tās būtība un loma ģimenes atbalsta politikā	26
1.3. Ģimenes raksturojums	37
1.3.1. Ģimeņu skaita, lieluma un sastāva raksturojums Latvijā	38
1.3.2. Nepilnās un daudz bērnu ģimenes - nabadzības riskam visvairāk pakļauto ģimeņu tipi	53
2. ĢIMENES VEIDOŠANĀS UN NOTURĪBA	65
2.1. Laulības loma un nozīme padomju okupācijas periodā	65
2.2. Laulības noslēgšana un tās noturība kopš latvijas neatkarības atjaunošanas	68
2.3. Laulība kā vērtība mūsdienu sabiedrībā	76
3. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKA UN DZIMSTĪBAS DINAMIKA	84
3.1. Dzimstības raksturojums un attīstība	84
3.2. Vēlamais bērnu skaits ģimenē, to ietekmējošie faktori	89
3.3. Bērnu piedzimšanas atlikšana	97
3.4. Dzimstība ārpus laulības	105
4. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKAS ATTĪSTĪBA UN IEDARBĪGUMS LATVIJĀ KOPŠ NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS	110
4.1. Atbalsts ģimenēm no 1990. līdz 1994.gadam	112
4.2. Atbalsts ģimenēm no 1995. līdz 2002.gadam	117
4.3. Atbalsts ģimenēm no 2003. līdz 2008.gadam	126
4.3.1. Vadošās valsts pārvaldes iestādes bērnu un ģimenes atbalsta politikas jomā izveide un darbība	128
4.3.2. Uzturlīdzekļu garantiju fonda izveide un darbība	134
4.4. Ekonomiskās krīzes ietekme uz ģimenes atbalsta sistēmu un pēckrīzes risinājumi no 2009. līdz 2015.gadam	138
4.5. Atbalsts ģimenēm atvieglojumu un pakalpojumu veidā	143
4.5.1. Nodokļu atvieglojumi	143
4.5.2. Atbalsts ģimenēm pakalpojumu veidā	147
4.5.3. Atbalsts darba un ģimenes dzīves saskaņošanai	148
4.6. Ģimenes atbalsta politikas iedarbīgums	156
SECINĀJUMI	165

PRIEKŠLIKUMI	172
IZMANTOTIE TIESĪBU AKTI, POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI UN ZIŅOJUMI	176
IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI	180
PIELIKUMI	193
1.PIELIKUMS	194
Termina "ģimene" tipu daudzveidība un skaidrojums	
2.PIELIKUMS	196 ERROR!
Metodoloģiskais apraksts par vidējo vecuma starpību starp bērniem atkarībā no mātes dzimšanas gada no 1955. gada līdz 1990. Gadam	BOOKMARK NOT DEFINED.
3.PIELIKUMS	198
10.08.1976. LPSR Ministru padomes rīkojuma Nr.474-r "Par starpresoru padomes demogrāfisko problēmu izpētei izveidi" kopija	
4.PIELIKUMS	202
27.05.1980. Latvijas KP Centrālās komitejas un LPSR Ministru padomes lēmuma Nr.304 "Par demogrāfisko situāciju un iedzīvotāju dabiskā pieauguma stimulēšanas pasākumiem Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā" kopija	
5.PIELIKUMS	219
04.08.1987. Latvijas KP Centrālās komitejas un LPSR Ministru padomes un Latvijas Republikāniskās Arodbiedrību padomes lēmuma Nr.262 "Par pasākumiem demogrāfiskās situācijas uzlabošanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā" kopija	
6.PIELIKUMS	236
14.02.1989. Latvijas PSR Ministru padomes un Latvijas Republikāniskās Arodbiedrību padomes lēmuma Nr.46 "Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā" kopija	
7.PIELIKUMS	260
Autores intervijas ar ekspertiem un valsts un pašvaldības amatpersonām	
7.1.PIELIKUMS	261
Intervija ar Rīgas domes deputātu, Sociālo lietu komitejas locekli Ainaru Baštiku 2015.gada 12.novembrī (audio).	
7.2.PIELIKUMS	262
Intervija ar Labklājības ministrijas Bērnu un ģimenes politikas departamenta direktori Līviju Liepiņu 2015.gada 20.novembrī (audio).	
7.3.PIELIKUMS	263
Intervija ar bijušo Bērnu un ģimenes lietu ministrijas valsts sekretāri, bērnu un ģimenes politikas eksperti Ivetu Zalpēteri, kas notika rakstiski 2015.gada 13.novembrī.	

7.4.PIELIKUMS	266
Intervija ar sociālo jautājumu ekspertu, biedrības “Latvijas Samariešu apvienība” vadītāju Andri Bērziņu, kas notika rakstiski 2015.gada 25.novembrī.	
7.5.PIELIKUMS	268
Intervija ar Tieslietu ministrijas Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas direktoru Edgaru Līcīti, kas notika rakstiski 2015.gada 19. un 20.martā.	
7.6.PIELIKUMS	271
Intervija ar Attīstības finanšu institūcijas “ALTUM” speciālisti, kas notika rakstiski 2015.gada 15.maijā	
7.7.PIELIKUMS	272
Intervija ar pētnieku un ārstu Raulu Vēliņu, kas notika rakstiski 2015.gada 11.decembrī	

PROMOCIJAS DARBĀ LIETOTO AKRONĪMU, ABREVIATŪRU UN SIMBOLU SKAIDROJUMI

<i>ANO</i>	Apvienoto Nāciju Organizācija
<i>bij.</i>	Bijušais
<i>CSP</i>	Centrālā Statistikas pārvalde
<i>ESSPROS</i>	Eiropas integrētās sociālās aizsardzības statistikas sistēma
<i>IKP</i>	Iekšzemes kopprodukts
<i>LBAS</i>	Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība
<i>LKP CK</i>	Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja
<i>LPSR</i>	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
<i>LR AT</i>	Latvijas Republikas Augstākā tiesa
<i>LU</i>	Latvijas Universitāte
<i>N</i>	Respondentu skaits
<i>NVO</i>	Nevalstiskā organizācija (-as)
<i>OECD</i>	Organization of Economic Cooperation and Development (angļu val.)
<i>PKC</i>	Pārresoru koordinācijas centrs
<i>PSRS</i>	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
<i>RD</i>	Rīgas dome
<i>Skat.</i>	Skatīt
<i>UGF</i>	Uzturlīdzekļu garantiju fonds
<i>UGFA</i>	Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācija
<i>utml.</i>	un tamlīdzīgi
<i>u.c.</i>	un citi
<i>VSAA</i>	Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO TABULU SARAKSTS

<i>Nr.</i>	<i>Nosaukums</i>	<i>Lpp.</i>
3.1. tabula	Vidējā vecuma starpība starp bērniem atkarībā no mātes dzimšanas gada	101
4.1.tabula	Ģimenes valsts pabalsta apmērs no 01.01.1999. (apmērs latos)	123
4.2.tabula	Valsts pabalsti ģimenēm ar bērniem un izmaiņas tajos Latvijā no 2003. līdz 2008.gadam	127

PROMOCIJAS DARBĀ IZVEIDOTO ATTĒLU SARAKSTS

<i>Nr.</i>	<i>Nosaukums</i>	<i>Lpp.</i>
1.1.attēls	Ģimenes atbalsta politikas vieta hierarhijā	21
1.2.attēls	Ģimenes politikas sistēma	24
1.3.attēls	Ģimenes vidējā lieluma un ģimenēs dzīvojošo īpatsvara dinamika no 1970. līdz 2011.gadam	41
1.4.attēls	Ģimenes valsts pabalsta saņēmēju skaita un pabalsta vidējā lieluma (EUR) izmaiņas 2001. - 2014.gadā	42
1.5.attēls	Ģimeņu sastāvs 2000.gadā, %	43
1.6.attēls	Ģimeņu sastāvs 2011. gadā, %	44
1.7.attēls	Ģimenes ar bērniem pēc bērnu skaita 1970.–2011.gadā, tūkst.	45
1.8.attēls	Ģimenes ar bērniem pēc bērnu skaita Latvijas reģionos 2000.un 2011. gadā, %	46
1.9.attēls	Ģimeņu ar nepilngadīgiem bērniem sadalījums Latvijas reģionos 2011.gadā, %	48
1.10.attēls	Ģimeņu ar bērniem sadalījums pēc tipa 2000. Un 2011.gadā, %	49
1.11.attēls	Nabadzības riska indekss nepilnajās un daudz bērnu ģimenēs no 2004. līdz 2014.gadam, %	64
2.1.attēls	Noslēgto un šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem, 1946. – 1989.gadā	67
2.2.attēls	Noslēgto un šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem 1990. – 2014.gadā	69

2.3.attēls	Speciālie laulības un laulības šķiršanas koeficienti vīriešiem un sievietēm no 1990. līdz 2013.gadam, ‰	70
2.4.attēls	Šķirtās laulības pēc to ilguma Latvijā no 1990. līdz 2014.gadam, ‰	74
3.1.attēls	Summārais dzimstības koeficients Latvijā no 1965. līdz 2014.gadam	87
3.2.attēls	Mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam: no 1965. līdz 2014.gadam	98
3.3.attēls	Mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam, otrajam, trešajam un nākamajiem bērniem: no 1990. līdz 2014.gadam	100
3.4.attēls	Mātes vidējais vecums bērnam, piedzimstot Latvijā un Eiropas Savienībā: no 2002. līdz 2014.gadam.	103
3.5.attēls	Ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvars Latvijā (1930. – 2014.) un Eiropas Savienībā (2000. – 2012.), ‰	107
4.1. attēls	Uz ģimenes atbalstu vērstu valsts pabalstu dinamika no 2008. līdz 2015.gadam	142
4.2.attēls	Iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamais minimums, atvieglojums par apgādājamo un minimālā darba alga (EUR) no 2008. līdz 2015.gadam	144
4.3.attēls	Nodarbinātība Latvijā un Eiropas Savienībā, no 2004. līdz 2013.gadam, sievietēm vecumā no 15 līdz 64 gadiem, ‰	150
4.4.attēls	Bērnu nodrošināšana ar aprūpes pakalpojumiem, izpildot Barselonas kritērijus, Latvijā un Eiropas Savienībā: no 2007. līdz 2012.gadam	151

PIELIKUMU SARAKSTS

<i>Nr.</i>	<i>Pielikuma nosaukums</i>	<i>Lpp.</i>
1.	Termina “Ģimene” daudzveidība un skaidrojums	194
2.	Metodoloģiskais apraksts par vidējo vecuma starpību starp bērniem atkarībā no mātes dzimšanas gada no 1955. gada līdz 1990. gadam	196
3.	10.08.1976. LPSR Ministru padomes rīkojuma Nr.474-r “Par starpresoru padomes demogrāfisko problēmu izpētei izveidi” kopija	198
4.	27.05.1980. Latvijas KP Centrālās komitejas un LPSR Ministru padomes lēmuma Nr.304 “Par demogrāfisko situāciju un iedzīvotāju dabiskā pieauguma stimulēšanas pasākumiem Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” kopija	202
5.	04.08.1987. Latvijas KP Centrālās komitejas un LPSR Ministru padomes un Latvijas Republikāniskās Arodbiedrību padomes lēmuma Nr.262 “Par pasākumiem demogrāfiskās situācijas uzlabošanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” kopija	219
6.	14.02.1989. Latvijas PSR Ministru padomes un Latvijas Republikāniskās Arodbiedrību padomes lēmuma Nr.46 “Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” kopija	236
7.	Autores intervijas ar ekspertiem un valsts un pašvaldības amatpersonām	260

IEVADS

Sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai nepietiek tikai ar ekonomisko izaugsmi. Nepieciešams arī iedzīvotāju kopums, taču pēdējās dekādēs Latvijā vērojama pastāvīga depopulācija un netiek nodrošināta tautas ataudze. 2011. gadā ģimeņu skaits sasniedzis vien 588 tūkstošus, kas ir par 6% mazāk nekā iepriekšējā tautas skaitīšanā pirms vienpadsmit gadiem, bet 2015. gada sākumā ģimeņu skaits varētu būt sarucis līdz 565 tūkstošiem. Salīdzinot ar 2000. gadu, laulāto skaits ar bērniem samazinājies par 30%, bet par 15% pieaudzis neprecētu pāru ar bērniem skaits, kā arī visu ģimeņu ar bērniem kopskaitā palielinājies nepilno ģimeņu īpatsvars.

Tautas ataudzi ietekmē daudz un dažādi faktori, tajā skaitā visā sabiedrībā notiekošās pārmaiņas. Summārais dzimstības koeficients Latvijā līdz 2014.gadam ir bijis zemāks nekā vidēji Eiropas Savienībā, arī valsts atvēlētais finansējums ģimenēm ar bērniem (procentuāli no IKP) pēdējos gados ir pieaudzis¹. Salīdzinoši nesen mainījies priekšstats par to, ka sociāli un ekonomiski attīstītām valstīm, kā arī valstīm ar augstu sieviešu īpatsvaru darba tirgū, raksturīga zema dzimstība. Iepriekš veiktos pētījumos un publikācijās [Myrskylā et al., 2009; Luci&Thévenon, 2011; Sobotka, 2013 u.c.] ir konstatēts, ka nozīmīgs dzimstību pozitīvi ietekmējošais faktors ir dzimumu līdztiesības līmenis valstī, kas izpaužas kā sieviešu augsti nodarbinātības rādītāji un vienlaikus visaptveroša valsts nodrošināta darba un ģimenes dzīves saskaņošanas sistēma. Tādejādi valstīs, kurās valsts atbalsts ģimenēm ar bērniem (īpaši bērnu aprūpes un pieskatīšanas pakalpojumiem) ir lielāks, arī dzimstība ir augstāka, savukārt valstīs, kurās atbalsts ir 1% un mazāk no IKP, parasti ir arī zema dzimstība. Latvijā dzimstību un ģimenes atbalsta sistēmu analizējuši P.Eglīte, L.Ezera, Z.Goša, V.Korpa, I.Mežs, I.Pavlina, A.Putniņa, I.Trapenciere, P.Zvidriņš u.c., detalizētāk pievērsoties tādiem ar ģimenes veidošanos, attīstību, dzimstību un atbalsta politiku ietekmējošiem aspektiem kā iedzīvotāju ataudzi veicinoši faktori un līdzšinējo atbalsta pasākumu iedarbīgums, nepilno ģimeņu sociāli ekonomiskā problemātika, nabadzība ģimenēs ar bērniem, bērnu un karjeras savienošanas iespējas, ģimenes atbalsta politikas ietekme uz demogrāfisko procesu attīstību u.c.

¹Latvijā 2011.gadā valsts atvēlētais finansējums ģimenēm ar bērniem bija viens no zemākajiem no OECD valstīm – 1,1 % no IKP, turpretim OECD vidējais atvēlētais finansējums tajā pašā gadā bija divas reizes lielāks. Savukārt 2013.gadā Latvijā atvēlētais finansējums ģimenēm ar bērniem sasniedza 2% no IKP, bet 2014. – 2015.gadā jau 2,25-2,5% no IKP [LM dati].

Veicinot dzimstību, vērā ņemams faktors Latvijā ir augstais iedzīvotāju nabadzības līmenis (t.sk. atsevišķu ģimeņu tipu nabadzība ir augstāka), atalgojuma atšķirības, kā arī nepietiekamais ģimeņu nodrošinājums ar tādām valsts un pašvaldības sociālajām garantijām un pakalpojumiem, kas varētu sekmēt bērnu dzimstības pieaugumu. Arī hierarhiski augstākajā ilgtermiņa plānošanas dokumentā – Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā „Latvija 2030” teikts, ka nebūs viegli ilgstoši un lielā mērogā uzturēt sociālo līdzekļu pārdali par labu dzimstības veicināšanai, turklāt tā, lai varētu cerēt uz depopulācijas apturēšanu. Tāpēc jāmeklē efektīvāki un lētāki veidi, piemēram, atbalstot māmiņām un tēviem „draudzīgus” uzņēmējus, popularizējot labās prakses piemērus un mūsdienīgas, elastīgas darba formas (e-darbs, attālinātais darbs, nepilna laika darbs u.c.) vecākiem ar maziem bērniem, palielinot šo vecāku iespējas atgriezties darbā un saskaņot darba un ģimenes dzīvi [Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 2010, 20].

Promocijas darba mērķis ir izvērtēt ģimeni kā sociāli ekonomisku vienību, un tās atbalsta politikas attīstību, iedarbīgumu iedzīvotāju ataudzes kontekstā.

Pētījuma objekts: ģimene kā sociāli ekonomisks institūts un ģimenes atbalsta politika Latvijā.

Pētījuma priekšmets: ģimeņu izmaiņas un ģimenes atbalsta politikas attīstība Latvijā.

Promocijas darba uzdevumi: 1) Raksturot ģimenes institūtu kā sabiedrības pamatsūnu un sociāli ekonomiskās funkcijas veicēju, izpētīt ģimenes jēdzienu. 2) Raksturot ģimeņu skaitu un sastāvu, analizējot to izmaiņas un ietekmējošos faktorus nuklearizācijas procesa attīstības kontekstā. 3) Analizēt dzimstības dinamiku, ģimenes veidošanos un noturību. 4) Novērtēt ģimenes atbalsta pasākumus un to attīstību Latvijā un salīdzināt tos ar citām Eiropas valstīm. 5) Izvērtēt ģimenes atbalsta politikas iedarbīgumu.

Promocijas darba uzdevumu risināšanai pielietotas pētnieciskās metodes:

- Zinātniskās literatūras, pētījumu rezultātu teorētiskā analīze izmantota, lai noskaidrotu teorētiskās nostādnes par ģimenes atbalsta politikas un ar to saistīto jēdzienu un institūtu attīstību, kā arī veikta dokumentu kontentanalīze un situāciju analīze (*case studies*).
- Analīzes un sintēzes metodes izmantotas, lai pētītu problēmas ģimenes atbalsta politikas īstenošanā, formulētu sakarības un izvērtētu

būtiskākos dzimstības, ģimenes veidošanās un attīstību veicinošos faktoros, kā arī lai izveidotu kopsakarības un zinātniskus pieņēmumus ģimenes atbalsta politikas pilnveidei.

- Tiesību aktu iztulkošanas un interpretācijas metodes, analizējot ģimenes atbalsta politikas jomā pieņemtos tiesību aktus un politikas plānošanas dokumentus.
- Intervijas (strukturētas, daļēji strukturētas) un ekspertatzinuma metodes izmantotas, lai noskaidrotu nozares ekspertu viedokļus, padziļināti iepazītos un noskaidrotu ģimenes atbalsta politikā izvirzītos svarīgākos procesa virzības mērķus un labākos to sasniegšanas veidus, un iegūtu vērtējumu par tiem.
- Aptaujas metode (Latvijā veikto dažādu aptauju sekundāro datu analīze).
- Statistiskās analīzes metodes - aprakstošā statistika, sakarību analīze – izmantota dzimstības, laulātības un kvantitatīvi izmērāma ģimenes atbalsta instrumentārija analīzei un izvērtēšanai. Statistiskās grupēšanas metodes, kā arī demogrāfiskās un statistiskās tabulas, un kvantitatīvo rādītāju aprēķināšana (vidējo rādītāju, dinamikas u.c.). Datu uzskatāmākai attēlošanai izmantotas grafiskās metodes.

Izmantoto avotu un literatūras raksturojums

Darbā izmantoti tautas skaitīšanu dati, Centrālās Statistikas pārvaldes datu bāze, EUROSTAT datu bāze, Labklājības ministrijas, Demogrāfisko lietu padomes un citu nacionāla un starptautiska līmeņa institūciju dokumenti un dati. Analizēti starptautiska un nacionāla līmeņa tiesību akti ģimeņu ar bērniem aspektā - Eiropas Padomes regulas un rekomendācijas, likumi, Ministru kabineta noteikumi, attīstības un politikas plānošanas dokumenti – Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģija “Latvija 2030”, Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020.gadam, Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes un to īstenošanas rīcības plāns, kā arī ministriju sagatavotie un valdībā iesniegtie informatīvie ziņojumi par pirmsskolas izglītības iestāžu jautājumu, ikgadējie ziņojumi par rīcības plāna koncepcijas „Valsts ģimenes politika” īstenošanai 2004.–2013.gadam pasākumu izpildi, Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta veikto pētījumu dati un statistikas biļeteni (t.sk. Apcerējums par Latvijas iedzīvotājiem Nr.3: Ģimenes situācija Latvijā (1999), Apcerējums par Latvijas iedzīvotājiem Nr.15:

Cilvēka vērtība un tās skaitliskā izteiksme (2013)), Centrālās Statistikas pārvaldes statistisko datu krājumi (ikgadējie izdevumi Demogrāfija, Bērni Latvijā u.c.) un Latvijas Universitātes Demogrāfijas centra izdevumi (Depopulācija Latvijā (2010), Paaudžu nomaiņa rajonos un pilsētās 90.gados (1997), Ģimene un dzimstība (1996)).

Tāpat izmantoti Latvijas un ārvalstu zinātniski pētnieciskie darbi par ģimeni un bērniem, un ģimenes atbalsta politiku: “Reģistrētas un neregistrētas kopdzīves faktu salīdzinošā analīze” (2015., N=41), „Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” (2013., N>1700), „Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā” (2003. – 2011.) (2012., N=2617), „Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā” (2008., N=2137), „Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstību veicinošo faktoru izpēte” (2005., N=1077), „*Prospects for a fertility increase in the formerly socialist countries of Central and Eastern Europe*” (2014), „*Do fertility trends respond to family policies in OECD countries?*” (2012), “*Childbearing trends and Policies in Europe*” (2008), „*Postponement of childbearing and low fertility in Europe*” (2004). Izmantoti citu Latvijā veikto pētījumu dati un atziņas, kuras savos darbos izklāstījuši pētnieki – A.Bērziņš, P.Eglīte, L.Ezera, V.Korpa, Z.Krišjāne, J.Krūmiņš, A.Lulle, I.Mežs, I.Mileiko, I.Pavlina, A.Putniņa, I.Straume, I.Strode, I.Trapenciēre, E.Vītoliņš, P.Zvidriņš u.c. Citu valstu pētnieku – W.Adema, S.Basten, F.C.Billari, P.Demeny, G.Esping-Andersen, D.Jasilionis, T.Frejka, A.Gauthier, D.van de Kaa, K.Katus, L.Lesthaeghe, M.Myrskylä, A.Puur, M.Robila, K.Schubert, T.Sobotka, V.Stankuniene, M.Testa, E.M.Tiit, S.V.Zakharov u.c. darbos izklāstītās atziņas.

Promocijas darbā izmantoti juridiski pētījumi – „Pētījums Ģimenes tiesībās Civillikuma Ģimenes tiesību daļas modernizācijai” (2008) un „Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā” (2008), kā arī nacionālā un starptautiskā judikatūra.

Izmantoti datu avoti un informācijas bāze internetā: www.csb.gov.lv; www.lm.gov.lv; www.likumi.lv; <http://europe.eu>; www.oecd.org/social/family/database, zinātniskie žurnāli, t.sk. demogrāfijas nozarē: „Demographic Research”, „Humanities and Social Sciences Latvia”, „Journal of Marriage and Family”, „Population and Development Review”, “Jurista Vārds”, „Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis” u.c.

Promocijas darba aizstāvēšanai izvirzītas šādas tēzes:

- Termina “ģimene” izpratne un pielietojums dažādu nozaru speciālistu vidū ir atšķirīgs, tāpēc vienota termina izstrāde ģimenes atbalsta politikas jomā ir lietderīga.
- Ģimeņu skaits un struktūra Latvijā kopš neatkarības atgūšanas ir būtiski mainījušies.
- Esošais zemais dzimstības līmenis nodrošina tikai izteikti sašaurinātu paaudžu nomaiņu. Latvijā straujāk nekā citviet Eiropas Savienībā pieaudzis reproduktīvā vecuma māšu novecojums.
- Augstais nabadzības līmenis nepilnajās un daudzbērnu ģimenēs veicina bērnu nepietiekamas aprūpes risku.
- Latvijas ģimenes atbalsta politikā noteiktā rīcības pamatvirziena īstenošana – laulības institūta un laulībā balstītas ģimenes stiprināšana norit pasīvi. Laulības loma laika gaitā ir būtiski mainījusies.
- Stabila, paredzama un kompleksa ģimenes atbalsta politika, kas vērsta uz darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespēju nodrošināšanu, ir būtisks dzimstību veicinošs faktors.

Pētījuma teorētiskā, praktiskā nozīme un novitāte

Promocijas darbs papildina esošo literatūru un pētījumus sekojošās jomās:

- Teorētiski un ar empīriskiem pamatojumiem izvērtēta ģimenes jēdziena daudzveidība. Ģimenes atbalsta politikas vajadzībām piedāvāts precizēts, paplašināts ģimenes jēdziens.
- Veikta plašāka un detalizētāka ģimenes atbalsta politikas izpēte un iedarbīguma novērtējums atbilstoši OECD izstrādātajiem kritērijiem un Latvijas ģimenes atbalsta politikas attīstībai raksturīgām īpatnībām.
- Ģimenes atbalsta politikas attīstība izvērtēta demogrāfiskās pārejas teorijas kontekstā.
- Izstrādāta jauna pieeja dzimstības procesu raksturošanai – dzemdību intervāla indikators, kas parāda vidējo vecuma starpību starp bērniem atkarībā no mātes dzimšanas gada. Ar dzemdību intervāla indikatora palīdzību iespējams konstatēt dzimstības rādītāju dinamiku.

- Piedāvāti konceptuāli ieteikumi tālākai ģimenes atbalsta politikas ilgtspējīgai attīstībai un iedzīvotāju ataudzes veicināšanai.

Pētījuma ierobežojumi

Galvenais ziņu avots par iedzīvotājiem, un īpaši par ģimenēm, ir tautas skaitīšanas, tāpēc ģimeņu statistiskais raksturojums sniegts par situāciju un izmaiņām laika periodā no 1989. līdz 2011. gadam, vērtējot to salīdzinošā aspektā ar iepriekš padomju okupācijas periodā veiktajām tautas skaitīšanām (t.sk. 1970., 1979.g.). Ņemot vērā to, ka mūsdienu ģimenes attīstības tendences ietekmē pagātnē norisinājušies procesi, atsevišķos gadījumos, un kur autorei tas šķitis lietderīgi, salīdzināšanas nolūkā sniegts atskats par laika periodu pirms un pēc Otrā pasaules kara. Promocijas darba izstrāde uzsākta 2010. gadā un turpināta līdz 2015. gada beigām, tādēļ darbā tiek izmantota attiecīgi jaunākā statistika gan nacionālā (CSP dati), gan starptautiskā (EUROSTAT, OECD datu bāzes) līmenī.

Aprobācija

Pētījuma rezultāti prezentēti un apspriesti 15 nacionāla un starptautiska līmeņa konferencēs un semināros, sagatavotas 10 publikācijas un ziņojumi. Autore piedalījies 4 starptautiskos un nacionālos pētījumu projektos, kas tieši saistīti ar promocijas darba tēmu.

Pētījuma rezultāti un secinājumi ir publicēti vai iesniegti publicēšanai šādos recenzētos izdevumos:

1. Āboliņa, L. Family Support Policy and Fertility. Jundzis T. (red.) Atjaunotās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas divdesmit pieci gadi: eiropeiskās vērtības Baltijas valstīs. Konferences rakstu krājums, Latvijas Zinātņu akadēmija, 2016. (*apstiprināts, iesniegts publicēšanai*).
2. Āboliņa, L. The Meaning of Family and Marriage Concepts in Family State Policy. The Journal Of Economics And Management Research, University of Latvia, (*accepted for publication, 13 p.*).
3. Basten, S., Frejka, T., Abolina, L., Zvidrins, P. et al. Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe. Barnett Papers in Social Research, University of Oxford, UK, 2015, 74 p. Pieejams: http://www.spi.ox.ac.uk/fileadmin/documents/PDF/150306_Barnett_Paper_15-01.pdf (*iesniegts publicēšanai zinātniskajam žurnālam Comparative Population Studies (peer reviewed journal)*).
4. Āboliņa, L., Zvidriņš, P. Family Policy in Latvia. Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, 2015, No.1-2, pp.67.-76. ISSN 1407-0081. Pieejams:

http://www.lza.lv/LZA_VestisA/69_1-2/5_Liga_Abolina_%20Peteris_Zvidrins.pdf

5. Āboliņa, L. Challenges of Family Policy in Latvia after Joining the EU. Jundzis T. (red.) The Baltic States in the European Union: Ten Years as Member States, Proceedings of the International Conference, 25-26 April 2014. Riga, 2014. pp. 7.–18. ISBN 978-9934-837-37-1.
6. Āboliņa, L., Zvidriņš, P. Changes in Family Policy in Latvia. European Population Conference (held on 25-28 June 2014), available at: <http://epc2014.princeton.edu/papers/140338>.
7. Āboliņa L., Vēliņš, R., Kaktiņš, A. Dzimstības veicināšanas faktori Ventspils novada Ances un Jūrkalnes pagastā. Latvijas Universitātes raksti 788.sējums. Medicīna. 2012. 129.–145.lpp. ISSN 1407-2157, ISBN 978-9984-45-679-9.
8. Āboliņa, L. Demographic Changes in the Baltic States from the View of Family Policy. Jundzis T. (red.) The Seventh Year as European Union Member States: Economics, Politics, Law, Proceedings of the International Conference, 6 – 7 May 2011. Riga, 2011. pp. 250. – 259. ISBN 978-9934-8114-3-2.
9. Āboliņa, L. Valsts ģimenes politika. Zvidriņš P. (red.) Depopulācija Latvijā, Latvijas Universitāte, 2010, 22.-25.lpp. ISBN 9789984-45-286-9.
10. Āboliņa, L., Daugule, S. Lēmumu pieņemšana Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijā. Jurista Vārds, 31.10.2006. Nr.43 (446). 9 lpp.

Pētījuma rezultāti ir prezentēti, apspriesti vai ir sagatavošanā šādās starptautiskās zinātniskās konferencēs un semināros:

1. Āboliņa L. Fertility and Family Policy in Latvia. Poster presentation at European Population Conference, Mainz, Germany, August 31 – September 3 (*apstiprināts, sagatavošanā*).
2. Āboliņa, L. Family Support Policy and Fertility Dynamics in Latvia. Starptautiska konference “New Challenges of Economic and Business Development-2016: Society, Innovations and Collaborative Economy”, University of Latvia, Riga, May 12-14, 2016 (*apstiprināts, sagatavošanā*).
3. Āboliņa, L. Family Support Policy and Fertility. Starptautiska konference “Atjaunotās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas divdesmit pieci gadi: eiropeskās vērtības Baltijas valstīs”, Rīga, 22.04.2016.
4. Āboliņa, L. Demographic Situation in the Baltic States and State Policy for Family Support: Challenges and Solutions. Meeting of the Welfare Committee of the Baltic Assembly, Parliament of the Republic of Latvia, Riga, February 18-19, 2016.
5. Āboliņa, L., Zvidriņš, P. Changing Families - Challenges for Family Policy Improvement in Latvia. 5th International interdisciplinary scientific conference “Family Well-Being and Human Capital Improvement in Changing Society: Strategy and Practice”, Riga Stradins University, Riga, November 26-28, 2014.

6. Āboliņa, L., Zvidriņš, P. Changes in Family Policy in Latvia. Poster presentation at European Population Conference, Budapest, Hungary, June 25-28, 2014.
7. Āboliņa, L. Challenges of Family Policy in Latvia After Joining the EU. International Scientific Conference „The Baltic States in the European Union: Ten Years as Member States”, Latvian Academy of Sciences, Mykolas Romeris University, Rīga Stradins University, College of Law, Riga, April 25-26, 2014.
8. Āboliņa, L. Ģimenes atbalsta pasākumu ietekme uz demogrāfisko situāciju Latvijā. III starptautiskais Rīgas ģimenes forums „Dabīga ģimene kā vērtība un valsts prioritāte”, Rīga, 13.05.2011.
9. Āboliņa, L. Demographic Changes in the Baltic States from the View of Family Policy. International Scientific Conference „The Seventh Year as European Union Member States: Economics, Politics, Law”, Latvian Academy of Sciences, Baltic Center for Strategic Studies, Mykolas Romeris University, Rīga Stradins University, College of Law, Riga, May 06-07, 2011.

Latvijas Universitātes gadskārtējās konferencēs un semināros, kurās ziņots par pētnieciskā darba rezultātiem:

1. Āboliņa, L. Ģimeņu veidošanās un noturība Latvijas ģimeņu atbalsta politikas kontekstā. Latvijas Universitātes 74.konference, sekcija. “Depopulācijas riski un izaicinājumi (EKOSOC-LV Demogrāfijas projekts), 25.02.2016.
2. Āboliņa, L. Ģimenes atbalsta politika izaicinājumi transformācijas sabiedrībā. Latvijas Universitātes plenārsēde “Ekonomika. Vadība. Demogrāfija”, 04.02.2016.
3. Āboliņa, L. Ģimenes valsts politikas Latvijā izaicinājumi. Latvijas Universitātes seminārs „Sabiedrības atjaunošana un depopulācijas risku mazināšana” (Valsts pētījumu programmas EKOSOC-LV projekta Nr.5.2.4 ietvaros), 24.11.2015.
4. Āboliņa, L., Zvidriņš, P. Latvijas ģimenes politikas pilnveidošana. Latvijas Universitātes 73.konference. Sekcija „Demogrāfijas loma valsts un tās reģionu ilgtspējīgai attīstībai (Valsts pētījumu programmas EKOSOC-LV projekta Nr.5.2.4 ietvaros), 27.02.2015.
5. Āboliņa, L. Ģimenes atbalsta politika Latvijā. Latvijas Universitātes Doktorantūras skolas "Valsts tautsaimniecības starptautiskās konkurētspējas nodrošināšana" seminārs, 21.10.2011.
6. Āboliņa, L. Ģimenes atbalsta politika kā valsts politikas prioritāte. Latvijas Universitātes 69.konference, Demogrāfijas sekcija, 03.02.2011.

Starptautiskie un nacionālie pētījumu projekti:

- Max-Planck Institute for Demographic Research (MPIDR) Project “Population Europe”. Autore analizē Latvijas ģimenes atbalsta politiku kopš 1990.gada šādās jomās: bērnu pieskatīšanas pakalpojumu nodrošināšana, uz ģimenes

atbalstu vērstu pabalstu sistēma, bērna kopšanas atvaļinājums un maternitāte (2015.)

- Valsts programmas projekts EKOSOC-LV Nr.5.2.4. "Sabiedrības atjaunošana, samazinot depopulācijas riskus, veicinot tautas ataudzi un saiknes ar diasporu" (2014.–2017.)
- University of Oxford, the Department of Social Policy and Intervention (Dr.oec., prof. T.Frejka, Dr., asoc.prof. S.Basten) vadītajā projektā "Prospects for a Fertility Increase in the Formerly Socialist Countries of Central and Eastern Europe". (Sadarbībā ar P. Zvidriņu). Kopš 2014. gada aprīļa (projekts turpinās)
- SKDS un Jūrkalnes draugu kopas projekts „Dzimumstības veicināšanas faktori Ventspils novada Ances un Jūrkalnes pagastā” (2012.).

Līdzdalība ģimenes valsts politikas izstrādē un novērtēšanā un cita būtiskākā aprobācija:

- Ekspertu sadarbības platformas "Demogrāfisko lietu centrs" tautas ataudzes atbalsta pasākumu izstrādei un pilnveidošanai locekle (izveidota ar Ministru prezidenta 05.04.2016. rīkojumu Nr.111), kā arī regulāra līdzdalība LR Saeimas Demogrāfijas lietu apakškomisijā par bērnu tiesību aizsardzības un ģimenes atbalsta politikas jautājumiem.
- 14.04.2016. sniegta prezentācija sadarbības platformas "Demogrāfisko lietu centrs" locekļiem "Ģimenes valsts politika – mērķi un izaicinājumi".
- 09.03.2016. līdzdalība eksperta statusā "Amigo iniciatīva laimīgām ģimenēm" pētījuma "Amigo laimes indekss" prezentācijā.
- 20.01.2016. līdzdalība Pārresoru koordinācijas centra iniciētā projekta "Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku" (izpildītājs SIA "Kvalitātes un projektu vadība" pētnieki: A.Putniņa, K.Dupate, M.Brants, I.Mileiko) novērtēšanā.
- 16.04.2015. iesniegti priekšlikumi LM Rīcības plāna projektam Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu īstenošanai 2015. - 2017.gadam.

Darba apjoms un struktūra

Promocijas darbu veido 4 nodaļas, ievads, secinājumi un priekšlikumi. Kopējais darba apjoms ir 192 lappuses, tas satur 3 tabulas, 24 grafiskos attēlus un 7 pielikumus. Literatūras un avotu sarakstā iekļauti 234 nosaukumi.

1. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKAS UN ĢIMENES KĀ SOCIĀLI EKONOMISKĀS VIENĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI

1.1. Ģimenes atbalsta politikas vieta un loma transformācijas sabiedrībā

Latvijā, līdzīgi kā citviet Eiropā, ģimenes atbalsta politikai² īpaši pēdējos gados tiek pievērsta būtiska uzmanība. Savu nozīmīgumu tā iemantojusi tādu mūsdienu sabiedrībā notiekošo pārmaiņu dēļ kā, piemēram, sabiedrības novecošanās, iedzīvotāju skaita samazināšanās, ģimeņu skaita samazināšanās, zemie dzimstības rādītāji, ģimenes tipu diversifikācija, kā arī sieviešu īpatsvara un lomas pieaugums darba tirgū, kas rezultējas ar pieaugošu darba un ģimenes dzīves saskaņošanas nepieciešamību. Sabiedrībā notiekošās pārmaiņas aprakstītas (*A.Landry, 1909-1934; W.Tompson, 1929; D.van de Kaa, R.Lesthaeghe, 1986; Coleman 2006* u.c.) jau pagājušā gadsimta sākumā, nosaucot to par demogrāfisko revolūciju vai vēlāk - demogrāfisko pāreju, kas ir vairāku pakāpju process.

Nepieciešamība atsevišķi izšķirt ģimenes atbalsta politiku, lai veicinātu ar dzimstību, ģimeņu veidošanos un stabilitāti saistītu mērķu sasniegšanu, ir vēsturiski priekšnosacīta un sakņojas demogrāfiskās pārejas teorijā. Ja Pirmā demogrāfiskā pāreja, kuru pirmo reizi minējis ASV zinātnieks *W. Thompson* 1929.gadā [Thompson, 1929, 957-975], iezīmējot dzimstības un mirstības samazināšanos kā reakciju uz tautsaimniecības un tehnoloģiju attīstību³, tad Otrā demogrāfisko pāreju pirmo reizi minējuši holandiešu zinātnieks *D. van de Kaa* un beļģu zinātnieks *R.Lesthaeghe*. Viņi pirmo reizi 1986.gadā norādīja uz savstarpēji saistītām izmaiņām dzimstībā, ģimenes veidošanas procesā un attiecībās starp partneriem, kas iesākušās pagājušā gadsimta sešdesmito gadu beigās daudzās Rietumu un Ziemeļeiropas valstīs. Šīs izmaiņas bija cieši saistītas ar būtiskām pārmaiņām vērtību sistēmā, kas attiecas uz ģimenes dzīvi un bērniem. Palielinoties kontrceptīvo līdzekļu pieejamībai un ievērojami samazinoties dzimstībai, nesasniedzot paaudžu nomaiņas līmeni, tika atzīmēts, ka vājinās tradicionālās ģimenes kā institūta nozīme sabiedrībā. Šie novērojumi tika uzskatīti par galvenajām Otrās demogrāfiskās pārejas iezīmēm [Kaa, 2002; Sobotka, 2008]. Par

² Ģimenes politika tiek definēta kā valsts institūciju lēmumi un darbība attiecībā uz ģimeni [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 46].

³ Latvijā Pirmā demogrāfiskā pāreja uz racionālu iedzīvotāju atražošanās režīmu īstenojās 19.gadsimtā [Eglīte, 2011]

pamatu tam kalpoja uzskats, ka rūpnieciski attīstītās valstis ir sasniegušas jaunu posmu savā demogrāfiskajā attīstībā un šo momentu raksturo pilnīga dzimstības kontroles iespēja. Tā kā pāriem pazuda motivācija radīt vairāk nekā divus bērnus, arī dzimstība samazinājās zem paaudžu nomaiņai nepieciešamā sliekšņa. Lai gan pieļaujams, ka zināma loma piemita arī bērna radīšanas atlikšanai, tomēr novērojumi liecināja, ka dzimstība turpinās saglabāties zemā līmenī, tādejādi radot jaunu demogrāfiskā līdzsvara trūkumu, kas noved pie nākamā demogrāfiskās pārejas posma, kuram raksturīga migrācijas tendence un kuru iezīmējis Oksfordas Universitātes profesors *D.Coleman* (2006), uzsverot, ka to raksturo gaidāmās etniskās un sociālās transformācijas uzņemošajās valstīs, kuras ietekmē imigrācija no attāliem reģioniem ar atšķirīgu etnisko un rasu izcelsmi [Coleman, 2006, 401]. Pārmaiņas sabiedrībā atstāj ietekmi uz jēdziena “ģimene” saturu un ietekmē ģimenes atbalsta politikas attīstību, un redzējumu par nepieciešamajiem atbalsta pasākumiem.

Ģimenes politikas jēdziens un saturs ir plaši analizēts laika gaitā vairāku dažādu nozaru pētnieku zinātniskajos darbos. Pēc kanādiešu sociologa *J.R.Eshleman* domām, ģimenes politika ir sociālās politikas atsevišķā priekšmetiskā joma, kas orientēta uz ģimeni un saistīta ar virkni publisko politiku īstenošanu, kuru mērķis ir veicināt ģimeņu veidošanu un attīstību, nodrošinot ģimenēm pietiekamus ienākumus, nodarbinātības apstākļus un publiskos pakalpojumus. Ģimenes politikai nav izsmeļošanas definīcijas, un tā pārsvarā reducējama uz ģimenes struktūru (*family composition*) veidošanu, atbalsta pasākumiem ģimenēm ar bērniem (pabalstiem, pakalpojumiem un nodarbinātību) un bērnu attīstību (izglītību, veselību, sociālo drošību un tiesību aizsardzību) [Eshleman, 1991]. Ģimenes politika parasti ir integrēta labklājības sistēmā [Schubert, 2009]. Tā kā ģimenes politika ir viena no jaunākajām politikas jomām un tā ir attīstījusies vēlāk un lēnāk kā lielākā daļa sociālo politiku, tai ir raksturīga zema institucionalizācijas pakāpe [Blum, 2009, 3].

Savukārt Groningenas Universitātes (*Nīderlande*) profesore demogrāfe *A.Gauthier* uzskata, ka ģimenes politika ir dažādu politikas jomu, kas vērstas uz ģimeni ar bērniem, apvienojums un tās mērķis ir paaugstināt labklājības līmeni. Ģimenes politikai vairāk nekā jebkurai citai politikas jomai piemīt pārnozaru raksturs, tā ietver dažādus tematus, kā nodarbinātība, izglītība, mājoklis, kas visi zināmā mērā ietekmē ģimeni [Gauthier, 1999]. Viskonsīnas-Medisonas (ASV) universitātes profesore un ģimenes politikas speciāliste *K.Bogenschneider* ģimenes politiku definē kā valdības aktivitātes, kas veiktas ar nodomu atbalstīt ģimenes, uzlabot ģimenes locekļu labklājību

un stiprināt ģimenes attiecības [Robila, 2014, 3]. Ņemot vērā ģimenes centrālo lomu sabiedrībā, ģimenes politikas izstrādei, ieviešanai un novērtēšanai vajadzētu būt vienai no svarīgākajām politiskās dienaskārtības sastāvdaļām. Tas ir komplekss process, kas prasa savstarpēji koordinētu multidisciplināras komandas darbu, kur šādu komandu veido dažādas ieinteresētās puses, tādas kā valdības un politikas eksperti, zinātnieki, nevalstisko organizāciju pārstāvji un arī aktīvas ģimenes, kas iesaistās sabiedriskās domas veidošanā.

Tāpat ģimenes politika ir kā iedzīvotāju, tā arī demogrāfiskās politikas⁴ sastāvdaļa, jo tās aktīva vai, gluži pretēji, pasīva īstenošana ietekmē iedzīvotāju kustības procesus. Demogrāfiskā politika savukārt ietilpst valsts sociālās politikas sastāvā. Tā ir pasākumu kopums demogrāfisko procesu un struktūru apzinātai izmaiņai nolūkā sasniegt vēlamo stāvokli [Sociālā darba terminu vārdnīca, 2000, 44]. Iedzīvotāju politika ir instruments, ar kura palīdzību valdība, tajā skaitā iesaistot arī nevalstisko sektoru, tieši vai netieši ietekmē demogrāfisko attīstību. Šis instrumentārijs sevī ietver juridiskus līdzekļus, administratīvas programmas un citas valsts institūciju darbības, lai panāktu izmaiņas esošajās iedzīvotāju attīstības tendencēs ar mērķi nodrošināt valsts ilgtspēju un labklājību [Demeny, 2003, 752; Eldridge, 1968, 381; Poston et al., 2010, 338] un tajā nozīmīga loma ir ģimenes dimensijai. Autores ieskatā ģimenes politika pēc būtības ir atsevišķa valsts politikas joma, tomēr tā kā tā ir gan demogrāfiskās, gan sociālās politikas sastāvdaļa, tā nevar būt no pārējās sociālās politikas atrauts, patstāvīgs process (1.1.attēls).



1.1.attēls. Ģimenes atbalsta politikas vieta hierarhijā

Galvenā ģimenes politikas īpatnība ir tās pārnozaru un starpdisciplinārais raksturs un tās īstenošana līdztekus sociālās drošības, pabalstu, pensiju u.c. politikas jomām ietekmē demogrāfiskos procesus. Tiek uzskatīts, ka pastāv vairākas jomas, uz kurām iedarbojoties var ietekmēt iedzīvotāju procesus, tajā skaitā laulātība, dzimstība,

⁴ Ar demogrāfisko politiku saprot valsts varas institūciju un sabiedrisko organizāciju mērķtiecīgu rīcību iedzīvotāju kustības procesu regulēšanai, īstenojot sociālus, ekonomiskus, juridiskus u.c. pasākumus, savukārt iedzīvotāju politikai ir plašāks diapazons, tā ir attiecināma uz esošās un gaidāmās iedzīvotāju attīstības ietekmēšanu [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 26, 54].

mirstība un migrācija. Tādejādi ikvienai politikai, kas izstrādāta ar mērķi ietekmēt demogrāfiskos procesus, jābūt vērstai uz vismaz vienu no minētajām jomām. Nepieciešamība pēc aktīvas demogrāfiskās politikas dažādos laika periodos un dažādās valstīs var nebūt aktuāla, arī demogrāfiskās politikas mērķi var būt atšķirīgi. Piemēram, dzimstību ietekmējošās politikas var iedalīt divās grupās - pronatalistiskas politikas, antinatalistiskas politikas [Poston et al., 2010, 351]. Antinatalistiska pieeja politikā raksturīga valstīm, kurām nav nepieciešams iedzīvotāju skaita pieaugums, piemēram, ASV, Mehiko, Indija, Vjetnama, Ēģipte, Ķīnas Tautas Republika u.c. Savukārt pronatalistiskas politikas virziena ievērošana ir raksturīga ģimenes politikas jomām Eiropā, ņemot vērā samērā straujo novecošanos un zemo dzimstību, kas pārsvarā valstu nesasniedz vienkāršai paaudžu nomaiņai nepieciešamo līmeni. Šāda politika parasti ietver trīs virzienus – dzimstības veicināšana, uz ģimeni vērsti atbalsta pasākumi, piemēram, ģimenes pabalsti, kā arī radikālākos risinājumos pat abortu aizliegumi un kontraceptīvo līdzekļu pieejamības ierobežošana.

Ungāru izcelsmes pētnieks *P.Demeny* norādījis [Demeny, 2003, 26], ka pronatalistiskas politikas mērķim būtu jābūt plašākam par vienkāršu dzimstības veicināšanu. Pronatalistiskai politikai jābūt vērstai arī uz atbalstu ģimenēm, lai bērniem tiktu nodrošināta vislabākā iespēja izaugt par produktīviem un atbildīgiem sabiedrības locekļiem. Bet Austrijas pētnieks *W.Lutz* ir uzsvēris, ka pronatalistiskas politikas pamatā ir vienlīdzīgu iespēju radīšana un atbalsts sievietēm, lai tās spētu apvienot bērnu aprūpi un audzināšanu ar nodarbinātību. Atkarībā no katras valsts nacionālās kultūras, sociālajiem paradumiem un tradīcijām arī ģimenes politikas akcenti katrā valstī ir atšķirīgi [Lutz et al., 2003]. Mūsdienās par vienu no visveiksmīgākajām Eiropā tiek uzskatīta Francijas pieredze, kurā ir augsts strādājošu sieviešu īpatsvars un vienlaikus arī vieni no augstākajiem dzimstības rādītājiem, jo ir izveidota stabila, visaptveroša bērnu pieskatīšanas un aprūpes sistēma. Eiropā popularitāti gūst arī Ziemeļvalstu pieeja, bērnu aprūpē un audzināšanā attīstot dzimumneitrālu pieeju, tādejādi nodrošinot atbalstu ģimenei kopumā un līdzvērtīgus atbalsta pasākumus nodrošinot kā mātei tā tēvam, piemēram, vecāku pabalsta saņemšana un tiesības izmantot bērna kopšanas atvaļinājumu kā vienam, tā otram bērna vecākam, dalīts atvaļinājums, elastīgs darba laiks u.tml. Gan periodā, kad Latvija atradās PSRS sastāvā, gan arī patlaban, ņemot vērā ģimenes atbalsta politikā izvirzītos mērķus, autoresprāt, Latvijai, it īpaši kopš neatkarības atjaunošanas, ir aktuāla dzimstības veicināšana un atbalsts ģimenēm bērnu audzināšanā, jo paaudžu nomaiņas rādītāji ir vieni no zemākajiem Eiropā un attīstīto

valstu kopumā. Latvijā īstenotā politika ilgtermiņā ir bijusi ar pronatalistisku ievirzi un vērsta uz dzimstības palielināšanu, tomēr nepietiekoši sekmīga. Tā kā Latvijas ģimenes politika ir vērsta uz dzimstības, tātad iedzīvotāju ataudzes veicināšanu, darba ietvaros autore ar ģimenes politiku saprot ģimenes atbalsta politiku un, raksturojot ģimenes politiku, lieto šādu terminu.

Padomju perioda beigu posmā galvenais bija pronatalistiskas politikas virziens, ko apliecina arī virkne darbā atspoguļotie valdības lēmumi.

Franču pētnieki *A.Math* un *O.Thévenon* [Math et al., 2009, 39] uzskata, ka pamatā ģimenes atbalsta politikas kodolu veido triju veidu pasākumu kopums:

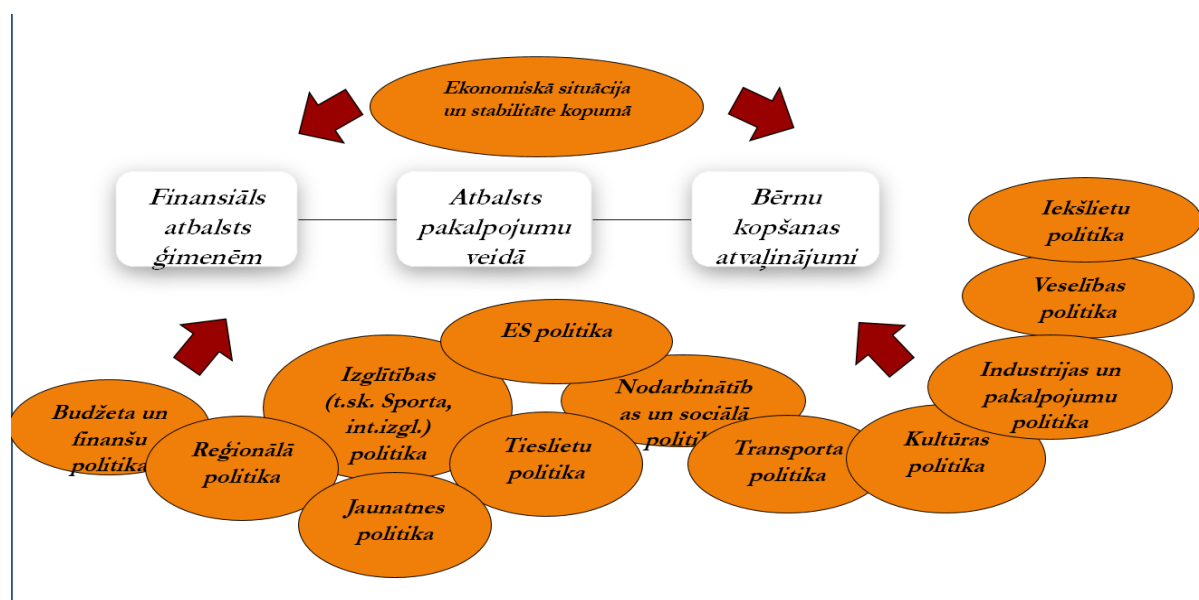
- finansiāls atbalsts ģimenēm sociālo pabalstu un/vai nodokļu atvieglojumu veidā, kompensējot papildu izmaksas, kas ģimenei rodas līdz ar bērnu piedzimšanu;
- atbalsts pakalpojumu veidā izglītības, aprūpes un uzraudzības jomā bērniem dažādā vecumā. Līdzekļi, ar kuru palīdzību valsts sniedz atbalstu, var būt dažādi – tieša nodrošināšana ar pakalpojumu un/vai subsīdijas pakalpojumu sniedzējiem, bet tāpat iespējams sniegt atbalstu nodokļu atvieglojumu veidā vai izmaksāt pabalstu ar mērķi palīdzēt segt izmaksas par pakalpojumu;
- apmaksāti bērna kopšanas atvaļinājumi un ar bērna aprūpi saistītas sociālās garantijas (maternitātes, paternitātes atvaļinājumi, bērna kopšanas atvaļinājums, apmaksāta slimā bērna vai bērna ar īpašām vajadzībām kopšana utml.).

Pēc šādiem principiem ģimenes atbalsta politikas ir veidotas visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, pat ja atkarībā no valsts uzsvars ir likts uz dažādiem aspektiem vai tā ir veidota vairāk kā sociālā nevis ģimenes atbalsta politika.

Kopumā ģimenes atbalsta politika ir jauna politikas joma arī Latvijā. Kā atsevišķa politikas nozare (sākotnēji bērnu un ģimenes atbalsta politika, vēlāk - bērnu un ģimenes politika) tā pirmo reizi iekļauta Ministru kabineta noteikumos “Ministru kabineta kārtības rullis” 2002.gadā nodarbinātības un sociālās politikas jomā. Tās starpdisciplināro raksturu uzskatāmi parāda fakts, ka ģimenes atbalsta politikas jomas dokumentu izstrādes un īstenošanas stadijās ir iesaistītas lielākā daļa valsts pārvaldes sektorā esošās centrālās pārvaldes iestādes – ministrijas un to padotības iestādes, veidojot sarežģītu sadarbības modeli. Faktiski visas politikas jomas un ekonomiskā

izaugsme kopumā ietekmē ģimenes atbalsta politikas attīstību un vietu valsts un sabiedrības vērtību skalā.

Ģimenes atbalsta politikas kodolu Latvijā pamatā veido iepriekš minētie 3 galvenie elementi [Math et al., 2009,39] – finansiāls atbalsts ģimenēm, atbalsts pakalpojumu un citu uz ģimeni vērstu pasākumu veidā un bērna kopšanas atvaļinājums, taču kā starpdisciplināra nozare tā atrodas ciešā mijiedarbībā un savstarpējā ietekmē ar citām politikas jomām un nozarēm (1.2.attēls). Minētais atspoguļojas visos politikas plānošanas dokumentos, jo lielākā daļa pasākumu ir īstenojami tikai sadarbojoties valsts, pašvaldību institūcijām un nevalstiskā sektora pārstāvjiem.



1.2.attēls. Ģimenes politikas sistēma

Avots: Autores veidots attēls, ņemot vērā kopējās pazīmes visām ES ģimenes politikām Math et al. (2009) un Ministru kabineta 07.04.2009. noteikumu Nr.300 "Ministru kabineta kārtības rullis" noteikto politikas jomu sadalījumu.

Ģimenes atbalsta politikas īstenošana ietver daudzu tās dalībnieku koordināciju. Tāpēc lai arī dažkārt ir izstrādātas patiešām labas politikas, pastāv grūtības tās ieviest. Bieži vien informācijas trūkums par jaunieviešiem pasākumiem attur iedzīvotājus no to izmantošanas un labuma gūšanas no tiem. Piemēram, tiek ieviesti pasākumi vardarbības ģimenē novēršanai, bet iedzīvotāji nav pietiekoši informēti par tiem, sekojoši upuri nav informēti par savām tiesībām un pieejamajiem resursiem, un tādejādi tos neizmanto, attiecīgi ieviesto politikas iniciatīvu padarot mazrezultatīvu. Tāpat arī

resursu trūkums var atturēt no rīcībpolitikas ieviešanas [Robila, 2014, 4]. Tāpēc informēšana par atbalsta pasākumiem un informētas sabiedrības radīšana ir viens no svarīgiem ģimenes atbalsta politikas uzdevumiem.

Patlaban viens no Latvijas ģimenes politikas virsmērķiem ir dzimstības palielināšana, Deklarācijā par Ministru kabineta darbību 2015.–2017.gadā bija iecerēts veicināt tautas ataudzi, virzoties uz to, lai dabiskais pieaugums 2020.gadā sasniegtu pozitīvu vērtību [Ministru kabinets, 2014, 2]. Tomēr pret šādām prognozēm jāattiecas piesardzīgi, jo demogrāfiskā situācija kopumā neraugoties uz to, ka pēdējos gados novērojams pastāvīgs dzimstības, arī laulātības neliels pieaugums, uzlabojas nepietiekami. Deklarācijā nosauktie uzdevumi sasniegti netika, jo L.Straujumas vadītā valdība ir demisionējusi. Jaunajai valdībai valsts prezidents R.Vējonis kā vienu no prioritāriem uzdevumiem ir izvirzījis demogrāfiskās situācijas būtisku uzlabošanu.

Eiropas Savienības Pamattiesību harta noteic, ka tiesības stāties laulībā un tiesības veidot ģimeni tiek garantētas saskaņā ar valsts tiesību aktiem, kas nosaka šo tiesību izmantošanu [ES, 2010]. Tādejādi ģimenes atbalsta politika atrodas katras dalībvalsts ziņā un nav Eiropas Savienības kompetencē, tomēr netieši tā ietekmē ģimenes atbalsta politikas kodolu. Eiropas Savienība var izstrādāt tiesību aktus jomās, kas attiecas uz ģimenes dzīves saskaņošanu ar darbu, bet sociālie partneri var vienoties par līgumiem, kuri kļūst par direktīvām. Tāpat Eiropas Savienība ir platforma ekspertu darbam par ģimenes atbalsta politikas jautājumiem (piemēram, Eiropas Ģimeņu alianses interneta portāls, darba grupa par demogrāfijas jautājumiem u.c.), dalībvalstīm pieejami struktūrfondu līdzekļi (piemēram, ERAF, ESF) ar ģimenes situācijas uzlabošanu saistītām iniciatīvām [Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu komitejas atzinums, 2011, 11]. Kā minētajā atzinumā norādījuši Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu komitejas eksperti *S.Buffetaut* un *B.Ouin*, vispārējā ģimenes atbalsta politika ietver fiskālos pasākumus, pabalstus ģimenēm, pasākumus vīriešu un sieviešu profesionālās vienlīdzības veicināšanai, pakalpojumus bērnu un aprūpējamu cilvēku atbalsta jomā, ģimenes tiesības vecuma pensijas sistēmā, kā arī iespēju saskaņot ģimenes dzīvi ar darbu: bērna kopšanas atvaļinājumi, nepilna darba laika izvēle. Pēc *K. Bogenschneider* domām ģimenes atbalsta politika var būt tieša vai netieša. Tieša ģimenes atbalsta politika tiek apzināti veidota lai sasniegtu specifiskus mērķus, kas vērsti tieši uz ģimeni kā kopumu un uz ģimenes locekļiem (piemēram, bērnu kopšanas atvaļinājums, vardarbības ģimenē izskaušana), kamēr netieša ģimenes politika nav īpaši vērsta uz

ģimenēm, taču tā rada netiešu ietekmi attiecībā uz tām (piemēram, starptautiskās migrācijas politika).

Latvijā novērojamas abas pieejas – gan tieša ģimenes atbalsta politika, kas vērsta uz ģimenes labklājību (dažādi pabalsti, specifiski nodokļu atvieglojumi ģimenēm ar bērniem, t.sk. daudz bērnu ģimenēm), kā arī netieša ģimenes atbalsta politika (minimālās darba algas un nodokļu politikas izmaiņas kopumā atstāj ietekmi uz ģimeni).

Ievērojot minēto, darba ietvaros autore analizē būtiskākos ģimenes atbalsta politikas attīstības un to ietekmējošos aspektus.

1.2. Ģimenes definīcija, tās būtība un loma ģimenes atbalsta politikā

Terminam „ģimene” ir daudz un dažādas nozīmes, kas vēstures gaitā ir transformējušās un attīstījušās. Tomēr jau vēsturiski ģimene tiek uzskatīta par ikvienas sabiedrības stūrakmeni, pamatsūnu, pamatu, uz kura veidojas sabiedrība, tās vērtības un ar kuras palīdzību tiek gan nodrošinātas, gan apmierinātas dažādas iedzīvotāju vajadzības – sociālas, ekonomiskas, emocionālas u.c., kā arī sniegta atbilstoša juridiskā aizsardzība.

Lai arī ģimenes nozīme laika gaitā mainās, īpaši pēdējās desmitgadēs, tomēr arī 21.gs. sākumā ģimenei joprojām ir nozīmīga loma gan atsevišķu indivīdu dzīvē, gan tautas un valsts attīstībā vairumā pasaules valstu, arī Latvijā. Joprojām ģimene ir tā, kas īsteno jaunās paaudzes radīšanas un audzināšanas funkciju. Tai ir svarīga loma tautas ataudzē.

Ģimene kā fenomens ir vairāku zinātņu nozaru – statistikas, socioloģijas, demogrāfijas, tiesību zinātnes, politikas, ekonomikas, pedagoģijas, psiholoģijas un starpdisciplināru pētījumu objekts. Atkarībā no zinātņu nozares atšķirīga ir arī ģimenes jēdziena izpratne, ko ietekmē gan katras nozares pētījuma priekšmets, metodes, problēmas un izpētes aspekti, gan citi faktori.

Black's Law Dictionary [Black's Law Dictionary, 1999, 620], pārstāvot Amerikas Savienoto Valstu tiesību zinātnieku viedokli kopš 19.gadsimta beigām, sniedz plašāku ģimenes ietvara definīciju, skaidrojot, ka, pirmkārt, ģimene ir grupa, kuru veido vecāki un viņu bērni, ko var nodēvēt par ģimenes kodolu un kas pēc būtības atbilst Latvijas tiesību aktos ietvertajam sašaurinātās ģimenes jēdzienam. Otrkārt, ar ģimeni tiek saprasta personu grupa, kuru vieno asinsradniecība, radniecība vai arī

attiecības, pamatojoties uz likumu. Treškārt, par ģimeni tiek uzskatītas personas, kas dzīvo kopā, parasti, radnieki, tātad vienojošais kritērijs ir kopīgas māsaimniecības princips un fakultatīvs princips – radnieciskas saites. Vārdnīca papildus skaidro jēdzienu – paplašinātā ģimene, kas sevī ietver tuvākos ģimenes locekļus un pārējos radniekus, kas kopā veido dzimtu (klanu). Savukārt ar tuvākajiem radniekiem tiek saprasti vecāki, laulātie, bērni.

Latviešu valodas vārdnīcā ģimene ir definēta kā cilvēku sabiedrības vienība, kuru saista asins radniecība un laulības [Latviešu valodas vārdnīca, 2006, 433], savukārt ģimene kā demogrāfiskais termins [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 43] nozīmē sociālu grupu, ko veido divas vai vairākas personas, starp kurām pastāv radniecība vai laulība, kurām ir kopīga saimniecība un kuras dzīvo kopīgā dzīvojamā vienībā (mājā, dzīvoklī u.c.); šaurākā nozīmē – laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā. Šī jēdziena izpratne precīzi atbilst arī tiesību normā – Latvijas Republikas Civillikuma 214.pantā ietvertam analogiskam regulējumam, ka ģimene ir laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā. Faktiski gan sašaurinātā, gan paplašinātā ģimenes definīcija Latvijā paredz konkrētas ģimenes pazīmes – tādas ir kopīga dzīvesvieta un kopīga saimniecība un laulība vai radniecība. Ar radniecību saskaņā ar Civillikuma 207. un 208.pantu saprot tēvu, māti, vectēvu, vecmāmuļu, vectēva un vecmāmuļas vecākus, dēlus, meitas, bērnu bērnus, viņu bērnus, kā arī brāļus, māsas un viņu bērnus, vectēva un vecmāmuļas brāļus un māsas un viņu bērnus utt. Bērni nav noteicošais faktors ģimenes konstatēšanai. Tomēr sociālajā realitātē arvien biežāk pāri veido kopdzīvi, neregistrējot laulību un nepiešķirot šim juridiskajam faktam būtisku nozīmi. Bieži šādās kopdzīves attiecībās dzimst bērni. Taču no minētās ģimenes terminoloģijas redzams, ka neregistrētā kopdzīvē esošs pāris nav uzskatāms par ģimeni arī tad, ja to kopdzīves nodomi ir nopietni un ir paredzēts noslēgt savstarpēju laulību nākotnē.

Tiesību izpratnē šādas personu attiecības tiek sauktas par saderināšanos. *Saderināšanās* saskaņā ar Civillikuma 28.pantu ir savstarpējs solījums savienoties laulībā un, atbilstoši likumā noteiktajam, arī starp saderinātajiem pastāv noteikts saistību apjoms, no kura izriet tiesības, piemēram, atprasīt dāvanas, izdevumus un zaudējumus, kas radušies tā saderināšanās laikā, ka saderināšanās tiek atcelta kāda

svarīga iemesla dēļ.⁵ Saderināšanās var ilgt, kamēr pāris savu nodomu noslēgt laulību īsteno vai arī saderināšanās tiek izbeigta kāda svarīga iemesla dēļ. Civillikuma 41.pants paredzējis, ka laulību noslēdz ne agrāk kā vienu mēnesi un ne vēlāk kā sešu laikā pēc iesnieguma un citu laulības noslēgšanai nepieciešamo dokumentu iesniegšanas dzimtsarakstu nodaļā, ja nepastāv tiesiski šķēršļi laulības noslēgšanai. Ja saderinātie pieder kādai no Civillikuma 51.pantā pieminētajām reliģiskajām konfesijām, tad termiņš laulības noslēgšanai ir saskaņā ar attiecīgās konfesijas noteikumiem, tātad realitātē varētu būt arī garāks. Autores ieskatā būtu iespējams diskutēt par Civillikuma saderināšanās institūta modernizācijas iespējām, atrunājot jautājumus par termiņiem, par tiesībām un pienākumiem starp personām, kas atrodas saderināto statusā, mūsdienu realitātei atbilstošā veidā. Tad būtu iespējams paplašināt ģimenes jēdzienu attiecībā uz personām, kuras neatrodas laulībā, bet tām ir nopietns un noteiktā veidā konstatējams nolūks laulību noslēgt. Tomēr tas neatrisinātu visu faktiskā kopdzīvē esošo pāru jautājumus.

Latvijā termina „ģimene” izpēte ir neatraujami saistīta ar personu loka izzināšanu un garantējamās aizsardzības apjoma noskaidrošanu, kuru Latvijas Republika ir apņēmusies aizsargāt un respektēt ar Latvijas Republikas Satversmi un likumiem.

Likumdevējs tiesību aktā ar visaugstāko juridisko spēku – Latvijas Republikas Satversmē – ir uzsvēris ģimeni kā visas sabiedrības vērtību. Satversmes preambulā kopš 2014.gada vidus, kad pamatdokumentā tika veikti grozījumi, ir nostiprināts, ka ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats, savukārt 110.pants nošķir laulību no ģimenes, nosakot, ka gan laulībai, gan ģimenei ir garantējama valsts aizsardzība un atbalsts. Turklāt tiek uzsvērts, ka laulība ir savienība starp vīrieti un sievieti, tādejādi paužot valsts nostāju, ka jebkura cita savienība, piemēram, starp divām viena dzimuma personām, atbilstoši Latvijas Republikas pamatlikumam un pamatvērtībām, neatbilst šī jēdziena ietvaram. Laulībai kā savienībai starp vīrieti un sievieti konstitucionālā līmenī tiek piešķirts īpašs statuss un aizsardzība, tādejādi nostiprinot principu, ka ir pieļaujama atšķirīga attieksme pret dažādiem personu savienības veidiem, raugoties no tā, vai personu savienība atbilst Satversmes 110.pantā minētajai laulības izpratnei vai nē. Laulībai ir prioritāra nozīme.

⁵ Saderināšanās institūts ir noregulēts LR Civillikuma Pirmās daļas Ģimenes tiesību pirmajā apakšnodaļā.

Demogrāfijā laulība tiek definēta kā sociālais institūts, ar ko sabiedrība sankcionē un regulē dzimumu savstarpējās attiecības, vēsturiski nosacīts ģimenisku attiecību veids starp vīrieti un sievieti, kurai formu nosaka valsts vai baznīca; ir ģimenes pamats [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 63].

Ģimene, kaut vai tikai divu personu - vīra un sievas sastāvā, ir maza sabiedrība, kur divi pilntiesīgi locekļi lemj savus jautājumus, teikts Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas pētījumā par Civillikuma Ģimenes tiesību daļas modernizācijas nepieciešamību [Tieslietu ministrija, 2008, 3].

Kā norādījis tiesību zinātnieks Egils Levits [Levits, 2014], ģimene ir ļoti sena, viena no sākotnējām sabiedrības vienībām. Tā ir dziļi iesakņojusies sabiedrības apziņā un tradīcijās. To ir atzinusi un inkorporējusi arī kristīgā mācība. Tai vismaz jau kopš romiešu tiesībām ir atzīts arī juridisks aspekts. Tāpat E.Levita ieskatā ģimene nav juridiska konstrukcija, kas ir izveidota ar likumu. Ģimene ir neatkarīgi no tiesību normām pastāvoša sociāla realitāte. Tiesības vienīgi norāda uz šo sociālo realitāti, atzīst to un tiesiski regulē. Latvijā ģimenes tiesības kā cilvēktiesības atzīst Satversmes 110. pants, kas nosaka: "Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības." Līdzīgi kā Latvijā, tā citviet ir noregulēta attiecīgo valstu civillikumos. Daudzās valstīs, tāpat kā Latvijā, ģimene un laulība kā atbalstāmas vērtības ir izceltas arī konstitūcijā – gan tās ievaddaļā, gan arī konkrētos konstitūcijas noteikumos.

Tieslietu ministrijas uzdevumā advokātu birojs *Eversheds Bitāns* 2008.gada beigās veica juridisku pētījumu par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Latvijā un Eiropā [Eversheds Bitāns, 2008], kurā pētījuma autori norādīja uz nepieciešamību skaidri definēt ģimenes jēdzienu. Analizējot gan Latvijas, gan starptautiskos tiesību aktus, iespējams izšķirt vairākas jēdziena „ģimene” nozīmes. Civillikumā ietverts ģimenes jēdziens šaurākā nozīmē, savukārt sociālo jomu regulējošajā Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā paredzēts, ka ģimene sastāv no laulātajiem, personām, kurām ir kopēji izdevumi par uzturu un kuras mitinās vienā mājoklī. Tātad attiecībā uz sociālo jomu pastāv paplašināta, ar laulību nesaistīta ģimenes izpratne, līdzīgi kā veicot statistiskus apsekojumus, par primāro izvirzot kopējas māsaimniecības principu. Pētījuma autori izsaka kritiku šādam ģimenes jēdzienam, jo, piemēram, to var attiecināt arī uz dienesta viesnīcā mītošiem studentiem, kuriem nereti ir kopīgi izdevumi ne tikai par dienesta viesnīcas telpām un komunālajiem maksājumiem, bet arī par pārtiku, izklaidēm utml., taču šādiem kopā

mītošiem studentiem nepiemīt ģimenei raksturīgās pazīmes, bet gan kolektīvās mājsaimniecības pazīmes, līdzīgi kā pansionātu, slimnīcu, ieslodzījuma vietu, bērnu namu iemītniekiem.

Tiek izšķirti 2 mājsaimniecību pamattipi – privātās mājsaimniecības un kolektīvās⁶ jeb institucionālās mājsaimniecības [CSP, n.d.; arī Stankuniene, Jasilionis, 2009, 184]. Pie privāto mājsaimniecību tipa pieder tādas mājsaimniecības, kur tajā mītošās personas rūpējas pašas par sevi un pilda mājsaimniecībā esošās funkcijas, piemēram, nukleāras vai saliktas ģimenes mājsaimniecības, savukārt institucionālā tipa mājsaimniecībās šīs rūpes tiek deleģētas attiecīgai institūcijai, piemēram, armijai – kazarmas, veselības aprūpes sistēmai – slimnīcas, sociālās aprūpes sistēmai – pansionāti, tiesībsardzības sistēmai – ieslodzījumu vietas utml.). Līdz ar to dienesta viesnīcās mītoši studenti nevar tikt uzskatīti par ģimeni ne tikai tā iemesla dēļ, ka viņiem nepiemīt ģimenei raksturīgas pazīmes, bet arī tādēļ, ka viņi atbilst institucionālā tipa mājsaimniecības raksturojumam.

Atbilstoši 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantam, ikvienam ir tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir sniegusi skaidrojumu, kas ir saistošs visām konvencijas dalībvalstīm, par jēdziena „ģimenes dzīve” izpratni, norādot, ka ģimenes dzīve neattiecas tikai un vienīgi uz ģimeni, kas balstīta laulībā, bet ietver sevī arī citas *de facto* ģimenes saites gadījumos, kad puses dzīvo kopā ārpus laulības. Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka, interpretējot jēdzienu „ģimenes dzīve”, prioritāra ir bioloģiskā un sociālā realitāte (*biological and social reality*) salīdzinājumā ar likumisko pieņēmumu (*legal presumption*) [sk. Satversmes tiesas 2004. gada 11.oktobra spriedums lietā nr.2004-02-0106].

Tā kā mūsdienās ģimenes jēdziena izpratne neaprobežojas tikai ar laulību kā obligātu ģimenes sastāvdaļu, starp ģimeni un laulību netiek likta vienādības zīme, jo tiek uzskatīts, ka ģimenei ir plašāka dimensija. Taču pretstatā laulībā balstītai ģimenei attiecībā uz faktiskā kopdzīvē esošu ģimeni Latvijā nav izstrādāts un pieņemts tiesiskais regulējums, kas daudzos gadījumos rada nelabvēlīgas sekas šādu ģimeņu locekļiem.

⁶ Centrālā Statistikas pārvaldes oficiālajā mājaslapā, sniedzot terminu skaidrojumu, minēts, ka ar kolektīvajām mājsaimniecībām saprot dažādās organizācijās vai iestādēs (slimnīcas, veco ļaužu aprūpes iestādes, klosteri, kazarmas, cietumi u.c.) dzīvojošas personas, kurām šīs iestādes uz kādu laiku vai pastāvīgi nodrošina nepieciešamo patvērumu un iztiku, kā arī augstāko izglītības iestāžu dienesta viesnīcās dzīvojošie. (Avots: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/termini/kolektivas-majsaimniecibas-35259.html>)

Tiesiskā regulējuma nepieciešamību ģimenēm, kurās starp sievieti un vīrieti pastāv nereģistrēta kopdzīve, atzina juristi jau 2008.gadā veiktajā pētījumā, norādot, ka līdz ar to nepieciešams arī ģimenes jēdziena definējums normatīvajos aktos. Latvijā pastāvošais saderināšanās institūts kā process, kam likumsakarīgi būtu jāpāraug laulībā, netiek apskatīts kā iespējama ģimenes termina paplašināšanās virziens. Saderināto tiesību paplašināšana vai precizēšana, atbilstoši mūsdienu tiesiskajai realitātei, līdz šim nav bijusi politikas veidotāju diskusiju objekts.

Tikmēr Latvijā jau ir izveidojusies judikatūra jautājumā par atsevišķiem ģimenes ietvara aspektiem. Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2012.gada 1.februāra spriedumā lietā Nr.SKC-4/2012 atzina, ka pie partnerattiecību tiesiskā regulējuma neesības tiesa nav kompetenta tiesību tālākveidošanas ceļā divu personu faktisko kopdzīvi pielīdzināt laulībai un kopdzīves partnerim noteikt tādas pašas tiesības kā laulātajam. Tas izriet no varas dalīšanas principa, kas šķir likumdevēju no tiesu varas un leģitimē tiesu veikt tiesību jaunradi tikai gadījumos, kad tā nav saistāma ar iejaukšanos likumdevēja pilnvarās. Vienlaikus šajā spriedumā tika norādīts, ka faktiskais laulātais nav atzīstams par ģimenes locekli likuma „Par dzīvojamo telpu īri” izpratnē. No minētā izriet, ka acīmredzami atšķiras valsts garantētās aizsardzības apmērs ģimenes locekļiem, kurus vieno laulība no tādas ģimenes, kuras pamatā ir tikai faktiskā kopdzīve. Tādejādi acīmredzams, ka sociālā realitāte ievērojami atšķiras no tiesiskās realitātes, un tikai grozījumi normatīvajos aktos varētu aptvert un nodrošināt vairākuma ģimeņu tiesisko aizsardzību.

Pastāvīgi dažādās sabiedrības iniciatīvu grupās tiek rosināts jautājums par ģimenes izpratnes paplašināšanu un citu ģimenei līdzīgu savienību tiesību nostiprināšanu normatīvajos aktos. Taču ne likumdevējs, ne izpildvara šādu likumdošanas iniciatīvu nav virzījuši tālākai apspriešanai. Piemēram, lesbiešu, geju, transpersonu un viņu draugu apvienība „Mozaīka” 2014. gada novembrī ar atklātu vēstuli vērsās pie Latvijas Republikas tieslietu ministra par tiesiskā regulējuma nepieciešamību viendzimuma pāriem. Tieslietu ministra sniegtajā atbildē [Tieslietu ministrija, 2014] pausta nostāja, ka ikviena persona ir tiesīga brīvi veidot privātu savienību ar citu personu, neatkarīgi no tā, vai tā ir laulība Satversmes 110. panta izpratnē vai arī cita veida savienība. Latvija ir konstitucionālā līmenī izšķīrusies par to, ka tiesiski ir atzīstama un aizsargājama laulība – savienība starp vīrieti un sievieti. Tomēr, ņemot vērā personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, jebkuram ir tiesības veidot savu privāto dzīvi pēc saviem ieskatiem. Turklāt saskaņā ar spēkā

esošajiem normatīvajiem aktiem nepastāv šķēršļi tam, lai kopā dzīvojošas personas nespētu noregulēt mantiskās attiecības, slēdzot dažādus civiltiesiskus darījumus.

Autores ieskatā, pat ja iespējams gandrīz visas tiesiskās attiecības sakārtot pie notāra civiltiesisku darījumu veidā, tomēr ir tādas tiesiskās garantijas, kuras paredz likums laulātajam un ar notariālu aktu to mainīt nevar. Kā piemērus var minēt tiesības uz apgādnieka zaudējuma pensijas saņemšanu un arī tiesības kā ģimenes loceklim pārslēgt īres līgumu laulātā nāves gadījumā. Līdz ar to pamatoti secināt, ka laulātajiem un neregistrētā kopdzīvē esošiem pāriem ir atšķirīgs tiesību apjoms. Taču arī pienākumu apjoms, kas izriet no laulāto statusa esamības, ir atšķirīgs, piemēram, pienākums noteiktos gadījumos gādāt par savu bijušo laulāto, mantas sadales princips pie laulības šķiršanas u.tml.

Viens no tiesiskas valsts pamatprincipiem ir tiesiskās noteiktības princips, kas uzliek valstij pienākumu nodrošināt tiesisko attiecību noteiktību un stabilitāti, kas saskatāms tieslietu ministra atbildē. Tikai pirms desmit gadiem likumdevējs izšķīrās par grozījumu izdarīšanu Latvijas Republikas Satversmes 110. pantā. Anotācijā, kas bija paskaidrojošs un grozījumus pamatojošs dokuments, norādīts, ka minētie grozījumi nepieciešami, lai, ņemot vērā tradicionālo uzskatu par laulību un ģimeni, kas Latvijā izveidojies kultūrvēsturiskās attīstības gaitā, kā arī pastāvīgos apdraudējumus šai tradicionālajai vērtībai, Latvijas likumdošanā nepieciešams iekļaut laulības definīciju.

Floridas (ASV) valsts universitātes profesors un demogrāfijas centra pētnieks *C.B.Nam* (2004) savos pētījumos atzīmē, ka ģimene ir būtisks jēdziens sociālajās zinātnēs, jo īpaši demogrāfijā un socioloģijā. Tā ir nozīmīga sociāla vienība, kas rodas uz asinsradniecības, laulības vai adopcijas pamata un tiek uzskatīta par nukleāro ģimeni (vecāki un viņu bērni), kā arī paplašinātā ģimene (aptver pārējos radniekus). No minētā autora uzskata izriet, ka, lai raksturotu ģimenes, to noturību, ir nozīmīgi ne tikai statistiski analizēt ģimeņu skaitu, tā dinamiku un lielumu, izmantojot vispārzināmas definīcijas, bet gan vispusīga priekšstata iegūšanai skatīt ģimeni plašāk, piemēram, izmantojot ģeneoloģisko pieeju un pētot dzimtas koku, kā arī attiecības starp tā locekļiem.

CSP, veicot apsekojumus un tautas skaitīšanas, skata ģimeni daudz plašākā kontekstā, par noteicošo atzīstot māsaimniecības principu. Tas nozīmē, ka pie ģimenes var tikt pieskaitītas gan tādas personas, kas dzīvo kopā un veido kopīgu māsaimniecību, gan ģimenes, kas sastāv no vecākiem un viņu bērniem, gan arī vairākas ģimenes vienkopus, kas dzīvo zem viena jumta kopā ar saviem pilngadīgajiem bērniem,

kur tie jau izveidojuši paši savu ģimeni. Tātad zināmā mērā pietuvinoties un iegūstot datus, kas atbilst sociālajai realitātei, tomēr arī šai pieejai ir trūkumi. 2011.gada tautas skaitīšanā ietverta informācija par to ģimeņu kodolu sadalījumu pēc veida un bērnu skaita, kurās ir nepilngadīgi bērni līdz 17 gadu vecumam ieskaitot, bet iepriekšējās tautas skaitīšanās bija atšķirīga pieeja, un tāpēc ir praktiski neiespējami veikt tiešu ģimeņu salīdzināšanu un konstatēt izmaiņas pēc šāda parametra starp iepriekšējiem tautas skaitīšanas datiem. Piemēram, 2000.gada tautas skaitīšanas instrumentārijs sniedz bērna definīciju - bērns ir persona, kurai nav partneris vai bērns un kuras pastāvīgā dzīvesvieta ir mājsaimniecībā, kurā ir vismaz viens no vecākiem [2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania, 2003, 50]. Tātad noteikta vecuma kritērijs nemaz netiek ietverts, un termins "bērns" būtiski atšķiras no Bērnu tiesību aizsardzības likuma 3.panta pirmajā daļā ietvertā termina, kas noteic, ka bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas.

CSP [Veģis, 2013] skaidro, ka, ja sadzīvē par ģimeni parasti uzskata visus tuvākos radus, tad statistikā par ģimeni tiek uzskatīts precēts pāris vai pāris, kurš dzīvo neregistrētā kopdzīvē, kā arī vecāki jeb viens vecāks ar bērnu vai vairākiem bērniem neatkarīgi no bērna vecuma. Būtisks nosacījums šajos gadījumos ir, lai bērniem konkrētajā mājsaimniecībā vēl nebūtu sava laulātā, kopdzīves partnera vai savu bērnu, jo tādā gadījumā viņi skaitāmi kā atsevišķa ģimene. Tātad veicot iedzīvotāju izpēti, arī neregistrētā kopdzīvē dzīvojoši pāri tiek uzskatīti par ģimeni statistikā, tomēr tiesību zinātnē par ģimeni uzskatāma tikai tāda savienība, kas definēta vai izriet no tiesību aktiem.

Tādejādi, veicot tautas skaitīšanu, primāra nozīme ir mājsaimniecībai kā sabiedrību vienojošam raksturlielumam un analizējamai kopai, jo šādi tiek apzīmētas vairākas personas, kuras dzīvo vienā mājoklī un kopīgi sedz izdevumus, vai viena persona, kas saimnieko atsevišķi. Respektīvi, vienu mājsaimniecību var veidot viena vai vairākas ģimenes. Kā norādījusi profesore M.Dunska [Latvijas Vēstnesis, 24.02.2011.], "Mājsaimniecības" lietošana ir pamatota, tas ir termins, ko lieto gan ekonomikā un statistikā, gan demogrāfijā. Ekonomikā visplašāk to izmanto makroekonomiskajā analizē. Statistikas termins "mājsaimniecība" apzīmē vairākas personas, kuras dzīvo vienā mājoklī un kopīgi sedz izdevumus, vai viena persona, kas saimnieko atsevišķi. Kā skaidro profesore, Ekonomikas un finanšu vārdnīcā šis termins

definēts īsāk - vienas vai vairāku personu ģimenes saimniecība. Turpretim terminu "ģimene" lietot nevar, jo vienas ģimenes locekļi var veidot vairākas saimniecības vai arī vientuļš cilvēks uztur savu saimniecību.

Jāņem vērā, ka ģimene ir arī vēsturiski mainīga, maza sociāla grupa, kura nodibināta uz laulības vai radniecības sakaru pamata un kuras locekļi ir saistīti ar sadzīves kopību, savstarpēju izpalīdzību un atbildību. Kā norādījusi Labklājības ministrija 2000. gada Sociālajā ziņojumā, ja mainās apkārtējie apstākļi un sabiedrības uzskati par ģimeni, kā arī cilvēku vērtību sistēma, tad mainās arī ģimenes struktūra [Labklājības ministrija, Sociālais ziņojums, 2000, 74].

Latvijas rīcībpolitikā norādīts uz vienota ģimenes jēdziena izpratnes trūkumu kā problēmu, kas liedz dažādu nozaru speciālistiem nonākt pie vienotas pieejas. Tāpat uzsvērts, ka nacionālajos normatīvajos aktos pastāv atšķirīgi skaidrojumi [Labklājības ministrija, Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011 – 2017, 11].

Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam aplūko un analizē ģimenes jēdzienu no dažādiem skatupunktiem – sociālo tiesību un garantiju, kriminālprocesuālajiem un materiāli tiesiskajiem aspektiem, īpaši uzsverot Latvijas Republikas Satversmē ietverto pamatprincipu, ka valstij ir tiesiski jāaizsargā jebkura ģimene, kā arī atsaucoties uz Latvijai saistošiem starptautisko tiesību aktiem un nacionālajiem normatīvajiem aktiem. Šajā dokumentā tiek atzīts, ka aizsargājot un sniedzot atbalstu un tiesisko aizsardzību ģimenēm vai indivīdiem, nav pieļaujama nekāda diskriminācija pēc ģimenes modeļa. Tajā pašā laikā vienota, uz pamatnostādnēm attiecināma ģimenes definīcija netiek piedāvāta, bet uzsvērts, ka attiecībā uz ģimenes definīciju nevar runāt par pretrunīgām tiesību normām, kas vienā gadījumā noteic vienu, citā traktē šo pašu jēdzienu atšķirīgi, jo, pirmkārt, jāņem vērā arī konkrēto tiesību normu un normatīvā akta tiesiskā daba, proti, kurai tiesību nozarei tas ir piekritīgs. Otrkārt, jāņem vērā tiesību normas mērķis, piemēram, sociālo tiesību jomā tas ietver vajadzību sniegt visefektīvāko un ekonomiski pamatotāko palīdzību konkrētai mājsaimniecībai. Latvijas normatīvajos aktos noteicošie kritēriji šajā gadījumā ir personu kopums (kas var būt un var nebūt ar radnieciskām saitēm saistītas personas) un fakts, ka personām ir kopīga mājsaimniecība, proti, personas dzīvo vienā mājoklī, un viņām ir kopīgi izdevumi par uzturu. Savukārt citā publisko tiesību nozarē – krimināltiesībās Kriminālprocesa likuma 12.panta piektajā daļā lietots ar ģimenes terminu cieši saistīts jēdziens „tuvinieki”, tajā ietverot saderinātos, laulātos, vecākus, vecvecākus, bērnus, mazbērnus, brāļus un māsas, kā arī tās personas, ar kuru attiecīgā

fiziskā persona dzīvo kopā un ar kuru tai ir kopīga (nedalīta) saimniecība [Labklājības ministrija, Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011 – 2017, 14].

Tātad termins “ģimene” nav statisks, tā izpratni un saturu ietekmē sabiedrībā notiekošās pārmaiņas. Piemēram, pēdējos gados migrācijas ietekmē attīstījies tāds ģimenes modelis kā transnacionālas ģimenes, arī iztrūkstošās paaudzes ģimenes, “skype” jeb virtuālās ģimenes un citi atvasinājumi. Uzsverot ģimenes jēdzienu un tipu daudzveidību, autore dažādās ģimenes tipu definīcijas ir izpētījusi un apkopojusi 1.pielikumā.

Ģimenes atbalsta politikas pamatmērķis ir veicināt ģimeņu nodibināšanu, stabilitāti, labklājību un sekmēt dzimstību, kā arī stiprināt laulības institūciju un tās vērtību sabiedrībā. Ņemot vērā minēto, pamatnostādņu mērķa sasniegšanai īstenojamās aktivitātes tiecas uzlabot visas sabiedrības stāvokli, paredzot atbalsta veidus ģimenei atšķirīgos tās dzīves posmos. Tomēr konstatētās problēmas par vienota ģimenes definīcijas trūkumu nav plānots risināt pamatnostādņu ietvaros, jo pastāv liela varbūtība, ka tās netiks atrisinātas pamatnostādņu darbības laikā 2011.–2017.gadā, ņemot vērā jautājuma sarežģītību un sabiedrībā pastāvošos stereotipus. Kā viens no piemēriem minams risks, ka vienota definīcija var ierobežot piekļuvi pakalpojumiem. Taču vienlaikus vienota termina akceptēšana var nodrošināt plašākam personu lokam piekļuvi pakalpojumiem.

Papildus iezīmētajai problemātikai un riskiem par vienota jēdziena izstrādi minams fakts, ka vairākus gadu desmitus pārrobežu sociālie zinātnieki ir veltījuši pūles tam, lai izstrādātu multidimensionālu ģimenes definīciju, taču nesekmīgi. Priekšnoteikums universālai ģimenes definīcijai būtu tās pielietojums visās situācijās un sabiedrībās vēsturiski, attīstībā un starp dažādām kultūrām un nozarēm.

Nepieciešamību izstrādāt universālu definīciju ir izjutuši ne tikai zinātnieki, bet arī dažādu jomu speciālisti un sabiedrība kopumā. Tomēr, kā savos pētījumos pamato zinātnieki, piemēram, Upsalas (Zviedrija) universitātes profesors *J.Trost* (1990), sarežģītība definēt to, kas varētu un kam vajadzētu tikt uzskatītam par ģimenes locekli ir saistīts ar ideoloģiskām atšķirībām. No vienas puses pastāv uzskats, ka tradicionālas jeb ideālas ģimenes paradigmu veido izpratne, ka ģimene ir vecāki un to bērni, bet citas ģimenes formas ir deviantas vai alternatīvas. Ģimenes jēdzienu un izpratnes pārmaiņas rietumu sabiedrībās pētījis Floridas (ASV) universitātes pētnieks *J.Scanzoni* un viņa kolēģi (1989), mēģinot paplašināt ģimenes definīciju un apstrīdot citu autoru iepriekš izteiktos viedokļus par tradicionālo ģimeni kā ideālas ģimenes mērauklu, tādejādi

paspilgtinot ģimenes ideoloģisko raksturu. Savukārt ASV ģimeņu pētniece, gerontoloģe un profesore *K.Allen* (2000) ir norādījusi, ka mūsu pieņēmumi, vērtības, izjūtas un vēsture formē to viedokli, kuru aizstāvam un secinājumus, pie kuriem nonākam. Mūsu izpratni par ģimenes procesiem un struktūrām īpaši ietekmē gan tas, kāda ir mūsu pašu ģimene, gan arī tas, kādas ir pētāmās ģimenes.

Vairāki ģimenes un laulības pētnieki (*B.H.Settles*, 1987 (ASV), *J.Trost*, 1990) ir atzinuši, ka izstrādāt universālu ģimenes definīciju ir praktiski neiespējami vai arī tā būtu attiecināma tikai uz definīciju kategorijām. Ģimenes definīcija var mainīties atkarībā no situācijas. Vairums nozares ekspertu ir nonākuši pie kopīga secinājuma, ka nepastāv viena pareizā ģimenes definīcija. Drīzāk mēģinājumi definēt ģimeni ierindo šīs pieejas no ļoti specifiskām līdz ļoti plašām, no teorētiskām līdz praktiskām, no kādai kultūrai ļoti raksturīgas pieejas līdz multikulturālai pieejai ģimenes definīcijā [*Definition of Family* [..], n.d.].

ANO Cilvēktiesību komiteja ir atzīmējusi, ka ģimenes koncepts atsevišķos aspektos dažādās valstīs un pat vienas valsts dažādos reģionos var atšķirties un tāpēc nav iespējams sniegt standarta definīciju. Komiteja uzsver, ka, ja personu grupu uzskata par ģimeni attiecīgās valsts tiesību sistēmā un praksē, tai ir jāsaņem atbilstoša aizsardzība. Gadījumos, kad valstī pastāv atšķirīgas ģimenes – gan nukleārās, gan paplašinātās (konceptijas) tas ir jānorāda, izskaidrojot aizsardzības pakāpi, kāda tiek nodrošināta katrai no tām. Tāpat, ņemot vērā dažādu ģimenes formu eksistenci, kā, piemēram, nelaulāti pāri un viņu bērni, vai arī vientuļi vecāki un viņu bērni, dalībvalstīm ir jānorāda arī, vai un kādā mērā šādas ģimenes atzīst un aizsargā nacionālā likumdošana un prakse [Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmata, 2002, 89].

Analizējot iepriekš minētos apsvērumus, tiesisko regulējumu un politiskās nostādnes, pēc autores domām iespējams noformulēt mūsdienu sociālajai realitātei, kultūras īpatnībām un tiesiskajai videi atbilstošāku ģimenes jēdzienu, kas būtu izmantojams tieši ģimenes atbalsta politikas un ģimenes tiesiskās aizsardzības kontekstā. Autores ieskatā, lai arī ar terminoloģijas palīdzību nav iespējams atrisināt visus ar ģimenes ietvaru saistītos jautājumus, patlaban demogrāfijā lietotais termins “ģimene”, kas ir optimāls un esošajai tiesiskajai situācijai atbilstošs, varētu tikt paplašināts, ņemot vērā faktisko realitāti un, izmantojot tos tiesiskos līdzekļus, kuri jau šobrīd normatīvajos aktos ir paredzēti, nodefinējot ģimeni šādi:

Ģimene – sociāla grupa, ko veido divas vai vairākas personas, starp kurām pastāv radniecība, laulība vai saderināšanās, kurām ir kopīga māsaimniecība un kuras dzīvo kopīgā dzīvojamā vienībā (mājā, dzīvoklī u.c.). Tādejādi termins “ģimene” varētu neaprobežoties ar attiecībām, kas balstītas tikai laulībā. Terminam “ģimene” jābūt tādām, kas atbilstu sociālajai īstenībai, radītu noteiktību un ietvertu arī citas pierādāmas ģimeniskas saites. Tādejādi tā paplašināšana ir arī turpmākas diskusijas vērts jautājums, jo aizsargājama ir ikviena ģimene – gan tāda, kurā ir bērni, gan ģimene, kurā bērni vēl tikai tiek plānoti, neatkarīgi no tā, vai pāris ir noslēdzis laulību. Bērni – gan kopēji, gan tādi, kas dzimuši iepriekšējās attiecībās vai laulībā, ir svarīga ģimenes komponente. Tāpat ģimeni veido vismaz viens bērns ar vienu no vecākiem, kā arī par ģimeni būtu uzskatāmas audžuvecāku un aizbildņu ģimenes ar bērniem.

Laika gaitā ne tikai izpratne par to, kas ir ģimene, bijusi pakļauta izmaiņām, mainījušies ģimenes modeļi, mainījies ģimeņu skaits, struktūra, attieksme un vērtības. Latvijas realitātē pastāv dažādas ģimenes, gan nukleāras, gan saliktas, tiek nošķirti vairāki ģimenes tipi, kā arī pastāv dažāda veida savienības, kurām nav speciāla tiesiskā regulējuma un kurām atsevišķos jautājumos varētu piemist mazāka tiesiskā aizsardzība kā laulībā balstītai ģimenei, tādēļ statistiski būtiski iegūt informāciju par dažāda veida ģimenes modeļiem, partnerattiecībām, māsaimniecībām, lai iegūtu ziņas par ģimeņu skaitu, struktūru un īpatnībām, novērtētu dinamiku.

Darba turpinājumā analizēti ģimeni raksturojošie rādītāji, ņemot vērā pēdējo tautas skaitīšanu rezultātus, pētījumus, tiesību aktus un politikas plānošanas dokumentus, kā arī citus avotus.

1.3. Ģimenes raksturojums

Iedzīvotāji ir ne tikai atsevišķu indivīdu, bet arī ģimeņu un māsaimniecību kopums. Tiek uzskatīts, ka ģimene ir vislabvēlīgākā vide, kurā augt un attīstīties indivīdam. Nepastāv tāda institūcija, kas varētu izpildīt ģimenes funkcijas labāk nekā pati ģimene – dabiska vide, kurā bērns kļūst par pieaugušu sabiedrības locekli. Ģimenei piemīt virkne funkciju – gan reprodiktīvas, gan socializācijas, saimnieciski ekonomiskas, rekreācijas, vērtību veidošanās funkcijas, kā arī audzināšanas un garīgās saskarsmes funkcijas.

Ģimeņu struktūra ir viena no vissvarīgākajām iedzīvotāju sastāva raksturotājām. Iedzīvotāju atražošanās pēc būtības ir ģimeņu atražošanās process [Zvidriņš, 2003, 114]. Kā atzīmējusi profesore Ā.Karpova, ģimene ir vēsturiski mainīgs sociālais institūts, savstarpējo attiecību un sadarbības subjekts, sistēma, sociāla grupa, sabiedrības šūniņa [Karpova, 2006]. Ģimene kā sabiedrības pamatsūna, kurā rodas un veidojas tautas un valsts iedzīvotāju jaunā maiņa, tieši šīs specifiskās funkcijas dēļ uzskatāma par centrālo jēdzienu visās iedzīvotāju ataudzes norisēs [Eglīte, 2002, 6]. Līdz ar to no paaudžu nomaiņas viedokļa ir būtiski raksturot ģimenes pēc to kopskaita, ģimenes locekļu skaita ģimenē, izšķirot bērnu skaitu un to vecumu, kā arī ģimeņu tipus.

Lai raksturotu ģimenes, iespējams izmantot tautas skaitīšanas datus, neraugoties uz to, ka tautas skaitīšanu gaitā parasti primāri tiek iegūti mājsaimniecības un mājokļus raksturojoši dati. Pamatojoties uz iegūto informāciju, var noteikt dažādu mājsaimniecību tipu struktūras, tajā skaitā arī datus par ģimenēm, to veidiem, skaitu un dinamiku.

Tautas skaitīšanas tiek veiktas ne retāk kā reizi 10 gados, kā tas ir noteikts Tautas skaitīšanas likuma 3. pantā. Tas ir pietiekami ilgs laiks, lai novērtētu un salīdzinātu ģimeņu skaita un struktūras izmaiņas, izvērtējot aktuālos iegūtos tautas skaitīšanas datus un iepriekšējās tautas skaitīšanas rezultātus. Šobrīd jaunākie dati par ģimenēm ir attiecībā uz 2011.gadu, bet iepriekšējā tautas skaitīšana notika 2000.gadā. Šeit ir saskatāma neliela pretruna ar Tautas skaitīšanas likuma nosacījumiem attiecībā uz tautas skaitīšanu biežumu, taču 2011.gadā tautas skaitīšana tika īstenota visā Eiropas Savienībā. Līdz ar to tautas skaitīšanas noteikšana par vienu gadu vēlāk bija būtisks iemesls salīdzināmu datu iegūšanai ne tikai nacionālā, bet starptautiskā griezumā. Tautas skaitīšanas dati ir pamats ģimeņu statistiskajam raksturojumam un sniedz ieskatu situācijā kopumā.

1.3.1. Ģimeņu skaita, lieluma un sastāva raksturojums Latvijā

Ģimenei ir daudz un dažādu tipu, tā var pastāvēt gan kā personu reģistrēta, gan neregistrēta kopdzīve, kā vairāku paaudžu kopdzīve, audžuģimene utt. Galvenie kritēriji, nosakot ģimenes tipu, ir vecāku kopdzīves veids, bērnu klātbūtne pieaugušo kopībā, radniecisko attiecību plašums.

Ģimeņu sastāva vispārinošu ainu sniedz ģimenēs dzīvojošo un ārpus tām dzīvojošo iedzīvotāju absolūtie un relatīvie rādītāji. Savukārt kompleksi pētot ģimeņu

struktūru, rodas priekšstats par vienkāršām (nukleārām) ģimenēm, sarežģītām (saliktām) ģimenēm un ģimeņu tipiem. Vienkāršās ģimenes ir tās, kuras sastāv no laulātajiem un viņu bērniem vai arī bez tiem. Turklāt laulāto pāri ar vai bez bērniem mēdz dēvēt par ģimenes kodolu. Taču bieži par ģimenes kodolu dēvē arī vienu no vecākiem ar bērnu (-iem), kurš nesastāv laulībā. Arī nepilnās ģimenēs, t.i., ģimenes ar vienu no bijušajiem laulātajiem (šķirtie, atraitņi) un bērniem dēvē par vienkāršām ģimenēm [Zvidriņš, 2003, 115].

Pēdējās padomju periodā veiktās tautas skaitīšanas Latvijā 1989.gadā rezultāti liecina, ka Latvijā ģimenēs⁷ dzīvoja 2 miljoni 284 tūkstoši cilvēku jeb 85,7% no republikas iedzīvotājiem (732 tūkstoši ģimeņu). Turklāt 132 tūkstoši (4,9%) ģimenes locekļu dzīvoja atsevišķi no ģimenes, bet saistīti ar to ar kopīgu budžetu. Vieninieki, kuriem nav ģimenes vai kuri zaudējuši sakarus ar to, bija 251 tūkstotis jeb 9,4%. [LPSR VSK 1989. gada vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti, 1990, 5]. Salīdzinājumam – iepriekšējo tautas skaitīšanu rezultāti liecināja, ka 1959. gadā ģimenēs dzīvoja 83,4%, 1970. gadā – 86,1%, 1979. gadā – 84,8% iedzīvotāju. Bijušajās PSRS republikās un gandrīz visā Eiropā šis īpatsvars vienmēr bijis augstāks [Zvidriņš, Vanovska, 1992, 87].

Saskaņā ar 2000.gada tautas skaitīšanas datiem Latvijā bija 624 tūkstoši ģimeņu un ģimenēs dzīvoja 83% no visiem iedzīvotājiem – attiecīgi 17% iedzīvotāju dzīvoja ārpus ģimenēm⁸, savukārt 2011.gadā jau tikai 588 tūkstoši ģimeņu [CSP, 2013] jeb 78% no visiem iedzīvotājiem, tādejādi samazinoties gan ģimeņu skaitam par 36 tūkstošiem jeb 6%, gan ģimenēs dzīvojošo īpatsvaram.

Latvijā, ievērojot 2003. gada 26.maija Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā (EK) Nr.1059/2003 par kopējas statistiski teritoriālo vienību klasifikācijas (NUTS) izveidi ietvertos pamatprincipus, ar Ministru kabineta 2004.gada 28.aprīļa rīkojumu Nr.271 „Par Latvijas Republikas statistiskajiem reģioniem un tajos ietilpstošajām administratīvajām vienībām” izveidoti seši statistiskie reģioni. Ar šo Ministru kabineta rīkojumu un vēlākajiem tā grozījumiem noteikti šādi statistiskie reģioni:

⁷ Autores piezīme: šeit un turpmāk, atsaucoties uz CSP veikto datu analīzi, tiek lietota CSP terminoloģija un dati.

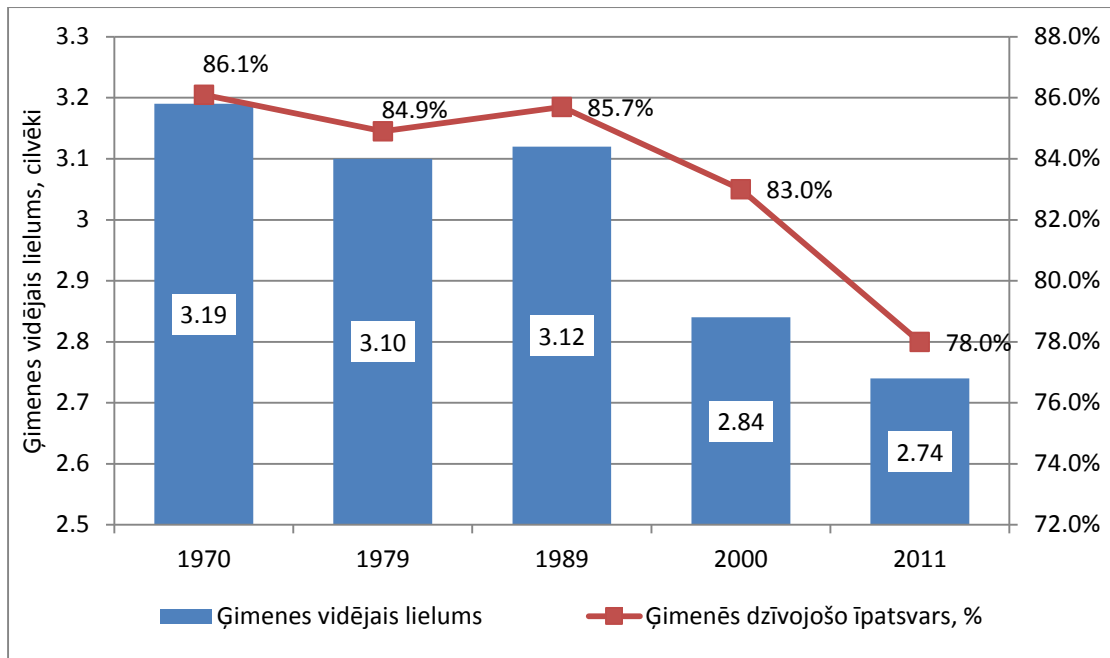
⁸ Atsevišķos literatūras avotos, piemēram, Zvidriņš P. Demogrāfija (2003), tiek uzskatīts, ka saskaņā ar 2000.gada tautas skaitīšanas datiem Latvijā ir apmēram 700 tūkstoši ģimeņu, jo tautas skaitīšanā no 242 tūkstošiem personu informācija par ģimeni netika iegūta, tāpēc precīzs ģimeņu skaits un to sastāvs nav zināms. Šāds ģimeņu skaits noteikts, uzskaitītajam ģimeņu daudzumam (627 tūkstoši) pieskaitot iespējamo ģimeņu skaitu 242 tūkstoši personām (80 – 90 tūkstoši). Pēc autores aprēķiniem, neveicot korekciju un pieņemot, ka ģimenes vidējais apmērs (2,84) ir nemainīgs, ģimenēs dzīvojošo īpatsvars 2000.gadā bija 74,5% un ģimenēs attiecīgi dzīvoja 1 miljons 772 tūkstoši Latvijas iedzīvotāji.

- Rīgas statistiskais reģions;
- Pierīgas statistiskais reģions;
- Vidzemes statistiskais reģions;
- Kurzemes statistiskais reģions;
- Zemgales statistiskais reģions;
- Latgales statistiskais reģions [CSP, 2015].

Tālāk darbā salīdzināšana un secinājumi veikti, pamatā izmantojot Latvijas administratīvās teritorijas iedalījumu statistiskajos reģionos. Atsevišķos attēlos, salīdzinot pēdējo divu tautas skaitīšanu datus, Rīgas un Pierīgas statistiskie reģioni analizēti kopā. Pēdējās tautas skaitīšanas dati liecina, ka ģimeņu skaits pieaudzis tikai Pierīgas reģionā, kur to skaits no 96 tūkstošiem laika periodā starp tautas skaitīšanām pieauga līdz 106 tūkstošiem jeb par 9,4%. Rīgas, Zemgales, Vidzemes, Kurzemes un Latgales reģionos tas ir samazinājies. Rīgā ģimeņu skaits šajā laika periodā samazinājies no 196 tūkstošiem uz 191 tūkstoti jeb par 2,5%. Zemgalē samazinājums ir no 77 tūkstošiem līdz 71 tūkstotim jeb par 7,8%, Vidzemē no 67 tūkstošiem līdz 58 tūkstošiem jeb par 13,4%, Kurzemē no 85 tūkstošiem līdz 76 tūkstošiem jeb par 10,6% un Latgalē no 103 tūkstošiem līdz 85 tūkstošiem jeb par 17,5%.

Secināms, ka visstraujāk ģimeņu skaits sarucis Latgalē un Vidzemē, turklāt, lai arī Pierīgā ģimeņu skaits pieaudzis, pieauguma apmērs ir mazāks, salīdzinot ar samazinājuma apmēriem citviet Latvijā, respektīvi, samazinājuma apmērus nevar skaidrot ar iekšēju migrāciju, kad no mazāk attīstīta reģiona iedzīvotāji pārceļas uz ekonomiski, sociāli aktīvāku reģionu. Iemesli šādam ģimeņu skaita samazinājumam ir vairāki – gan nepietiekama dzimstība, samērā augsta mirstība, gan ārējā migrācija ekonomisku apsvērumu dēļ.

Salīdzinājumam tiek aptverti dati par plašāku periodu, proti, arī par padomju okupācijas laiku un secināms, ka pēc neatkarības atjaunošanas ir būtiski samazinājies ne tikai ģimenēs dzīvojošo īpatsvars, bet arī ģimenes vidējais lielums (1.2.attēls). Šī tendence saglabājas arī starpskaitīšanas periodā un atspoguļojas 2011.gada tautas skaitīšanas rezultātos.

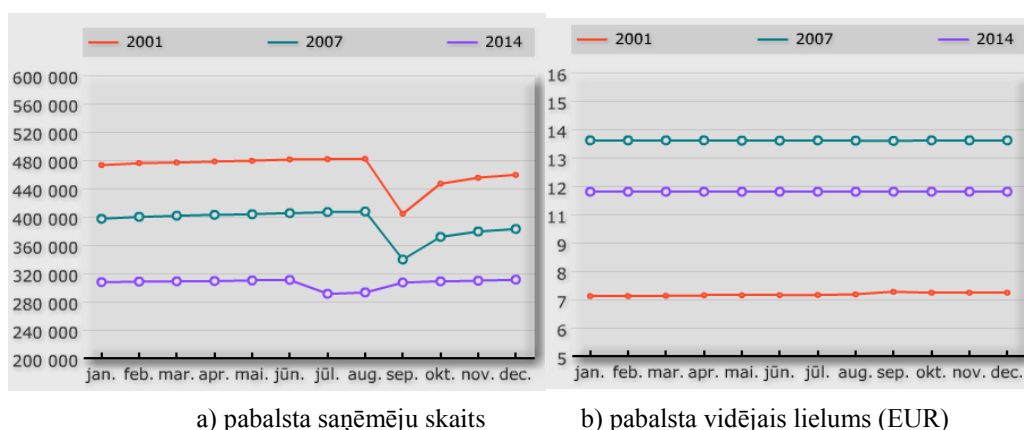


1.3.attēls. Ģimenes vidējā lieluma un ģimenēs dzīvojošo īpatsvara dinamika no 1970. līdz 2011.gadam

Avots:1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti/ LR VSK. – 1991.–156.lpp.; 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. CSP; 2011. gada tautas skaitīšanas rezultāti. CSP.

Tomēr jāņem vērā, ka kopš 2000.gada tautas skaitīšanas metodoloģija ir noteikta atbilstoši ANO Eiropas Ekonomiskās Komisijas (UNECE) un Eiropas Savienības Statistikas biroja EUROSTAT rekomendācijām [ANO, 1998], savukārt līdz tam tautas skaitīšana tika veikta atbilstoši padomju tautas skaitīšanas metodoloģijai. Tas nozīmēja arī termina „ģimene” atšķirīgu izpratni, proti, padomju metodoloģijā ģimenes ar bērniem aptvēra bērnus, kas nav sasnieguši pilngadību, tātad līdz brīdim, kad bērns sasniedz 18 gadu vecumu. Savukārt, 2000.gadā metodoloģija tika mainīta, turpmāk uzskatot, ka ģimene ar bērniem nozīmē neprecētus bērnus, neatkarīgi no vecuma, un attiecīgi par bērnu uzskatot personu, kurai nav partneris vai bērns un kuras pastāvīgā dzīvesvieta ir mājsaimniecībā, kurā ir vismaz viens no vecākiem. Tādejādi iespējams veikt salīdzinājumu (1.3.attēls) tikai starp padomju periodā veiktajām tautas skaitīšanām, un 2011.gada tautas skaitīšanu, kur atkal tiek izšķirta grupa – ģimenes ar bērniem līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai, izņemot 2000.gada tautas skaitīšanas datus. Līdz ar to no salīdzinājuma secināms, ka padomju gados ģimenes vidējais apmērs bija samērā nemainīgs – nedaudz virs 3,0 ģimenes locekļiem. Tautas skaitīšanu rezultāti pēc neatkarības atjaunošanas liecina, ka vidējais ģimenes locekļu skaits samazinājies. Attiecīgi arī tālāk, salīdzinot 2000.gada un 2011.gada tautas skaitīšanas rezultātus, nav iespējams veikt pilnvērtīgu analīzi par ģimenēm ar nepilngadīgiem bērniem, jo

2000.gadā šādi dati nav pieejami. Taču netieši ziņas par to, ka ir notikušas izmaiņas attiecībā uz ģimenēm ar nepilngadīgiem bērniem var iegūt no Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras apkopotās statistikas par ģimenes valsts pabalsta saņēmēju skaitu un pabalsta apmēru (1.4.attēls). Secināms, ka ģimenes valsts pabalsta saņēmēju skaits ir būtiski sarucis, bet pabalsta apmērs pieaudzis. Tomēr pabalsta pieaugums nav vērtējams kā ģimenes atbalsta palielinājums, jo ekonomiskās krīzes laikā būtiski pieauga inflācija un patēriņa cenu indekss, kas atbilstoši CSP datiem 2007.gadā sasniedza 10,1%, bet 2008.gadā 15,4% pret iepriekšējā gada patēriņa cenu līmeni.



1.4.attēls. Ģimenes valsts pabalsta saņēmēju skaita un pabalsta vidējā lieluma (EUR) izmaiņas 2001. - 2014.gadā

Avots: VSAA. <http://www.vsaa.lv/lv/budzets-un-statistika/statistika?gid=2&year=2001&year=2011&tid=100>

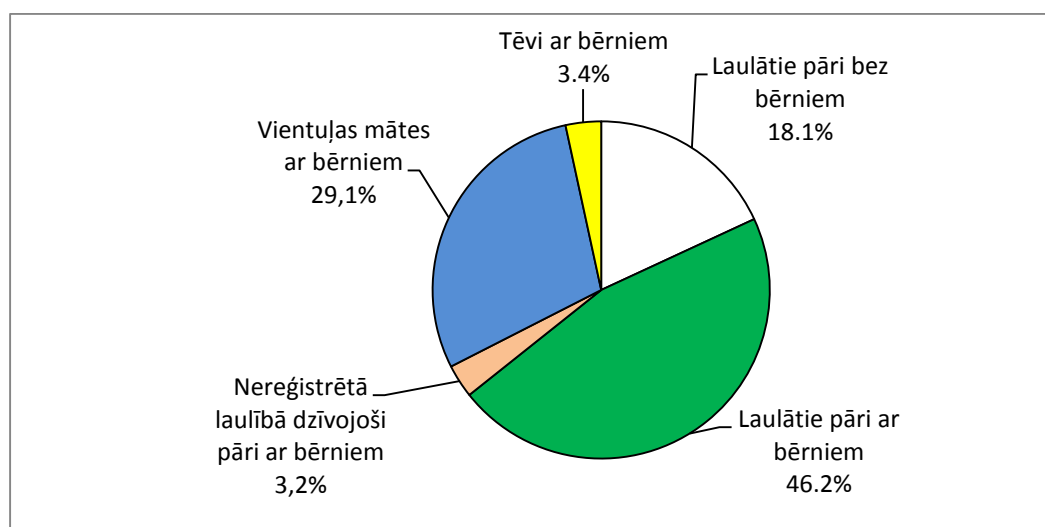
Ja, atbilstoši CSP datiem, 2000.gadā Latvijas Republikā bija 2,4 miljoni iedzīvotāju, tad jau 2015.gada sākumā iedzīvotāju skaits samazinājās līdz 1,99 miljoniem [CSP, Demogrāfija 2015, 21] un attiecīgi veicot aprēķinus, ar pieņēmumu, ka ģimenes vidējais apmērs ir saglabājies tāds pats kā 2011. gada tautas skaitīšanā, secināms, ka ģimeņu skaits 2015.gada sākumā ir sarucis līdz 565 tūkstošiem jeb par 10% salīdzinot ar 2000.gadu.

Būtiski samazinājies ne tikai ģimeņu skaits, bet arī mainījusies ģimeņu struktūra. Svarīga nozīme ir ziņām par atsevišķu ģimeņu tipu izplatību. Šim nolūkam lieto dažādas ģimeņu klasifikācijas, kas, pietiekami detalizējot, var pārsniegt 20 ģimeņu tipu veidus [Zvidriņš, 2003, 116]. Tomēr parasti praktiskām vajadzībām tiek izmantota klasifikācija ar nelielu ģimeņu tipu skaitu. Piemēram, 2000.gada tautas skaitīšanas materiālu izstrādē izmantoja 5 ģimeņu tipus:

- 1) laulātie pāri ar bērniem;

- 2) laulātie pāri bez bērniem;
- 3) mātes ar bērniem;
- 4) tēvi ar bērniem;
- 5) neregistrētā laulībā dzīvojoši pāri ar bērniem.

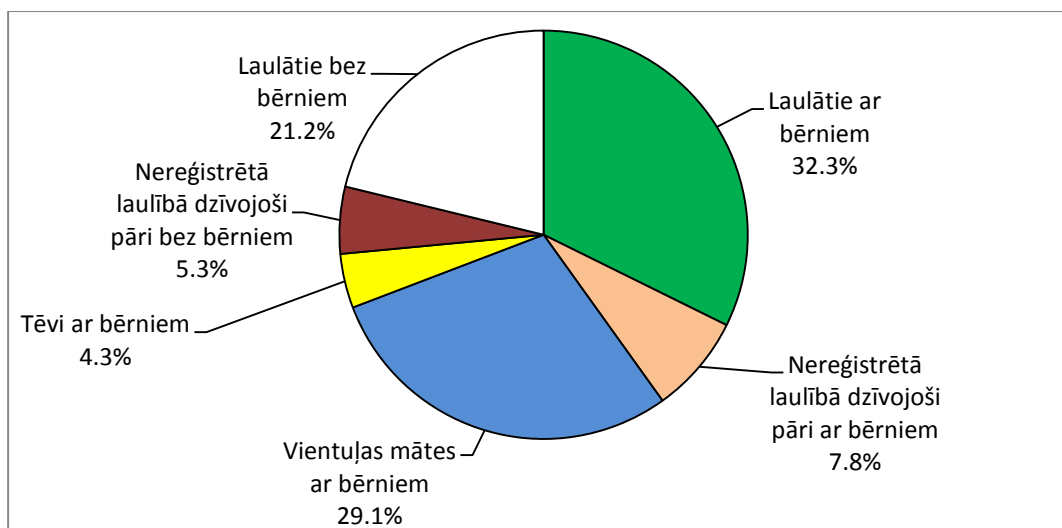
2000.gadā lielāko daļu ģimeņu veidoja ģimenes ar bērniem – 46,2%, otrs lielākais ģimeņu tips bija vientuļas mātes ar bērniem – 29,1%, bet trešais - laulātie pāri bez bērniem – 18,1%. Attiecīgi vientuļi tēvi ar bērniem veidoja 3,4% no visām ģimenēm, bet neregistrētā laulībā dzīvojoši pāri ar bērniem – 3,2% (1.5.attēls).



1.5.attēls. Ģimeņu sastāvs 2000.gadā, %

Avots: Latvijas 2000.gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums. R., 2002., 205.lpp.

Iepriekš minētie ģimeņu tipi 2011.gada tautas skaitīšanā tika papildināti ar vēl vienu – neregistrētā kopdzīvē dzīvojoši pāri bez bērniem (1.6.attēls) un arī šī jauninājuma dēļ salīdzināšana starp 2000.gada un 2011.gada tautas skaitīšanas rezultātiem attiecībā uz ģimeņu struktūras izmaiņām ir apgrūtināta, jo 2011.gadā aprēķiniem ir cita aprēķinu bāzes proporcija.



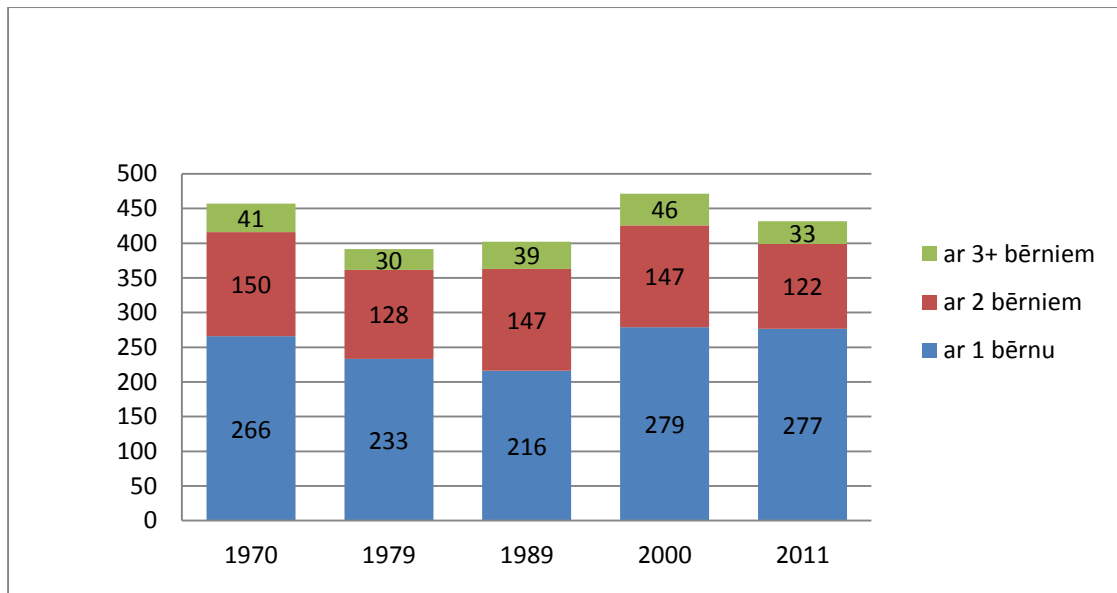
1.6.attēls. Ģimeņu sastāvs 2011. gadā, %

Avots: 2011. gada tautas skaitīšanas rezultāti. CSP.

Mūsdienu situāciju zināmā mērā noteic iedzīvotāju attīstības procesi pagātnē, tāpēc autore darbā, papildus divu pēdējo tautas skaitīšanu datiem, kā arī ņemot vērā 2000.gada tautas skaitīšanas metodoloģiskās īpatnības, salīdzināšanai iekļauj tautas skaitīšanu rezultātus no iepriekš notikušajām tautas skaitīšanām.

Pagājušā gadsimta padomju perioda vēsturiskos datus ir analizējusi pētniece I.Pavlina [Pavlina, 2007, 34], minot, ka 1979. gadā, salīdzinot ar 1970. gadu, ģimeņu ar bērniem skaits samazinājās par 14,4%, kaut gan ģimeņu kopskaits bija pieaudzis. Vislielākais samazinājums skāra ģimenes ar trīs un vairāk bērniem, kuru skaits saruka par 27,3%, tātad daudz bērnu ģimenes. Laika posmā no 1979. gada līdz 1989. gadam ģimeņu ar bērniem skaits kopumā palielinājās par 2,8%, samazinoties viena bērna un pieaugot divu, trīs un vairāk bērnu ģimeņu īpatsvaram. Ģimeņu skaits ar trīs un vairāk bērniem laika posmā starp 1979. gadu un 1989. gadu pieauga par 31,7%. Izmaiņas dinamikā liecināja, ka 1989. gadā ģimeņu sastāvs pēc bērnu skaita mainījās par labu divu un vairāku bērnu ģimenēm, pretstatā septiņdesmitajiem gadiem, kad dominēja viena bērna ģimenes. 1989. gadā ģimenes ar diviem un vairāk bērniem bija 46,2% no visām, 1979.gadā attiecīgi 40,4% un 1970.gadā – 41,8%.

Periodā pēc neatkarības atgūšanas būtiski pieauga viena bērna ģimeņu īpatsvars, kļūstot nemainīgi par dominējošo starp ģimenēm ar bērniem (1.7.attēls).

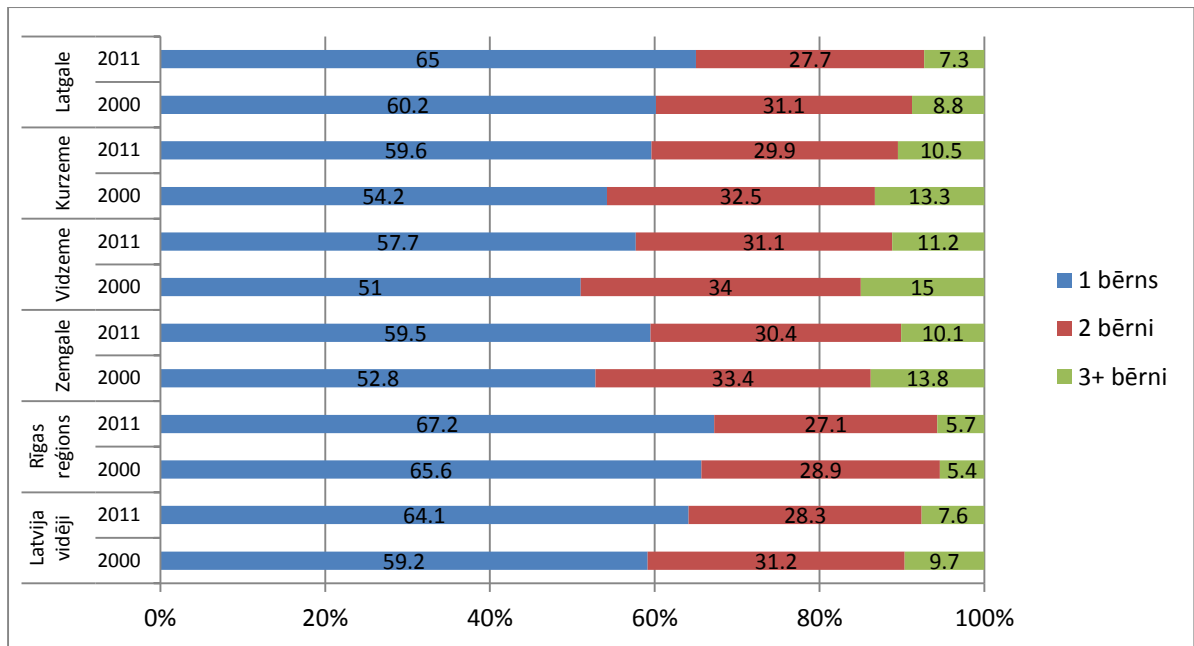


1.7.attēls. Ģimenes ar bērniem Latvijā pēc bērnu skaita 1970.–2011.gadā, tūkst.

Avoti: 1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti/ LR VSK. – 1991. – 156.lpp.; 2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania/ Vilnius – 2003; 2011.gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti - www.csb.gov.lv.

Salīdzinot ar 1989.gadu, 2000.gadā viena bērna ģimeņu skaits pieauga par 29%, bet 2011. gadā – 28%. No visu ģimeņu ar bērniem kopskaita 2000.gadā viena bērna ģimenes bija vairāk nekā puse (59,2%), un 2011. gadā – 64,1%, ņemot vērā to, ka 2011.gadā gan ģimeņu skaits kopumā, gan arī ģimeņu skaits ar bērniem bija sarucis. Ģimeņu skaits ar diviem bērniem, salīdzinot ar 1989.gadu, 2000.gadā absolūtos skaitļos praktiski nemainījās, bet īpatsvara ziņā, ņemot vērā viena bērna ģimeņu skaita palielināšanos, samazinājās līdz 31,1% (1989.gadā – 36,5%), bet 2011.gadā bija vēl mazāk – 28,3%. Tautas ataudzei tik nepieciešamās trīs bērnu ģimenes 2000.gadā veidoja 9,7%, bet 2011.gadā tikai 7,6% no visām ģimenēm ar bērniem (1989.gadā – 9,8%). Autores ieskatā valstij, pirms izvirzīt mērķus par „trešā bērna” politikas attīstību, būtu kritiski jāizvērtē esošā situācija un vispirms jāattīsta „otrā bērna” atbalsta pasākumu sistēma, kas ir īpaši svarīgi situācijā, kad tautas ataudze tiek īstenota nepietiekamā apjomā.

Latvijā kopumā vairāk nekā puse no visām ģimenēm ar bērniem audzina tikai vienu bērnu, tomēr ir saskatāmas reģionālas atšķirības (1.8.attēls). Bērnu skaitu ģimenē ietekmē gan dzimstības atšķirības laukos un pilsētās, gan arī vairāki citi faktori, piemēram, dzimstība dažādu tautību ģimenēs un šo tautību sadalījums pa reģioniem, katra reģiona iedzīvotāju vecumstruktūra u.c.



1.8.attēls. Ģimenes ar bērniem pēc bērnu skaita Latvijas reģionos 2000.un 2011. gadā, %

Avoti: Autores aprēķini, izmantojot Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultātus. LR CSP. Rīga, 2002. 210.-211.lpp.; I.Pavlina. Ģimenes ar bērniem un valsts ģimenes politika Latvijā. Nepublicēts pētījums. Rīga, 2007, 40.lpp.; 2011.gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/tautassk_11/tautassk_11_tsk2011/TSG11-281.px/table/tableViewLayout1/?rxid=fc0d9dca-e206-4ac3-a334-0f02ae4b8700

Vislielākais ģimeņu ar vienu neprecējušos bērnu īpatsvars nemainīgi kā 2000.gadā, tā arī 2011.gadā bija Rīgas reģionā, turklāt īpatsvars 2011.gadā palielinājās par 1,6 procentpunktiem. Ievērojot, ka šeit Rīgas reģions ietver galvaspilsētu un Pierīgas statistisko reģionu, der atzīmēt, ka situācija Rīgā un tai netālajās pašvaldībās ir atšķirīga, ņemot vērā aglomerācijas ietekmi un faktorus. Salīdzinoši būtiskas izmaiņas laikā starp pēdējām divām tautas skaitīšanām notikušas pārējos Latvijas reģionos. Pieaudzis ģimeņu ar vienu neprecējušos bērnu īpatsvars Zemgalē un Vidzemē - abās par 6,7 procentpunktiem, bet Kurzemē par 5,4 un Latgalē par 4,8 procentpunktiem. Ģimeņu ar diviem neprecējušies bērniem skaits ir sarucis – Rīgas reģionā par 1,8, Zemgalē par 3, Vidzemē par 2,9, Kurzemē par 2,6 un Latgalē par 3,4 procentpunktiem.

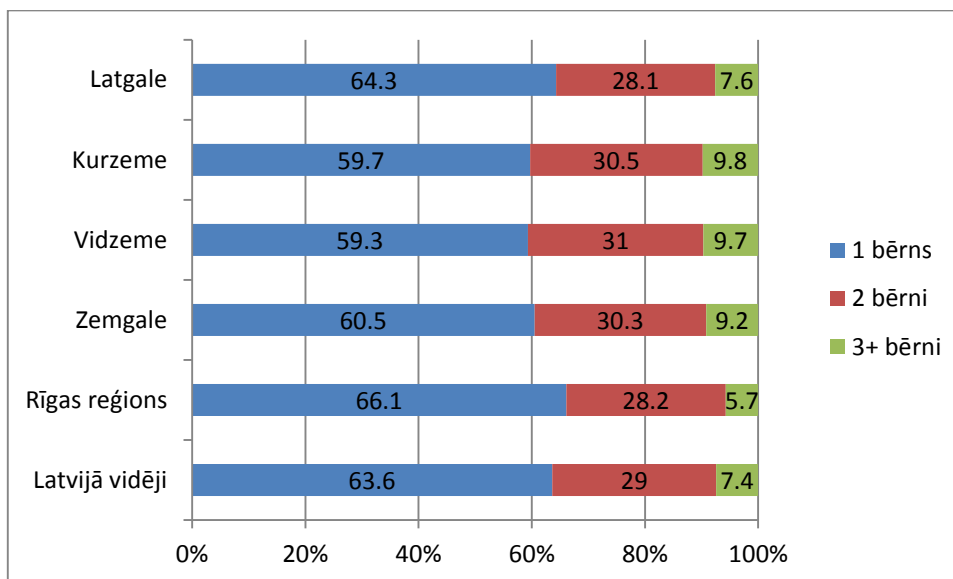
Visvairāk ģimenes, kurās ir trīs un vairāk nepilngadīgu bērnu, konstatēts Kurzemē – 9,8%, bet viszemākais šo ģimeņu īpatsvars – Rīgas reģionā. Tomēr samazinājums starpskaitīšanas periodā skāris arī daudz bērnu ģimenes – vislielākais samazinājums Vidzemē par 3,8, tad Zemgalē par 3,7, Kurzemē par 2,8, bet Latgalē par 1,5 procentpunktiem. Savukārt Rīgas reģionā kaut nedaudz tomēr pieaudzis

daudzbērnu ģimeņu īpatsvars – par 0,3%, galvenokārt uz Pierīgas reģiona (piemēram, Ogres, Ikšķiles, Mārupes, Limbažu, Tukuma novadu) rēķina, kur 2011. gadā dzīvoja 8,6% ģimeņu ar 3 un vairāk neprecētiem bērniem, turpretim Rīgā tikai 4,1%.

Vairāku bērnu ģimeņu pieaugums Pierīgas novados skaidrojams arī ar labvēlīgāku vidi bērnu pilnvērtīgai augšanai un attīstībai, izdevīgu atrašanās vietu un Rīgas tuvumu, kur lielākajai daļai bērnu vecāki strādā algotu darbu, daļa bērnu apmeklē skolu un interešu izglītības piedāvātos pasākumus, kā arī saņem citus nepieciešamos pakalpojumus. It īpaši laika posmā starp 2009.–2012.gadu visaugstākais reģionu iekšējās migrācijas plūsmas īpatsvars bija Pierīgā, kur vairāk nekā puse aptaujāto iedzīvotāju par pārcelšanās motīviem uz Pierīgu bija norādījuši ģimenes apstākļus (55,5%), mājokli (30,9%), darbu (20,2%), ērtu satiksmi, izdevīgu atrašanās vietu (11%), patīkamu apkārtni (7,1%) un tad salīdzinoši mazāk nozīmīgus faktorus kā lētāku dzīvi, vairāk atpūtas iespēju, dažādus pasākumus, bērnudārza, skolas pieejamību un mācības. Savukārt, veicot Rīgas aglomerācijas izpēti, secināts, ka tā sniedzas no Engures līdz Ainažiem, no Rīgas līdz Ceraukstei, Aizkrauklei un Koknesei, kā arī aptver Mālpils, Siguldas un Līgatnes novadus [Krišjāne et al., 2014, 16-23].

Tomēr neprecēto bērnu iekļaušana ģimeņu ar bērniem struktūrā visai nosacīti sniedz esošās situācijas raksturojumu, jo darbā iepriekš minēto tautas skaitīšanu īpatnību dēļ nav iespējams identificēt, cik no visām ģimenēm ir tādas, kurās ir nepilngadīgi bērni, kas ir būtiski tieši ģimenes atbalsta politikas plānotājiem. Nākamajās tautas skaitīšanās autores ieskatā būtu jāiegūst informācija gan par to, cik vispār bērnu dzīvo ģimenēs, gan cik no tiem ir nepilngadīgi bērni. Ievērojot minēto, atsevišķi tiek atspoguļotas ģimenes pēc nepilngadīgo bērnu skaita Latvijas reģionos 2011.gadā (1.9.attēls). Rīgā daudzbērnu ģimeņu ar nepilngadīgiem bērniem īpatsvars bija zemāks kā pārējā Latvijas teritorijā un veidoja tikai 4,3%, bet Pierīgā salīdzinoši augsts – 8,1%. Arī ģimeņu ar diviem nepilngadīgiem bērniem Pierīgā bija vairāk – 31,7% nekā galvaspilsētā, kur attiecīgi tie bija 25,9% un arī atzīstams kā zemākais rādītājs Latvijā. Savukārt ģimenes ar vienu nepilngadīgu bērnu bija visraksturīgākās tieši Rīgai – 69,8%, bet Pierīgā tikai 60,2%. Tādejādi secināms, ka ģimenes ar vairāk kā vienu bērnu pārsvarā pārcēlās dzīvot ārpus Rīgas un arī dzimstība Pierīgas reģionā bija visaugstākā salīdzinot ar citiem statistiskajiem reģioniem. Šī tendence saglabājās arī pēc tautas skaitīšanas perioda - summārais dzimstības koeficients 2012. gadā Pierīgas reģionā bija 1,55, 2013. gadā jau 1,63, bet 2014.gadā pieauga līdz 1,77. Turpretim Rīgā 2012.gadā 1,37, 2013.gadā Rīgā un Latgalē – abās 1,44, 2014.gadā

Rīgā un Latgalē nedaudz pieauga (Rīgā 1,55, Latgalē, 1,51). Būtiski pieauga dzimstība Zemgalē (summārais dzimstības koeficients 2013.gadā – 1,6, 2014.gadā – 1,7) [CSP, Demogrāfija 2012, 68; Demogrāfija 2014, 67; Demogrāfija 2015, 75].



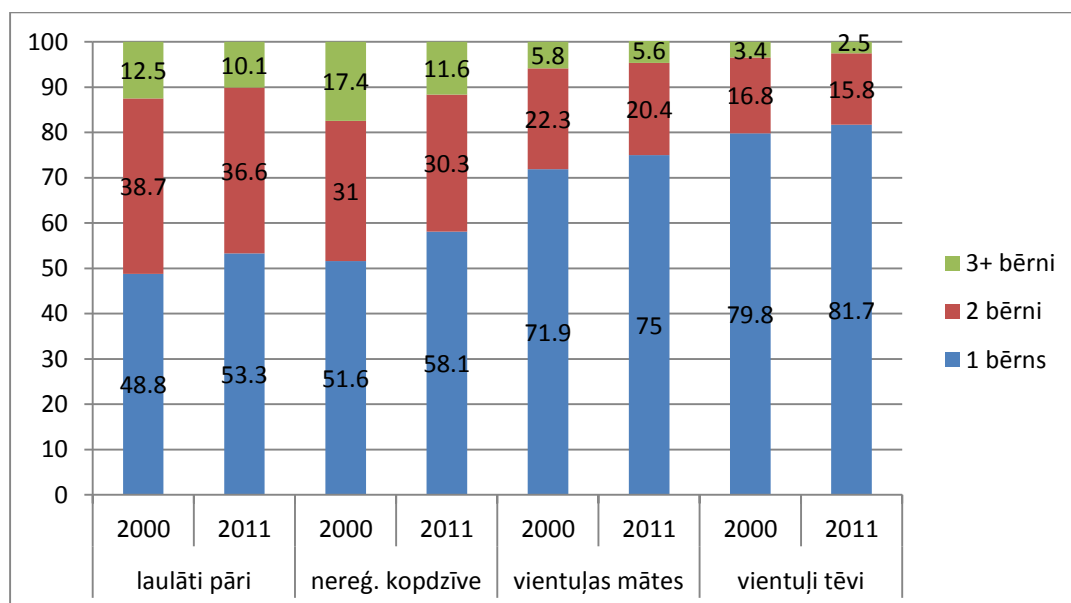
1.9.attēls. Ģimeņu ar nepilngadīgiem bērniem sadalījums Latvijas reģionos 2011.gadā, %

Avots: 2011.gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/tautassk_11/tautassk_11_tsk2011/TSG11-281.px/table/tableViewLayout1/?rxid=fc0d9dca-e206-4ac3-a334-0f02ae4b8700

Turpinājumā analizējot ģimenes struktūru no ģimenes tipu viedokļa (1.10.attēls), 2011.gadā laulāti pāri ar vienu bērnu bija 53,3% (tātad, salīdzinot ar 2000.gadu par 4,5 procentpunktiem vairāk), ar diviem bērniem – 36,6% (salīdzinot ar 2000.gadu par 2,1 procentpunktiem mazāk), ar trīs un vairāk bērniem – 10,1% jeb par 2,4 procentpunktiem mazāk nekā 2000.gadā. Neregistrētā kopdzīvē esošu pāru ģimenes ar vienu bērnu bija 58,1% (par 6,5 procentpunktiem vairāk nekā 2000.gadā), ar diviem bērniem 30,3% (par 0,7 procentpunktiem mazāk nekā 2000.gadā), ar trīs un vairāk bērniem – 11,6% (par 5,8 procentpunktiem mazāk nekā 2000.gadā).

Vientuļas mātes ar vienu bērnu 2011.gadā bija 75% (par 4,1 procentpunktiem vairāk nekā 2000.gadā) no visu vientuļo māšu ar bērniem kopskaita, ar diviem – 20,4% (1,9 procentpunktiem mazāk nekā 2000.gadā), bet trīs un vairāk bērniem – 5,6% (0,2 procentpunktiem mazāk nekā 2000.gadā). Vientuļie tēvi ar vienu bērnu bija 81,7% (gandrīz 2 procentpunktiem vairāk kā iepriekšējā tautas skaitīšanā), ar diviem bērniem 15,8% (par 1 procentpunktiem mazāk kā iepriekš) un ar trīs un vairāk bērniem – 2,5%,

jeb gandrīz par 1 procentpunktu mazāk salīdzinot ar iepriekšējo tautas skaitīšanas periodu.



1.10.attēls. Ģimeņu ar bērniem sadalījums pēc tipa 2000.gadā un 2011.gadā, %

Avoti: Autore veidots attēls un aprēķini, izmantojot 2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania/ Vilnius – 2003; 50.lpp.; 2011.gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/tautassk_11/tautassk_11_tsk2011/TSG11-281.px/table/tableViewLayout1/?rxid=fc0d9dca-e206-4ac3-a334-0f02ae4b8700

Salīdzinoši starp pāriem, kuri dzīvoja neregistrētā kopdzīvē, vairāk dominēja ģimenes ar vienu bērnu, bet laulātiem pāriem – ģimenes ar diviem bērniem.

20.gadsimta pēdējai desmitgadei raksturīgi, ka pieaudzis to pāru skaits, kuri dzīvo kopā bez juridiskas laulāto attiecību noformēšanas. Salīdzinot ar 2000.gada tautas skaitīšanas datiem, pieaudzis neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru ģimeņu īpatsvars, bet samazinājies precētu pāru ģimeņu īpatsvars. Pieaudzis neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru ar vienu bērnu īpatsvars no 29% 2000.gadā līdz 35% 2011.gadā, bet samazinājies šo pāru bez bērniem īpatsvars no 45% 2000.gadā līdz 40% 2011.gadā.

Tāpat 2000.gada tautas skaitīšanas dati tieši ģimeņu ar bērniem griezumā uzrādīja tendenci nepilno ģimeņu īpatsvaram izlīdzināties ar pilno ģimeņu īpatsvaru. No visām ģimenēm ar neprecētiem bērniem pilnās ģimenes, kuru kodolu veido pāris, bija tikai 57,1%, bet 42% ģimeņu bērni dzīvoja kopā ar vienu no vecākiem. No visām nepilnajām ģimenēm 89,7% kopā ar bērnu (bērniem) dzīvoja māte un tikai katrā desmitajā – tēvs ar bērniem [Pavlina, 2007, 37].

Savukārt 2011.gada tautas skaitīšanas rezultāti liecināja, ka no visām ģimenēm ar neprecētiem bērniem ģimenes, kuru kodolu veido pāris - 66,6%, t.sk. precēta pāra ģimenes 53,5% un neregistrētā kopdzīvē dzīvojošas ģimenes 13,1%, bet nepilnās – 33,4%. No visām nepilnajām ģimenēm 87,1% gadījumos kopā ar bērnu vai vairākiem bērniem dzīvoja māte, bet 12,9% gadījumu – tēvs.

Salīdzinot ar 2000.gadu, redzams, ka par 9,5 procentpunktiem pieaudzis pilno ģimeņu īpatsvars, šajā skaitā ietverot ne tikai tādu ģimeņu kodolu, kuru veidoja laulātie, bet arī neregistrētas kopdzīves partneri. Nepilnajās ģimenēs arvien vairāk bērnu dzīvoja kopā ar tēvu, kas liecina par vīrieša lomas un nozīmes palielināšanos pilnvērtīgas bērna audzināšanas un attīstības procesā.

Atbilstoši 2011.gada tautas skaitīšanas datiem lielākais vientuļo māšu mājsaimniecību īpatsvars bija Rīgā, Jūrmalā un Valmierā - 18% no visām mājsaimniecībām. 17% vientuļo māšu mājsaimniecību bija Ogres novadā, Jēkabpilī, Daugavpilī, Aizkraukles novadā un Salaspils novadā. Vismazākais vientuļo māšu mājsaimniecību īpatsvars bija Ciblas novadā - 7,5% no visām mājsaimniecībām. Vēl salīdzinoši mazāks vientuļo māšu mājsaimniecību īpatsvars bija Vārkavas novadā – 8,5% un Pāvilostas novadā - 9,3%. Savukārt vientuļo tēvu mājsaimniecību lielākā koncentrācija bija Carnikavas novadā - 3,2% no visām mājsaimniecībām, kam sekoja Baldones, Ikšķiles un Mārupes, Viesītes, Beverīnas, Engures, Ķeguma novadi ar 2,9% vientuļo tēvu mājsaimniecībām. Ciblā - mazākais vientuļo tēvu mājsaimniecību īpatsvars - 0,9%. Tautas skaitīšanā konstatēts, ka vientuļā tēva mājokļi ir vidēji par 10 kvadrātmetriem lielāki nekā vientuļās mātes mājokļi. Vientuļā tēva mājoklis vidēji ir 71,4 kvadrātmetrus liels pretstatā 60,9 kvadrātmetrus lielam vientuļās mātes mājoklim [CSP, 2013], kas liecina, ka tēvi, iespējams, ir labāk materiāli nodrošināti kā mātes un caurmērā var atļauties plašākus mājokļus. Tādejādi pašvaldībām, ņemot vērā individuālo situāciju to administratīvajā teritorijā, jāizstrādā ģimenes atbalsta pasākumu kopums nabadzības risku mazināšanai un bērnu audzināšanas atbalstam nepilnajās ģimenēs (piemēram, piedāvājot atbalsta pakalpojumus, kas vērsti uz nepilno ģimeņu māšu vai tēvu nodarbinātības veicināšanu).

Ņemot vērā gan augsto laulības šķiršanu īpatsvaru Latvijā, gan migrāciju, ģimeņu tipu īpatsvars varētu būt mainījies, kā arī nākuši klāt jauni ģimenes tipi (apakštipi).

Tautas skaitīšanas rezultāti neatspoguļo ziņas par saliktajām ģimenēm Latvijā, ne post-nukleārajām ģimenēm, kurās vecāki audzina gan katrs savus iepriekšējā laulībā

vai kopdzīvē dzimušos bērnus, gan kopīgos pāra bērnus, ne arī par citiem salīdzinoši jauniem ģimenes tipiem. CSP pārstāve E.Seņkāne sniedza atbildi autorei, ka 2011. gada tautas skaitīšanas programmā nebija jautājuma par tādu ģimenes tipu kā post-nukleāras ģimenes. Šāds ģimenes tips (apakštips) nav ietverts arī kā pamattemats Eiropas Statistiķu Konferences apstiprinātajos Ieteikumos par 2010. gada tautas un mājokļu skaitīšanu.⁹

Centrālā Statistikas pārvalde uzskaita visas ģimenes, taču nerodas pārlicība vai šādas minētās ģimenes tiek iekļautas pie nepilnajām ģimenēm, nosacīti „parastajām” ģimenēm ar laulātajiem vai neregistrētā laulībā dzīvojošiem vecākiem, vai skaitītas kā daudz bērnu ģimenes (ja kopējais bērnu skaits atbilst šim statusam). Tāpat nav iespējams precīzi konstatēt, cik ir paplašināto ģimeņu, kuras veido vairākas paaudzes – bērni, vecāki un vecvecāki dzīvojoši kopā zem viena jumta. Šādu ziņu iegūšana palīdzētu izpētīt nepilnu ģimeņu situāciju un problemātiku, kas attiecīgi vēlāk ļautu izstrādāt precīzākus atbalsta mehānismus. Autores ieskatā, tā kā patlaban pieejamie statistikas dati nenodrošina plašu informāciju par dažādu ģimenes tipu esamību un izplatību, nepieciešams veikt pētījumus, aptauju un, iespējams, apsvērt papildu jautājuma iekļaušanu nākamās tautas skaitīšanas programmā, lai apzinātu Latvijas kopējo situāciju un ģimenes atbalsta politikas veidotāji spētu piedāvāt piemērotus ģimenes atbalsta pasākumus, izstrādājot valsts ģimenes politikas pamatnostādnes nākamajam vidēja termiņa plānošanas periodam.

Tomēr no tautas skaitīšanas rezultātiem ir iespējams konstatēt, cik ir vairāku ģimeņu mājsaimniecības, kuras pārsvarā veido vecāki un viņu pilngadīgie bērni, kuri paši izveidojuši savu nukleāro ģimeni, tātad to sastāvā ietilpst arī vecāki un vismaz viens viņu pilngadīgais bērns, kas, iespējams, kopā ar savu nepilngadīgo bērnu un laulāto vai neregistrētā kopdzīvē esošu partneri (ja tāds ir), veido atsevišķu pilnu vai nepilnu ģimeni. 2000.gadā šādas vairāku ģimeņu mājsaimniecības bija 46379, veidojot gandrīz 6% no visām mājsaimniecībām. Savukārt 2011.gadā vairāku ģimeņu mājsaimniecību skaits samazinājās līdz 43819 jeb 5% no visām mājsaimniecībām [CSP, 2013]. Dzīvošana vairāku ģimeņu mājsaimniecībā varētu būt nozīmīgs atbalsta mehānisms nepilnai ģimenei bērna pilnvērtīgas aprūpes nodrošināšanā, ar nosacījumu, ja pārējie mājsaimniecībā dzīvojošie uzņemas rūpes par bērnu vai piedalās tā

⁹ Atbilde no CSP pārstāves Elmīras Seņkānes saņemta 10.12.2015., autorei rakstiski e-pastā.

audzināšanā un tam ir atbilstoši priekšnosacījumi un veicinoši valsts un noteiktos gadījumos arī pašvaldības atbalsta vai personiskie faktori.

Tādejādi nepilno ģimeņu raksturojums, balstoties tautas skaitīšanas datos, neļauj pilnībā izprast nepilnas ģimenes struktūru, turklāt papildu pie nepilnajām ģimenēm pieskaita arī tās, kur ģimenē starp pieaugušajiem pastāv cita veida kā laulāto attiecības. Sociālantropoloģe Aivita Putniņa 2008.gadā veica pētījumu „Neredzamās viena dzimuma partneru ģimenes Latvijā” [Putniņa, 2008], kura ietvaros intervēti 33 dalībnieki, kas nāk no ģimenēm, kurās bērnus audzina divi viena dzimuma pieaugušie, piemēram, māte un meita vai mātes māsa, divas māsas, vai arī homoseksuāli pāri, kur vienam vai pat abiem partneriem bērns(-i) dzimis(-uši) kopdzīves laikā ar pretējā dzimuma partneri, bērni ir ienākuši no iepriekšējām laulībām vai ņemti aizbildnībā, kā arī nu jau pieauguši bērni, kas izauguši šādās ģimenēs. Galvenokārt uzmanība šajā pētījumā ir pievērsta viendzimuma pāru tiesiskās neatzīšanas problemātikai un konsekvencēm. Pētījumā atzīts, ka grūti šīs ģimenes raksturot vienā vārdā. Tās ir kā pretstruktūra tradicionālajam heteronormatīvajam ģimenes modelim. Tas, ka nav vārda, kādā šīs ģimenes dēvēt, ir viens no to neredzamības kritērijiem. Publiski šīs divu viena dzimuma pieaugušo attiecības ir neredzamas un valsts šīs ģimenes ierindo “nepilno” ģimeņu kategorijā, kaut gan tajās bērnu audzina divi pieaugušie.

Tomēr autores ieskatā apzīmējumu „viena dzimuma partneru ģimenes” attiecināt uz attiecībām, kādas pastāv starp māti un meitu, divām māsām, māti un jau pieaugušu vecāku meitu utml., ir nekorekti. Lai arī normatīvie akti tieši nedod termina „partnerattiecības” skaidrojumu, tomēr šis jēdziens raksturots Tieslietu ministrijas iniciētajā juridiskajā pētījumā „Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā” [TM, 2008, 6], skaidrojot, ka vistuvāk saturiski latviešu valodā šāda veida attiecību apzīmējošs termins būtu „ārpus laulības kopdzīves partnerattiecības”. Nereti tiek nošķirti jēdzieni „neregistrēta laulība”, kas tiek attiecināts uz kopdzīves attiecībām starp vīrieti un sievieti (piemēram, Lietuvas Civilt kodeksā), un „neregistrētas partnerattiecības”, kas parāda dzimumneitrālu pieeju (piemēram, Igaunijas Partnerattiecību likumā). Tādejādi mātes un meitas vai citu radniecīgu savstarpējās attiecības ir radnieciskas attiecības, nevis partneru attiecības un šādas ģimenes sievietes ir kvalificējas kā radnieces, nevis partneres. Tādejādi veiktais pētījums autores ieskatā pamatā kalpo kā atsevišķas sabiedrības grupas – viendzimuma partneru viedoklis, bet aptaujas dalībnieku nelielā skaita dēļ neļauj

vispārināt tā rezultātus un attiecināt uz visu sabiedrību vai nepilnajām ģimenēm kopumā.

No ģimenes lielā mērā ir atkarīga paaudžu nomainīšana, tāpēc svarīgs ir ne tikai to demogrāfiskais raksturojums, bet arī sociāli-ekonomiskais raksturs, veids un kvalitāte, kādā ģimene veic šo funkciju. Lai veicinātu ģimeņu skaita, lieluma un kvalitātes pieaugumu, kā arī dzimstību, nepieciešams apzināties problemātiskos aspektus un riska faktorus, kas neļauj sasniegt Latvijā sabiedrības nomainīšanai vēlamu scenāriju.

1.3.2. Nepilnās un daudzbērnu ģimenes - nabadzības riskam visvairāk pakļauto ģimeņu tipi

Nabadzība ir viens no būtiskiem faktoriem, kas ietekmē ne tikai bērnu pilnvērtīgu attīstību un audzināšanu, bet arī paaudžu nomainīšanas intensitāti un kvalitāti. Lai statistikā identificētu nabadzības rādītājus kādā no sabiedrības grupām un identificētu sociālās atstumtības riskus¹⁰, izmanto nabadzības riska indeksu¹¹ [CSP, 2015].

Centrālā Statistikas pārvalde 2014.gadā aprēķinājusi, ka nabadzības riskam 2013.gadā bija pakļauti 21,2% Latvijas iedzīvotāju, kas ir par 1,8 procentpunktiem vairāk kā 2012.gadā (19,4%). Pieaugot iedzīvotāju ienākumiem, pieaudzis nabadzības riska sliekšnis, sasniedzot 260 eiro mēnesī (2012. gadā bija 233 eiro) [CSP, 2015].

Labklājības ministrija informatīvajā ziņojumā „Priekšlikumi sociālās drošības sistēmas pilnveidošanai” norādījusi, ka 2011.gadā nabadzības riska indekss nepilnajās ģimenēs bija 41,5% (proti, gandrīz puse no viena vecāka ģimenēm dzīvoja uz nabadzības sliekšņa). Turklāt, kā atzinusi Labklājības ministrija, augstākie nabadzības riski nemainīgi trīs gadu garumā ir nepilnajās un daudzbērnu ģimenēs, kā arī vienas personas mājsaimniecībās [LM ziņojums; 2013, 8].

Analizējot CSP datu bāzē apkopoto informāciju par nabadzības riska indeksu pēc mājsaimniecības tipa, secināms, ka par nepilnām ģimenēm, kurās ir vismaz viens bērns, augstāks nabadzības risks ir tikai vienas 65 gadus sasniegušas un vecākas

¹⁰ Ar nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļautām personām saprot tādas personas, kuru ienākumi ir mazāki par nabadzības riska sliekšni vai kuras ir dziļi materiāli nenodrošinātas, vai arī ir nodarbinātas darbā ar zemu intensitāti [CSP. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/termini/nabadzibas-vai-socialas-atstumtibas-risks-39141.html>]

¹¹ Nabadzības riska indekss - Iedzīvotāju īpatsvars (procentos), kuru ekvivalentais rīcībā esošais ienākums ir zem 60% no nacionālā ekvivalentā rīcībā esošā ienākuma mediānas. [CSP. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/termini/nabadzibas-riska-indekss-36065.html>]

personas, pārsvarā sievietes, mājsaimniecībās.¹² Nepilnām ģimenēm nabadzības risks ir nemainīgi augsts – pēdējo piecu gadu laikā 37,6 – 41,5% un 2013.gadā nepilno ģimeņu nabadzības riska indekss bija gandrīz tikpat augsts (41,1%) cik ekonomiskās krīzes sākumposmā (2008.gadā – 41,2%). Nākamais mājsaimniecības tips ar augstāko nabadzības risku ir divi pieaugušie un 3 un vairāk apgādībā esoši bērni jeb daudz bērnu ģimenes, kurām pēdējo piecu gadu laikā ir vērojams nabadzības samazinājums – no 37,6% uz 27,7%.

Protams, ir atšķirība, vai ar saņemto algu jānodrošina iztikšana vienam vai vairākiem cilvēkiem, pat ja ir iespējas kādu daļu patēriņa preču (apģērbu, grāmatas, rotaļlietas) "pārmantot". Tāpēc, kā uzsvērusi Latvijas Bankas speciāliste A.Bičevska, progresivitāte bērnu sociālajos pabalstos, ar katru nākamo bērnu saņemot lielāku pabalstu, ir visnotaļ pamatota, tomēr ir nepietiekama. Līdzās bērna uzturēšanas izdevumiem nepieciešamajiem pabalstiem un pašvaldību atbalstam iespējami arī kompleksāki risinājumi, piemēram, iemaksas pensiju trešajā līmenī par katru bērnu, vai pensijas piemaksas, kas veidojas no bērnu maksātajām sociālās apdrošināšanas iemaksām.

Tā kā Latvijas nabadzības riska indekss ir viens no augstākajiem Eiropā, tad arī sadalījumā pēc dažādiem ģimeņu tipiem un sociālekonomiskajām grupām, rādītāji starptautiskā salīdzinājumā nav labvēlīgi. Ja nepilnu ģimeņu nabadzības risks ir augsts gandrīz visās valstīs, tad daudz bērnu ģimeņu rādītāji ir ļoti atšķirīgi. Šajā ziņā vislabākā situācija ir Skandināvijas valstīs, kur daudz bērnu ģimenes ir finansiāli labāk nodrošinātas nekā vidēji ģimenes valstī kopumā [Bičevska, 2012].

Latvijā starp Eiropas Savienības dalībvalstīm ir augstākais bērnu īpatsvars, kas dzīvo viena vecāka ģimenēs – 23,3%. Vidējais rādītājs Eiropas Savienībā ir ievērojami zemāks – 13,6%. [Eurostat, Statistics in Focus, Population and social conditions, 52/2011.] Līdzīga situācija ir Īrijā, bet pēc Latvijas un Īrijas seko Lielbritānija un Igaunija (ap 20% bērnu dzīvo viena vecāka ģimenēs). Kā 2000.gadā, tā arī 2011.gadā notikušajā tautas skaitīšanā Latvijā konstatēts ļoti augsts vientuļo māšu ģimeņu īpatsvars: 2000.gadā – 38,5% no visām ģimenēm ar bērniem un starpskaitīšanas periodā līdz 2011.gadam tas pieauga līdz 39,6%.

¹² Nabadzības riska indekss vienas personas, kas sasniegusi 65 un vairāk gadus, mājsaimniecībās pastāvīgi ir visaugstākais, salīdzinot ar citiem mājsaimniecību tipiem. Tomēr kā norādījusi Latvijas Bankas speciāliste A.Bičevska [Bičevska, 2012], arī pensionāriem situācija ir neviendabīga, strādājošie pensionāri nabadzības riskam ir mazāk pakļauti, savukārt visaugstākais risks ir vientuļiem sirmgalvjiem bez papildu ienākumiem.

Tautas skaitīšanas 2000. un 2011. gadā arī parādīja, ka nepilno ģimeņu īpatsvars turpināja pieaugt, tādejādi nepilna ģimene stabili ierindojās starp sociāli – demogrāfiskajiem ģimenes pamattipiem.

Nepilno ģimeņu īpatsvara pieaugumam bija vairāki iemesli, no kuriem viens saistīts ar pieaugošu migrāciju ekonomiskās krīzes periodā, kad viens vai abi vecāki devās uz ārzemēm, lai uzlabotu savas ģimenes materiālo nodrošinājumu. Pētniece A. Broka izpētījusi, ka lielākā daļa bērnu viena vecāka migrācijas gadījumā palika ar māti, retāk ar vecvecākiem un salīdzinoši neliela daļa palika ar attālākiem radiem, draugiem vai paziņām [Pārskats par tautas attīstību 2011/2012, 2011, 94]. Tāpat ticami, ka nepilno ģimeņu pieaugumu noteica augstais šķirto laulību skaits, kā arī tendence kopdzīves partneriem neslēgt laulību vispār. Iemesls, kāpēc izveidojusies nepilna ģimene, var būt arī otra vecāka nāve. Tomēr apmēram 7% bērnu Latvijā, reģistrējot dzimšanu, nav noteikta paternitāte jeb nav oficiālas informācijas par tēvu [CSP, 2013]. Lai arī ap 3% bērnu paternitāte tiek noteikta pēc tam, respektīvi, pēc dzimšanas, tomēr 4% bērnu, kuriem nav noteikta paternitāte, vecāki ietilpst nepilno ģimeņu jeb ģimeņu, kur gan aprūpētājs, gan galvenais apgādnieks pamatā ir māte, kategorijā.

Nemot vērā, ka nepilnās ģimenes, tātad pārsvarā ģimenes, kuras veido māte un bērns vai vairāki bērni, ir pakļautas augstam nabadzības, kā arī sociālās atstumtības un nevienlīdzības riskam, gandrīz piektā daļa no Latvijas bērniem var tikt pakļauti diskriminācijai savas izcelšanās un ģimenes stāvokļa dēļ gan psiho-emocionālā, gan materiālā aspektā, bet šis jautājums pēdējos gados nav padziļināti pētīts. Tāpēc autores ieskatā nepieciešamība pēc padziļināta nepilno ģimeņu struktūras un īpatnību pētījuma ir pamatota gan ar to, ka šī ģimeņu tipa īpatsvars pieaug, gan ar to, ka tām ir nemainīgi augsts nabadzības riska līmenis un tātad – nepieciešams papildu atbalsts valsts vai pašvaldības līmenī.

Par nepilnajām ģimenēm nav veikti plaši aktuāli pētījumi. Vairāk nekā pirms 20 gadiem - 1993. gadā pētniece L. Ezera izstrādāja promocijas darbu par Latvijas nepilno ģimeņu sociālekonomiskajām problēmām [Ezera, 1993]. Atsevišķiem nepilno ģimeņu problemātikas aspektiem 2008. gadā bija pievērsusies pētniece A. Putniņa, kura veltīja īpašu uzmanību „neredzamajām” ģimenēm, kas pieminēts šajā darbā iepriekš.

Nepilno ģimeņu jēdziens nav definēts nevienā normatīvajā aktā, pētījumos un publikācijās ar nepilnajām ģimenēm saistāmi dažādi apzīmējumi – vientuļie vecāki (vientuļā māte/tēvs), viena vecāka ģimenes (vienvecāka ģimenes), nepilnās ģimenes, šķirto vecāku ģimenes u.c. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnēs atrodams, ka tiek

runāts gan par vientuļajiem vecākiem un to mājsaimniecībām, gan par nepilnajām ģimenēm, tādejādi pieļaujot nekonekvenci terminoloģijas izmantošanā. Uz nepilno ģimeņu daudzveidību un „citādību” jeb atšķirību no tradicionālā ģimeņu modeļa norādījusi arī A.Putniņa [Putniņa, 2008].

L.Ezera vērsusi uzmanību, ka nepilnu ģimeņu izpēte ir aktuāla saistībā ar nepieciešamību nodrošināt ne tikai skaitliski iedzīvotāju dzimstību un pieaugumu, bet arī mūsdienu prasībām atbilstošu kvalitatīvu jaunākās paaudzes attīstību. Līdz L.Ezeras pētījumam pamatā citi pētnieki aprobežojušies ar konstatējumu, ka nepilnajām ģimenēm salīdzinot ar ģimenēm, kurās ir abi vecāki, ir mazākas iespējas. Tomēr maz pētīti daudzi citi aspekti, kas ietekmē nepilnu ģimeņu funkcionēšanu, piemēram, nepilnas ģimenes formēšanās īpatnības šķiršanās rezultātā (laulības vai kopdzīves izjukšanas rezultātā) un bērnu audzināšanas iespējas un nosacījumi pēc tam, kad vecāki izšķīrušies, motivācija nepilnas ģimenes apzinātas izveides gadījumos. Pārsvārā starp bērniem, kas dzīvo pie mātes, un bērnu tēviem iztrūkst regulāra kontakta. Pētniece aplēsusi, ka tikai 3% nepilnu ģimeņu un 5% šķirto ģimeņu bērni, kas dzīvo pie mātes, regulāri kontaktējas ar tēvu. Tomēr nav veikti plaši pētījumi par tēva lomu un iesaistīšanās pakāpi bērna audzināšanā un materiālā nodrošināšanā nepilnajās ģimenēs. Starptautiska projekta „Tētis mājās” (*Men equal, men different*) ietvaros Bērnu un ģimenes lietu ministrija 2006.gadā veica pētījumu par tēva lomu no dzimumu līdztiesības aspekta, tomēr tēva loma nepilnajās ģimenēs tajā analizēta netika.

Pieredzējušais bērnu ārsts, Latvijas Ārstu biedrības loceklis P.Kļava, runājot par pilnvērtīgas ģimenes lomu bērna attīstībā, dalījies ar saviem novērojumiem: „Ģimenē viss sākas no tēva. Bet mūsdienās tēvi tiek degradēti. Viņus audzina vientuļās māmiņas, kuras ir pamestas vai kuru vīri ir nodzērušies” [Kožins, 2015].

Nepilnajās ģimenēs bieži ir jāsaskaras ne tikai ar to, ka tēvi nekontaktējas un nepiedalās bērnu audzināšanā, bet arī ar uzturlīdzekļu nemaksāšanu savu bērnu augšanai un attīstībai. UGFA bija aprēķinājusi vidējo uzturlīdzekļu nemaksātāja profilu – 70% parādnieku bija vecumā līdz 45 gadiem. 52% parādnieku parāda apmērs bija lielāks par 50000 EUR, 70% gadījumu uzturlīdzekļi no UGF tika maksāti par vienu bērnu, 23% parādnieku deklarētās dzīvesvietas adrese bija Rīgā [TM, 10.12.2014.]. Tādejādi secināms, ka lielākā daļa uzturlīdzekļu nemaksātāji bija darbspējīgā vecumā, tikai gandrīz ¼ daļai no tiem deklarētā dzīvesvieta (tātad atbilstoši Dzīvesvietas deklarēšanas likumam tā ir vieta, kurā persona ir sastopama valsts un pašvaldību institūcijām) ir Rīgā, kur tomēr ir salīdzinoši vieglāk atrast darbu, lai spētu uzturēt gan

sevi, gan savus bērnus. Vairāk nekā puse uzturlīdzekļus nemaksā ilglaicīgi, kas visdrīzāk liecināja par attieksmi pret sava kā vecāka pienākuma pildīšanu.

Nepilno ģimeņu un daudzbērnu ģimeņu problemātiskos aspektus atzīmējuši pētnieki P.Eglīte, A.Putniņa, M.Brants, I.Mileiko un M.Laizāne [Eglīte et al., 2013, 75], norādot, ka šīs ir divas vecāku kategorijas, kas saskaras ar īpašām grūtībām bērnu aprūpē un audzināšanā. Pētnieki norādījuši, ka vientuļie vecāki ir īpaša grupa, jo viens vecāks ir gan galvenais pelnītājs, gan aprūpētājs. Tas paaugstina nabadzības risku šajās ģimenēs, kā arī būtiski apgrūtina darba un bērnu aprūpes savienošānu. Šāda situācija rada papildus spriedzi, kas nelabvēlīgi ietekmē gan cilvēku, kas viens audzina bērnu, gan pašu bērnu. Vienlaikus tiek atzīmēts, ka problemātiska ir vientuļā vecāka jēdziena definīcija, jo, pirmkārt, nepieciešams izšķirt aprūpes un pelnīšanas funkcijas – vai vientuļais vecāks ir tāds, kura ģimenē nav ne cita pelnītāja, ne aprūpētāja, vai arī tāds, kura ģimenē nav tikai cita pelnītāja.

Mūsdienu nepieciešamība pārvarēt negatīvos aspektus, kas ietekmē tautas ataudzi un jaunākās paaudzes kvalitatīvu attīstību, ir būtisks priekšnosacījums pievērsties padziļinātai nepilno ģimeņu izpētei.

Pārsvārā nepilnās ģimenes dzīvoja pilsētās un tajās pamatā auga viens bērns, kas ļauj secināt, ka arī nepilna ģimene tāpat kā nosacīti pilna vāji izpilda tik svarīgo iedzīvotāju skaitliskā pieauguma funkciju, kas uzskatāmi redzams iepriekš 1.9.attēlā.

Latvijā tiek veikta laulības šķiršanu, nāves gadījumu un ārpus laulības dzimušo bērnu statistiskā uzskaitē. Vienlaikus nav informācijas par to, kā mainās ģimeņu skaits ar bērniem, tāpēc pamatā stāvokļa novērtēšanai ir izmantojami tautas skaitīšanās iegūtie dati.

Pētnieciskajā darbā [L.Ezera, 1993] analizēti ārpus laulības dzimstības motīvi, secinot, ka mūsdienu sabiedrībā saistībā ar esošo ģimenes uzvedības stereotipu izmaiņām notiek pārkārtošanās process saiknei starp matrimoniālo un reproduktīvo uzvedību.

Nozīmīga daļa sieviešu ar paaugstinātu bērna kā vērtības apziņu īsteno savu reproduktīvo funkciju fizioloģiski optimālā bērna radīšanas vecumā, neatkarīgi no tā vai sieviete sastāv laulībā vai nē, un vai vispār plāno kādreiz laulību noslēgt. Tādejādi laulība vairs nepastāv kā obligāts priekšnoteikums reproduktīvās funkcijas īstenošanai. Taču pilnvērtīgas ģimenes, kuru veido abi vecāki, trūkums nereti rada virkni nelabvēlīgu konsekvencu. Negatīvais aspekts nepilnā ģimenē ir apstākļi, ka pilnvērtīga

un kvalitatīva bērna attīstība nepilnās ģimenēs kopumā notiek daudz zemākā līmenī nekā ģimenēs, kurās ir abi vecāki.

Nepilnu ģimeņu bērniem ir salīdzinoši sliktāka veselība, biežāk tiek novēroti psihiskas attīstības traucējumi, sliktākas sekmes skolā. Bērni mazāk aktīvi iesaistās ārpusklases interešu izglītības aktivitātēs un sabiedriskajā darbā, kā arī biežāk izdara likumpārkāpumus. Savā disertācijā pētniece L.Ezera uzsvērusi, ka īpaši sliktas sekmes skolā ir bērniem no vientuļās mātes ģimenēm.

Tiek uzskatīts, ka galvenie faktori, kas negatīvi ietekmē pilnvērtīgu bērnu attīstību, ir:

- 1) neapmierinoši materiālie apstākļi lielākajai daļai nepilno ģimeņu;
- 2) zema bērnu pieskatīšanas kvalitāte īpaši līdz bērna skolas vecuma sasniegšanai;
- 3) specifisks psiho-emocionālais stāvoklis.

Profesors J.Krūmiņš norādījis uz to, ka gan valsts, gan iedzīvotāju attieksme pret veselību kopumā ir nepietiekami labvēlīga un nepieciešams uzlabot iedzīvotāju izpratni par veselīgu dzīvesveidu, ierobežot alkohola, tabakas un citu atkarību izplatību [Krūmiņš, 2006, 28]. Šo faktoru loma, autoresprāt, ir nozīmīga nepilnu ģimeņu dzīves kvalitātes uzlabošanai. Ierobežotas materiālās iespējas likumsakarīgi rada tiešu ietekmi uz pilnvērtīgu attīstību, piemēram, zema ēdiena kvalitāte, nepietiekami līdzekļi un uzmanība veselības aprūpei, interešu izglītībai, atbilstoša apģērba un personisko mācību līdzekļu trūkums, kas rezultātā var ietekmēt ne tikai bērna fizioloģisko attīstību, bet arī novest pie atšķirīgas attieksmes un izstumšanas vienaudžu vidū, radot bērnam psiho-emocionālus traucējumus, nepilnvērtības apziņu un mazvērtības kompleksus. I.Straume [Straume, 2006, 112-113] minējusi, ka, lai novērstu tādu negatīvu tendenču kā narkomānija, alkoholisms, noziedzība un citas nelabvēlīgas parādības attīstību valstī, ir jāizveido vēl plašākas tieši uz riska grupas bērniem un jauniešiem vērsta interešu un integrācijas programmas. Daudzās apdzīvotās vietās bērniem no maznodrošinātām ģimenēm un riska grupām ne vienmēr tiek nodrošinātas iespējas līdzvērtīgi piedalīties daudzveidīgos pasākumos.

Vientuļajiem vecākiem īpaši svarīgs ir arī tuvinieku un darba devēju atbalsts, kas ļauj bērnu pieskatīšanu savienot ar darbu. Tāpēc nereti vientuļās mātes izvēlējās dzīvot kopā ar vecākiem vai izmantoja māsu un citu radnieku atbalstu, kas ļāva nodrošināt bērnam labvēlīgāku aprūpi. Specifiski bērnam draudzīgi risinājumi nepieciešami vientuļajiem vecākiem arī krīzes situācijās, piemēram, pētījuma laikā

viena no informantēm zvanījusi un jautājusi, ko darīt, ja viņai ir jāved viens bērns uz slimnīcu, bet otru nav, kam pieskatīt. Pašlaik trūkst centru, kas pieskatītu bērnus visu diennakti šādos gadījumos [Eglīte et al., 2013, 77].

Nepilnā ģimenē mātei vai tēvam ir jāvelta vairāk laika darbam iztikas līdzekļu pelnīšanai, un attiecīgi samazinās ar bērnu pavadītais laiks, kā arī kontrole pār bērna gaitām vecāku prombūtnes laikā. Fokusēšanās uz iztikas līdzekļu pelnīšanu ietekmē arī pašus vientuļos vecākus, nereti savas garīgās un emocionālās vajadzības atstājot novārtā. Redzesloks, pasaules uztvere un intereses sašaurinās, kas var rezultēties bērna nelabvēlīgā attīstībā. Turklāt nepilnā ģimenē mātei vai tēvam arī nodarbinātības jautājumā ir jāpieiet pragmatiski, izvēloties drošu un stabilu, bet tajā pašā laikā, iespējams, sliktāk apmaksātu darbu, kurā tiek likumīgi maksāti nodokļi (kas nav mazsvarīgi), iepretim jauniem karjeras izaicinājumiem, kas līdzī var nest arī nedrošību par darba un ienākumu stabilitāti nākotnē. Tāpat autore ieskatā nepilnā ģimenē arī vecāka studiju iespējas vienlaikus ar darbu un bērna aprūpi apvienot ir problemātiski.

Kā atzinusi iepriekš minētā pētnieku grupa P.Eglītes vadībā [Eglīte et al., 2013, 76], pašlaik vientuļie vecāki ir tie, kuri saņem vismazāko atbalstu no valsts un pašvaldības. Vienīgais specifiskais atbalsts vientuļajiem vecākiem ir valsts garantētās uzturlīdzekļu izmaksas gadījumā, ja viens no vecākiem to nemaksā. Tomēr, ņemot vērā augsto nabadzības riskam pakļauto vientuļo vecāku skaitu, acīmredzami šis atbalsts ir nepietiekams.

Autore uzskata, ka mazināt nabadzības risku būtu iespējams, veicot grozījumus likumā „Par maternitātes un slimības pabalstiem” un nosakot, ja ģimenē bērnu aprūpē viens vecāks, tad pabalstu slima bērna kopšanai ir tiesīgs saņemt arī vecvecāks, ja viņš piedalās slima bērna aprūpē. Patlaban tiesības uz 14 dienu (21 diena, ja bērns ārstējies stacionārā) apmaksātu slima bērna kopšanu ir bērna vecākam. Pilnas ģimenes gadījumā abi vecāki var uz maiņām kopt slimu bērnu un abi saņemt pabalstu slima bērna kopšanai (14 dienas x2 vai 21 diena x2), taču, ja bērns aug nepilnā ģimenē, apmaksātu slima bērna kopšanu pārsvarā izmanto tikai viens bērna vecāks – tas, kurš ikdienā īsteno aizgādību pār bērnu, un gadījumos, kad bērna saslimšana ilgst vairāk nekā 14 (21) dienas, faktiski nepastāv mehānisms, kas nodrošinātu vecāka tiesības aprūpēt slimu bērnu, vienlaikus saņemot slimības pabalstu slima bērna kopšanai. Līdz ar to šādā situācijā lietderīga un tiesiska būtu vecvecāka līdzdalība. Arī no Civillikuma 179.panta izriet vecvecāka pienākums parūpēties par mazbērnu, ja vecāks nav spējīgs to izdarīt

(un vecāka pienākums strādāt, lai nodrošinātu iztikas līdzekļus ģimenei būtu uzskatāms par objektīvu iemeslu vecvecāka iesaistei).

Tādejādi augstais nabadzības riskam pakļauto nepilno ģimeņu īpatsvars ir signāls ne tikai materiālā nodrošinājuma nepietiekamībai, bet arī netieši rada ietekmi uz bērna kā sabiedrības locekļa pilnvērtīgu attīstību. Nepilno ģimeņu īpatsvars, tā pakāpeniskais pieaugums ir izaicinājums ģimenes atbalsta politikas mērķu sasniegšanai.

Valsts līmenī ģimenes atbalsta politikas pamatdokumentā atzīta nepilno ģimeņu nozīme un viņu lielāka ievainojamība (piemēram, lielāks nabadzības risks) [Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes, 2011, 12]. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes iezīmēta vēl viena būtiska problēma, kas izraisījusi nepilno ģimeņu skaita pieaugumu Latvijā, uzskatot, ka viens no iemesliem lielam mājsaimniecību skaitam ar vienu vecāku ir nodarbinātības problēmas, kuru dēļ viens vai abi vecāki darba meklējumos pārceļas uz dzīvi ārvalstīs, par ko netieši var spriest no emigrējušo darbspējīgo iedzīvotāju skaita dinamikas. Ievērojot šo apgalvojumu un, ņemot vērā faktu, ka Latvijā pārsvarā viena vecāka ģimenes veido mātes ar bērniem, varētu izvirzīt pieņēmumu, ka pamatā ekonomiskajā emigrācijā ir devušies ģimeņu tēvi. Tātad emigrējušo vīriešu skaitam būtu jābūt augstākam nekā emigrējušo sieviešu skaitam. Analizējot CSP datus [CSP, 2014, 86; CSP datu bāze] par emigrējušajiem darbspējīgajiem iedzīvotājiem vecumā no 15 līdz 64 gadiem, laika posmā no 2006.gada līdz 2013.gadam jāatzīst, ka 2006.–2007.gadā sieviešu skaits, kas devušās emigrācijā, ir bijis pat lielāks nekā vīriešu. Tikai 2008.–2010.gadā kopējais emigrējušo skaits vairāk kā divas reizes pieauga, bet vīriešu skaits salīdzinoši neredzēja sieviešu skaitu, savukārt 2011.–2013.gadā, samazinoties emigrācijas tempiem, tas ir līdzīgs. Tādejādi, balstot viedokli kvantitatīvo datu analīzē un neveicot kvalitatīvu pētījumu, nav iespējams viennozīmīgi apgalvot, ka ekonomiskā situācija ir sekmējusi nepilno ģimeņu pieaugumu uz izbraukušo tēvu rēķina, jo apmēram līdzvērtīgi ir izbraukuši kā vīrieši, tā sievietes. Pēdējos gados precēto un šķirto izbraucēju īpatsvars bija samērā līdzīgs. 2011.gadā emigrēja 22,2% laulībā sastāvoši un 21,7% šķīrušies iedzīvotāji. Attiecīgi 2012.gadā – 23,5% un 20,2%, bet 2013.gadā 23,3% precējušies un 19,7% šķīrušies emigrantu. Vairāk nekā pusi no emigrējušajiem veidoja neprecējušies iedzīvotāji [CSP, 2014, 86]. Tātad ir meklējami citi iemesli, piemēram, laulības šķiršana, kas uztur augsto nepilno ģimeņu skaitu Latvijā. Tas, par ko šie rādītāji varētu liecināt, ir cita apakštipa nepilno ģimeņu – bērni ar vienu vai abiem vecvecākiem, citiem radniekiem,

kaimiņiem, *skype* ģimeņu utml. rašanās un skaita pieaugums, kuras izveidojas, kad abi bērni vecāki devušies strādāt ārpus Latvijas. Taču tikai ar šiem datiem nav iespējams ne apstiprināt, ne noliegt šo apgalvojumu. Savukārt dati, cik ir nepilnu ģimeņu, kuras veido bērni ar kādu citu pieaugušo (kas nav vecāks, bet nav arī ārpusģimenes aprūpes īstenotājs - aizbildnis vai audžuģimene), nebija pieejami.

Lai risinātu sociālā atstumtības riska problēmu bērniem, kuru vecāki izbraukuši uz ārvalstīm, kā arī pēc būtības, lai noskaidrotu reālo bērnu skaitu, Ministru kabinets 30.08.2006. ar rīkojumu Nr.655 apstiprināja plānu sociālās atstumtības izplatīšanās ierobežošanai 2006.–2009.gadam. Saskaņā ar Bērnu un ģimenes lietu ministrijas rīcībā esošajiem datiem, kas iegūti, apkopojot informāciju par bāriņtiesu (pagasttiesu) redzeslokā nonākušiem gadījumiem, kad vecāki bija izbraukuši uz ārvalstīm, atstājot bērnus Latvijā (informācija saņemta no 302 bāriņtiesām (pagasttiesām)), minēto institūciju redzeslokā nonāca aptuveni 1080 bērni [Plāns to bērnu stāvokļa uzlabošanai, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, un sociālās atstumtības izplatīšanās ierobežošanai 2006.-2009. gadam, 2006, 2]. Plānam bija izvirzīti divi mērķi: apzināt bez uzraudzības atstāto bērnus, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, stāvokli un ierobežot bērnu sociālās atstumtības izplatīšanos. Koordinējošā ministrija informatīvajā ziņojumā par rīcības plāna izpildi atzina, ka izvirzītos mērķus izdevies sasniegt daļēji. Kā būtiskākie rīcības plāna izpildes trūkumi un nepilnības tika norādīta nepietiekama koordinācija starp iesaistītajām institūcijām, politisko prioritāšu maiņa, kā arī finanšu līdzekļu nepietiekamība kārtējā gadā plānotajām aktivitātēm. Līdz ar to faktiski rīcības plānu nevarēja uzskatīt par efektīvu un situāciju ietekmējošu instrumentu bērnu, kuru vecāki devušies ekonomiskajā emigrācijā, apzināšanā un situācijas uzlabošanā.

Otrs nabadzības riskam īpaši pakļauto ģimeņu tips ir daudz bērnu ģimenes – divi pieaugušie ar trīs un vairāk bērniem¹³. Patlaban saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 16.punktu daudz bērnu ģimene ir ģimene, kura aprūpē trīs vai vairāk bērnus, tai skaitā audžuģimenē ievietotus un aizbildnībā esošus bērnus. Daudz bērnu ģimenes jēdziens ir salīdzinoši nesen normatīvi definēts, izdarot grozījumus Bērnu tiesību aizsardzības likumā, 2009.gada 15.oktobrī tas iekļauts likuma 1.pantā. Liekot akcentu uz nabadzības riska mazināšanu daudz bērnu ģimenēm, nodrošinot iespēju

¹³ Speciālajā literatūrā ar daudz bērnu ģimeni saprot ģimeni, kuras sastāvā ir salīdzinoši liels bērnu skaits. Latvijā nereti tiek pieņemts 3 un vairāk bērnu [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 77]. Šis termins vārdnīcā iekļauts pirms Bērnu tiesību aizsardzības likumā tika izdarītas izmaiņas, nosakot, 3 bērnus kā minimālo sliekšni, lai ģimeni atzītu par daudz bērnu ģimeni.

ilgstošāk saņemt jau patlaban esošos un no jauna izveidotos atbalsta pasākumus, kā arī uzlabojot to mājsaimniecību budžetu, Labklājības ministrija paplašinājusi definīciju nosakot, ka daudzbērnu ģimene ir ģimene, kuras aprūpē ir trīs vai vairāki bērni līdz 24 gadiem, tai skaitā audžuģimenē ievietoti un aizbildnībā esoši bērni, kamēr viņi iegūst vispārējo, profesionālo, augstāko vai speciālo izglītību.

Jau pagājušā gadsimta septiņdesmito gadu beigās I.Andersona izdevumā „Trešais bērns jautājumā par demogrāfisko stāvokli un iedzīvotāju dabiskā pieauguma stimulēšanu Latvijas PSR” [Andersons, 1979] uzsvērts, ka demogrāfiskās politikas uzdevums laikā, kad dzimstības kopīgie rādītāji nemitīgi samazinās un var noslīdēt līdz tādām līmenim, ka tie vairs nespēs segt mirstības koprādītājus, ir stimulēt trīs bērnu ģimeņu veidošanos. Autors izvirzīja vairākus faktoros trešo bērnu dzimstības veicināšanai, pirmkārt, iespēja ģimenēm izmantot bērnu pirmsskolas iestāžu pakalpojumus, kas bija nepietiekami, otrkārt, veicināt vecvecāku lomu mazbērnu aprūpēšanā, treškārt, materiālā palīdzība un atbalsts, ceturtkārt, mājokļa jautājums, izvirzot priekšlikumu, ka dzīvokļu iegādē jāievieš kārtība, lai tās trīs bērnu ģimenes, kurām nepieciešami dzīvokļi, saņemtu tos pirmām kārtām. Kā galvenais secinājums bija izvirzīta tēze, ka dzimstības stimulēšanā izšķirošā loma ir mātes un visas ģimenes garīgajam noskaņojumam. Jāceļ sievietes – mātes un bērnu audzinātājas prestižs, bet strādājošajām sievietēm – mātēm jārada vislabvēlīgākie apstākļi, lai viņas spētu savienot abas slodzes – darbu un mātes pienākumu.

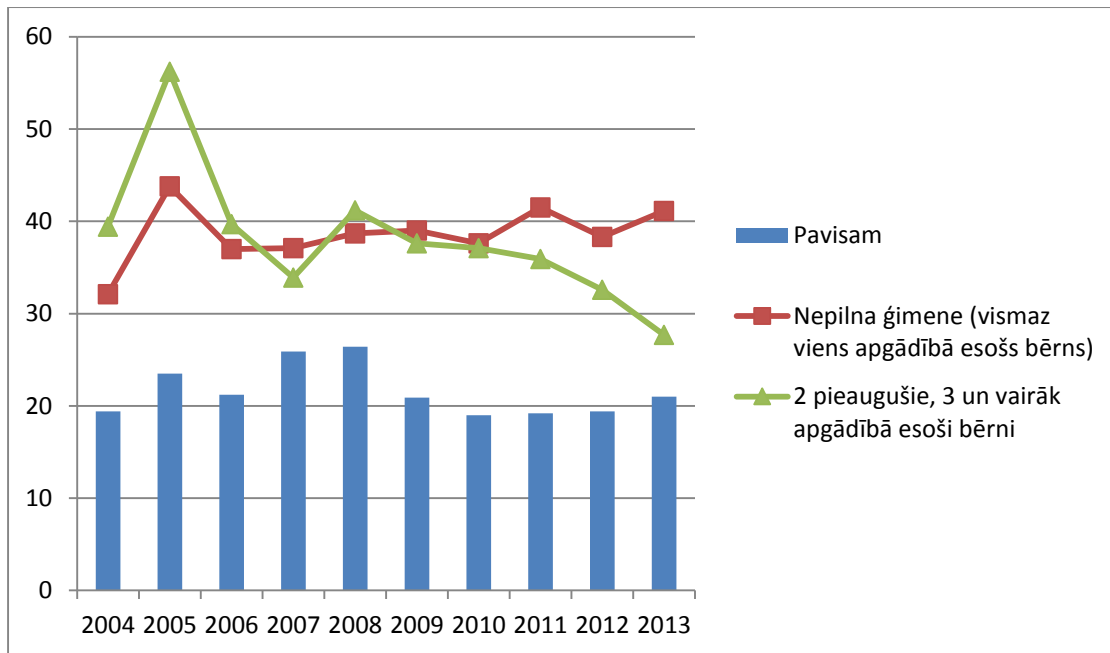
Aktuālās EUROSTAT prognozes liecina par to, ka līdz 2050.gadam strādājošo īpatsvars turpinās samazināties un uz viņiem kā ģimenes apgādniekiem gulsies papildu slogs, jo palielināsies bērnu un ilgdzīvotāju īpatsvars [EUROSTAT, European Economy 3/15]. Ģimenes valsts politikas ietvaros par nozari atbildīgajām institūcijām būs jāveicina vecvecāku lomas palielināšanās mazbērnu aprūpē.

Mūsdienās Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes uzsvērtā daudzbērnu ģimeņu loma tautas atražošanas procesā. Kaut arī daudzbērnu ģimene tiek uzskatīta kā nozīmīga vērtība demogrāfiskās stabilitātes uzturēšanā – ņemot vērā to, ka veicinot daudzbērnu ģimeņu – ģimeņu ar trīs un vairāk bērniem pieaugumu, ir iespējams risināt demogrāfijas problēmu, lai panāktu summāro dzimstības koeficientu 2,1–2,2, daudzbērnu ģimeņu atbalstam un nabadzības risku mazināšanai tajās Latvijā netiek pievērsta pietiekami liela uzmanība [Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes, 2011, 56]. Tomēr jāatzīmē, ka tautas ataudzei nepieciešamais summārais dzimstības rādītājs

netiek sasniegts nevienā no Eiropas Savienības valstīm. Līdzsvarotam paaudžu nomaiņas procesam vēlamais modelis ir pietiekami plaši pārstāvēta ģimene ar diviem un trim bērniem. Tāpēc, ja lielākā daļā ģimeņu jau patlaban būtu divi bērni, nevis viens, tad pie pašreizējā trīs bērnu īpatsvara tautas ataudzi būtu iespējams nodrošināt. Līdz ar to pašreizējos apstākļos primāri būtu jāveicina divu bērnu ģimeņu veidošanās.

Ģimenes atbalsta politikas un migrācijas pētnieks I.Mežs [Mežs, 2013, 47], raksturojot nabadzības riskus ģimenēm, citastarp uzsvēris, ka salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, tieši Latvijā ģimenes ar vairākiem bērniem visbiežāk pakļautas nabadzības riskam, kamēr citas valstis to daudz efektīvāk spēj kompensēt. Pētnieka ieskatā vispirms ir jānovērš augstais nabadzības līmeņa pieaugums ģimenēm, kuras audzina vairākus bērnus.

Citi pētnieki [Eglīte et al., 2013, 78] savukārt, analizējot daudz bērnu ģimenes, norāda uz aspektiem, kas ģimenēm ļauj izšķirties par lielāku bērnu skaitu, un proti, tā ir vērtību sistēma, kas ir atšķirīga no lielas sabiedrības daļas vērtību sistēmas, izvirzot bērnus kā lielāko ģimenes vērtību, nereti materiālos aspektus un savu iespēju un bērnu pilnvērtīgas aprūpes prasmju novērtējumu apzinoties sekundāri. Tas zināmā mērā atbilst I.Andersona secinātajam. Daudzu nesenā pētījuma ietvaros veiktās aptaujas dalībnieku ieskatā tieši daudz bērnu ģimenes vairāk kā vientuļo vecāku ģimenes ir pelnījušas valsts atbalstu. Daudz bērnu ģimenēm ir augstāks nabadzības risks, kas apstiprinās arī intervijās. Vairāki daudz bērnu ģimeņu locekļi norādījuši, ka viņu ienākumi neļauj brīvi izvēlēties ēdienkarti un citus pirkumus vai pakalpojumus, un nepietiekamā apjomā iegādātais tiek līdzīgi sadalīts ģimenes locekļiem. Tas rada spriedzi un sociālās atstumtības risku visiem ģimenes locekļiem. Tādejādi faktori, kas ietekmē pilnvērtīgu bērnu attīstību un aprūpi daudz bērnu ģimenēm, ir līdzīgi kā nepilnajām ģimenēm un izriet no augstā nabadzības līmeņa šā tipa ģimenēs. Arī attiecībā uz atbalsta sistēmu daudz bērnu ģimenēm, atzīmējams, ka pabalsti daudz bērnu ģimenēm nav bijuši konsekventi. Ekonomiskās krīzes iespaidā 2010.gadā tika atceltas piemaksas ģimenes valsts pabalstam atkarībā no bērnu skaita, kas atjaunotas tikai 2015.gadā, bet pašvaldību atbalsts būtiski atšķiras dažādos reģionos atkarībā no pašvaldības turības un politiskajām nostādnēm. Grafiski attēlojot nabadzības līmeņa dinamiku 10 gadu periodā (1.11.attēls), redzams, ka šie abi ģimeņu tipi būtiski pārsniedz kopējo nabadzības līmeni valstī. Turklāt nabadzības indekss daudz bērnu ģimenēm ir dinamiskāks, salīdzinot ar nepilno ģimeņu situāciju.



1.11.attēls. Nabadzības riska indekss nepilnajās un daudz bērnu ģimenēs no 2004. līdz 2013.gadam, %

Avots: Autores veidots attēls, izmantojot LR CSP datus:
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_monetara_nab/NI0050.px/table/tableViewLayout1/?rxid=74c46e0f-536a-4a3c-a256-25121e41aa5a

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 26. panta pirmajā daļā noteikts, ka valstij un pašvaldībām ir pienākums atbalstīt ģimeni, it īpaši daudz bērnu ģimeni, un sniegt tai palīdzību. Raugoties no skatupunkta, ka daudz bērnu ģimenes, salīdzinot ar nepilnajām ģimenēm, ir tās, kas rūpējoties par tautas ataudzi, veic lielāku pienesumu ilgtspējīgas nācijas pastāvēšanā, varētu piekrist tiem pētniekiem un sabiedrības daļai, kas uzskata, ka daudz bērnu ģimenēm nepieciešams nozīmīgāks valsts atbalsts šo ģimeņu labklājības uzlabošanai. Tomēr CSP dati liecina, ka daudz bērnu ģimeņu nabadzības līmenis, lai arī joprojām augsts, laika posmā no 2008.gada līdz 2013.gadam ir samazinājies par 10%, turpretim nepilno ģimeņu nabadzības riski ir pieauguši par 5%. Tādējādi ģimenes atbalstam jābūt mērķētākam ne tikai attiecībā uz vienu ģimeņu tipu – daudz bērnu ģimenēm, bet arī uz nepilnām ģimenēm, kuru skaits un īpatsvars pēdējās dekādēs pieaug. Tāpat nepieciešams izvērtēt atbalsta mehānismu efektivitāti kā vienam, tā otram ģimeņu tipam.

2. ĢIMENES VEIDOŠANĀS UN NOTURĪBA

Ģimeņu veidošanos un noturību raksturo tādi demogrāfiskie procesi kā laulības noslēgšana (laulātība¹⁴) un laulības šķiršana. Šajā nodaļā raksturoti laulības noslēgšanas un šķiršanas rādītāji un īpatnības mijiedarbībā ar tiesisko regulējumu un politiskajām nostādnēm Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. Lai vispusīgāk izprastu laulātības un laulības noturības likumsakarības mūsdienās, autore analizē arī laulību noslēgšanas un šķiršanas atsevišķus vēsturiskos aspektus paplašinātā laika periodā – ieskaitot padomju okupācijas gadus.

2.1. Laulības loma un nozīme padomju okupācijas periodā

Padomju okupācijas periodā pēc 2.pasaules kara PSRS bija īpaša attieksme gan attiecībā uz laulības noslēgšanu un šķiršanu, gan ģimenes institūta lomu sabiedrības un visas valsts dzīvē. Padomju tiesību sistēmā valsts tiecās regulēt ne tikai valstiskus procesus, bet iejaucās indivīdu privātajā dzīvē. Piemēram, lai arī Latvijai jau kopš 19.gadsimta beigām laulības noslēgšanā bija vairāk raksturīgas Austrumu nekā Rietumu valstu iezīmes, tomēr agrīnas laulības un zems neprecējušos īpatsvars Latvijai kļuva raksturīgs tikai pēc inkorporācijas PSRS [FFS, 1998, 15-16]. Latvijā 4.tautas skaitīšanas, kas notika neilgi pirms okupācijas un 2. pasaules kara - 1935.gadā, rezultāti liecināja, ka, lai gan sievietes precējās jaunākas nekā vīrieši, tomēr kopumā visvēlāk precējās latvieši, kas veidoja vislielāko Latvijas iedzīvotāju īpatsvaru (78%). Agrīnas laulības (20–24 g.v.) bija vairāk izplatītas gan vīriešu, gan sieviešu grupās krieviem un vāciešiem [Valsts Statistiskā pārvalde, 1936, 148].

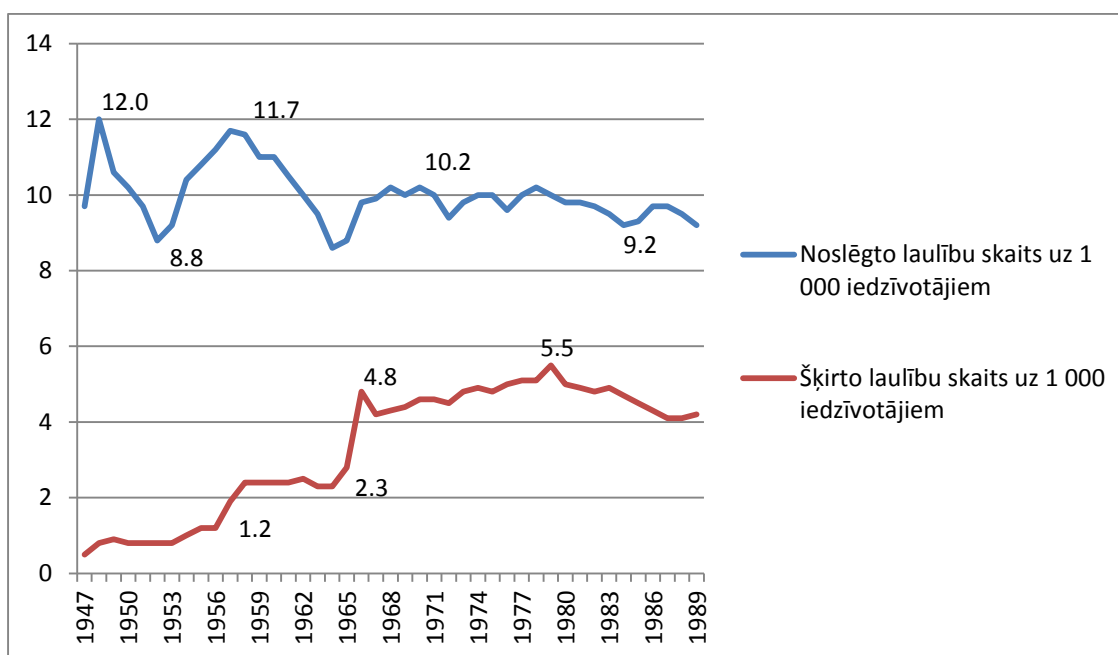
Pirms Latvijas okupācijas, pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados, PSRS uzsāka stabilas ģimenes un konservatīvo vērtību nostiprināšanas politiku. Jau 1936.gadā PSRS ieviesa virkni regulējumu, kas ietekmēja ģimeņu privāto dzīvi, tajā skaitā aizliedza abortus un radīja sarežģītu laulības šķiršanas kārtību, padarot to faktiski neiespējamu. Tāpat PSRS radīja atbalsta sistēmu daudzbērnu mātēm, nosodīja bezatbildīgus tēvus un vīrus, nostiprināja vecāku institūcijas autoritāti [Gavrovs, 2009].

¹⁴ Demogrāfijā ar laulātību saprot demogrāfisku procesu, kas raksturo laulību noslēgšanu; personas individuālo statusu attiecībā pret laulības institūtu. Savukārt ar laulību saprot sociālo institūtu, ar ko sabiedrība sankcionē un regulē dzimumu savstarpējās attiecības, tās ir vēsturiski nosacīts ģimenisku attiecību veids starp vīrieti un sievieti, kurai formu nosaka valsts vai baznīca. Laulība ir ģimenes pamats [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 62-63].

Pēc Otrā pasaules kara šie principi kļuva saistoši arī Latvijai, kas turpinājās līdz 1954.gadam. Raksturīgi, ka gan starpkaru periodā, gan arī pēc otrā pasaules kara bija jūtams vīriešu iztrūkums. Pēc J.V.Staļina nāves 1953.gadā un tam sekojošās viņa režīma krišanas mainījās arī ģimenes atbalsta politika.

Vienlaikus nozīmīga loma bija piešķirta ģimenes kā padomju vērtības popularizēšanai, ne tikai ieviešot daudz bērnu māšu pagodinājumu sistēmu, bet arī izmantojot padomju paraugģimenes kā visu ģimeņu etalonus, par tādām pozicionējot valsts vadītāju un atzītu sabiedrības darbinieku, piemēram, kosmonautu ģimenes. Ar Ļeņina un viņa sievas Krupskajas tēliem tika mācītas padomju ģimeniskās vērtības, sievas un vīra loma un pienākumi ģimenē, uzsverot, ka sieva un vīrs primāri ir līdzgaitnieki [Zelče, 2003, 118]. Padomju propagandas ietvaros populāra bija valsts nostājas popularizēšana arī ar dažādu plakātu un posteru palīdzību, piemēram, padomju laika mākslinieces N.Vatuļinas zīmētie plakāti „Slava mātei varonei!” u.c., kas pasvītēja sievietes līdztiesīgo lomu padomju sabiedrībā. Sievietes nozīme padomju valstī mainījās – tika radīti dažādi atbalsta mehānismi, piemēram, izveidotas publiskas ēdināšanas iestādes, bērnudārzi, veļas mazgātavas, sieviešu konsultācijas un bērnu poliklīnikas, kuru mērķis bija novērst ne tikai sievietes kā bezmaksas darbaspēka ekonomisko atkarību, bet arī pasvītrot sievietes – mātes sociālo funkciju [Goldmans, 1993; Polenina, 1985]. Padomju laikos par tabu tēmu uzskatīja cilvēku intīmās dzīves jautājumus un „pareizo” ievirzi jauniešu seksuālajā audzināšanā skaidroja caur sešdesmitajos gados izdoto samērā plašo publicistiku latviešu valodā, kā arī vēlāk astoņdesmitajos gados plašu ažiotažu un sensacionālu raksturu ieguvušo un padomju nomenklatūras cenzēto J.Zālīša izdevumu „Mīlestības vārdā”. Šādu izdevumu galvenais mērķis pamatā bija veikt audzinošu funkciju tikumības garā un atturēt jauniešus no seksualitātes un pirmslaulības attiecībām. Faktiski PSRS pastāvēja uzskats, ka seksualitāte ir attaisnojama tikai laulībā un ir reproduktīvās uzvedības priekšnosacījums, respektīvi, seksualitāte bija neatraujami cieši saistīta ar pēcnācēju radīšanu. Sabiedrisku nopelumu varēja izpelnīties, ja nesevoja priekšrakstiem par pareizu ģimenes un laulības organizāciju. Lai arī pirms 2.pasaules kara Latvijā kā uz kristīgām vērtībām balstītā valstī bija noteikti priekšstati par laulību, līdz ar padomju okupācijas režīma iestāšanos Latvijā cilvēki saņēma pilnīgi citādu, valsts politiskajai sistēmai raksturīgu, kapitālismu un tajā esošās sociālās parādības asi kritizējošu, vērtību skalu un ietvaru, kas atspoguļojās arī iedzīvotāju demogrāfiskajā uzvedībā. Konservatīvās baznīcas tradīcijas ģimenes veidošanā un ģimenes locekļu tradicionālās

lomas vairs neatzina un tās aizstāja ar sekulārām padomju vērtībām, kas balstījās arī marksistiskajā jeb sociālistiskajā feminismā [Sal. L. Jenness, Nagl-Docekale, 2011, 25]. Tikai 1955.gada novembrī atcēla abortu aizliegumu, kā arī abortu biežība bija ļoti augsta [Šlindmans, Zvidriņš, 1973, 41], juridiski atzina ārļaulības bērnu tēvus saskaņā ar abu vecāku vienošanos vai tiesas lēmumu [Zelče, 2003, 106-119]. Pie tam padomju laikā pastāvēja divējāda laulības šķiršanas kārtība – tiesās un civilstāvokļa akta nodaļās, ja vīram un sievai nebija bērnu, nebija mantiska rakstura pretenzijas vienam pret otru. Apskatītais politiskais un tiesiskais diskurss atspoguļojās statistikā par noslēgtajām un šķirtajām laulībām (skatīt 2.1.attēlu).



2.1.attēls. Noslēgto un šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem, 1947. – 1989.gadā

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem:
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_laulibas/IL0010.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdeb978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

Autore secina, ka padomju periodā bija samērā augsts, bet svārstīgs, laulātības rādītājs, savukārt politiskā režīma un tiesiskā regulējuma ietekmē noturētais zemais šķirto laulību skaits pagājušā gadsimta piecdesmito gadu otrajā pusē samērā strauji sāka pieaugt, īpaši pēc ģimenes institūta liberalizācijas 1965.gadā. Jau 1966.gadā šķirto laulību skaits gandrīz dubultojās un turpināja saglabāties salīdzinoši augsts līdz pat Latvijas neatkarības atjaunošanai. Kopumā padomju politiskā un ekonomiskā situācija ietekmēja ģimenes attiecības un noturēja augstu laulātības līmeni, kas drīzāk saistāms ar padomju ideoloģiju no vienas puses, kura ārpuslaulības sakarus un kopdzīvi bez oficiālas laulības noslēgšanas kritizēja un uzskatīja par sociāli nelabvēlīgu parādību un

valsts politiku, piemēram, mājokļa jautājumu risināšanā, no otras puses. Tomēr šķirto laulību skaits strauji pieauga, reaģējot uz sākotnēji padomju periodā pastāvošo strikto regulējumu, kura dēļ līdz pagājušā gadsimta piecdesmito gadu vidum laulību bija praktiski neiespējami šķirt, bet neregistrēta kopdzīve vai - kā sabiedrībā to mēdza dēvēt – civillaulība netika plaši sociāli akceptēta.

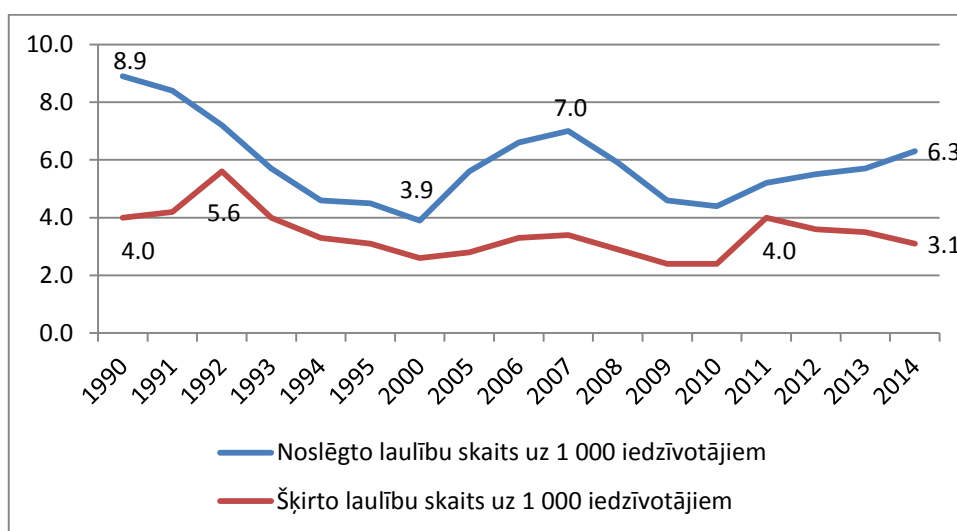
2.2. Laulības noslēgšana un tās noturība kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas

Neatkarības atjaunošana Latvijā nozīmēja ne tikai totalitārā okupācijas režīma krišanu, viens no atjaunotās Latvijas valsts uzdevumiem bija politiskās sistēmas maiņa no totalitārā režīma uz demokrātiju un tiesību sistēmas maiņa no sociālistiskās uz iepriekš, pirms okupācijas, pastāvējušo kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu, kas daļēji nozīmēja jaunas likumdošanas izstrādāšanu vai iepriekšējo Latvijas brīvvalsts likumu juridiskā spēka atjaunošanu vai aktualizāciju. Nozīmīgas izmaiņas skāra valsts tautsaimniecību un ekonomisko iekārtu, kas atspoguļojās demogrāfiskajos procesos. Līdz neatkarības atgūšanai tautsaimniecību Latvijā noteica plānveida ekonomika un lielā PSRS tirgus pieprasījums, bet pēc 1990.gada 4.maija deklarācijas pasludināšanas Latvijā nācās pilnībā pārveidot savus tautsaimniecības pamatus no plānveida uz tirgus ekonomiku, ko pavadīja gan valsts ekonomiskās situācijas pasliktināšanās, gan iedzīvotāju labklājības līmeņa samazināšanās. 90.gadu vidū un beigu posmā Latvija pārdzīvoja divas nozīmīgas krīzes – komercbanku krīzi un Krievijas finanšu krīzi, kas atstāja iespaidu ne tikai uz valsts labklājību kopumā, bet arī uz iedzīvotāju sociāli ekonomiskajiem procesiem. Latvijas Universitātes Demogrāfijas centra pētnieki secinājuši, ka 90.gados sakarā ar jauno ekonomisko situāciju un valsts atbalsta samazināšanos ģimenēm Latvijā bija vērojamas būtiskas izmaiņas [LU Demogrāfijas centrs „Paaudžu nomaiņa rajonos un pilsētās 90.gados”, 1997, 27] un tās atspoguļojās statistiskajos datos.

Lai raksturotu iedzīvotāju stāšanos laulībā, demogrāfijā izmanto gan absolūtos, gan arī dažādus relatīvos, vidējos u.c. rādītājus¹⁵. Pēc neatkarības atjaunošanas samērā

¹⁵ Viens no laulātību raksturojošiem rādītājiem ir vispārējais laulātības koeficients – noslēgto laulību skaita attiecība pret vidējo iedzīvotāju skaitu, kuru parasti aprēķina par vienu kalendāro gadu uz 1000 iedzīvotāju. Laulības šķiršanas biežību iespējams raksturot ar laulību šķiršanas vispārīgo koeficientu – noteiktā laikā šķirto laulību skaita attiecību uz vidējo iedzīvotāju skaitu, kuru aprēķina līdzīgi kā vispārējo laulātības koeficientu (skat.2.2.attēlu). Precīzāku raksturojumu sniedz speciālie laulātības un laulību šķiršanas koeficienti (skat.2.3.attēlu), kā arī laulātības tabulas [Zvidriņš, 2003, 119–121].

būtiski samazinājās gan noslēgto laulību skaits, gan arī laulātības līmenis. 1990.gadā absolūtajos rādītājos noslēgto laulību skaits bija 23,6 tūkstoši jeb relatīvajos rādītājos - 8,9 laulības uz 1000 iedzīvotājiem, bet līdz 2000.gadam tie būtiski samazinājās - attiecīgi līdz 9,2 tūkstošiem laulību jeb 3,9 ‰. Pēc noslēgto laulību skaita krituma Latvija ieņēma vadošo vietu pasaulē [Zvidriņš, 2013, 327]. Salīdzinājumā ar Baltijas jūras reģiona valstīm, deviņdesmito gadu beigās Latvijā bija viens no zemākajiem laulātības rādītājiem – 3,9. Tikai Igaunijai un Zviedrijai noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem bija zemāks – attiecīgi 3,7 un 3,6. Lietuvā, Igaunijā un Somijā bija lielāks skaits reģistrēto laulības šķiršanas gadījumu uz 1000 iedzīvotājiem, Latvijā laulības šķiršanas rādītājs bija ceturtais augstākais – 2,6 [Ezera, 2002, 41-43]. Pēc 2000.gada noslēgto laulību skaits sāka pakāpeniski pieaugt, 2007.gadā sasniedzot pirmskrīzes maksimumu – 15,5 tūkstošus noslēgtu laulību jeb 7 laulības uz 1000 iedzīvotājiem (skat.2.2.attēls).



2.2.attēls. Noslēgto un šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem 1990. – 2014.gadā, ‰

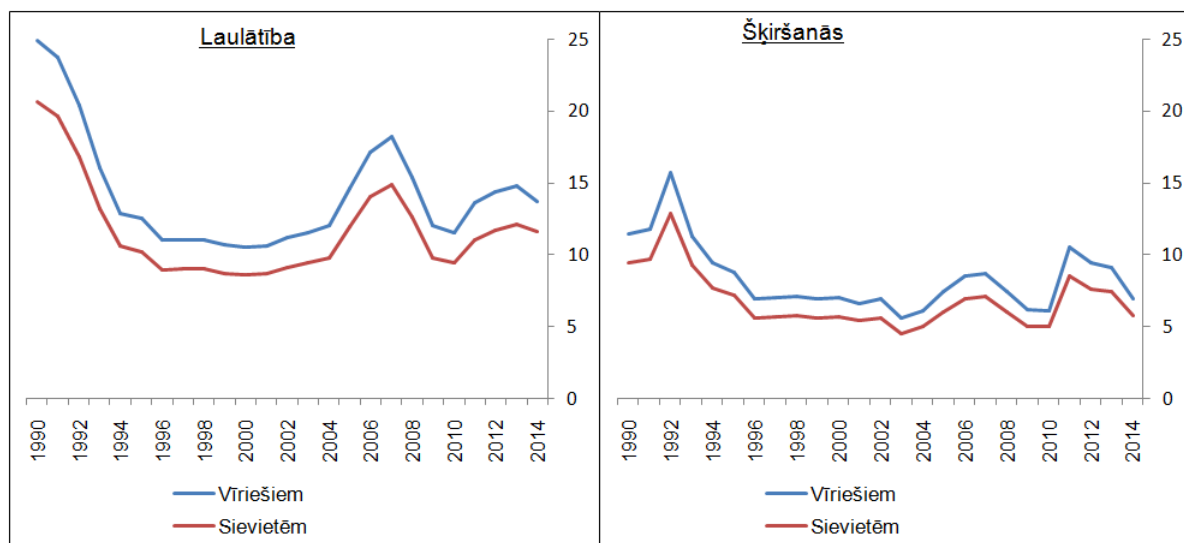
Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem

http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__iedz__laulibas/IL0010.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

Kā vienu no 21.gadsmita sākuma laulātības rādītāju samazināšanos ietekmējošiem faktoriem P.Zvidriņš norādījis sociāli ekonomisko apstākļu evolūciju un krīzi [Zvidriņš, 2013, 328]. Ekonomiskā situācija kā ģimenes stāvokli un stabilitāti ietekmējošs faktors tika identificēts jau samērā sen. Pamatojoties uz pirmskara perioda pēdējās tautas skaitīšanas rezultātiem, ģimenes stāvokli ievērojami ietekmēja tādi apstākļi kā saimnieciskais uzplaukums, kas pavairo precējušos skaitu, bet karš pavairoja atraiņņu skaitu [Valsts statistikas pārvalde, 1936, 162]. Mūsdienās, iestājoties

globālajai finanšu krīzei 2008. – 2010.gadā, reģistrēto laulību skaits samazinājās samērā būtiski un 2010.gadā tika reģistrētas vien 9,3 tūkstoši laulības jeb relatīvajos rādītājos – 4,4 uz 1000 iedzīvotājiem.

Precīzāk laulību noslēgšanas un šķiršanas biežumu raksturo speciālie laulātības un šķirto laulību koeficienti, kas tiek aprēķināti atsevišķi pieaugušajiem iedzīvotājiem – vīriešiem un sievietēm no 15¹⁶ līdz 49 gadiem. 2.3.attēlā redzama būtiska atšķirība starp speciālo laulātības koeficientu 1990.gadā (vīriešiem – 24,9 %, sievietēm – 20,6%) un 2000.gadā, kad tas samazinājās vairāk kā divas reizes gan laulībaspējīga vecuma vīriešiem (10,5%), gan sievietēm (8,6%) un bija viszemākais rādītājs kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas. Turpmākajā laika periodā, kad Latvijā bija vērojama strauja ekonomiskā izaugsme, laulātības rādītāji palielinājās, tomēr 1990.gada situācija vēl sasniegta netiek. Augstākais rādītājs bija 2007.gadā – vīriešiem 18,2% un sievietēm 14,9%, bet tad ekonomiskās krīzes gados tas samazinājās līdz 11,5% vīriešiem un 9,4% sievietēm 2010.gadā. Pēdējos gados atkal palielinājušies laulātības rādītāji – no 11,0% vīriešiem un 13,6% sievietēm 2011.gadā līdz 12,1% vīriešiem un 14,8% sievietēm 2013.gadā [CSP, 2014], tomēr pirmskrīzes rādītājus vēl nesasniedz.



2.3.attēls. Speciālie laulātības un laulības šķiršanas koeficienti vīriešiem un sievietēm no 1990. līdz 2014.gadam, %

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_laulibas/IL0024.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

¹⁶ Saskaņā ar Civillikuma 32. un 33.pantu Latvijā personas ir tiesīgas stāties laulībā, sasniedzot 18 gadu vecumu, bet izņēmuma gadījumos ar vecāku vai aizbildņa piekrišanu – no 16 gadu vecuma, ja laulība tiek noslēgta ar pilngadīgu personu.

Skaidrojot, kāpēc laika periodā starp 1990. gadu un 2000.gadu tik strauji samazinājās noslēgto laulību skaits, secināms, ka šajā laika posmā Latvijā bieži bija sastopamas konsensuālās savienības¹⁷, un šāda attiecību forma kļuvusi aizvien populārāka [LU Demogrāfijas centrs, 1997, 27].

Pētījumā par Baltijas valstu iedzīvotājiem, ģimeni un ģimenes atbalsta politiku [Stankuniene et al., 2009], minēts, ka vispārējo laulātības rādītāju palielināšanos 2007.gadā daļēji ietekmēja izmaiņas iedzīvotāju vecuma struktūrā. Par 4% 21.gadsimta sākumā pieauga to iedzīvotāju skaits, kas ir visvairāk aktīvi ģimenes dibināšanas jomā. Tomēr kā vēl viens iemesls minēta tendence pāriem dzīvot neregistrētā laulībā un atlikt laulības noslēgšanu uz vairākiem gadiem, īpaši pēc tam, kad pasaulē nācis pirmais bērns [Eglīte, 2009, 53-54].

Veicot starpvalstu pētījumu par 29 Eiropas valstīm Vīnes Demogrāfijas institūta pētniece *M.R.Testa* atzinusi, ka kopdzīve, neregistrējot laulību, ir iemesls lēmuma par pirmā bērna dzimšanu atlikšanai. Savukārt laulības nestabilitāte un laulības šķiršana ir otrā bērna piedzimšanu kavējošs faktors. Tātad no minētā secināms, ka kopumā laulība ir dzimstību ietekmējošs faktors [Testa, 2014, 3]. Līdzīgu viedokli, pamatojot ar aptaujas rezultātiem, paudusi socioloģe I.Strode, secinot, ka nedrošība attiecībās, ģimenē, varētu būt nopietns šķērslis, pieņemot lēmumu par ģimenes pieaugumu [Strode, 2006, 131]. Neregistrētas kopdzīves popularitātes pieaugums ietekmēja arī to, ka laulībā stājušos vecums diezgan būtiski palielinājās, jo īpaši stājoties laulībā pirmo reizi abu dzimumu indivīdiem. Kā atzinušas franču pētnieces *M.T.Letablier* un *S.Pennec* visai Eiropai raksturīga ģimenes dibināšanas atlikšana, kā arī tas, ka mainoties ģimeņu struktūrai, samazinoties vairāku paaudžu ģimeņu izplatībai, pieaugot nepilno ģimeņu skaitam un sieviešu iesaistei darba tirgū, ģimenes kļuvušas mazāk stabilas un mainījies laulības nozīme [Letablier et al., 2003, 1].

Minēto apstiprina statistikas dati, jo kopš neatkarības atjaunošanas likumsakarīgas izmaiņas skārušas laulībā stājušos vīriešu un sieviešu vecumu, līgavām un līgavaiņiem kļūstot aizvien vecākiem. Ja 1990.gadā laulībā stājušos vīriešu vidējais vecums bija 28,9 gadi, bet sievietēm – 26,9 gadi, tad 2000.gadā vīriešiem vidējais vecums, stājoties laulībā, sasniedza 32 gadus, bet sievietēm 29,5 gadus. Divdesmit trīs gadus pēc neatkarības atjaunošanas gan vīriešiem, gan sievietēm vidējais vecums bija

¹⁷ Ar konsensuālo savienību (konsensuālo laulību, neregistrētu laulību) saprot divu pieaugušu cilvēku attiecības, kuri dzīvo kopā kā vīrs un sieva, bet nav noformējuši šīs attiecības likumā noteiktā kārtībā [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 60]

palielinājies par vairāk kā 20%, sasniedzot 35,1 gadu vecumu vīriešiem, bet 32,5 gadu vecumu sievietēm. Tomēr pirmajā laulībā stājušos vidējais vecums sievietēm palielinājās straujāk – ja 1990.gadā vidējais līgavas vecums pirmo reizi stājoties laulībā bija 22,7 gadi, tad 2013.gadā – 28,5 gadi jeb par 25% procentiem vairāk, bet vīriešiem 1990.gadā – 24,5 gadi un 2013.gadā 30,4 gadi jeb par 24% vairāk [CSP, 2014, 49]. Arī laulātības intensitātes rādītāji [CSP, Demogrāfija 2015, 60] kopš neatkarības atgūšanas parāda būtiskas izmaiņas attiecībā uz sieviešu stāšanos pirmajā laulībā. Ja 1990.gadā summārais laulātības koeficients bija 0,93, tad viszemāko kritumu tas sasniedza 2000.gadā – 0,40, kas nozīmēja, ka 60% sieviešu vecumā no 15 līdz 49 gadiem nav stājušās laulībā. 2014.gadā rādītājs palielinājies līdz 0,70, attiecīgi tikai 30% sieviešu attiecīgā vecuma sieviešu laulībā nekad nav stājušās.

Autores ieskatā fakts, ka palielinājās pāru skaits, kas dzīvoja kopā neregistrējot laulību, saistāms ar PSRS sabrukumu un politiskā režīma maiņu un brīvību Latvijā, kas vairs neuzspieda noteiktus uzvedības modeļus cilvēku privātajās attiecībās. Tāpat kristīgo vērtību noliegšana, ateisma popularizēšana un mērķtiecīga sekularizācija gandrīz piecdesmit okupācijas gadu garumā atstāja iespaidu uz indivīdu uzvedību un vērtību sistēmu. Izvēloties savu ģimenes dzīvi plānot un organizēt pēc saviem ieskatiem, daļa indivīdu bieži vien vairs neizvēlējās oficiāli reģistrēt laulību, tajā skaitā veidojot t.s. „izmēģinājuma” attiecības, kuras neizdošanās gadījumā ir vienkāršāk pārtraukt. Laulība parasti sabiedrībā asociējas arī ar indivīdu vērtību sistēmu, ģimenes sākumu, atbildību un stāšanās laulībā ar noteiktu ceremoniju, rituāliem un svētku svinēšanu, kuru iespējas ir atkarīgas arī no ekonomiskās situācijas un ģimenes situācijas valstī. Ekonomiski sarežģītie laika periodi Latvijā pamatā atbilst 2.2. un 2.3. attēlos redzamajam laulības noslēgšanas biežuma samazinājumam, līdz ar to autore secina, ka laulības noslēgšanas intensitāti visai tieši ietekmējusi ekonomiskā situācija valstī un indivīdu personiskā materiālā situācija un labklājība.

Lai raksturotu šķirto laulību skaita dinamiku un likumsakarības, vispirms svarīgi pievērst uzmanību tiesiskajiem aspektiem. No tiesību viedokļa laulības noslēgšanu un laulības šķiršanas kārtību kopš 01.09.1993. noteica 1937.gada atjaunotais LR Civillikums – Ģimenes tiesību daļa¹⁸, pieļaujot laulības noslēgšanu arī baznīcā, bet nosakot laulības šķiršanu tikai tiesā. Īpašu dokumentu - laulības šķiršanas

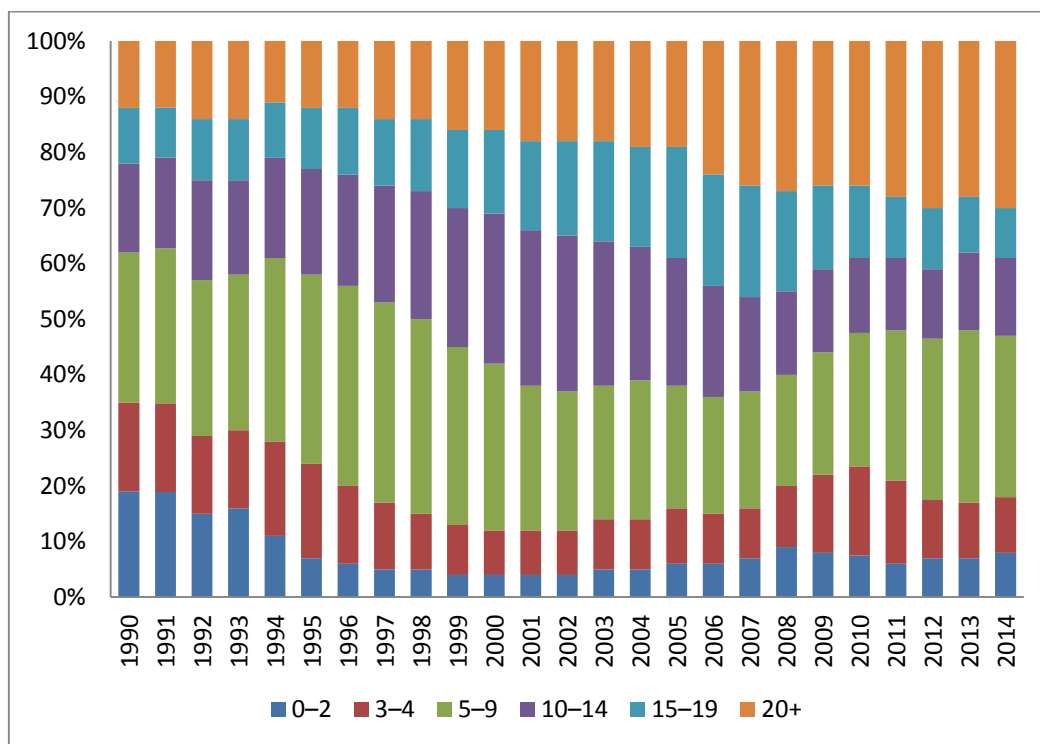
¹⁸ LR Augstākā padome 25.05.1993. pieņēma likumu „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937.gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” [Latvijas Vēstnesis Nr.35, 08.06.1993.]

apliecību vairs neizsniedza un tādejādi atjaunotā Civillikuma laulības šķiršanas kārtība skāra arī tos laulātos, kuri nebija līdz galam paveikuši laulības šķiršanas procedūru, proti, līdz likuma spēkā stāšanās brīdim pasēs nebija iespiests zīmogs par laulības šķiršanu. Šiem laulātajiem nācās atkārtoti sniegt tiesā prasību par laulības šķiršanu. Tikai 10.03.2005. tika pieņemti grozījumi Civillikumā, kas paredzēja atcelt prasību par zīmoga nepieciešamību pasēs par laulības šķiršanu [Tieslietu ministrija, 2008, 15].

Šīs izmaiņas normatīvajos aktos atspoguļojās iedzīvotāju uzvedībā un sekojoši statistikā. 1992. gadā tika sasniegts rekordliels šķirto laulību skaits gan absolūtajos rādītājos – 14,5 tūkstoši [CSP, n.d.], gan relatīvajos rādītājos – vispārējie (5%) un speciālie (14,3%) laulības šķiršanas koeficienti, kas turpmākajā periodā pamazām saruka (skat.2.3. un 2.4. attēlus). Laulību šķiršanas dinamikā izmaiņas ienesa grozījumi Notariāta likumā 2011.gadā, kas noteica, ka turpmāk laulību ir iespējams šķirt ne tikai tiesas ceļā, bet arī pie notāra, ar nosacījumu, ka abi laulātie ir piekrituši šķirt laulību un starp laulātajiem nepastāv mantiska rakstura domstarpības, kā arī atrisināti bērnu aizgādības jautājumi, ja šādā ģimenē ir bērni. Tas iezīmēja būtisku laulību šķiršanas skaita pieaugumu tieši 2011.gadā (4 šķirtas laulības uz 1000 iedzīvotājiem, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, kur šis rādītājs bija 2,4), un arī turpmākajos gados laulības šķiršanas atvieglotā kārtība nodrošināja, ka laulības tiek šķirtas biežāk. Visticamāk tieši šo likumdošanas izmaiņu dēļ Latvija 2011. un 2012.gadā izvirzījās priekšgalā Eiropas Savienībā šķirto laulību biežības ziņā, apsteidzot valstis, kurās pastāvīgi bija augsti šķirto laulību rādītāji – Lietuvu, Igauniju, Čehiju [EUROSTAT, 2015]. Tomēr kopumā Latvijā ne tikai pēdējos gados, bet jau padomju okupācijas periodā šķirto un noslēgto laulību attiecība bija visai augsta.

Kopš neatkarības atjaunošanas mainījies vidējais šķirto laulību ilgums. Ja 1990.gadā tas bija gandrīz 9 gadi, tad pēdējos desmit gados tas ir pieaudzis un sasniedza 14 gadus. 2.4.attēlā redzams, ka deviņdesmito gadu sākumā gandrīz 20% no izirušajām laulībām bija pastāvējušas mazāk par 2 gadiem, bet visnestabilākās laulības bija tādas, kuras ilgušas 5-9 gadus (26,9%). Laika gaitā, vienlaikus pieaugot jaunlaulāto vidējam vecumam, par vairāk kā pusi samazinājās šķirto laulību skaits, kas ilgušas īsu laiku (0-2 gadi). Turpretim tādu šķirto laulību skaits, kas pastāvējušas 5 – 9 gadus, visus neatkarības gadus ir bijis augsts, deviņdesmito gadu beigās tas pārsniedza 35% no visām šķirtajām laulībām, pēc tam bija vērojams īpatsvara samazinājums līdz pat 20,5% (2008.gadā), bet 2013.gadā tas atkal paaugstinājās līdz 31,5%. Pēdējos desmit gados būtiski pieauga laulību, kas pastāvējušas 20 un vairāk gadu, šķiršanas īpatsvars. Ja

deviņdesmito gadu sākumā tikai katra devītā šķirtā laulība bija ilgusi 20 un vairāk gadu, tad pēdējos gados jau biežāk kā katra ceturttā no šķirtajām laulībām.



2.4.attēls. Šķirtās laulības pēc to ilguma Latvijā no 1990. līdz 2014.gadam, %

Avots: Autores veidots attēls pēc CSP datiem:
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_laulibas/?tablelist=true&rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

Laulības nestabilitātes cēloņi Latvijā ir salīdzinoši maz pētīti.¹⁹ Veikto pētījumu autori mēģinājuši izskaidrot laulības šķiršanas tendences un pakāpeniski pieaugošo šķirto laulības ilgumu gan no kvalitatīvajiem, gan kvantitatīvajiem aspektiem. 2013. gada pētījumā atzīts, ka galvenais cēlonis, kāpēc pakāpeniski pieaug šķirto laulību ilgums, ir tas, ka neatkarības gados strauji samazinājies noslēgto laulību gadījumu skaits. Tas neizbēgami nozīmēja, ka „jauno” laulību īpatsvars visu laulību kopumā un arī šķiramo laulību kopumā mazinājās [Eglīte et al., 2013, 66-67]. Autore uzskata, ka laulību šķiršanas gadījumā samērā nozīmīga loma ir ģimeņu individuālajai materiālajai

¹⁹ Laulības šķiršanas aspekti minēti 1995.gadā īstenotā starptautiskā projekta „Ģimene un dzimstība” ietvaros un dažos apsekojumos netieši skarti laulības noturības jautājumi (piem., Paaudžu nomaiņa rajonos un pilsētās 90.gados, LU Demogrāfijas centrs, 1997). 2005.gadā Bērnu un ģimenes lietu ministrija sadarbībā ar Latvijas Ģimenes terapeitu biedrību veica pētījumu „Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstību veicinošo faktoru izpēte”, 2013.gada ESF projekta „Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” gala ziņojumā cita starpā analizētas laulības šķiršanas tendences. Attieksme par laulību noskaidrota arī Bērnu un ģimenes lietu sekretariāta un Centra pret vardarbību „Dardedze” 2004.gadā veiktajā pētījumā „Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte” (skat. literatūras sarakstu).

situācijai, jo šis process ir saistīts ar izdevumiem gan valsts nodevu un tiesāšanās izdevumu apmaksai, gan arī daudzos gadījumos kvalitatīvas juridiskās palīdzības apmaksāšanai, kas krīzes gados varēja kalpot par kavējošu faktoru attiecību noregulēšanai.

Ņemot vērā, ka ekonomiskās krīzes laikā samazinājās šķirto laulību skaits, kas, kā pētnieki secinājuši, saistāms ar to, ka pāriem mazinājās iespēja atļauties krasus dzīves pavērsienus, autoresprāt, vēlāko šķirto laulību pieaugumu varēja izraisīt krīzes gados *de facto* pārtraukto attiecību noformēšana *de jure* tad, kad laulības šķiršanas izmaksas varēja atļauties, un process kļuva vienkāršāks. Respektīvi, laulības izira ar līdzīgu intensitāti kā iepriekšējos gados, taču izmaiņas statistikas rādītājos bija saistāmas ar akumulētu iepriekšējo gadu kopdzīves iziršanu. Par laulības iziršanas vienu no iemesliem atzīta krīzes iespaidā pieaugošā emigrācija, kas pirmskrīzes gados nebija tik izteikta. Savukārt no laulību šķiršanas iemeslu kvalitatīvās analīzes [Berga et al., 2005, 49] izriet, ka nozīmīgākie iemesli laulības iziršanai samērā bieži ir tādas sabiedrībā nevēlamas parādības kā uzskatu un interešu atšķirības, partneru neuzticība, alkoholisms, kā arī norādīts uz pāru attiecību konfliktu nekonstruktīvas risināšanas tendenci. Tomēr, autores ieskatā, kā būtisks trūkums šajā pētījumā ir tas, ka nav diferencēti laulības šķiršanas iemesli atkarībā no laulības ilguma. Interesantu viedokli par laulības šķiršanu, kas zināmā mērā apstiprina iepriekš minētā pētījuma secinājumus, pauduši psihoterapeiti S.Ratnieks un K.Veckrāce intervijā Latvijas Sabiedriskajiem medijiem [LSM, 2015]. S.Ratnieks paudis uzskatu, ka mūsdienās cilvēki neremontē lietas – viņi tās met prom, un līdzīgi ir arī ar attiecībām. Savukārt K.Veckrāce norādījusi, ka lielai daļai ģimeņu krīze valstī bija liels pārbaudījums arī viņiem kā pāru attiecībām. Vienlaikus kā iemesli laulības šķiršanai pieminēta krāpšana, dažādas atkarības, rutīna, vecumposma krīze un darba zaudēšana, tai pat laikā atzīstot, ka daudziem cilvēkiem ģimene tomēr ir vērtība.

Autoresprāt būtiskākā loma laulības šķiršanas dinamikā praktiski vienmēr ir bijusi izmaiņām normatīvajos aktos. Līdzīgi kā padomju okupācijas laikā, tā arī periodā pēc neatkarības atjaunošanas, kad vienkāršoja birokrātisko laulības šķiršanas procedūru, samērā būtiski palielinājās šķirto laulību skaits, jo visai ticams, ka tika izbeigtas arī virkne formāli pastāvējušas attiecības un sakārtoti dokumenti atbilstoši faktiskajai situācijai. Nesenās laulības šķiršanas vienkāršošanas rezultātā var rasties priekšstats par laulības institūta nestabilitātes palielināšanos Latvijā kopš 2011.gada. Tomēr atzīmējams, ka šķirto laulību pieaugums nesasniedza pagājušā gadsimta

sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados sasniegto laulības šķiršanas augsto līmeni (5,5 šķirtas laulības uz 1000 iedzīvotājiem 1979.gadā), kas tika sasniegts pēc tam, kad laulības šķiršana kā tāda kļuva pieejama ikvienam iedzīvotājam, kurš pieņēma lēmumu kopdzīvi neturpināt. Atzīmējams, ka tieši pēdējos četros gados pēc laulības šķiršanas kārtības atvieglošanas palielinājās šķirto laulību īpatsvars, kuras noslēgtas pirms 5 – 9 gadiem, kā arī tajās, kuras pastāvējušas 20 un vairāk gadus. Lielākajā daļā ģimeņu bērni dzimst pēc tam, kad bērnu vecāki laulībā ir aizvadījuši 0-4 gadus [CSP, 2014, 64], tātad laulības šķiršana notiek tad, kad bērni ir mazi un daudzi vecāki saskaras ar grūtībām bērnu audzināšanā un aprūpē, ar ģimenes ienākumu samazinājumu un, iespējams, nepietiekamu valsts un pašvaldību atbalstu, piemēram, darba un ģimenes dzīves saskaņošanā. Tādējādi ģimenē palielinoties spriedzei un rūpju avotiem, pieaug laulības iziršanas risks ģimenēm, kuru laulība ilgst 5 – 9 gadus. Savukārt par vienu no to laulību, kas izirst pēc 20 un vairāk kopdzīvē pavadītiem gadiem, iziršanas iemesliem, autore saskata faktu, ka daudziem pāriem viens no būtiskākajiem kopīgiem ģimeni vienojošiem faktoriem – bērni, jau ir pieauguši un uzsākuši patstāvīgu dzīvi, līdz ar to daļa pārvērtē savstarpējās laulāto attiecības un to nākotni, rezultātā nonākot pie secinājuma laulību šķirt, jo nepastāv vairs iemesla tās saglabāšanai.

2.3. Laulība kā vērtība mūsdienu sabiedrībā

Mūsdienu izpratnē tradicionāli ar laulību saprot jaunas ģimenes veidošanās sākumu un joprojām tiek uzskatīts, ka laulībai ir būtiska nozīme ģimenes izveidē. Neraugoties uz to, ka tās loma ģimenes izveidošanā pēdējās desmitgadēs ir mazinājusies, tai ir gan normatīvajos aktos noteikta tiesiskā aizsardzība, gan sabiedrības atbalsts. Latvijas likumdevējs - Saeima 15.12.2005. pieņēma grozījumus Latvijas Republikas Satversmes 110.pantā nosakot, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 01.02.2012. spriedumā lietā Nr.SKC- 4/2012, vērtējot jēdziena „laulība” saturu norādījis, ka atbilstoši Civillikuma noteikumiem laulība ir divu pretēja dzimuma personu līgums par kopdzīvi. Lai līgums gūtu tiesisku spēku, Civillikums nosaka tā noslēgšanas kārtību, šāda līguma publiski tiesiskās sekas un nozīmi [LR AT, 2012]. Par laulības būtiskākajām pazīmēm uzskatāmas juridiski saistošs ilgtermiņa līgums, kopdzīve, kopīgi resursi un kopīga saimniecība. Stājoties laulībā, laulātie iegūst tiesības

un pienākumus, kuru izpilde notiek gan tiesību sistēmas, gan sociālo vēlmju un ietekmju rezultātā [Waite, 2005, 89].

Laulība ir bijusi socioloģisku un demogrāfisku pētījumu objekts, tā ir viens no izplatītākajiem ģimenes tiptiem. Pēdējos vairāk nekā desmit gados atbildīgās ministrijas vairākkārtēji ir skaidrojušas sabiedrības viedokli par laulību, tās lomu un nozīmi sabiedrībā. 2004.gadā veiktajā pētījumā [Sebre, Lebedeva, Trapenciēre, 2004, 34], veicot vairāk nekā 1000 respondentu - gan sieviešu, gan vīriešu aptauju, noskaidrots, ka visbiežāk kā iemesls, kādēļ vajadzētu stāties laulībā, tiek nosaukta ģimenes veidošana, tādejādi laulību asociējot ar ģimeniskām vērtībām, savstarpēju mīlestību un uzticēšanos. Tāpat laulība tiek atzīta par vēlamu, lai ģimenē būtu bērni. Savukārt tādi iemesli kā juridisks un materiāls nodrošinājums, vecāku nosacījumi laulības noslēgšanai, netika atbalstīti kā varbūtējs pamudinājums laulības noslēgšanai.

2008.gadā veiktajā pētījumā [SKDS, 2008, 29] partneru kopdzīvi bez laulības par pieņemamu uzskatīja 72% aptaujāto iedzīvotāju, bet tai pašā laikā 68% neatbalstīja viedokli, ka laulība ir novecojusi institūcija. Viedokli par to, ka laulība ir novecojusi, biežāk atbalstīja jaunieši vecumā no 15 līdz 18 gadiem (36%).

Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.–2017. gadam atzīts, ka laulībā balstīta ģimene ir vēlamākais attiecību modelis, un laulības institūciju nepieciešams stiprināt gan veicinot laulību veidošanos, gan samazinot laulību šķiršanu. Ar šī politikas plānošanas dokumenta pieņemšanu arī pausta valsts nostāja un attieksme par laulības nozīmi sabiedrībā, faktiski liekot vienādības zīmi starp laulību un stipru ģimeni, vienlaikus veicinot dzimstību. Pamatnostādņēs atklāta problemātika - būtiski samazinās noslēgto laulību skaits. Nerisīnīot sabiedrībā pastāvošo problēmu ar laulības vērtības straujo samazināšanos, pastāv risks, ka ģimeņu īpatsvars, kuru attiecības balstītas laulībā, būs ievērojami mazāks. Ņemot vērā, ka laulības noslēgšanas atlikšana (vai arī nodoms to pagaidām neslēgt vispār) var izraisīt ietekmi uz dzimstību, ir saprotama pamatnostādņēs paustā apņemšanās Latvijā stiprināt tradicionālo ģimenes institūciju, liekot īpašu uzsvaru uz tradicionāla ģimenes koncepta nozīmīgumu. Šo konceptuālo nostāju pamatnostādņu izstrādes un pieņemšanas procesā atbalstīja arī vairākas nevalstiskās organizācijas.²⁰

²⁰ Piemēram, asociācijas „Ģimenei” pārstāvji aktīvi piedalījās pamatnostādņu izstrādē, kā arī 2012. gadā sniedza prezentāciju Saeimas komisijā par laulības nozīmi ģimenē, bet 2013. gada 14.janvārī asociācijas vadītāja I.Bremze intervijā žurnālam „IR” ar asu kritiku iestājās pret toreizējās labklājības ministres I.Viņķeles viedokli par nepieciešamību modernizēt ģimenes institūtu, uzskatot, ka abi atsevišķi un

Rīcības plānā ģimenes valsts politikas pamatnostādņu īstenošanai 2012. – 2014.gadā²¹ bija paredzēta virkne konkrētu pasākumu ģimenes un laulības stiprināšanai, tajā skaitā, sadarbojoties atbildīgajai Labklājības ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai, Tieslietu ministrijai, Valsts izglītības satura centram, pašvaldībām un nevalstiskajām organizācijām, augstskolām, veikt gan plaši pieejamas pirmslaulību apmācības programmas izstrādi, gan informatīvo materiālu sagatavošanu par laulības noslēgšanu un tās nenoslēgšanas negatīvajām sekām. Tāpat bija paredzēta gan izglītības satura kvalitatīva papildināšana ar zināšanām par laulības pozitīvo devumu indivīdu dzīvē un pozitīvo ietekmi uz ģimenes funkcionalitāti, plašas aptaujas par laulības institūta nozīmi, kā arī iespēja pieteikt laulības reģistrāciju elektroniski un ieviest atvieglojumus valsts nodevai uzvārda maiņas gadījumā pēc laulības reģistrācijas [Labklājības ministrija, 2012, 5-7]. Labklājības ministrija 2014.gada beigās interneta vidē uzsāka aptauju par laulības nozīmi (lai izpildītu rīcības plānā ietvertu uzdevumu bez finansējuma apstākļos), vēršoties, galvenokārt, pie jauniešu auditorijas un aicinot izteikt viedokli par kopdzīves jautājumiem [Labklājības ministrija, 05.01.2015.]. Iegūto informāciju bija paredzēts izmantot politikas veidošanai - izstrādājot rīcības plānu 2015.-2017. gadam, lai īstenotu Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.-2017. gadam un lai stiprinātu laulību un izglītotu gan skolu jauniešus, gan tos, kas gatavojas reģistrēt laulību, par laulības nozīmi, savstarpējo atbildību, pienākumiem un tiesībām, veidojot ģimeni un rūpējoties par saviem bērniem. Šī aptauja, pēc Labklājības ministrijas speciālistu teiktā, palika bez rezultātiem saņemtās asās kritikas no sociologiem dēļ [LSM.lv; 08.01.2015.]. Drīz pēc aptaujas izsludināšanas Latvijas Sociologu asociācija norādīja, ka Labklājības ministrija neizprot uz pierādījumiem balstītas politikas būtību vai vismaz to, kādi dati būtu izmantojami politikas dokumentu un rīcības plānu izstrādē, tādejādi pēc autores rīcībā esošās informācijas tālākas darbības no atbildīgās ministrijas attiecībā uz šīs aptaujas iegūto datu apkopošanu un analīzi nesekoja. Intervijā paustais ekspertes²² viedoklis par to, vai valstij būtu jāveicina laulību noslēgšana, nav viennozīmīgs – *“dažreiz tādi viedokļi izskan, ka valstij būtu jāveicina laulību noslēgšana, taču, nedomāju, ka valstij būtu jāspiež personas laulāties, un tāds arī nav pamatnostādņu mērķis. [...] Es vairāk skatos kontekstā ar laulības*

paralēli iespējamie risinājumi - kopdzīves definēšana un/vai partnerattiecību reģistrācija nodrošinātu taisnīgāku ģimeņu un partneru tiesību aizsardzību un nebūtu pretrunā Latvijas Republikas Satversmei.

²¹ Rīcības plāns apstiprināts ar Ministru kabineta 07.12.2012. rīkojumu Nr.584.

²² Autores intervija ar Labklājības ministrijas Bērnu un ģimenes politikas departamenta direktori Līviju Liepiņu, eksperti bērnu un ģimenes politikas jomā 20.11.2015.

noslēgšanas procesa atvieglošanu – neradīt šķēršļus. Tāpat kā citus pakalpojumus, ko sniedz valsts, pašvaldības, nodrošināt maksimāli pieejamu pakalpojumu cilvēkiem. Arī jaunajā rīcības plānā sperts solis tālāk jautājumā, kā iesniegt pieteikumu laulības noslēgšanai elektroniskā formā. Tai pat laikā valstī jānodrošina zināma aizsardzība tiem cilvēkiem, kas nav izvēlējušies slēgt laulību un īpaši gadījumos, kad attiecībās ir bērni. Lai nebūtu diskriminācijas, nelabvēlīgi apstākļi, kas jau ir likumdošanas līmenī izdarīts attiecībā uz bērniem.”

Zinātniski pamatoti un izsvērti pētījumi par laulības nozīmi un tās ietekmi uz sabiedrību līdz šim Latvijā nav veikti un būtu nepieciešami. Nesen veiktajā pētījumā par reģistrētās un neregistrētās kopdzīves faktoru salīdzinošo analīzi [LU Publiskās antropoloģijas centrs, 2015] respondenti lielākoties uzskatījuši, ka kopdzīve un attiecības jebkurā brīdī var pārāgt laulībā. Taču tie, kuriem nebija kategoriskas nostājas pret laulības slēgšanu, vienlaikus arī nesaskatīja iemeslu, kāpēc to vajadzētu plānot tieši tajā brīdī, nesaskatot tai funkcionālu nozīmi attiecībās. Tomēr šā pētījuma rezultātus nevar attiecināt uz sabiedrības attieksmi kopumā, ņemot vērā samērā niecīgo izlasi – 41 dalībnieku, kas bija pārtraucis vismaz vienu laulību vai neregistrētu kopdzīvi, kurā ir dzimis vismaz viens bērns.

Kopš 2010.gada pieauga noslēgto laulību skaits un īpatsvars, kas apliecina, ka kopumā laulība nav novecojis ģimenes modelis, kaut gan daudzi pāri izvēlas dzīvot neregistrētā laulībā vai arī atlikuši laulības noslēgšanu uz vēlāku laiku un šādu pāru ar vai bez bērniem skaits ir nozīmīgs. Laulības kā vienīgā veiksmīgā ģimenes modeļa popularizēšana valsts līmenī kavē objektīvi paskatīties uz esošo ģimenes (ne tikai to, kas noslēgušas laulību, bet arī neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu ģimeņu) situāciju Latvijā kopumā. Autorei intervijā paustais eksperta viedoklis²³ zināmā mērā apliecina konservatīvo pozīciju: *“Ja par laulību domā tādā sabiedrības noskaņā, masu mediju iespaidā, tad man liekas, ka tiek uzsvērtā liela individuāla brīvība un neatkarība, līdz ar to cilvēki varbūt baidās uzņemties atbildību vai zināmas saistības un tāpēc varbūt ir zināma tāda pretestība vai laulības kā vērtības mazināšanās. Ka tā nav tik nozīmīga un svarīga.”* Uz jautājumu *“Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs teikts, ka valstiskā griba ir stiprināt laulību. Kā Jums, šķiet, vai ir iespējams valstiski to stiprināt?”* saņemta šā eksperta atbilde, ka *“galvenais arguments – jāskatās patiesībai acīs, kāda*

²³ Autorei intervija ar Rīgas pilsētas pašvaldības deputātu A.Baštiku, Sociālo jautājumu komitejas locekli 12.11.2015.

ir realitāte. Liela daļa nedzīvo laulībā, dzīvo kopdzīvē, dzīvo viendzimuma attiecībās – tā tad mums ir jāņem vērā realitāte. Tikai kāpēc tad realitātē, kur daudzi piemēram, brauc ātrāk nekā atļauts, vai nevajadzētu ņemt vērā realitāti un atcelt sodus par ātruma pārsniegšanu? Citiem vārdiem sakot, mums tādās materiālās dzīves sfērās ir likumi, uz kuriem mēs gribam tiekties un ievērot – visi maksātu nodokļus, neviens nedotu kukuļus, nepārkāptu ātrumu... Bet kas ir materiālās normas? Ja domājam par laulību un tikumību, tad galu galā šī nemateriālā sfēra taču ir nesalīdzināmi svarīgāka kā naudiskās, materiālās lietas. Kāpēc normu, ideālus mēs gribam pazemināt tikai tāpēc, lai būtu vieglāk, dzīvot egoistiskāk, bezatbildīgāk?”

Ņemot vērā konservatīvo nostāju arī valdošajā koalīcijā, autore uzskata, ka patlaban 12.Saeimas sasaukuma laikā visticamāk nebūtu iespējams pieņemt paplašinātu nereģistrētas kopdzīves vai partnerattiecību regulējumu, uz kura atbalstu publiskā balsojumā mudina politiķis un ekonomists J.Pūce no partijas „Latvijas Attīstībai” un atbalsta sabiedrībā zināmi cilvēki.²⁴ Jau ilgāku laiku publiskajā telpā notikušas diskusijas par neregulējuma nepieciešamību pāriem, kuri dzīvo kopā bez laulības noslēgšanas. Jo īpaši šīs diskusijas saasinājās kontekstā ar iespējamo atbalstu ģimenēm un tuviniekiem pēc 21.11.2013. traģēdijas Rīgā, kad, sagražot MAXIMA lielveikalam, dzīvību zaudēja 54 cilvēki. Viena no bojāgājušajiem Ugunsdzēsības un glābšanas dienesta darbiniekiem dzīvesbiedre vērsās tiesā ar pieteikumu par faktiskās civillaulības fakta konstatēšanu, tomēr 04.11.2014. rajona tiesa noraidīja viņas pieteikumu [Rauhvargere et al., 2014]. Kā norādījusi tiesa, partnerattiecības (faktiskā kopdzīve) atšķirībā no laulības nebalstās uz likumā noteiktajā kārtībā noslēgtu līgumu par kopdzīvi, citiem vārdiem sakot, tāda kopdzīve pastāv bez kāda tiesiska pamata. Tiesa argumentējusi, ka taisni tādēļ partnerattiecībām nav piemērojamas laulības līguma sekas nedz personīgo tiesību, nedz mantisko attiecību sfērā. Tādējādi no tiesību viedokļa par partnerattiecībām var runāt tikai kā par faktu, kas pats par sevi nekādas tiesiskas attiecības nenodibina [Strelerts, 1939]. Vēl tiesa vērsa uzmanību, ka normatīvo aktu grozīšana vai atsevišķa akta izstrādāšana minētā jautājuma sakarā tiek apsvērta, taču vēl nav veikta. Tas savukārt nozīmē, ka ne Augstākās tiesas Senātam, ne arī tiesu instancēm, kas izskata civillietas pēc būtības, nav kompetences tiesību

²⁴ 23.03.2015. pēc partijas „Latvijas Attīstībai” politiķa un ekonomista Jura Pūces ierosinājuma un ar domubiedru - LU bij.rektora Mārča Auziņa, ekonomista Ojāra Kehra, uzņēmējas Baibas Rubesas, politologa Ivara Ījaba u.c. atbalstu, iniciatīvas portālā „Mana Balss” tika izveidota iniciatīva par Kopdzīves likuma pieņemšanu Latvijā. Par iniciatīvu 26.12.2015. bija parakstījušās 6385 personas, bet vēl nepieciešamas 3615, lai iniciatīvu iesniegtu Latvijas Republikas Saeimā.

tālākveidošanas ceļā divu personu faktisko kopdzīvi pielīdzināt laulībai un kopdzīves partnerim noteikt tādas pašas tiesības kā laulātajam. Tas izriet no varas dalīšanas principa, kas nošķir likumdevēju no tiesu varas un leģitimē tiesu veikt tiesību jaunradi tikai gadījumos, kad tā nav saistāma ar iejaukšanos likumdevēja pilnvarās [Sniedzīte, 2009]. Tiesas kompetencē ietilpst tiesību, nevis politisku jautājumu izlemšana. Ņemot vērā minēto, Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa secināja, ka partnerattiecībām nav piemērojamas laulības līguma sekas nedz personīgo tiesību, nedz mantisko attiecību sfērā, šāda fakta konstatēšana neiekļauj pieteicēju to personu lokā, kurām ir tiesības uz pabalstu ģimenes locekļa zaudējuma gadījumā. [LR Latgales priekšpilsētas tiesa, 2014].

Autores ieskatā viens no kompleksa risinājuma posmiem būtu jau esošā saderināšanās institūta aktualizēšana un materiālu tiesību paredzēšana saderinātajiem kamēr tie vēl nav kļuvuši par laulātajiem. Taču no ilgtermiņa risinājuma viedokļa valsts un sabiedrības interesēs būtu uzsākt konstruktīvu diskusiju par grozījumu veikšanu Latvijas Civillikumā, paredzot atsevišķas pamattiesības neregistrētā kopdzīvē dzīvojošiem pāriem, izmantojot kaimiņvalstu pieredzi, piemēram, līdzīgi kā Lietuvā, kas darbā minēts jau iepriekš. Latvijas situācijā tas būtiski neietekmētu laulības institūta nozīmi un stabilitāti sabiedrībā, jo jau patlaban neregistrēta kopdzīve ir plaši izplatīta kā ģimenes forma, tieši pretēji – ļaujot pāriem deklarēt kopdzīves faktu, iespējams, pat samazinātos šķirto laulību skaits un garantēta minimāla tiesiska aizsardzība. Tas, iespējams, ļautu ātrāk pieņemt lēmumu par pēcnācēju radīšanu un attiecīgi samazinātos vecums, kad sievietei dzimst pirmais bērns, kā arī vidējais mātes vecums. Tomēr ne Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.–2017.gadam, ne arī politiskajā dienas kārtībā nav paredzēta šī jautājuma risināšana, tādejādi demonstrējot konservatīvu pieeju šajā jautājumā, kas, ņemot vērā šīs nostājas samērā kategorisko raksturu, autores ieskatā vērtējams kritiski.

Autore kopumā kritiski vērtē rīcības plāna Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017.gadam īstenošanai no 2012. līdz 2014.gadam kā sabiedrību ietekmējoša valsts politikas instrumenta nozīmi. Pirmkārt, tas bija apstiprināts tikai 2012.gada decembrī, tātad tā izpilde bija paredzēta ar atpakaļejošu termiņu un atsevišķi uzdevumu izpildes termiņš arī bija noteikts vēl pirms tam, kad plāns Ministru kabinetā

tika atbalstīts²⁵. Otrkārt, plāna īstenošanai netika paredzēti finanšu līdzekļi, kas apdraudēja uzdevumu kvalitatīvu izpildi (kā tas redzams gadījumā ar Labklājības ministrijas iniciēto internetaptauju). Realitātē dažādi uz ģimenes labklājību un uz demogrāfiskās situācijas uzlabošanu vērsti pasākumi ar fiskālu ietekmi uz valsts budžetu tika īstenoti nesaistīti ar apstiprinātajām pamatnostādnēm koalīcijas partiju panākto vienošanos jeb *demogrāfisko ultimātu*²⁶ rezultātā (piemēram, minimālā bērnu kopšanas pabalsta apmēra palielināšana, „auklīšu” atbalsta ieviešana u.c.) [Leitāns, 2014], bet vienlaikus pamatnostādnes un rīcības plāns precizēti netika. Tādejādi pamatnostādnes neieņem tām paredzēto centrālo lomu valsts ģimenes atbalsta politikas attīstības plānošanas procesā un kopumā nevar runāt par plānotu, pēctecīgu politikas ieviešanu.

Pasākumi, kas vērsti uz ģimenes un laulības institūta stiprināšanu un popularizēšanu pamatā ir adresēti jauniešu auditorijai un indivīdiem, kas jau ir pieņēmuši lēmumu reģistrēt laulību. Līdz ar to tiešie darbības rezultāti varētu savā ziņā atstāt ietekmi uz pirmo laulību noslēgušo vecuma samazināšanos. Kā redzams šī darba 2.2.apakšnodaļā, pirmā laulībā stājušos vidējais vecums joprojām turpina palielināties. Rīcības plānā pamatā ir ietverti pasākumi laulības noslēgušo skaita palielināšanai, tomēr nav paredzēti pasākumi jau noslēgto laulību stiprināšanai, kā arī laulības šķiršanu skaita samazināšanai. Laulātības rādītāju uzlabošanai un politikas rezultātu sasniegšanai nepieciešams plašāks tvērums, tāpēc būtu jāapsver atbalsta pasākumu ieviešana vai attīstīšana laulātajiem (piemēram, mediācijas pakalpojumu popularizēšana un pieejamības veicināšana), īpaši visbiežāk šķirto laulību grupās, t.i. 5 – 9 gadus ilgušām, kā arī 20 un vairāk gadus ilgušām laulībām. Īpaši svarīgi tas būtu kontekstā ar vēlmi saglabāt pronatalistiskas politikas attīstības virzienu, jo augstie laulības šķiršanas rādītāji ir viens no bērnu dzimšanu kavējošiem faktoriem, kas likumsakarīgi ietekmē dzimstību kopumā.

Tauta var pastāvēt tikai tad, ja tiek nodrošināti labvēlīgi apstākļi dzimstības palielināšanai, jauno vecāku atbalstam, otrā un trešā bērna radīšanai vai adoptēšanai un

²⁵ Vairāku rīcības plāna uzdevumu izpildes termiņš norādīts 2012. gada 3. un 4.ceturksnī, bet plāns apstiprināts tikai 2012. gada 4.ceturkšņa noslēgumā.

²⁶ „Nacionālā apvienība” 2012. gada nogalē paziņoja, ka tā atbalstīs 2013. gada valsts budžetu tikai tad, ja tajā demogrāfijai tiks ierādīta patiesi prioritāra vieta. Pēc būtības tas bija spiediens uz pārējām koalīcijas partijām, kas rezultējās ar finansiāliem uzlabojumiem ģimenes atbalsta jomā.

bēnu drošības sajūtas stiprināšanai. Tāpēc, lai cilvēki gribētu radīt bērnus, valstij ir jāveido vide, kas atbalsta ģimenes, izglītības un darba dzīves apvienošanu.

3. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKA UN DZIMSTĪBAS DINAMIKA

3.1. Dzimstības raksturojums un attīstība

Dzimstība²⁷ ir viens no svarīgākajiem tautas ataudzes (atražošanās) kvantitatīvajiem parametriem. Dzimstības rādītāju dinamikas likumsakarības Latvijā daudzu gadu garumā ir analizējuši un pētījuši demogrāfi P.Zvidriņš [Latvieši un Latvija, III sējums, 2013, 329] un P.Eglīte [Eglīte, 2011, 17]. Periodā starp pirmo un otro pasaules karu jaunās neatkarīgās valsts lielākajā teritorijas daļā dzimstība nepārsniedza paaudžu nomaiņai nepieciešamo līmeni. Pirmskara Latvijas Republikas beigu posmā izveidojās situācija, ka dzimstības līmenis tā laika mirstības apstākļos nebija pietiekams paaudžu nomaiņai. 30.gadu vidū paaudžu nomaiņa tika nodrošināta 80 – 85% apmērā. Radās depopulācijas draudi, sevišķi Vidzemē un Kurzemē, kas nebija raksturīgi citām Eiropas valstīm. P.Eglīte atzīmējusi, ka pagājušā gadsimta 30.gados izšķirošā loma dzimstības pieaugumam bija nodarbinātībai ar stabilu darba samaksu, kas 30.gadu pašā sākumā saruka, bet līdz desmitgades beigām par 20% pārsniedza 1930.gada līmeni.

Jau vēlāk Latvijas inkorporācija PSRS īsi pirms Otrā pasaules kara un vēlāk no 1944.gada līdz 1990.gadam līdzīgi kā citās Austrumu bloka valstīs, kuras skāra Staļina režīma masveida iedzīvotāju izvešana, genocīds, masu slepkavības, apcietinājumi un bads, kā arī bēgļu plūsmas, atstāja būtisku ietekmi uz iedzīvotāju atražošanās procesu. Dzimstības līmenis Latvijā un Igaunijā bija viszemākais visā PSRS [Eglīte, 2013, 51]. Ļoti zems dzimstības līmenis bija pagājušā gadsimta 60.gadu vidū, kad summārais dzimstības koeficients bija tikai 1,7, kas bija viens no zemākajiem pasaulē. Pētnieki norādījuši, ka paaudžu nomaiņai pietiekams līmenis tika sasniegts tikai pagājušā gadsimta 80.gadu otrajā pusē, kad summārais dzimstības koeficients sasniedza vienkāršai paaudžu nomaiņai nepieciešamo līmeni. Tas, iespējams, saistāms ar pronatalistisku demogrāfisko politiku, uzsākot kompleksu speciālas dzimstību

²⁷ Dzimstība (fertilitāte) ir organisma spēja radīt pēcnācējus un bērnu dzimšanas process; bērnu dzimšanas biežums [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 31]. Dzimstības līmenis – dzimšanas gadījumu biežums iedzīvotāju kopumā, kuru noteic kā dzimušo skaita attiecību pret reproduktīvā vecuma sievietēm (vai dažkārt pret visiem iedzīvotājiem) ir viens no svarīgākajiem rādītājiem, kas ietekmē paaudžu nomaiņu. Dzimstības līmenis lielā mērā noteic pārējo demogrāfisko parādību, kāda ir arī ģimene, apjomu un raksturu. Viens no dzimstību raksturojošiem rādītājiem ir *summārais dzimstības koeficients* – vidējais bērnu skaits, kas varētu piedzimt vienai sievietei dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecumā saglabātos apskatāmā perioda (piemēram, gada – aut.piezīme) līmenī [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 99].

veicinošas politikas uzdevumu īstenošanu. Tajā citastarp bija paredzēts republikas ministrijām, uzņēmumiem un administratīvi teritoriālo rajonu un pilsētu izpildkomitejām nodrošināt mātēm ar nepilngadīgiem bērniem tiesības uz nepilnu darba dienu, pārceļšanu fiziski vieglākā darbā, izmantot atvaļinājumu pašu izvēlētajā laikā, saņemt atsevišķu dzīvokli kopmītnes vietā. Daudzbērnu ģimenes mātēm jeb mātēm ar 3 un vairāk bērniem bija paredzēts pabalsts pūriņa iegādei, pabalsts skolas piederumu iegādei mācību gada sākumā, priekšrocības uz vietām pirmskolas iestādēs, iespēja iepirkties īpašos veikalos daudzbērnu ģimenēm. Tāpat šis lēmums paredzēja uzdevumus ģimenes stiprināšanai – sabiedrības izglītošanu ģimenes dzīves jautājumos, ieskaitot speciālu mācību kursu vidusskolniekiem – ģimenes zinību pamatus. Tika sagatavota Ģimenes enciklopēdija un citi izglītojoši materiāli, jaunlaulātajiem tika ieviestas lekcijas un obligātas veselības pārbaudes, nosakot pienākumu informēt par veselības stāvokli vienam otru. Tika atvērti īpaši kāzu piederumu veikali, kuros varēja iepirkties, uzrādot izziņu par laulības pieteikumu, piemēram, viens no šādiem speciālajiem veikaliem darbojās Čiekurkalnā ar nosaukumu „Pavasaris”.

Lielāku ietekmi vēsturisko norišu pētnieku ieskatā izraisīja vēlāku dzimstību veicinošu pasākumu ieviešana 1982.gada nogalē, kad tika noteikts 1,5 gadu ilgs daļēji apmaksāts bērnu kopšanas atvaļinājums un vienreizēji piedzimšanas pabalsti, labāks piedāvājums speciālajos veikalos daudzbērnu ģimenēm, lielāks atbalsts vientuļajām mātēm, ātrākas pensionēšanās tiesības daudzbērnu ģimenēm ar 5 un vairāk bērniem un tiesības uz goda nosaukumu un ordeni „Māte-varone”. 1983.gadā uzsāka izstrādāt kompleksu programmu „LPSR iedzīvotāji no 1986. līdz 2000. gadam”. Šo pasākumu rezultātā dzimstība pieauga par vienu desmitdaļu [Zvidriņš, Eglīte, 1990, 72]. Varētu atzīmēt, ka arī 1985.gada maijā PSRS mērogā apstiprinātā žūpības un alkoholisma novēršanas programma sākotnēji ietekmēja dzimstības kāpumu.

Tomēr 80.gadu otrajā pusē un nogalē, sākoties atmodai un politiskā režīma pakāpeniskai pārejai no sociālisma uz demokrātiju un tirgus ekonomikas attīstību, dzimstība pazeminājās līdz agrāk nepieredzētam līmenim, summārajam dzimstības koeficientam samazinoties līdz pat 1,1 1998.-1999.gadā (skat.3.1.attēlu). Tādejādi 10 gadu laika periodā pēc neatkarības atjaunošanas dzimstības līmenis samazinājās divkārti, ko ietekmēja ne tikai valdošā režīma maiņa, bet arī ekonomikas problēmas – krīze, bezdarba pieaugums, augstā inflācija, iepriekš minētajam rezultējoties iedzīvotāju augstā nabadzības līmenī, it sevišķi ģimenēs, kuras sastāvēja no viena apgādnieka ar diviem vai vairāk bērniem, kā arī nepilnajās ģimenēs. Līdz ar valsts un

iedzīvotāju atšķirīgo ekonomisko attīstību, pasliktinājās ģimeņu labklājība un likumsakarīgi – arī dzimstības līmenis.

Tomēr jāatzīmē, ka faktiski vienmēr Latvijā dzimstības politika ir bijusi pronatalistiska, tajā praktiski nav sastopamas dzimstības kontroles politikas pazīmes, kuru var definēt kā tādu pasākumu kopumu, kurus realizē valsts, lai regulētu dzimstības procesu, galvenokārt, ar mērķi samazināt dzimstību [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 32].

Lai notiktu vismaz vienkāršā paaudžu nomainīšana²⁸, nepieciešams, lai summārais dzimstības koeficients pie relatīvi zemas mirstības sasniegtu 2,1 – 2,2²⁹, bet atražošanās neto koeficients ir 1 vai svārstās ap to [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 108].

Summārais dzimstības koeficients Latvijā līdz šim ir bijis zemāks kā vidēji Eiropas Savienībā, kur pēdējos septiņus gadus koeficients samērā nemainīgi ir ap 1,6, pateicoties valstīm, kurās ir augstāka dzimstība – Īrijai un Francijai (2012.gadā – 2,01), Īslandei (2012.gadā – 2,04), Lielbritānijai (2012.gadā – 1,92), Zviedrijai (2012.gadā – 1,91). Kopš 2011.gada rādītājs Latvijā pieaudzis no 1,34 līdz 1,52 2013.gadā, bet 1,65 2014.gadā.

Kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā pēdējos gados summārais dzimstības koeficients bija līdzīgs kā Latvijā. Ja pēdējos septiņus gadus Igaunija bija līdere ar augstākiem rādītājiem, tad 2013.gadā Latvijā un Igaunijā šis koeficients bija vienāds – 1,52 [Šulca, CSP, 2014], bet paredzams, atbilstoši Igaunijas 2014.gada demogrāfiskajam portretējumam, (*Estonia Demographics Profile 2014*), ka 2014.gadā summārais dzimstības koeficients nedaudz samazināsies līdz 1,46, taču realitātē tas bija augstāks. Savukārt Lietuvā kopš 2005.gada summārais dzimstības koeficients ir audzis, pēdējos gados pārsniedzot Latviju un Igauniju. Tā kā 2014.gadā Latvijā summārais dzimstības koeficients sasniedza 1,65, tas pārsniedza iepriekšējā gada vidējo rādītāju ES (1,55) un kļuva par augstāko rādītāju starp Baltijas valstīm (2014.gadā Lietuvā - 1,63, Igaunijā – 1,54) [CSP; EUROSTAT, 2015]. Turklāt Latvija jau 2013.gadā, salīdzinot ar 2012.gadu, bija vienīgā Baltijas valsts, kurā pieauga dzimušo skaits. Jau

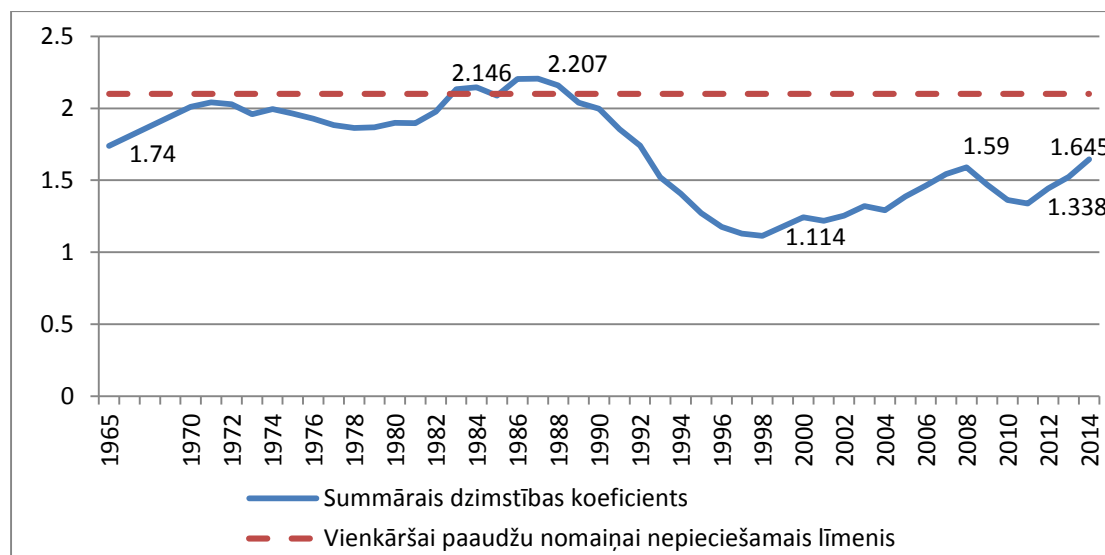
²⁸ Vienkārša paaudžu nomainīšana atbilstoši terminoloģijas skaidrojumam ir situācija, kad iedzīvotāju atražošanās rezultātā bērnu paaudze atjaunojas vecāku paaudzes apjomā [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 108].

²⁹ Summārais dzimstības koeficients – vidējais bērnu skaits, kas varētu piedzimt vienai sievietei viņas dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecumā saglabātos apskatāmā perioda līmenī [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 99].

kopš 2011.gada Latvijā vērojama dzimušo skaita pieauguma tendence – no 18,8 tūkstošiem bērnu 2011.gadā līdz 21,5 tūkstošiem jaundzimušo 2014.gadā [CSP, 22.04.2015.]. Visticamāk, pozitīvas tendences novērojamas, ņemot vērā ekonomiskās krīzes seku pārvarēšanu, kā arī pēdējos gados aktivizēto un stabilizēto gan kopējo iedzīvotāju labklājības, gan ģimenes atbalsta politiku.

Latvijas neatkarības atjaunošanas laikā un turpmākajā periodā bija novērojama strauja dzimstības lejupslīde. Kā norāda tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījuma autori [Eglīte et.al, 2013, 31], šis straujais dzimstības kritums laikā no 1989. līdz 1998.gadam skaidrojams ar vērtību sistēmas maiņu un ekonomiskajiem apstākļiem – no vienas puses bērns kā vērtība sabiedrībā kļuva būtiskāks, bērna izmaksas pieauga, salīdzinot ar laiku dažas desmitgades atpakaļ, bet no otras, ekonomiskie apstākļi vairs nedeva iespēju šādas izmaksas atļauties. Līdz ar to vecāki ar daudz lielāku atbildību apsvēra ģimenes paplašināšanos.

Vēlāko salīdzinoši straujo dzimušo bērnu skaita pieaugumu, kas tika novērots 2003.-2008.gadā, autore skaidro, ar diviem nozīmīgiem faktoriem: bērni izteiktāk sāka dzimt 1986.-1988.gadā dzimušajām sievietēm, kuru skaitliski ir ļoti daudz, un pirmskrīzes ekonomiskā pacēluma situācijā cilvēki ne tikai vēlējās, bet arī biežāk atļāvās bērņus. Šajā laika periodā strauji attīstījās ģimenes atbalsta politika pabalstu un pakalpojumu jomā, kā arī ģimenes kā vērtības atzīšanās.



3.1.attēls. Summārais dzimstības koeficients Latvijā 1965. – 2014.gadā

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem - http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_dzimst/ID0040.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

Globālās finanšu krīzes ietekmē 2008.–2010.gadā dzimušo skaits Latvijā ievērojami samazinājās, tomēr, ņemot vērā pēdējos gados aktivizēto gan kopējo iedzīvotāju labklājības, gan ģimenes atbalsta politiku, patlaban novērojamas pozitīvas tendences.

Tāpat atzīmējams, ka pēdējos gados ir mainījusies dzimstība arī reģionālā aspektā - saskaņā ar CSP datiem, kopš 2006.gada nemainīgi augstāka dzimstība, ņemot vērā dzimstības koeficientus uz 1000 iedzīvotājiem, novērojama Rīgā un Pierīgas reģionā, bet zemākā Latgales reģionā. Savukārt 2000.–2001.gadā viszemākā dzimstība bija Rīgā. Kopumā tikai pēdējos desmit gados dzimstība Rīgā ir pieaugusi, līdz tam raksturīgi, ka lielāka dzimstība bija lauku reģionos. Pēc 1990.gada summāro dzimstības rādītāju samazināšanās galvenokārt ir notikusi uz trešo un tālāko bērnu dzimstības samazinājuma rēķina un valstī samazinoties daudzbērnu ģimeņu skaitam [Vītoliņš, 2010, 18].

Lai precīzāk iegūtu kopainu dzimstības jomā Latvijā, tiek izmantots kopējo iedzīvotāju ataudzi raksturojošais *atražošanās neto koeficients*.³⁰ Paaudžu nomainībai nepieciešams, lai atražošanās neto koeficients nebūtu mazāks par vieninieku. Laika periodā no pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem atražošanās neto koeficients tikai laikposmā no 1983. līdz 1988.gadam (izņemot 1985.gadu) pārsniedza vieninieku, kas nozīmēja, ka tikai šajā periodā paaudžu nomainīšana notika nedaudz paplašinātā apjomā, respektīvi, katra jaunākā sieviešu vecumgrupa skaitliski bija lielāka par attiecīgo vecākās paaudzes grupu. Savukārt pārējā laika periodā atražošanās režīms bija nepietiekams, lai meitu paaudze nomainītu māšu paaudzi.

Parasti meiteņu īpatsvars dzimušo kopskaitā ir nedaudz mazāks par 0,500, bieži vien izmanto koeficientu 0,480. Ņemot vērā pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu augstos dzimstības rādītājus un pēc tam sekojošo dzimstības samazinājumu, sieviešu skaits līdz 2023.gadam būtiski saruks. Ja 2013.gadā 20 – 34 gadu vecas sievietes bija 208,1 tūkst., tad 2018. gadā to skaits samazināsies par 8% un sasniegs 191,1 tūkstoti, bet jau 2023.gadā sieviešu skaits būs par 15% mazāks jeb 162,1 tūkstoti [Bērziņš, Zvidriņš, 2014]. Tādejādi, pat ja dzimstība sekmīgas dzimstības veicināšanas politikas un ekonomiskās izaugsmes iespaidā palielinātos, kopējais jaundzimušo skaits visticamāk nepalielinātos samazinātā reproduktīvā vecuma sieviešu skaita dēļ.

³⁰ Atražošanās neto koeficients - vidējais meiteņu skaits, kas varētu piedzimt vienai sievietei un nodzīvot līdz vidējam mātes vecumam, pastāvot attiecīgā perioda dzimstības un mirstības līmenim [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2011, 11].

Socioloģe V.Korpa, kas veikusi padziļinātus pētījumus par darba un ģimenes dzīves saskaņošanu [Korpa, 2014, 4] uzskata, ka dzimstības kontekstā ir jārunā par lēmumu (vai lēmumu virkni) laist pasaulē bērnu, un norāda, ka ir vairākas raksturīgas tendences. Pirmkārt, pieredze ar pirmo bērnu – iespējas apvienot bērna aprūpi ar karjeras veidošanu, otrkārt, bērnu atlikšana vai bezbērnu ideoloģija – nevēlēšanās riskēt, zaudēt sasniegto dzīves līmeni vai statusu darbavietā, brīvības izjūtu, pirmā bērna piedzimšanas atlikšana (visbiežāk mācību vai karjers dēļ, kā arī tiecoties pēc stabilitātes attiecībās).

3.2. Vēlamais bērnu skaits ģimenē, to ietekmējošie faktori

Viens no aspektiem, kas mūsdienās, prognozējot dzimstību un izstrādājot ģimenes atbalsta politiku, jāņem vērā, ir tas, vai laulātajiem (kopdzīves partneriem) ir vēlme un nodomi radīt bērnus. Ģimenes un arī atsevišķi indivīdi ne vienmēr realizē savus nodomus un rada tik bērnus, cik vēlas, un tādejādi faktiskā situācija dzimstības jomā atšķiras no iecerētās. Ar *vēlamo bērnu skaitu* saprot to bērnu skaitu, kuru indivīds (laulātais (-ā)) labprāt vēlētos savā ģimenē, abstrahējoties no konkrētiem dzīves apstākļiem [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 106].

Šajā jomā ir veikti vairāki starptautiska un nacionāla līmeņa pētījumi, piemēram, amerikāņu pētnieks demogrāfs *J.Bongaarts*, kurš nodarbojas ar dzimstības līmeņa un paradumu pētniecību, 2001.gadā ir izstrādājis konceptuālu modeli, kā šo šķietamo nekonsekvenci starp reproduktīvajiem nodomiem un uzvedību izskaidrot. Šī teorija nošķir vairākus parametrus (rādītājus), kas pozitīvi ietekmē dzimstību, piemēram – neplānoti bērni, citu bērnu apzināta radīšana gadījumā, ja ģimenē bērns ir miris, un izvēle radīt vēl kādu bērnu ar cerību, ka tam būs vēlamais dzimums, kā arī vairākus rādītājus, kas negatīvi ietekmē dzimstību un ir saistīti ar dažādām auglību raksturojošām izpausmēm, piemēram, bērna radīšanas atlikšana karjeras vai citu apstākļu dēļ. Tāpat reproduktīvās uzvedības konceptu 1999.gadā pētījis vācu profesors demogrāfs *R.Schoen*, bet 2009.gadā – demogrāfi *Billari, Spéder un Kapitány*.

No amerikāņu psiholoģijas profesora *I.Ajzen* 1991.gadā izstrādātās sagaidāmās uzvedības teorijas (*Theory of Planned Behavior*), kas parāda indivīda vēlmju saikni ar realitāti (reālo uzvedību) un tiek plaši pielietota dažādās zinātnes nozarēs, tostarp demogrāfijā, izriet, ka pastāv virkne pamatfaktoru, kas ietekmē nodomus un attieksmi radīt bērnus, piemēram, indivīda vērtību sistēma, kopējā pasaules uztvere, vēlmes,

vecums, dzimums, ienākumu līmenis, izglītība un reliģija u.c. Šis faktoru kopums ietekmē indivīda attieksmi un uzvedību attiecībā uz bērna radīšanas nodomiem tuvākajā vai tālākajā nākotnē un kalpo kā dzīves gaitā iegūti filtri indivīda sagaidāmajai rīcībai vai uzvedībai.

Nolūkā izprast, kāpēc eiropiešiem samazinās dzimstība skaidrojumu mēģinājuši sniegt pētnieki bulgāru izcelsmes profesora *P.Philipov* vadībā (2013) salīdzinoši nesēnā Eiropas Komisijas atbalstītā pētījumā „*Why Europeans are having less children*” (“Kāpēc Eiropiešiem dzimst mazāk bērnu?”), atzīstot, ka lielākajā daļā Eiropas valstu samazinājusies dzimstība un ir vairāki šķēršļi, kas attur indivīdus radīt tik bērnu, cik viņi vēlas. Kā vienu no galvenajiem faktoriem, kas samazina dzimstību, pētnieki atzinuši ekonomikas nestabilitāti, kā arī bezdarbu un nedrošību darbā. Vienlaikus pētījuma rezultāti parādījuši, ka iespēja sievietēm saskaņot darbu ar ģimenes dzīvi, vai arī kvalitatīvu bērnu pieskatīšanas pakalpojumu pieejamība palielinātu dzimstību. Apmaksātam bērna kopšanas atvaļinājumam, tā laikā saglabājot darba vietu, un citiem bonusiem sakarā ar bērna piedzimšanu pašiem par sevi kā dzimstību stimulējošiem faktoriem ir ierobežota ietekme uz dzimstību, ja šādi pasākumi tiek ieviesti “tradicionālā” sabiedrībā ar vīriešu dominanci. Lielāka ietekme uz dzimstību ir kompleksai ilgtermiņa politikas pieejai, jo konsekventa pieeja var gan uzturēt esošo, gan mainīt dzimstības līmeni sabiedrībā. Kopumā dzimstība tādā līmenī, kas ir visai tuvu vienkāršas paaudžu nomaiņas līmenim, nodrošina valstīs, kurās ilgtermiņā tiek ievēroti dzimumu līdztiesības principi kā māsaimniecības līmenī, tā arī sabiedrībā kopumā [Frejka et al., 2008, 12].

Demogrāfi *J.Bongaarts* un *T.Sobotka* [Bongaart, Sobotka, 2012, 41] uzskata, ka demogrāfiskās tendences Eiropas Savienībā pēc 2008.gada ekonomiskās krīzes apliecina pieņēmumu, ka recesija un bezdarba pieaugums veicināja dzimstības rādītāju kritumu vai apturēja dzimstības kāpumu, ja tāds valstī bija novērots, kā Latvijas gadījumā.

Latvijas iedzīvotāju dzimstību, kā arī reproduktīvos nodomus 20. un 21.gadsimta mijā sociāli demogrāfiskā aspektā ir analizējuši P.Eglīte, V.Korpa, I.Pavlina, I.Strode, E.Vītoliņš u.c. Pētniece P.Eglīte atzinusi, ka brīvā tirgus apstākļos ar sociālām garantijām nodarbinātajām personām izrādījies par maz, lai ģimenēs augtu pašu vēlamais bērnu skaits, kas arī nodrošinātu paaudžu nomaiņai pietiekamu dzimstības līmeni [Eglīte, 2011, 22]. Pētniece secinājusi, ka papildus nepieciešams orientēties uz divu pelnītāju modeli ģimenē, vienlaikus valsts mērogā novēršot visus

kavēkļus straujākai bērnu dārzu izveidei. Ģimenes paplašināšanos veicinošo atbalsta veidu izvēlē būtu lietderīgi izvēlēties tādus, kas saņemami neatkarīgi no vecāku mantiskā stāvokļa un nodarbinātības līdz ar to sociālās apdrošināšanas pabalstu diferenciācija un piešķiršana atbilstoši sociālo iemaksu algai nav dzimstību veicinoša.

Tautas skaitīšanas gaitā iedzīvotājiem netiek uzdots jautājums par vēlamo un esošo bērnu skaitu, tādēļ informāciju var iegūt pētnieku veiktajās aptaujās un pētījumos dažādos laika posmos. Pētniece I.Strode minējusi, ka iedzīvotāji visbiežāk par pieņemamu bērnu skaitu ir atzinuši divus bērnus, SKDS 2006.gada pētījuma dati parādīja, ka vidējais bērnu skaits, ko iedzīvotāji uzskatīja par optimālu pašreizējā Latvijas situācijā, ir 2,22. Novērtējot, cik bērnu iedzīvotāji vēlētos savā ģimenē, ja tiktu nodrošināti nepieciešamie materiālie apstākļi, vērojama līdzīga situācija (2,24) [Strode, 2006, 119]. Lai arī pētījumi Latvijā un ārvalstīs liecina, ka labklājība nav noteicošais faktors, kas ietekmē dzimstības pieaugumu, akcentēts, ka Latvijas sabiedrībā vērojamā nedrošība šajā jomā neizbēgami atstāj iespaidu uz lēmumu par bērniem, to skaitu ģimenē. Bērnu un ģimenes lietu ministrijas 2008.gadā pasūtītā pētījuma, kura organizēšanā piedalījās arī autore un kuru veica tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS, mērķis bija veikt pietiekami reprezentatīvu aptauju, kas ir svarīgs faktors, lai iegūtie aptaujas rezultāti būtu uzticami un datus varētu attiecināt uz kopējo mērķauditoriju - ģimenēm. Tālākos aptaujas rezultātus bija paredzēts izmantot ģimenes valsts politikas attīstībai un pamatnostādņu izstrādei, kas veiksmīgi tika īstenots. Tādējādi arī pētījuma metodika tika izstrādāta ar mērķi aptvert vairāk kā 2000 respondentus visā Latvijas teritorijā, kas pārstāv dažādus ģimenes tipus, izglītības, ienākumu un vecuma grupas, nodarbinātības veidus, kā arī aptaujāt ekspertus u.c. Intervētie eksperti – pašvaldību un valsts institūciju, kā arī nevalstiskā sektora pārstāvji, izsakoties par vēlamo bērnu skaitu, minēja argumentus, kas saistīti ar nepieciešamību „atražot” sabiedrību, nodrošināt zināmu nodokļu maksātāju bāzi – t.i., ka ir nepieciešami 3 un vairāk bērnu. Tomēr vienlaikus puda samērā rezervētu nostāju par īpaša - gan materiāla, gan nemateriāla atbalsta sniegšanu daudz bērnu ģimenēm, pamatojot to ar novērojumu, ka biežāk daudz bērnu dzimst sociāli nelabvēlīgās ģimenēs [SKDS, 2008, 13].

Šajā pētījumā tika veikta arī Latvijas iedzīvotāju aptauja (respondentu skaits N=2137), noskaidrojot priekšstatus, kas saistīti ar vēlamo bērnu skaitu un vecumu, kad bērnus varētu nodot citu personu aprūpē, respektīvi, pieskatīšanas pakalpojumu sniedzējam – vecvecākiem, auklei, bērnudārzam u.tml. Šīs aptaujas ietvaros arī pētnieki

novēroja ekspertu izteiktajam novērojumam atbilstošu tendenci: jo zemāki ienākumi, jo lielāks bērnu skaits (iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem rādītājs 1,67, bet respondentiem ar augstiem ienākumiem – 1,06). Aptaujājot iedzīvotājus par to, kāds pēc viņu domām ir pašreiz Latvijā visvēlamākais bērnu skaits pašreizējā situācijā un viņu pašu ģimenē pie nosacījuma, ka tiek nodrošināti nepieciešamie materiālie apstākļi, visbiežāk tika saņemta atbilde, ka tie ir divi bērni (Latvijā - 40%, savā ģimenē – 43% aptaujāto). Savukārt trīs bērnus vēlējās mazāk kā ceturtdaļa aptaujāto (Latvijā 24%, savā ģimenē 23%). Turklāt lielāko vēlamu bērnu skaitu uzrādīja respondenti vecumā no 35 – 44 gadiem. Jaunieši vecuma grupā no 15 – 18 gadiem vidēji vēlējās caurmērā 2 bērnus. Tomēr to, vai tuvāko 3 gadu laikā vēlētos bērnu, no visiem aptaujātajiem respondentiem tikai 17% norādījuši, ka paši vēlas bērnu, bet 14%, ka to vēlas viņu laulātais vai partneris, bet citādāka aina iezīmējās respondentiem vecumā līdz 40 gadiem, kuri ir precējušies (vai dzīvo kopā ar partneri), bet kuriem nav bērnu - 60% uzskatīja, ka nākamo gadu laikā gribētu bērnus, bet citās ģimenēs vēlme pēc vēl bērniem tuvākajā laikā bija salīdzinoši zemāka - 31% ģimenēs, kurās ir bērni vecumā līdz 18 gadiem, 14% nepilnās ģimenēs ar nepilngadīgiem bērniem, un 31% neprecēti vīrieši un sievietes (vecumā līdz 40 gadiem).

2012. gadā tika veikts reģionāla rakstura pētījums par dzimstības veicināšanas faktoriem Ventspils novada divos pagastos – Jūrkalnē un Ancē, līdzdarbojoties arī autorei.³¹ Tā ietvaros veikta visu pagastos dzīvojošo fertīlā vecuma sieviešu (15 – 50 gadu vecas) aptauja, kā rezultātā tika iegūtas tālākai analīzei izmantojamas 184 anketas (abos pagastos kopā dzīvoja 244 attiecīgā vecuma sievietes) [Āboliņa, Kaktiņš, Vēliņš, 2013]. Analizējot veiktās aptaujas rezultātus, atzīmēts, ka respondentu uzskati par to, kāds būtu visvēlamākais bērnu skaits vienā ģimenē pašreizējā Latvijas situācijā bija vidēji 2,33 bērni, savukārt aptaujātie respondenti pie nosacījuma, ja tiktu nodrošināti nepieciešamie apstākļi, norāda, ka vēlētos vidēji 2,58 bērnus, lielākoties (vairāk nekā 70% atzina, ka vēlētos divus vai trīs bērnus, tikai 7,7% - četrus bērnus un salīdzinoši niecīgs bija to respondentu viedoklis, kas vēlētos vairāk par četriem bērniem). Vienu

³¹ Sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS pēc Ventspils novada domes iniciatīvas 2012. gada sākumā Ances un Jūrkalnes pagastā veica pētījumu ar mērķi noskaidrot, kādi īpaši pašvaldības nodrošināti atvieglojumi un pabalsti būtu noteicošie, lai ģimene izlemtu laist pasaulē bērnus. Šo var uzskatīt par pilotprojektu, jo Ventspils novads bija pirmā pašvaldība Latvijā, kas veikusi plašu aptauju, kuras rezultātā tapis nozīmīgs pētījums dzimstību ietekmējošo faktoru izpētē reģionā. Sadarbojoties ar autori pētījuma dati tika izanalizēti un 2013.gadā par pētījuma rezultātiem sagatavota publikācija (skat. literatūras sarakstā).

bērnu kā sev vēlamo pie nosacījuma, ja tiktu nodrošināti nepieciešamie apstākļi, minēja tikai 8,7% aptaujāto sievietes.

Nepastāv vienots viedoklis par to, cik bērnus Latvijas iedzīvotāji pašreizējā situācijā vēlētos, tas atkarīgs no katra respondenta sociāldemogrāfiskā raksturojuma. Kopumā augstāko vēlamo bērnu skaitu 2008.gadā veiktajā pētījumā uzrādīja aptaujātie vecumā no 45-54 gadiem (3,19), latvieši (2,17), ar zemiem ienākumiem (2,19), Zemgalē dzīvojošie (2,42) un respondenti lauku apvidos (2,20). Bet pie attiecīgas materiālās situācijas lielāku bērnu skaitu vēlētos aptaujātie vecuma grupā 35-49 (2,48), ar augstāko izglītību (2,34), valsts sektorā strādājošie (2,41), respondenti ar zemiem ienākumiem (2,38), kā arī dzīvojošie Pierīgā (2,45), Zemgalē (2,37) un Latgalē (2,32). Minētais ļauj secināt, ka būtiski faktori, izšķiroties par lielāku bērnu skaitu ģimenē, ir materiālais nodrošinājums, stabils darbs, ko savā ziņā palīdz garantēt iegūta augstākā izglītība. Tomēr vairāk mērķējot atbalsta politiku uz tām ģimenēm, kurās ir iegūta augstākā izglītība un ir stabils darbs, varētu panākt to, ka reproduktīvās vēlmes sakrīt ar iespējām tikai tad, ja tiktu garantēta elastīga iespēja savienot darbu ar ģimenes dzīvi. 2016.gadā ir plānots atkārtot pētījumu Jūrkalnes un Ances novados, jo īpaši tāpēc, lai izpētītu, kas kalpojis par pamatu dzimstības pieaugumam daudzbērnu ģimenēs Ances, Jūrkalnes, kā arī Puzes un Užavas pagastos [Paparde, NRA, 23.12.2015.].

Reģionos dzīvojošajiem vēlamo un arī esošo bērnu skaits ir lielāks, ko apliecina arī iepriekš analizētie summārā dzimstības koeficienta rādītāji reģionālā griezumā. Faktors, ar ko jārēķinās jebkurā situācijā, ka iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem un, nereti, sabiedrībā nevēlamiem ieradumiem, esošais valsts un pašvaldības atbalsts var būt stimulējošs, lai laistu pasaulē vairāk pēcnācēju. Pētnieks E.Vītoliņš atzinis, ka Latvijā ir atšķirīgs dzimstības līmenis un tā dinamika pilsētās un laukos. Ilgstoši dzimstības līmenis, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem laukos bija augstāks [Vītoliņš, 2010, 16]. Arī SKDS 2008.gada pētījumā konstatēts, ka lielāku vēlamo bērnu skaitu minējuši respondenti lauku apvidos [SKDS, 2008, 16].

Analizējot respondentu atbildes pēc vecuma struktūras Ancē un Jūrkalnē, vislielāko ieinteresētību pēc vairāk bērniem izrādījušas 31 – 40 gadus vecas aptaujātās sievietes. Tāpat zīmīgi, ka visvairāk bērnus vēlējas sievietes ar augstāko izglītību (2,78) un nepabeigtu augstāko izglītību (2,78), taču no nodarbinātības viedokļa – bērnus vairāk vēlējas tās, kurām ir gadījuma darbs (2,89) un tās, kuras nestrādā vai ir bezdarbnieces (2,89). Tas, savukārt, var liecināt par apstākli, ka nodarbinātība un bažas pazaudēt darbu ir faktors, kas ietekmē sievietes viedokli par bērnu radīšanu Ances un

Jūrkalnes pagastos (studējošām, strādājošām sievietēm vidējais vēlamais bērnu skaits – 2,18, bet sievietēm, kurām ir patstāvīgs darbs 2,50). Tādejādi var pieņemt, ka arī reģionālā aspektā atbalsta pasākumi nodarbinātiem vecākiem varētu būt būtisks priekšnoteikums noskaņojuma maiņai šajā respondentu kategorijā.

Kopumā lēmumu par bērnu radīšanu ietekmē vairāki faktori un 2008.gada aptaujā iedzīvotāji kā galvenos minēja finansiālo situāciju, drošību par nākotni, veselības, sadzīves apstākļus un inflācijas līmeni valstī. Salīdzinoši retāk kā labvēlīgi faktori, lai izšķirtos par vairāk bērniem ģimenē, tika minēta vides un ekoloģiskā situācija, iespēja strādāt nepilnu darba dienu. Bet 2012.gadā Ventspils divu novadu iedzīvotājas kā galvenos faktoros, kas veicina dzimstību, minēja šādus aspektus:

- laba materiālā situācija;
- drošība par nākotni, prognozējamība;
- adekvāta sociālās aprūpes pieejamība, pārliecība, ka krīzes situācijā būs iespēja saņemt palīdzību;
- piemēroti sadzīves apstākļi;
- labs veselības stāvoklis;
- iespēja apvienot darbu ar ģimenes dzīvi;
- ģimenes vērtības, audzināšana;
- atbalstoša sabiedrības un ģimenes attieksme.

Kā mehānismi no valsts puses tika ieteikta pabalstu palielināšana (piedzimšanas, bērna kopšanas, ģimenes valsts pabalsta), bērnuudārzu pieejamības uzlabošana, ģimeni atbalstoša nodokļu politika, palīdzība mājokļa iegādei, veselības aprūpes sistēmas uzlabošana, pasākumi ģimenes vērtību popularizēšanai [Āboliņa et al., 2013, 137].

2013.gada novembrī ekspertu grupas veiktā pētījuma „Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” gala ziņojumā, kas veikts pēc Valsts kancelejas pasūtījuma (N>1710), teikts, ka galvenie faktori, kas traucē respondentiem sasniegt vēlamu bērnu skaitu visbiežāk ir saistīti ar finansiālo nestabilitāti un nodarbinātību – ienākumu lielums, to stabilitāte un darba stabilitāte. Tāpat kā pietiekami būtisks faktors norādīta valsts un pašvaldības atbalsta politikas nestabilitāte, kā arī mājokļa nepiemērotība, bet tālāk seko personiskie faktori – nav stabila partnera, veselības stāvoklis u.c. retāk reižu pieminēti iemesli [Eglīte et al., 2013, 81].

Pētījumā „Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (2003. – 2011)” , kas veikts A.Putniņas vadībā dažus gadus iepriekš, atzīmēts, ka šķēršļi, kas kavē sasniegt vēlamu bērnu skaitu ģimenē, kopš 2003. gada nav būtiski mainījušies. Nozīmīgākās pārmaiņas ir apkārtējās vides nedrošības sajūtas paaugstināšanās – stabilitātes trūkums darbā un ienākumos [Putniņa, 2011, 17]. Kopš 2003. gada ir

mainījušies kavējošo faktoru nozīmīgums – mazāka nozīme tiek piešķirta tagadējai dzīves kvalitātei, bet lielāka – ģimenes stabilitātei ilgtermiņā. Tomēr jāņem vērā, ka iepriekš minētajos pētījumos ir analizēti atšķirīgi kopumi, līdz ar to arī rezultāti un ietekmējošo faktoru loma var tikt novērtēta atšķirīgi.

Kā norādījusi Labklājības ministrija, aplūkojot plānoto un vēlamu bērnu skaitu ģimenēs valsts demogrāfiskās situācijas uzlabošanas kontekstā, kā pozitīvu faktoru var atzīmēt to, ka cilvēki domā par lielāku, nevis mazāku bērnu skaitu ģimenē, neskatoties uz to, ka arī vēlamu bērnu skaits samazinās. Tomēr kā negatīvais faktors atzīmējams tas, ka samērā maz cilvēku par vēlamu modeli, pat pie ļoti labvēlīgiem apstākļiem, uzskata daudzbērnu (vismaz trīs bērni) ģimeņu modeli. Depopulācijas pārvarēšanai ir svarīgi, lai Latvijā pieaugtu daudzbērnu ģimeņu skaits, tomēr, kā minēts iepriekš, tikpat būtisks ir divu bērnu ģimeņu īpatsvara pieaugums. Materiālais stāvoklis varētu iespaidot dzimstību, taču tam nav izšķirošas nozīmes bērnu skaita plānošanā ģimenē un uzskatos par vēlamu ģimenes modeli. [Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes, 2011, 22].

Ņemot vērā faktoros, kas ietekmēja iedzīvotāju noskaņojumu attiecībā uz vēlamu bērnu skaitu, 2008.gadā – globālās finanšu krīzes sākumā, vēlamais bērnu skaits vēl bija samērā augsts, arī ģimenes atbalsta politika Latvijā vēl neliecināja par gaidāmo recesiju, kad 2009.gadā tika noteikta virkne ierobežojumu attiecībā uz valsts un sociālās apdrošināšanas pabalstu saņemšanu tajā skaitā bērnu vecākiem. Valdošo ekonomisko nestabilitāti 2010.gadā reflektēja arī vēlamu bērnu skaits, kas būtiski samazinājās, bet jau vēlāk 2012.gadā, kad uzskatāms, ka ir sākusies ekonomiskā augšupeja – iedzīvotāju noskaņojums mainījās pozitīvā virzienā un mainījās viedoklis par vēlamu bērnu skaitu, sasniedzot augstāku rādītāju kā 2008.gadā, un turpinot kāpumu 2014.gadā līdz 2,13, secināms no SKDS arī vēlāk veiktajām līdzīga rakstura aptaujām [Diena, 21.07.2014.].

Minētā dinamika ļauj secināt, ka šķietami svarīgāks faktors par personisko finanšu situāciju ir ekonomiskā situācija kopumā, ko minējuši arī Eiropas Komisijas pētījuma eksperti 2013.gadā. Lai gan kopējā situācija Latvijā ir uzlabojusies, samazinājies bezdarba līmenis un pieaugusi gan minimālā, gan vidējā darba samaksa, tomēr naudas transferti pabalstu veidā ģimenēm ar bērniem 2014.gadā vēl nerasniedza 2008.–2010.gada līmeni un šī atšķirība bija samērā būtiska. Vienlaikus iedzīvotājiem ir svarīgi personiskie faktori – ģimenes stabilitāte ilgtermiņā, kas ļautu domāt par lielāku bērnu skaitu ģimenē.

Pārresoru koordinācijas centra izstrādātajā Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas “Latvija 2030” uzraudzības ziņojumā 2012.gadā atzīmēts, ka dzimstības rādītāji ir kritiskā situācijā. Iespējams, tam par cēloni ne tik daudz ir valsts ekonomiskais stāvoklis, cik nepietiekama ekonomiskās drošības sajūta kopā ar negatīvisma piesātināto fonu publiskajā informācijas telpā [Pārresoru koordinācijas centrs, 2012, 18].

Līdz ar vēlamā bērnu skaita izzināšanu ir cieši saistīta tās iedzīvotāju daļas noskaidrošana, kas bērnus nevēlas vispār. Šādu pētījumu veikušas pētnieces *A.Mietinen* (Somija) un *I.Szalma* (Šveice), analizējot Eiropas Eiropas pētījumus laika periodā no 2001. līdz 2011.gadam, kurā pētījušas bezbērnotību – nodomus un ideālus Eiropā [Mietinen, Szalma, 2014,51]. Pētnieces nonākušas pie secinājuma, ka līdzīgi kā iepriekš savos pētījumos norādījuši demogrāfi *Billari et al.* (2006) un *Subotka* (2004), lielākajai daļai jauno eiropiešu bezbērnotība nav apzināts lēmums, bet gan īslaicīga bērnu radīšanas atlikšana dažādu iemeslu dēļ. Tāpat autore nesaskatīja acīmredzamu bezbērnotības pieaugumu dekadē, par kuru veikts pētījums. Aptuveni 4% vīriešu un 3% sieviešu uzskatījuši, ka viņu personiskais ideālais modelis ir būt bez bērniem. Apzināta izvēle neradīt pēcnācējus tomēr ir netipiska un pret dabisku cilvēciskām būtībām. Pēc SKDS aptaujas rezultātiem Latvijā 2014.gadā bija 4,3% iedzīvotāju, kas nevēlējās nevienu bērnu. Arī reproduktīvās veselības pētījumā [Putniņa, 2011] atzīmēts, ka laulātie pārsvarā vēlas bērnus – tikai 0,5% sieviešu un 1% vīriešu norādījuši, ka bērnus nevēlas. Savukārt neregistrētās partnerattiecībās esošu pāru īpatsvars, kuri nevēlas bērnus vispār, bija augstāks – attiecīgi 3,5% sieviešu un 3,2% vīriešu [Putniņa, 2011, 11].

Tādejādi ģimenēs, kurās bērna (-u) vecākus vai potenciālos vecākus, vieno laulības saites, salīdzinot ar neregistrētās partnerattiecībās esošiem vīriešiem un sievietēm, ir zemāks to laulāto skaits, kuri nevēlas bērnus vispār. Tas attiecīgi mudina uzskatīt, ka laulībai kā kopdzīves (partnerattiecību) veidam, ir raksturīgs pastāvīgums un vēlme radīt bērnus. Tomēr kopumā Latvijā veikto aptauju rezultāti, neizšķirot kopdzīves veidu, parāda līdzīgu situāciju kā vidēji visā Eiropā.

Analizējot faktorus, kas ietekmē bezbērnotību, pētījumā [Mietinen, Szalma, 2014] norādīts, ka no vienas puses tas ir atbilstoša partnera trūkums, savukārt no cita aspekta – sabiedrībā pastāvošās sociālās normas un vērtības ietekmē personiskās izvēles un nodomus.

Bezbērnotības situāciju ietekmē vāja sociāli ekonomiskā situācija. Zema izglītība, bezdarbs, sociālā mazaizsargātība ir faktori, kas negatīvi ietekmē vēlmes par

bērniem īstenošanos. Tomēr post-sociālisma valstīs, kur bezdarbs ir relatīvi jauns fenomens, nestabilitāte nodarbinātībā tiek uztverta kā lielāks apdraudējums [Murinkó, Spéder 2009]. Secināts, ka ekonomiskā situācija nekavē īstenot nodomu radīt bērnu, ja runa ir par pirmo bērnu, tomēr, kā to ir pierādījusi virkne pētnieku, tā ietekmē vēlāko rīcību - otrā un trešā bērna radīšanu [Harknett, Billari & Medalia 2014; Testa & Basten 2014; Tanskanen & Rotkirch 2014].

Vīnes Vitgenšteinas centra (*Wittgenstein Centre*) pētniece *M.R.Testa* un Oksfordas universitātes asociētais profesors *S.Basten* atzinuši [Testa&Basten, 2014, 717], ka mēģinājumi savienot „plaisu” starp vēlamo un esošo bērnu skaitu, ir viens no nozīmīgākajiem jautājumiem, ar ko nākas nodarboties ģimenes atbalsta politikas veidotājiem Eiropā, ņemot vērā zemas un viszemākās dzimstības ēru. Vēlamā bērnu skaita attālināšanās no esošās dzimstības situācijas vairāk būtu vērtējama kā sociālās un ģimenes atbalsta politikas trūkums. Tādejādi vēlamais bērnu skaits būtu jāvērtē kopsakarībās ar esošā bērnu skaita dinamiku un valsts politikas pasākumiem, kuriem piemīt dzimstību veicinošs raksturs.

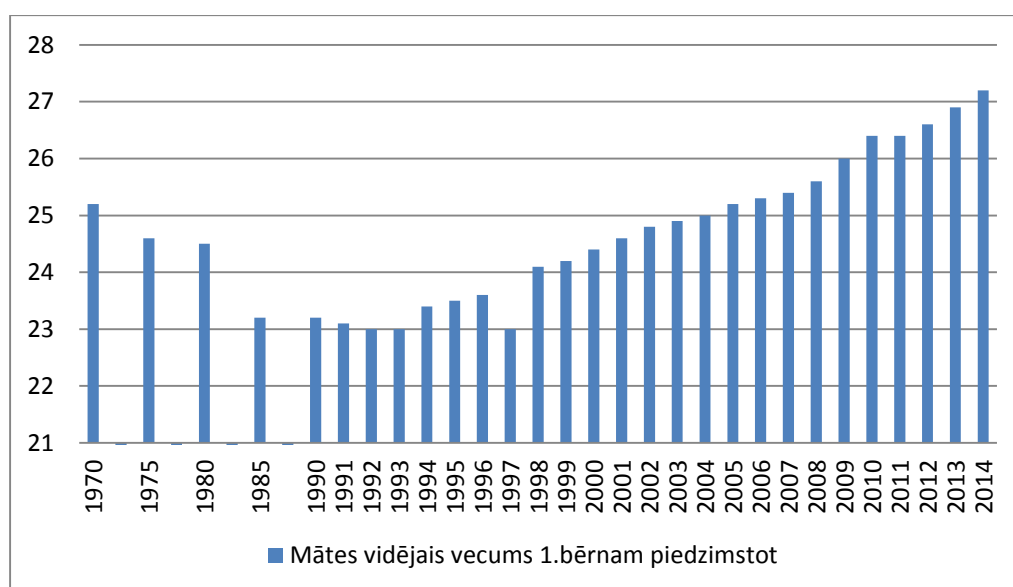
3.3. Bērnu piedzimšanas atlikšana

Ne tikai Latvijā, bet Eiropā kopumā iezīmējusies tendence sievietēm turpināt atlikt bērnu radīšanu uz vēlāku laikposmu, un šī atlikšana uz laiku mazina dzimstības līmeni. Analizējot Baltijas jūras valstu demogrāfiskās likumsakarības, demogrāfi atzīmē, ka, esošais dzimstības līmenis post-padomju bloka valstīs un Vācijā ir pārāk zems, lai novērstu iedzīvotāju skaita samazināšanos ilgtermiņā [Zvidriņš, 2012, 53]. Zema dzimstība iezīmējas arī citur Eiropā – Spānijā, Portugālē, Slovākijā, Maltā, Grieķijā un citviet [EUROSTAT, 2015].

Viens no dzimstības samazināšanās iemesliem ir šobrīd iezīmējusies tendence attiecībā uz mātes vidējā vecuma palielināšanos, piedzimstot gan pirmajam, gan arī nākamajiem bērniem. Kad sieviete atliek bērna laišanu pasaulē uz vēlāku laiku, tas īslaicīgi var samazināt summāro dzimstības koeficientu, bet vēlāk tas atgriežas vismaz sākotnējā līmenī. Līdz ar to samazinoties dzimstības līmenim, svarīgi nošķirt, vai dzimstības kritums ir pastāvīgs vai īslaicīgs. Iemesli dzimstības samazinājumam var būt dažādi. Ģimenes var izlemt par labu mazākam bērnu skaitam, izvēlēties bezbērnu ģimenes modeli vai arī atlikt pirmā vai nākamo bērnu dzimšanu uz noteiktu laiku, kad

tam dažādu apstākļu dēļ būs gatavi. Iepriekš minētie ģimenes lēmumi samazina dzimstību, tomēr pēdējā gadījumā tas tiek kompensēts vēlāk. Demogrāfijā tas tiek dēvēts par tempa (angļu val. - *tempo*) efektu, kas ir viena no summāro dzimstības koeficientu ietekmējošām komponentēm.

Arvien vēlāk sievietes izvēlas laist pasaulē bērnus, kas, savukārt, rada situāciju, ka sievietei viņas dzīves laikā parasti piedzimst mazāk bērnu nekā tas būtu, ja viņai pirmais bērns piedzimtu agrāk. Mātes vidējais vecums, kad tā laiž pasaulē pirmo bērnu, palielinājies no zemākā rādītāja - 23 gadiem 1992.–1993. gadā līdz 27,2 gadiem 2014.gadā, kas nozīmē pirmā bērna dzimšanas brīdī 2014.gadā mātes bija par 4 gadiem vecākas nekā 1993.gadā (3.2.attēls).



3.2.attēls. Mātes vidējais vecums piedzimstot pirmajam bērnam 1965. – 2014.gadā

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem - http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_dzimst/ID0050.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

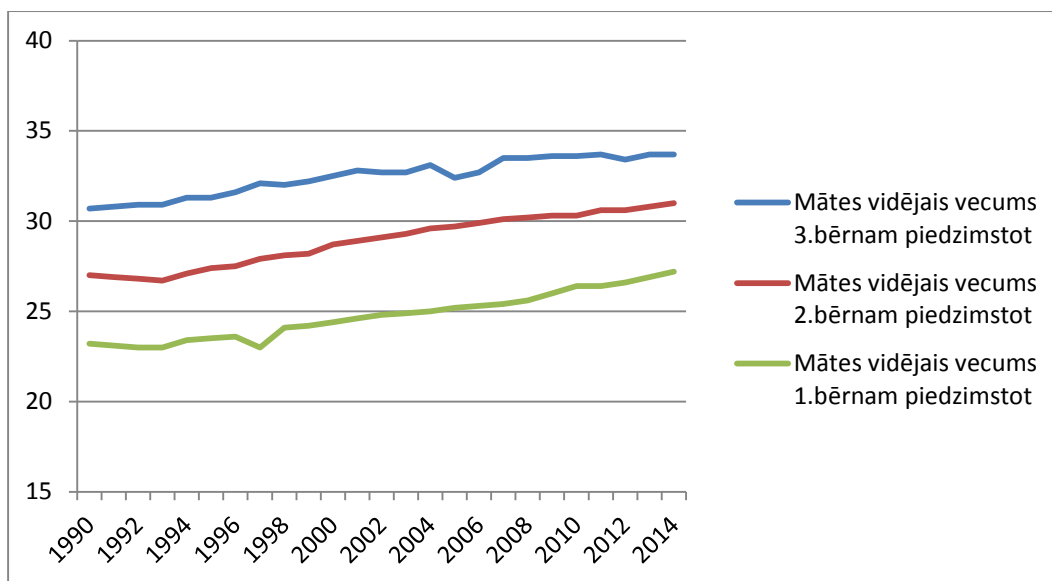
Iespējams, tieši aktivizētā ģimenes atbalsta politika atstāja iespaidu uz mātes vecuma samazināšanos pagājušajā gadsimta astoņdesmitajos gados. Tomēr 1996.-1997.gads ģimenes atbalsta politikas jomā ne ar ko būtisku neizcēlās, lai ietekmētu to, ka pirmie bērni dzimst jaunākām mātēm. Jau 1994.gadā sākās mātes vecuma palielināšanās, dzemdējot pirmo bērnu.

P.Eglīte minējusi [Eglīte, 2011, 20], ka 1997. – 1998.gadā Latvijā iezīmējās neliels dzimušo skaita pieaugums sievietēm pēc 25 gadu vecuma sasniegšanas, saistot to ar piemērotu laiku bērna radīšanai, kas lielai daļai sieviešu ir mācību pabeigšana, savas dzīvesvietas iekārtošana un stabila darba atrašana ar apmierinošu samaksu. Šādai tendencei piekrīt arī E.Vītoliņš, uzskatot, ka kopumā tā ir pozitīva ievirze – jaunās sievietes pabeigušas izglītoties un kļuvušas ekonomiski neatkarīgas. Tomēr pēc pētnieka teiktā jaunās mātes vidējā vecuma palielināšanās var palielināt slimu bērnu piedzimšanas risku. Bērnu dzimšanas atlikšana veicina arī neauglību, savukārt demogrāfiskās krīzes pārvarēšanai nepieciešams, lai būtu mazāk neauglīgu ģimeņu un lai tajās dzimtu otrie, trešie un nākamie bērni [Vītoliņš, 2010, 18]. Šādu viedokli paudis arī ārsts un pētnieks R.Vēliņš, norādot, ka: *“ne tikai mātes vidējā vecuma, bet arī tēva vecuma palielināšanās var paaugstināt riskus, kurus pie rūpīgas grūtniecības vadīšanas iespējams samazināt”*. R.Vēliņš savu apgalvojumu pamato ar Meijo klīnikas (ASV) veiktajiem zinātniskajiem pētījumiem, piebilstot, ka *“riski nenozīmē, ka bērnus nevar laist pasaulē pēc 35 gadu sasniegšanas. Vienkārši jāveic visi drošības pasākumi, ieskaitot ģenētisko analīzi līdz 8.grūtniecības nedēļai”*³².

Autores ieskatā dzimstības atlikšana līdz nosacīti materiālās stabilitātes līmeņa sasniegšanai ir vērtējama pozitīvi, jo šādām ģimenēm samazināsies iespēja iekļūt nabadzības riska grupā, tomēr tā var ietekmēt bērnu skaitu ģimenē. Medicīnas attīstība, veselīga dzīvesveida popularizācija un dzīves ilguma palielināšanās var kalpot kā pozitīvi stimulējoši faktori izvairīties no veselības sarežģījumiem grūtniecības laikā ievērojami vecākām sievietēm, kā tas bija pirms gadsimtu mijas.

Dati par vidējo mātes vecumu, piedzimstot otrajam, trešajam un nākamajiem bērniem kopš neatkarības atjaunošanas perioda sniegti 3.3.attēlā. Šo likumsakarību uzskatāmi pierāda statistikas dati: ja vidējais vecums, kad piedzimst pirmais bērns, palielinās, tad palielinās arī vecums, kad dzimst otrais un nākamie bērni.

³² Autores rakstveida intervija ar ārstu R.Vēliņu (09.12.2015.).



3.3.attēls. Mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam, otrajam, trešajam un nākamajiem bērniem 1990. – 2014.gadā

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem - http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_dzimst/ID0050.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0

Savukārt, izanalizējot 1,89 milj. māšu datus (metodika aprakstīta 2.pielikumā) par vecuma starpību starp pirmo un otro, un nākamajiem bērniem (3.1.tabula), secināms, ka mazāka vecuma starpība starp pirmo un otro, otro un trešo bērnu ir mātēm, kuras dzimušas no 1986. līdz 1990.gadam, tāpat tās 2015.gadā sasniegušas 25 – 29 gadu vecumu. Ja vecākām kohortām lielākoties vidējā starpība starp bērniem ir četri un vairāk gadu, tad 25 – 29 gadu vecām sievietēm šī starpība starp pirmo un otro bērnu ir mazāk kā četri un jaunākām sievietēm – trīs gadi. Vidējā vecuma starpība starp otro un trešo bērnu 1988.gadā dzimušo sieviešu kohortai ir viszemākā visā analizētajā kopā – t.i. divi gadi. Arī dzīvi dzimušo skaits pēc mātes vecuma pēdējos gados ir pieaudzis tieši 25 – 29 gadu vecām sievietēm [CSP. Demogrāfija, 2015, 71]. Autore šo tendenci, kad jaunākas sievietes izvēlas radīt bērnus ar mazāku gadu starpību, no vienas puses skaidro ar iespējamām ģimenes atbalsta politikas pozitīvām izmaiņām un stabilizēšanos, taču arī neizceļ to kā vienīgo faktoru, kas ietekmējis vidējā vecuma starpības samazinājumu. Tā kā mātes vidējais vecums pieaug gan kopumā, gan piedzimstot pirmajam bērnam, attiecīgi samazinās auglīgie gadi, kuros realizēt savas reproduktīvās vēlmes un radīt tik bērnus, cik ģimenē vēlas. Līdz ar to šāds vidējā vecuma starpības samazināšanās starp bērniem jeb dzemdību intervāla indikators ir izmantojams arī turpmāk, lai raksturotu reproduktīvās uzvedības izmaiņas sieviešu kohortām.

3.1. tabula. Vidējā vecuma starpība starp bērniem atkarībā no mātes dzimšanas gada

mātes dzimšanas gads	vidējā vecuma starpība starp bērniem			
	1. - 2.	2. - 3.	3. - 4.	4. - 5.
1955	4,7	5	4,03	3,32
1956	4,56	4,9	4,09	3,35
1957	4,42	4,7	3,98	3,1
1958	4,28	4,66	4,08	3,17
1959	4,25	4,64	4,05	3,38
1960	4,09	4,75	4,21	3,18
1961	4,03	4,81	4,31	3,56
1962	4,05	4,87	4,23	3,61
1963	4,11	4,93	4,39	3,73
1964	4,16	5,18	4,5	3,54
1965	4,39	5,38	4,75	3,98
1966	4,62	5,53	4,76	3,75
1967	4,78	5,7	4,79	4,01
1968	5,08	5,75	4,94	3,94
1969	5,36	6,05	4,97	4,01
1970	5,54	6,06	5,15	3,78
1971	5,84	6,23	4,86	3,64
1972	5,96	6,12	4,71	3,83
1973	6,03	5,97	4,74	3,49
1974	5,96	5,9	4,48	3,51
1975	5,89	5,57	4,37	3,38
1976	5,77	5,46	4,04	3,47
1977	5,55	5,27	4,08	3,04
1978	5,5	4,92	3,82	2,92
1979	5,22	4,75	3,55	3,06
1980	5,04	4,65	3,54	2,86
1981	4,85	4,19	3,54	2,95
1982	4,65	3,88	3,39	2,55
1983	4,5	3,75	2,98	2,65
1984	4,28	3,75	3,01	2,1
1985	4,09	3,38	2,66	2,21
1986	3,86	3,29	2,49	2,14*
1987	3,75	2,81	2,37	2,34*
1988	3,51	2,71	2	1,91*
1989	3,32	2,47	2,44*	1,5*
1990	3	2,35	1,94*	1,44*

* - zemāka ticamība, jo salīdzinoši mazs māšu skaits, kam jau būtu 4.-5. bērns vai attiecīgi 3.-4. bērns.

Avots: Datu fails izveidots, sadarbojoties autorei un B.Zukulai (CSP), izmantojot Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra datus, atlasot personas, kuras bijušas Latvijas pastāvīgais iedzīvotājs vai Latvijas pilsonis jebkurā laika posmā no 2000. līdz 2015.gadam, un kurām ir zināms mātes personas kods.

A.Putniņas vadītā reproduktīvās veselības pētījuma ietvaros veikto jauniešu fokusa grupu diskusiju un interviju dalībnieki, apspriežot ģimenes lomu, formulēja divējādas viedokļus. Tie abu dzimumu pētījuma dalībnieki, kas nākotnē vēlējās ģimeni un bērnus, uzskatīja, ka stabilas attiecības, darbu un bērnus varētu plānot vidēji pēc 26 gadu vecuma. Lielākā daļa jauniešu ģimeni neplānoja, bet minēja, ka to varēs darīt, ja tāda vēlme radīsies [Putniņa, 2011, 15]. Tādejādi reālā situācija Latvijā, kā redzams 3.3.attēlā, ir samērā tuva fokusa grupas aptaujas dalībnieku viedoklim.

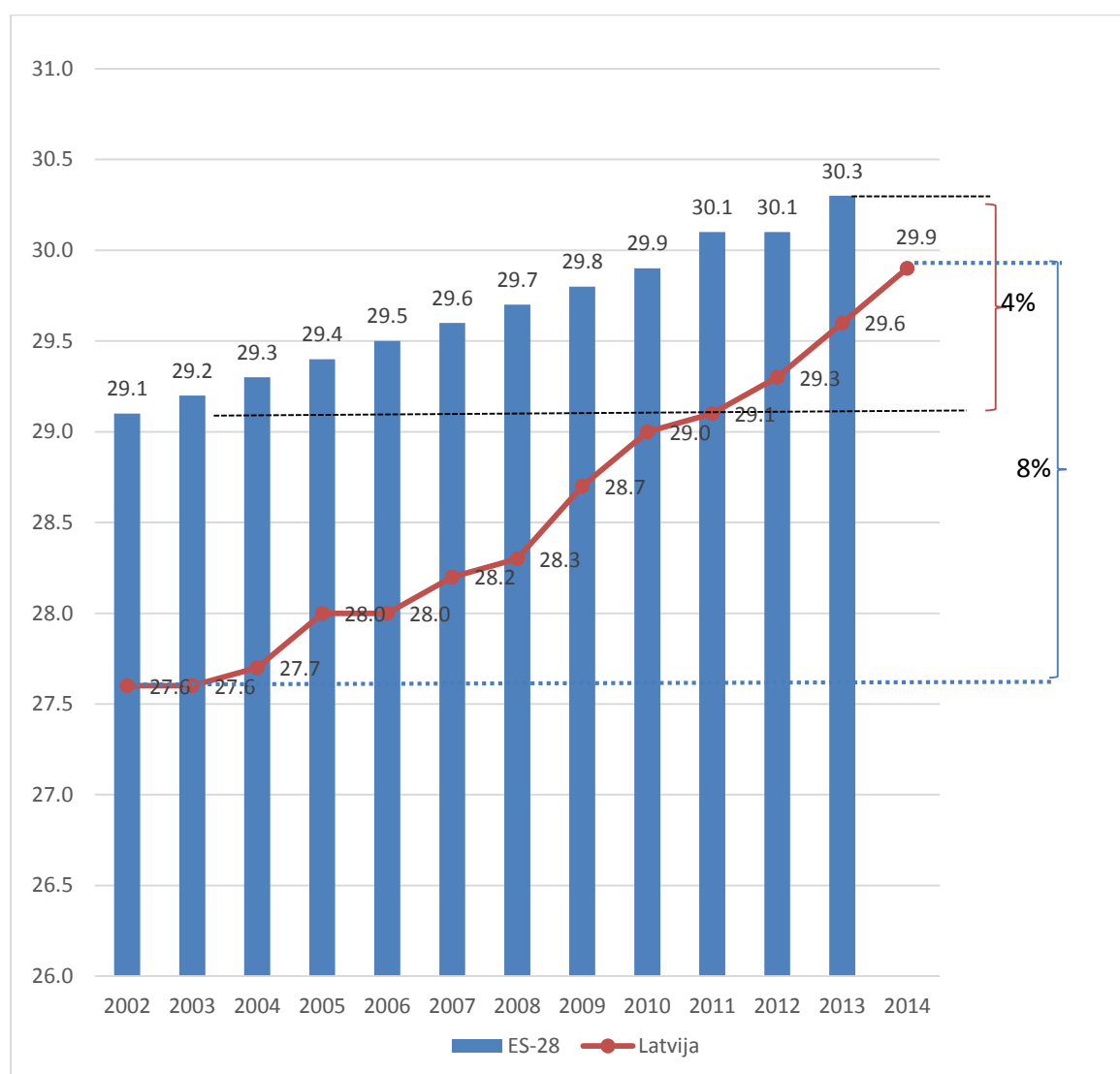
Savukārt tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījumā autoru veiktajā aptaujā [Eglīte et.al, 2013, 42] rezultāti parādīja, ka sabiedrībā pastāv diezgan skaidri priekšstati par vecumu kā aspektu, kas nosaka indivīda atbilstību bērna radīšanai un fizisko auglību ierobežo noteiktā laika periodā. Latvijas sabiedrības priekšstati par vecumu, kādā bērnus vēl/vairs nevajadzētu radīt, bet kad būtu optimāli to darīt. Atzīmējams, ka vidējais un sociāli pieņemamais bērnu radīšanas vecums atšķiras gandrīz par trim gadiem. Ja sievietes par ideālo vidējo vecumu bērna radīšanai uzskatījušas 23,5 gadus, tad vīrieši – 26,5 gadu vecumu. Savukārt tiek uzskatīts, ka pārāk veca bērna radīšanai sievietei būtu, sākot ar 44,3 gadu vecumu, bet pārāk jauna līdz 17,3 gadu vecuma sasniegšanai. Vienlaikus jāatzīmē, ka šāda viedokļa formulēšanā tikuši iesaistīti visi respondenti, kas atbilstoši pētījuma metodoloģijai bija 18 – 64 gadu veci Latvijas iedzīvotāji, tātad arī reproduktīvo vecumu pārsnieguši indivīdi.

Neraugoties uz to, ka Latvijā nepārtraukti pieaug mātes vidējais vecums, piedzimstot ne tikai pirmajam, bet arī otrajam un nākamajiem bērniem, Latvijas Nacionālā attīstības plānā 2014. – 2020.gadam (apstiprināts ar Saeimas 2012.gada 20.decembra lēmumu) ietverts uzskats, ka Latvijā tuvākā laikā samazināsies vecums, kad sievietei dzimst pirmais bērns, kas tomēr ir pretrunā gan tendencēm Eiropā, gan arī 3.3.attēlā redzamajam. Ja 2013. gadā mātes vidējais vecums, dzemdējot pirmo bērnu, bija 26,4 gadi, tad prognozēts, ka jau pēc diviem gadiem – 2015.gadā šis vecums būs 26 gadi, bet 2020.gadā - jau 25 gadi. Lai sekmētu vecuma samazināšanos, kad sievietei dzimst pirmais bērns, būtu jāīsteno mērķtiecīga atbalsta politikas pasākumu virkne, taču uz to nenorāda ne Nacionālais attīstības plāns, ne valdības rīcības plānā ietvertie pasākumi, ne arī Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011. – 2017.gadam un to pavadošie rīcības plāni.

Kā viens no kompleksiem veicamajiem uzdevumiem, paredzēts, īstenojot Nacionālo attīstības plānu, veikt izmaiņas pabalstu sistēmā, atbalstot pirmā bērna

piedzimšanu drīz pēc mācību pabeigšanas, otrā bērna iespējami ātrāku piedzimšanu pēc pirmā bērna, kā arī nākamo bērnu dzimšanas veicināšanu, ieviešot pensijas daļas sasaisti ar bērnu veiktajām sociālajām apdrošināšanas iemaksām. Tomēr statistikas dati un iedzīvotāju dažādu vecuma grupu aptaujas liecina, ka nacionālā attīstības plāna autoru prognozes ir nepietiekami pamatotas.

Salīdzinot ar kopējo situāciju Eiropas Savienības valstīs, mātes vidējais vecums, piedzimstot bērniem, Latvijā ir mazāks nekā vidēji Eiropas Savienībā (3.4.attēls). Tātad Latvijā mātes ir jaunākas. Tomēr raksturīgi, ka gan Eiropas Savienībā, gan Latvijā, mātes vecums nepārtraukti palielinās, turklāt Latvijā tas noticis par 4% straujāk kā Eiropas Savienībā laika periodā no 2002.gada.



3.4.attēls. Mātes vidējais vecums bērnam piedzimstot Latvijā un Eiropas Savienībā 2002. – 2014.gadā

Avots: autores veidots attēls pēc CSP datiem (Demogrāfija 2014, 61.lpp) un http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics

Daudz un dažādi faktori ietekmē to, ka bērni sievietēm dzimst vēlāk. Čehu izcelsmes Vīnes demogrāfijas centra pētnieks *T.Sobotka*, kurš padziļināti pētījis zemo dzimstību Eiropā un bērnu piedzimšanas atlikšanu uz vēlāku laiku, atzinis, ka visā Eiropā raksturīgi, ka bērni sievietēm dzimst vēlāk. Spāņu sievietes ir visvecākās, pirmo reizi dzemdējot bērnu. Tad seko šveicietes un nīderlandietes, kā arī Ziemeļvalstu sievietes, atliekot pirmā bērna piedzimšanu pat līdz 32 – 34 gadu vecumam un veids kā to panākt ir viegli pieejamie kontracepcijas līdzekļi, kas sekmē bērnu piedzimšanas atlikšanu, ļaujot sievietēm un vīriešiem savienot dažādu interešu īstenošanu un sociālās lomas ar ģimenes dzīvi [Sobotka, 2004, 77]. Bērna piedzimšanas atlikšana ir raksturīga pazīme otrajai demogrāfiskajai pārejai. Vienlaikus Austrumeiropas post-padomju valstīm raksturīgi, ka bērni dzimst agrāk, un arī Latvija ir starp valstīm, kurās mātes ir jaunākas, kā redzams 3.4.attēlā. Atšķirības starp Eiropas valstīm izskaidrojamas ar dažādo institucionālo nodrošinājumu un katrai valstij raksturīgiem sociāli ekonomiskajiem un kultūras apstākļiem. Tomēr ir viena visiem kopīga iezīme – fizioloģiskie ierobežojumi, kam būs liela nozīme it īpaši to sieviešu vidū, kurām nav bērni 35 un vairāk gadu vecumā. Daudzās Eiropas valstīs (Īrijā, Itālijā, Nīderlandē, Zviedrijā un Lielbritānijā) viena desmitā daļa no sievietēm, kas pirmo reizi kļūst par mātēm, ir 35 un vairāk gadus vecas [EUROSTAT, 2014]. Augstā šāda vecuma sieviešu proporcija liek aizdomāties par to, vai viņas turpmāk izvēlēsies dzemdēt vēl kādu bērnu. Tādejādi, ja sieviete, dzemdējot pirmo bērnu, ir jauna, tai ir iespējas salīdzinoši elastīgi mainīt savu reproduktīvo uzvedību³³ un plānus, tostarp reaģējot uz nelabvēlīgiem apstākļiem, tādiem kā laulības vai kopdzīves izjukšana, bezdarbs. Savukārt atliekot pirmā bērna piedzimšanu pēc 30 gadu vecuma sasniegšanas, ir salīdzinoši maza „laika rezerve”, lai elastīgi reaģētu uz izmaiņām dzīvē. Tā rezultātā, atliekot pirmā bērna piedzimšanu uz vēlāku laiku, iespējams, sieviete neradīs vēl vairāk bērnu kā tas būtu, ja pirmais bērns piedzimtu agrāk.

Šis aspekts vairāk skar tieši sociāli atbildīgo iedzīvotāju daļu, kas nolemj vispirms iegūt izglītību, uzsākt karjeru, nodrošināt zināmu materiālo labklājību un tikai tad radīt bērnus. Lai veicinātu to, ka bērni dzimst agrāk, būtu jāveic pasākumu kopums, kas orientēts tieši uz jauniešiem, piedāvājot bērna aprūpes iespējas, izstrādājot mājokļu politiku u.c. [SKDS, 2008, 14]

³³ Ar reproduktīvo uzvedību saprotama iedzīvotāju rīcība, kura nosaka bērnu dzimstību vai arī atteikšanos no bērniem laulībā vai arī ārpus laulības [Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2001, 92]

Lai sasniegtu Nacionālā attīstības plāna mērķus, pronatalistiskai valsts politikai būtu jābūt dzimstību veicinošai jaunāka vecuma sievietēm, no kurām daļa nav ieguvusi darba stāžu lielāka sociālās apdrošināšanas pabalsta saņemšanai, iespējams, vēl arī apmaksā studiju kredītu, bet apvienot darba un ģimenes dzīvi liedz gan pieskatīšanas pakalpojumu brīva pieejamība un izmaksas, gan ģimenes atbalstoša nodokļu politika. Uzraudzības ziņojumā par valsts galvenajiem ilgtspējīgas politikas plānošanas dokumentiem uzsvērts, ka neveicot atbilstošus pasākumus, dabiskais pieaugums turpmākajos gados var būtiski samazināties. Tāpēc Nacionālā attīstības plānā mērķa – panākt, ka katru gadu dzimst vairāk bērnu nekā iepriekšējā gadā, sasniegšanai nepieciešams ieviest kompleksu atbalsta sistēmu ģimenēm, kas iekļauj šādus rīcības virzienus;

- nodrošināt, ka bērni dzīvo labvēlīgākā ģimeniskā vai ģimenei pietuvinātā vidē, sniedzot atbalstu pie bērnu dzimšanas, audzināšanas un aprūpes;
- pārraudzīt, lai ģimenē samazinās vardarbība, radot drošu vidi izaugsmei;
- veicinot darba un ģimenes dzīves savienošānu, mazināt bērnu nabadzības risku [Pārresoru koordinācijas centrs, 2015, 17].

Atzīmējams, ka izmaiņas notiek ne tikai attiecībā uz mātes vidējā vecuma palielināšanos, dzemdējot pirmo un nākamās bērnus, bet arī attiecībā uz dzimstības pieaugumu ārpus reģistrētas laulības.

3.4. Dzimstība ārpus laulības

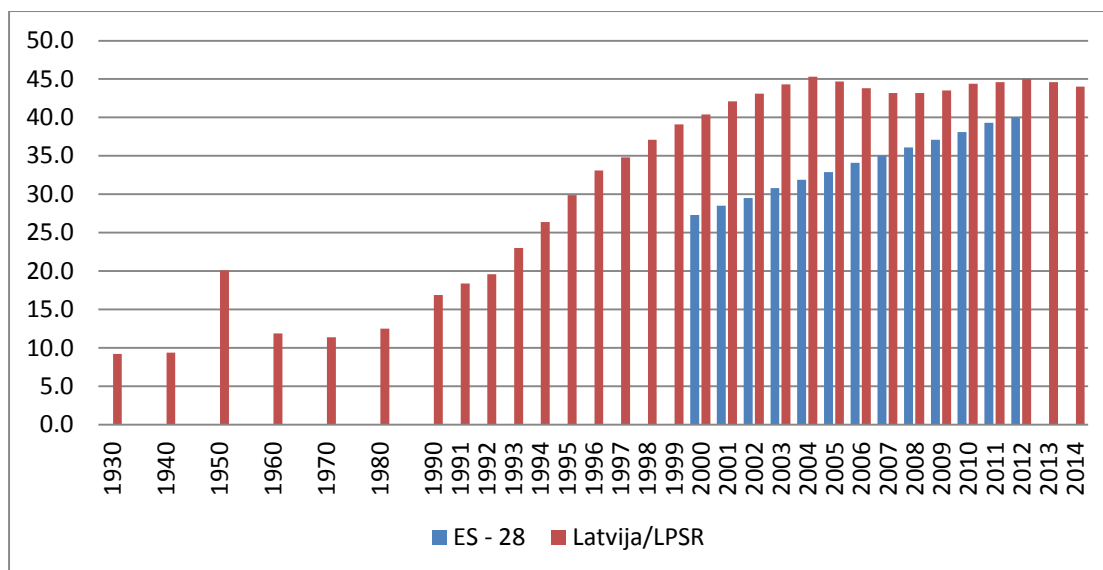
Būtisks ģimeni un tās formēšanās procesu raksturojošs rādītājs ir bērnu dzimstības ārpus laulības dinamika. Vēsturiski situācija, kad sievietei ārpus laulības piedzima bērns, tika uzskatīta par slēpjamu un kaunpilnu, ārpus laulības dzimušos bērnus dēvēja par bastardiem, tika liegta paternitāte, mantošanas tiesības un citas tiesiskās garantijas, kas šādus bērnus nostādīja diskriminējošā situācijā salīdzinot ar tiem bērniem, kuri dzima laulātiem vecākiem. Vairāk kā pirms piecdesmit gadiem Eiropā cilvēki galvenokārt vispirms noslēdza laulību, tad uzsāka ģimenes dzīvi un radīja pēcnācējus. Pagājušā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados tādi termini kā „vientuļā māte” un „ārlaulības bērns” tika diezgan bieži pielietoti, lai apzīmētu bērna piedzimšanu vecāku attiecībās, kuras nevienu laulība. Tomēr laika gaitā attieksme pret

laulībām kā vienīgo iespējamo un vēlamo ģimenes tipu un uzvedības modeli mainījās, un arvien vairāk pieauga ārpus laulības dzimušo bērnu skaits un īpatsvars. Patlaban vairākās Eiropas valstīs ārpus laulības dzimst puse vai pat vairāk bērnu, piemēram, Zviedrijā, Beļģijā, Bulgārijā, Igaunijā, Francijā, Īslandē, Slovēnijā un Norvēģijā bērnu dzimšana ārpus laulības ir ļoti izplatīta. Līdere šai jomā ir Īslande, kur ap 70 % bērnu dzimst nelaulātiem vecākiem [EUROSTAT, Marriage and divorce statistics, 2015].

Ne tikai Latvijā, bet arī citviet Eiropā arvien biežāk bērni ārpus laulības dzimst neregistrētā kopdzīvē esošiem pāriem, kuriem nav gadījuma rakstura attiecības un kuri rūpējas par bērnu, un uztur mājsaimniecību tāpat kā precētie pāri. Vēl jo vairāk – puse bērnu piedzimt ārpus laulības attiecībās, neņemot vērā jebkādas pagātnes aizspriedumus. Turklāt tas ir neierasti, ka šis jaunais ģimenes tips, kad bērni dzimst neregistrētas kopdzīves attiecībās, ir izplatīts valstīs, kurās ir stingras sociālās un reliģijas normas, piemēram, Īrijā, Itālijā, Portugālē un Spānijā. Kā norādījis amerikāņu demogrāfs *C.Haub (Population Reference Bureau)* [Haub, 2013], valstīs, kurās ir liberālāka pieeja – „bērni vispirms, laulība pēc tam”, tiek novēroti augstāki dzimstības rādītāji. Tomēr šādu likumsakarību nevar attiecināt uz Latviju, jo tā ir viena no Eiropas valstīm ar salīdzinoši augstiem ārpus laulības dzimstības rādītājiem un vienlaikus ar zemu dzimstību Eiropas kontekstā (3.5.attēls), turklāt summārā dzimstības koeficienta pieaugums vai kritums nekorelē ar ārpus laulības dzimušo īpatsvara pieaugumu, kam šķietami ir citi iemesli, piemēram, vīriešu/sieviešu skaita disproporcija. Latvijā laika periodā no 1953. līdz 1957. gadam vairākkārtīgi pieauga imigrācija [Eglīte, 2013, 52], tādejādi straujā imigrantu ieplūšana Latvijā no citām PSRS republikām, iespējams, varēja radīt jauktu kā reģistrētas, tā neregistrētas kopdzīves formu pieaugumu, kā rezultātā dzima bērni.

Otrs iespējama iemesls varētu būt vēl nepietiekami pieejamie kontracepcijas līdzekļi un abortu aizliegums līdz 1955.gadam PSRS, kas vēlākā periodā samazināja ārpus laulības dzimušo skaitu un īpatsvaru, un fakts, ka par dzimstību Otrā pasaules kara apstākļos nav pieejamu visai ticamu statistikas datu.

Attēlā redzams, ka pēc neatkarības atjaunošanas straujāka kļuva ārpus laulības dzimstības intensitāte, kas samērā stabilu līmeni sasniedza ap 2003. – 2004.gadu, tālāk svārstoties salīdzinoši nebūtiski. Vienlaikus jāņem vērā, ka pēc neatkarības atjaunošanas kopējie dzimstības rādītāji pakāpeniski samazinājās līdz iepriekš nepieredzētam līmenim.



3.5.attēls. Ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvars Latvijā (1930. – 2014.) un Eiropas Savienībā (2000. – 2012.), %

Avots: autores veidots attēls un aprēķini pēc CSP datiem - http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_dzimst/ID0080.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 un EUROSTAT dati - <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00018>

Ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvara pieaugums ne tikai Latvijā, bet kopumā arī Eiropas Savienībā atspoguļo tradicionālā ģimenes modeļa transformāciju. Mūsdienā sabiedrībā laulība vairs netiek uzskatīta par obligātu priekšnoteikumu bērnu radīšanai un bērni dzimst neregistrētā kopdzīvē dzīvojošiem pāriem, sievietēm, kuras apzināti izvēlas bērnu audzināt vienas jeb nepilnā ģimenē, un arī viendzimuma partneriem, lai apmierinātu fizioloģisko vajadzību pēc vecāku lomas īstenošanas. Vēl padomju gados pirmā grūtniecība bija biežs laulību noslēgšanas iemesls, tad šobrīd laulības biežāk saistāmas ar otrā bērna parādīšanos ģimenē – proti, situācijās, kad attiecības netiek uztvertas kā pietiekami stabilas, partneri nav apmierināti ar situāciju, kāda izveidojusies pirmā bērna aprūpē, otrā bērna un arī laulību vienkārši nav [Eglīte et al., 2013, 62]. Un otrādi, ja tās tiek prognozētas kā stabilas ilgtermiņā, tiek noslēgta laulība, un ģimenē parādās otrais bērns, ko apliecina arī Latvijas situācija – vairāk kā puse no pirmdzimtajiem dzimst ārpus laulības (2010.g. 51,9%, 2011.g. – 52,9%, 2012.g. – 54,9%, 2013.g. – 53%, 2014.g. – 48,4%) [CSP, 2015]. Tas liecina, ka sabiedrībā mainās to rīcību loģiskā secība, kas nepieciešamas ģimenes izveidei – laulības arvien biežāk tiek noslēgtas tad, kad partneri ir pierādījuši viens otram, ka spēj kopā aprūpēt bērnu. Tātad laulībā balstītas ģimenes kā ilgtermiņa vērtības loma un nozīme ir mainījusies, bērna piedzimšanas gadījumā nepiešķirot tai tik nozīmīgu lomu.

Autore jau iepriekš ir atzīmējusi [Āboliņa, 2013, 8], ka samērā nozīmīgas atšķirības ir vērojamas kaimiņvalstīs. Latvijā 2007.gadā 57% jeb 13601 bērns dzima vecākiem, kuri bija laulībā, bet 2012. un 2013.gadā attiecīgi vairs tikai 55% (2012.gadā – 10946; 2013.gadā – 11406) bērni. Igaunijā 2007.gadā tādi bija 41,9% un 2012. un 2013.gadā – nedaudz virs 41%, tātad Igaunijā jau vairāk nekā puse bērnu dzima vecākiem, kuri nav noslēguši laulību. Citāda situācija attīstījies Lietuvā – tur laika periodā no 2007.gada līdz 2009.gadam bija novērota tendence palielināties laulībā dzimušo bērnu īpatsvaram par 1,2 procentpunktiem - no 70,8% līdz 72%, bet 2012.gadā un 2013.gadā tas pakāpeniski samazinājās līdz 70,5%. Tomēr jebkurā gadījumā Lietuvā vairāk nekā 2/3 bērnu dzimst vecākiem, kuri ir noslēguši laulību.

Igaņu pētnieki [Katus, Puur, et al., 2007, 286], atšķirīgi tam, ko minējis C.Haub, ir konstatējuši vienu būtisku kultūras īpatnību, kas rada atšķirību starp Igauniju un Latviju no vienas puses un Lietuvu - no otras, un tā ir reliģija. Atšķirības starp katoļiem un luterāņiem ir radušās jau pirms vairākiem gadsimtiem un ir izdzīvojušas līdz mūsdienām. Igaunijā un Latvijā sekularizācija sākās ātrāk, kamēr Lietuvā reliģijai bija noteicoša loma daudz ilgāk, tās iespaidā Lietuvā tiek atbalstīts vairāk konservatīvs dzimumu lomu sadalījums un apgādnieka modelis (*breadwinner model*), kas sekojoši noved pie daudz stabilākām laulības tendencēm un ierobežotu skaitu neregistrētas kopdzīves ģimeņu [Plaat 2003; Vardys 1990 citēts Katus, Puur, et al., 2007]. Līdz ar to šīs ilgtermiņa kultūras atšķirības var būt ietekmējušas atšķirību rašanos starp Baltijas valstīm gan dzimumu līdztiesības kontekstā, gan arī attiecībā uz ģimenes veidošanos.

Globalizācijas procesi, sociāli ekonomiskas un politiskas pārmaiņas ir ietekmējušas ģimenes kā vērtības un laulības kā ģimenes pamata savstarpējo mijiedarbību. Nostabilizējusies situācija ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvara ziņā, un samērā augstie iedzīvotāju noskaņojuma rādītāji radīt bērnus, nesaistot to ar sākotnēju laulības noslēgšanu, iezīmē pārmaiņas demogrāfiskajā uzvedībā.

Tomēr šo pārmaiņu rezultātā augstam neregistrētā kopdzīvē dzimušo bērnu īpatsvaram vecāku kopdzīves iziršanas gadījumā ir augstāka iespējamība iestāties sociālās nevienlīdzības un nabadzības riskiem, jo ģimene visbiežāk kļūst par nepilnu ģimeni ar visām no tā izrietošām sekām.

Apzinoties ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvara pieaugumu, daudzas valstis – Nīderlande, Francija un arī kaimiņvalstis Lietuva un Igaunija ir pieņēmušas tiesisko regulējumu kopdzīvē esošām personām, kas nav noslēgušas laulību. Lietuvā ir pieņemti grozījumi Civilkodeksā (*Civil Code of the Republic of Lithuania*), papildinot to ar īpašu

regulējumu par savstarpējas ģimenes tiesības aizsardzību vīriešiem un sievietēm, kas dzīvo kopā, bet nav noslēguši laulību³⁴. Ar likumu noregulēts jautājums par kopdzīves laikā iegūto īpašumu, īrēto dzīvesvietu un mantu – mēbelēm, sadzīves priekšmetiem utml., pie nosacījuma, ja pāris savas attiecības ir pierēģistrējuši un kopdzīve ilgst vismaz gadu. Īpaši būtisks šāds regulējums ir attiecībā uz bērniem, piemēram, rodoties situācijai, kad kopdzīvi bērna vecāki pārtrauc. Nereti tas, kuram jāmeklē sev cita dzīvesvieta, ir sieviete ar bērnu. Neesot tiesiski aizsargātai, sievietei ar bērnu nākas pašai saviem spēkiem rast risinājumu ne tikai savas nu jau nepilnās ģimenes uzturēšanai (jārisina uzturlīdzekļu jautājumi, iespējams, atsevišķos gadījumos paternitātes noteikšana), bet arī dzīvesvietas un sadzīves priekšmetu nodrošināšanas jautājums. Lietuvas piemērs zināmā mērā risina šo problemātiku.

Autores ieskatā, ņemot vērā Latvijas politiskās vides konservatīvo pieeju šajā jautājumā, Latvijas situācijā būtu lietderīgi apsvērt Lietuvas kopdzīves regulējuma prakses padziļinātu izpēti un pārņemšanu. Protams, arī Lietuvā nerimstas diskusijas par to, vai likumdevējs rīkojies pareizi, iekļaujot šo tiesisko regulējumu par kopdzīvi Civilkodeksa ģimenes tiesību sadaļā, tādejādi it kā atzīstot faktiskās laulības institūtu, laulības deinstitucionalizāciju un kopdzīvi kā ģimenes formu. Tomēr šīs diskusijas neietekmē likuma juridisko spēju, un Lietuvā gandrīz 1/3 bērnu, kas dzimst neregistrētā kopdzīvē esošiem vecākiem, ir garantijas uz primāro cilvēktiesību, kādas neapšaubāmi ir tiesības uz mājokli, aizsardzību.

Citāda situācija ir Igaunijā, kurā 01.01.2015. stājās spēkā dzimumneitrāls (tādejādi atzīstot arī viendzimuma pāru attiecības) kopdzīves likums, kurš paredz ar likumu garantētas ģimenes, mantošanas un aprūpes tiesības kopdzīves partneriem neatkarīgi no viņu dzimuma. Igaunu politiķi, pieņemot šo regulējumu, atzīmējuši, ka šādā veidā netiek izmainītas ģimenes pamatvērtības un laulība tik un tā ir savienība starp vīrieti un sievieti. Vienlaikus šī ir reakcija uz Igaunijas tautas skaitīšanā konstatēto, ka ap 170 tūkstošiem pāru dzīvo neregistrētā kopdzīvē [Maruste, 2014]. Tomēr šāds tiesiskais regulējums Latvijā, kā to norādījis arī tieslietu ministrs 11.12.2014. vēstulē Nr.1-18/4700 „Par lesbiešu, geju, biseksuālu, transpersonu un viņu draugu apvienības „Mozaīka” atklāto vēstuli”, patlaban nav mūsu valstī iespējams, un šī jautājuma risināšana neatrodas politiskajā dienas kārtībā.

³⁴ Lietuvas Civilkodeksā (*Civil Code of the Republic of Lithuania*) 6.daļas 15.nodaļā paredzēts regulējums personām, kas dzīvo kopā, bet nav noslēgušas laulību (*Living together of persons not legally married (cohabitation)*).

4. ĢIMENES ATBALSTA POLITIKAS ATTĪSTĪBA UN IEDARBĪGUMS LATVIJĀ KOPŠ NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

Atjaunojot Latvijas valstisko neatkarību, 04.05.1990. Latvija pasludināja pievienošanas virknei starptautisko tiesību aktu, tajā skaitā ANO Konvencijai par bērna tiesībām, Deklarācijai par sociālajiem un tiesību principiem attiecībā uz bērnu aizsardzību un materiālo nodrošinātību, pievēršot īpašu uzmanību aizgādības un aizbildnības iedibināšanai, kā arī nacionālai un starptautiskai adopcijai un citiem starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem [Latvijas Republikas Augstākā Padome, 1990]. Tas konstitucionālā līmenī noteica tālāko valsts virzību arī ģimenes atbalsta jomā un bērnu tiesību ievērošanā. Tomēr virkne pasākumu, kas vērsti uz ģimenes situācijas uzlabošanu un dzimstības veicināšanu, ņemot vērā demogrāfisko situāciju kopumā un dzimstību Latvijā tika veikti jau iepriekš un tie kalpoja par priekšnoteikumu ģimenes atbalsta politikas platformai. Jau pagājušā gadsimta 70.gadu otrajā pusē, pēc tam, kad 1976.gadā LPSR Ministru padome izveidoja starpresoru padomi demogrāfisko problēmu izpētei (3.pielikums), tika izstrādāts komplekss pasākumu kopums dzimstības veicināšanai nākamajiem desmit gadiem, tomēr šo pasākumu kopumu valdība neapstiprināja [Eglīte, 2013, 51]. Drīz pēc tam 1980.gadā tapa Latvijas Komunistiskās partijas un LPSR Ministru padomes lēmums Nr.304 (4.pielikums), kas faktiski bija padomju okupācijas perioda pirmais ģimenes atbalsta politikas plānošanas dokuments Latvijā un paredzēja attīstīt atbalstu vairākos virzienos – gan stiprināt mātes un bērna aizsardzību nodarbinātībā un mājokļa jautājumos, gan paredzēja atbalstu daudzbērnu ģimenēm un ģimenes stiprināšanas pasākumus. 1983.gadā aizsākās darbs pie mērķprogrammas „Latvijas PSR iedzīvotāji” un tās īstenošana rezultējās dzimstības pieaugumā, sasniedzot vienkāršai paaudžu nomainībai nepieciešamo dzimstības līmeni, pieaugot otrā, trešā un nākamo bērnu dzimstībai [Zvidriņš, Eglīte, 1990, 69-72]. Savukārt 1987.gadā tika pieņemts jauns valdības līmeņa dokuments, kas noteica papildu garantiju un priekšrocību (piemēram, ārpuskārtas nodrošināšana ar vietu pirmsskolas izglītības iestādē, labāka pieejamība ārstniecības, komunālajiem, sadzīves, mājokļa labiekārtošanas, kultūras un transporta pakalpojumiem) īstenošanu daudzbērnu ģimenēm un mātēm ar bērniem līdz trīs gadu vecumam (5.pielikums).

Tāpat neatkarības atgūšanas priekšvakarā valdībai bija citas, mūsdienās netipiskas problēmas, piemēram, 14.02.1989. tika pieņemts lēmums Nr.46 “Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un

migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” (6.pielikums), kas gan primāri bija vērstas uz papildu darbaspēka pieplūduma tempa samazinājumu, bet citastarp norādīja uz infrastruktūras pārslodzi gan attiecībā uz iedzīvotāju nodrošināšanu ar dzīvokļiem, pārtiku, gan infrastruktūru izglītības un veselības vajadzībām. Tādejādi neatkarības atjaunošanas periodā valstī iezīmējās daudz fundamentālāka problemātika, tostarp saistīta ar ekonomikas transformāciju, rubļa devalvāciju, augsto inflāciju utt.

Noslēdzoties okupācijas periodam un uzsākot demokrātiskas un suverēnas valsts atjaunošanu kopējā sociāli-ekonomiskā situācija Latvijā pasliktinājās. Gan pāreja uz tirgus ekonomikas principiem, gan straujais bezdarbs, rūpniecības sabrukums un ekonomiskā krīze lielākajai sabiedrības daļai, tostarp ģimenēm ar bērniem, izraisīja strauju materiālās situācijas pasliktināšanos. Iedzīvotājiem samazinājās ienākumi, būtiski palielinājās inflācija, vienlaikus ar naudas maiņu notika rubļa devalvācija, kas visai tieši ietekmēja iedzīvotāju ilgtermiņā veiktos uzkrājumus un terminētos mērķnoguldījumus (obligācijas), piemēram, bērnam pēc pilngadības sasniegšanas, uz kāzām utml., padarot tos par nevērtīgiem, un tādejādi sabiedrībā pieauga bažas par valsts attīstību nākotnē, stabilitāti un drošību. Ģimenes ar bērniem nonāca situācijā, ar kuru nebija rēķinājušies, kad plānoja un realizēja savas reproduktīvās ieceres. Tas radīja nepieciešamību pēc atbalsta sistēmas un bija priekšnoteikums sociālās palīdzības sistēmas attīstībai Latvijā.

Atbalsta pasākumus ģimenēm atbilstoši Math&Thevenon teorētiskajam ietvaram, proti, 3 pamatelementu kopumam – finansiāls atbalsts, bērna kopšanas atvaļinājumi un atbalsts pakalpojumu veidā, laika posmā, kad attīstījās Latvija kā neatkarīga valsts, izšķirt nevarēja. Tas gan nenozīmē, ka atbalsta sistēma ar ģimenes atbalsta politikai raksturīgajām iezīmēm nepastāvēja. Sociālās drošības jomā Latvijā tika īstenota virkne reformu, kas no haotiskiem, nekoordinētiem ģimenes atbalsta elementiem izveidoja valsts sociālo pabalstu sistēmu un nošķīra to no sociālās palīdzības un sociālajiem pakalpojumiem, gan pilnveidoja sociālās apdrošināšanas sistēmu, kas tiešā mērā skāra bērna kopšanas un vecāku pabalstu reformu. Tāpēc autore kā lietderīgāko pieeju ģimenes atbalsta politikas analīzei izvēlējusies perioda kopš neatkarības atjaunošanas līdz mūsdienām iedalīšanu vairākos, ģimenes atbalsta politikas attīstībai raksturīgos laikposmos. Atbilstoši pieņemtajiem tiesību aktiem un politikas plānošanas periodiem nosacīti var izšķirt četrus posmus:

- kopš neatkarības atgūšanas 1990.gadā līdz 1994.gadam, kad pakāpeniski tika izveidota sociālās drošības un atbalsta sistēma, kā arī pieņemti normatīvie akti, atbilstoši starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, kuriem Latvija pievienojās;
- no 1995.gada līdz 2002.gadam, kad Latvijā bija spēkā likums „Par sociālo palīdzību”;
- no 2003.gada līdz 2008.gadam, kad tika aktivizēta ģimenes atbalsta politika, gan pieņemot jaunus progresīvus tiesību aktus un politikas plānošanas dokumentus, kas tieši vai netieši ietekmēja ģimeni, gan institucionalizējot ģimenes atbalsta politikas jomu un ieviešot jaunus ģimenes atbalsta instrumentus;
- no 2009.gada, kad ekonomiskās krīzes ietekmē tika veikti ģimenes atbalsta sistēmu ietekmējoši pasākumi, līdz 2015.gadam, kad, situācijai uzlabojoties, ierobežojumi tika atcelti un ģimenes atbalsta sistēma atkal aktivizēta.

Atbilstoši šiem posmiem autore darbā veic ģimenes atbalsta pasākumu analīzi, nošķirot atbalstu ģimenēm atvieglojumu un pakalpojumu veidā.

4.1. Atbalsts ģimenēm no 1990. līdz 1994.gadam

Sākotnēji atjaunotās Latvijas Republikas valdību deklarācijās un partiju programmās dominēja ekonomiskā izaugsme un valstiskās neatkarības nostiprināšana kā prioritāte, bet demogrāfiskās politikas nepieciešamība gan dzimstības kāpināšanai, gan ģimenes atbalsta sistēmas izveidei netika uztvertas par nozīmīgu valdības rīcības plānā iekļaujamu pasākumu. Pētnieki (I.Pavlina, M.Brants) laika posmu pēc neatkarības atjaunošanas raksturojuši kā populistisku lēmumu periodu. Izvērtējot deklarācijas par iecerēto darbību kopumā, secināts, ka valdības paredz tikai atsevišķus pasākumus demogrāfiskās situācijas uzlabošanai, kuri pārceļo no vienas valdības deklarācijas nākamajā. Pēc būtības tā ir pozitīvi vērtējama stratēģija, ja tai seko arī reāls īstenojums – vienas valdības iesākto nākamā turpina jau augstākā līmenī. Diemžēl uz valdību faktiski paveikto demogrāfiskajā jomā to nevar attiecināt. Tiek pieņemti populistiski lēmumi, par kuriem jau iepriekš zināms, ka nebūs finanšu līdzekļu to īstenošanai, tādēļ tos vai nu neievieš, vai arī to spēkā stāšanās laiks tiek atlikts [Pavlina, Brants, 2002, 45].

Kopš 1990.gada pakāpeniski tika veiktas reformas sociālās drošības jomā³⁵, veidojot sistēmu pēc jauniem principiem, gan lai sniegtu tūlītēju atbalstu un palīdzētu krīzes situācijās, gan lai radītu pārliecību par stabilitāti nākotnē. Latvijā sociālās drošības sistēmas sastāvdaļas ir sociālā apdrošināšana, sociālā palīdzība, darba aizsardzība, nodarbinātība un veselības aprūpe [Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca, 2000, 187]. Ar sociālo drošību kā sociālās politikas jēdzienu saprot pasākumu kopumu, kas garantē sociālu aizsardzību - aizsardzību pret sabiedrībā atzītiem sociālas grūtības izraisošiem apstākļiem: nabadzību, vecumu, invaliditāti, bezdarbu, un citiem. Sociālā drošība parasti iekļauj trīs galvenās sistēmas – sociālās apdrošināšanas sistēmas, citas ienākumu uzturēšanas sistēmas (parasti valsts, pašvaldību un privāto organizāciju finansētus pabalstus) un sociālos pakalpojumus [LBAS, 2011, 4]. Saskaņā ar likumu „Par sociālo drošību”, kas pieņemts 1995.gadā, viena no jomām, uz kurām vērsta sociālās drošības politika, ir ģimenes aizsardzība, atbalstīšana un attīstība, tādējādi visas sociālās drošības sistēmas sastāvdaļas ir attiecināmas arī uz ģimenēm. Sociālās apdrošināšanas sistēmai raksturīgi, ka, iestājoties sociālā riska situācijai (darbnespēja, invaliditāte, maternitāte, nelaimes gadījums, arodslimība u.c.), apdrošinātai personai, kas veikusi sociālās iemaksas, ir tiesības uz atbalstu (pabalsta veidā). Savukārt sociālā palīdzība, saskaņā ar likumu par „Par sociālo palīdzību”³⁶ balstījās uz ienākumu deklarēšanas principu, un personām, kas saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kuras nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību, ir tiesības uz personisku un materiālu palīdzību, kas atbilst šīs personas vajadzībām, dod iespēju pašpalīdzībai un veicina tās iesaistīšanos sabiedrības dzīvē.

Deviņdesmito gadu sākumā, turpinot iestrādes, ar dažādu nozaru speciālistu līdzdalību tika izstrādāta mērķprogramma „Latvijas iedzīvotāji”, kuras mērķis bija nodrošināt latviešu nācijas skaitlisko atjaunošanos, kā arī Latvijas iedzīvotāju kvalitatīvā sastāva (veselības, izglītības, kultūras un tikumības) un dzīves apstākļu uzlabošanos valstī [Latvijas iedzīvotāji, 1991], tomēr tā netika pieņemta un tajā ietvertais plašais pasākumu plāns īstenots netika.

³⁵ Sociālā drošība – stāvoklis, kurā cilvēks jūtas sociāli aizsargāts un drošs par atbalstu sociālā riska iestāšanās gadījumā, ir viens no sociālās politikas pamatvērtībām. Individū, sociālo grupu un visas sabiedrības sociālās drošības nodrošināšanai un sociālā taisnīguma principa realizēšanai kalpo valsts sociālās aizsardzības pasākumu sistēma [Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca, 2000, 187]

³⁶ Likums „Par sociālo palīdzību” pieņemts 26.10.1995. un bija spēkā līdz 2003.gadam, kad to aizstāja ar Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likumu, kas ir spēkā arī patlaban.

Lai arī sociālās drošības un atbalsta sistēma šajā laika posmā vēl bija tikai tapšanas stadijā, atsevišķi ģimenes atbalsta pasākumi tika īstenoti, tostarp pārņemot astoņdesmitajos gados Latvijā pastāvējušo pabalstu un atvieglojumu sistēmu. Darba attiecības regulējošajā likumā³⁷ tika izdarīti grozījumi, no 01.03.1991. nosakot grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma ilgumu un garantijas personām, kuras audzina mazgadīgus bērnus bez mātes. *Grūtniecības un dzemdību (maternitātes) atvaļinājumu* piešķīra 16 nedēļu apjomā (8 nedēļas pirms un 8 nedēļas pēc dzemdībām), bet sarežģītos gadījumos un vairākaugļu grūtniecības gadījumā maksimālais kopējais atvaļinājuma ilgums varēja sasniegt 20 nedēļas. Maternitātes pabalsts nebija universāla rakstura pabalsts un to (tāpat kā atvaļinājumu) varēja saņemt sociāli apdrošinātas sievietes. Sievietes, kuras līdz bērna piedzimšanai bija nodarbinātas, varēja izmantot atvaļinājumu bērna kopšanai līdz bērna pusotra gada vecuma sasniegšanai, tomēr daļēji apmaksāts (35 rubļi mēnesī) šis atvaļinājums bija līdz laikam, kad bērns sasniedza viena gada vecumu. Laika posmā no bērna viena gada vecuma sasniegšanas līdz pusotram gadam sievietei bija tiesības lūgt darba devējam piešķirt atvaļinājumu bez darba algas saglabāšanas [Ģimenes enciklopēdija, 1989, 716-717]. Mātēm, kuras bez darba algas saglabāšanas atradās papildatvaļinājumā bērna kopšanai, kā arī nestrādājošām mātēm, izmaksāja valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu, taču lai nodrošinātu iedzīvotāju sociālo aizsardzību, pabalsta apmērs nepārtraukti tika palielināts. Piemēram, no 01.05.1992. pabalsts mātei, ja bērns ir vecumā līdz 1,5 gadiem bija 800 rubļu, bet ja bērns bija vecumā no 1,5 līdz 3 gadiem – 600 rubļu, bet jau no 01.11.1992. attiecīgi 2400 un 1500 rubļu mēnesī.³⁸

Maternitātes pabalsta piešķiršanu līdz 1997.gadam regulēja vēl padomju laikā – 1984.gadā pieņemtais „Nolikums par nodrošināšanas kārtību ar valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem” [Ārlietu ministrija, 2003].

Bērna piedzimšanas gadījumā sievietes, kas līdz tam bija strādājušas vai mācījušās, no darbavietas saņēma *pabalstu bērna piedzimšanas gadījumā*, piemēram, no 01.05.1992. vienreizējs pabalsts tika noteikts 1000 rubļu apmērā, bet jau tā paša gada novembrī trīs reizes lielākā apmērā, kas liecināja par tā brīža straujo inflācijas kāpumu.

³⁷ Pēc neatkarības atjaunošanas vēl bija spēkā Latvijas PSR darba likumu kodekss un 26.02.1991. grozījumi, kas skāra ģimenes, tika izdarīti šajā likumā.

³⁸ Piemēram, LR Ministru padomes 21.04.1992. lēmums Nr.136., 22.05.1992. lēmums Nr.188, 02.10.1992. lēmums Nr.418.

Ar LR Ministru padomes 02.10.1992. lēmumu Nr.418 noteiktie pabalsta apmēri palika spēkā līdz pat 01.11.1995.

Tāpat maznodrošinātai ģimenei bija tiesības saņemt *pabalstu bērna audzināšanai maznodrošinātām ģimenēm*, tomēr tas tika piešķirts tikai tad, ja vismaz viens no vecākiem strādāja. Sākotnēji arī *daudzbērnu ģimenēm*, kurās bija četri un vairāk bērnu, varēja saņemt vienreizējus un ikmēneša pabalstus, bet *vientuļās mātes* – ikmēneša pabalstus.

Pēc tam, kad tika pārtrauktas tirgus ekonomikai neatbilstošās valsts dotācijas bērnu preču ražotājiem, šo preču iegādes atvieglošanai ieviesa kompensējošu mehānismu – ikmēneša pabalstu ģimenēm par katru bērnu³⁹, nosakot atšķirīgu apmēru atkarībā no bērna vecuma un izmaksājot pabalstu līdz bērns sasniedz 15 gadu vecumu (gadījumā, ja bērns turpināja mācības vispārizglītojošā skolā – līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai). Ieviešot šo pabalstu, tā apmērs par katru bērnu līdz 8 gadu vecumam bija 40 rubļi, no 8 līdz 15 gadu vecumam un par katru vispārizglītojošās skolas skolēnu, vecāku par 15 gadiem - 50 rubļi. Vienlaikus tika saglabāts esošais ikmēneša pabalsts 50 rubļu apmērā par katru bērnu vecumā no 3 gadiem līdz mācību uzsākšanai skolā, bet ne ilgāk kā līdz 7 gadu vecumam, ja bērns neapmeklē pirmsskolas izglītības iestādi. Šis lēmums arī noteica jaunus no valsts budžeta izmaksājamus ikmēneša pabalstus mātēm, kuras kopj bērnu (bērnus) līdz 1,5 gadu vecumam - 100 rubļu un mātēm, kuras kopj bērnu (bērnus) no 1,5 līdz 3 gadu vecumam, kas neapmeklē pirmsskolas izglītības iestādi, - 70 rubļu. Faktiski šādi nosacījumi stimulēja bērnu skaita samazināšanos pirmsskolas izglītības iestādēs un tam sekojošu iestāžu skaita samazināšanu, bet vēlāk – šo ēku privatizāciju.

Uz minimālās mēneša amatalgas fona – 190 rubļiem⁴⁰, šie pabalsti autores ieskatā vērtējami kā nozīmīgi un zināmu izdevumu daļu kompensējoši. Ar šo pabalstu noteikšanu tika ieviesta universāla pieeja visiem bērniem, neatkarīgi no vecāku materiālā stāvokļa un bērnu skaita ģimenē, bet iepriekš pieņemtie Valdības lēmumi par pabalstu piešķiršanu bērnu audzināšanai, tostarp vientuļajām mātēm un daudzbērnu ģimenēm, zaudēja spēku. Tolaik Augstākās Padomes deputāti vērtēja to, vai ieviestā pabalstu sistēma ir nepieciešama un pieņemtie Ministru Padomes lēmumi optimāli.

³⁹ Ministru Padomes 28.12.1990. lēmums Nr.238 „Par naudas izmaksām iedzīvotājiem sakarā ar jauno valsts mazumtirdzniecības cenu ieviešanu maizei, pienam, gaļai un izstrādājumiem no šiem produktiem”. Šis lēmums stājās spēkā ar 01.01.1991.

⁴⁰ Minimālā mēneša darba alga, tās aprēķināšanas metodika un indeksācija tika noteikta ar Ministru Padomes 08.04.1991. lēmumu Nr.95 „Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu”.

Deputāti 15.01.1991. sēdē debatēja par iespējamu kompensācijas 50 rubļu apmērā izmaksāšanu no pašvaldību budžeta (pēc pašvaldības sastādītiem sarakstiem) nelabvēlīgo ģimeņu bērniem, izmaksu organizējot ar mācību iestāžu starpniecību un paužot satraukumu par to, ka šāda veida pabalsts tiks izmantots mērķtiecīgi un lietderīgi, respektīvi, vai bērniem domāto pabalstu daļa bērnu vecāku neizmantos alkohola iegādei.⁴¹ Tomēr šāds pabalsts noteikts netika, ar Augstākās Padomes 15.01.1991. lēmumu „Par valsts cenu politiku un kompensācijas mehānismiem” Ministru Padomes ieviestie pasākumi tika atzīti par pamatotiem.

Ekonomiskās nestabilitātes un augstās inflācijas apstākļos pabalstu apmērs turpmākajos dažos gados tika palielināts vairākkārtīgi, piemēram, 1993.gadā par bērnu līdz 8 gadu vecumam izmaksāja pabalstu jau 750 rubļu apmērā, par 8 līdz 15 gadu vecu bērnu – 900 rubļus mēnesī, bet minimālā mēnešalga tobrīd bija 3000 rubļu mēnesī.⁴² Neraugoties uz šādu algas un pabalsta par bērniem proporciju, ģimenes, kurās bērnus audzināja viens apgādnieks, saņemot minimālo darba algu un pabalstu par bērniem, dzīvoja būtiski zem krīzes iztikas minimuma. Uzturlīdzekļu jeb alimentu, kā tobrīd tie tika dēvēti, kompensācijas sistēma gadījumos, jaimenti netika maksāti vai nebija piedzenami no negodprātīgā vecāka, nebija ieviesta, arī tiesībsargājošajām iestādēm nebija pa spēkam pienācīgi nodrošināt tiesas nolēmumu par uzturlīdzekļu piedziņu izpildi⁴³. Pie augstā šķirto laulību īpatsvara tas bija būtisks ģimenes atbalsta sistēmas trūkums.

Pabalstu apmērs ienākumu kompensācijai sakarā ar mazumtirdzniecības cenu straujo pieaugumu līdz 01.11.1992. reizi ceturksnī tika pārskatīts atbilstoši cenu palielinājumam. Pēc naudas reformu noslēdzošā posma – pāriešanas no Latvijas rubļa uz maksājumu sistēmu latos, gandrīz visu pabalstu lielums līdz pat 1997. – 1998.gadam palika nemainīgs.

Atzīmējams, ka pabalstu izmaksa sākotnēji bija decentralizēta - pabalstus par bērniem izmaksāja darbavietā, kur strādā māte vai persona, kas to aizstāj, bet ja māte nestrādāja, šos pabalstus izmaksāja rajona (pilsētas) Tautas deputātu padomes izpildkomitejas sociālās nodrošināšanas nodaļā. Laika posmā no 1993.gada līdz

⁴¹ Par papildu pabalsta noteikšanu analizēta Augstākās Padomes 15.01.1991. sēdes stenogramma. http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910115v.htm

⁴² Ar 30.04.1993. Ministru Padomes lēmumu Nr.224 „Par izmaiņām minimālajā darba samaksā” tika noteikta ne tikai minimālā mēnešalga 3000 rubļu apmērā, bet arī krīzes iztikas minimums mēnesī (rubļos), t.sk. krīzes iztikas minimuma pārtikas daļa - 3440 rubļu mēnesī.

⁴³ Šāds apgalvojums izskanējis Latvijas Republikas nacionālajā ziņojumā par 18.12.1979. gada konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijā līdz 01.01.2002.

1995.gadam Valsts Sociālās apdrošināšanas fonds⁴⁴ pakāpeniski pārņēma no darba vietām un Sociālās apdrošināšanas pārvaldēm visu valsts pabalstu izmaksas funkciju. Neatkarības pirmajos gados Valdību reālā rīcība demogrāfiskās politikas jomā izpaudās kā notikumu diktēti sociālās drošības un sociālās palīdzības pasākumi, pamatā lai mazinātu valsts ekonomikas transformācijas negatīvos blakusefektus, bet par vienotu pasākumu kopumu un politiku to nosaukt nevarēja.

4.2. Atbalsts ģimenēm no 1995. līdz 2002.gadam

Lai nodrošinātu latviešu nācijas skaitlisko atjaunošanos, kā arī Latvijas iedzīvotāju kvalitatīvā sastāva (iedzīvotāju veselība, izglītība, kultūra un tikumība) un dzīves apstākļu uzlabošanu, valstī Ministru kabinets (M.Gaiļa vadībā) 19.07.1995. izdeva rīkojumu Nr.4.391 „Par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu”. Lai arī kopš neatkarības atjaunošanas šis bija Valdības pirmais šāda veida dokuments, tomēr tā raksturs pamatā bija vērsts uz normatīvo aktu un politikas programmu izstrādi. Demogrāfiskās situācijas uzlabošanai netika paredzēts novirzīt finanšu līdzekļus, bet iesaistītajām institūcijām – Labklājības, Izglītības un zinātnes, Iekšlietu, Kultūras, Vides un reģionālās attīstības ministrijām un pašvaldībām ar šo rīkojumu pamatā tika uzdots izstrādāt un noteiktā termiņā iesniegt priekšlikumus, bet virknei uzdevumu bija tikai rekomendējošs raksturs (piemēram, ieteikt pašvaldībām izsniegt katra jaundzimušā vecākiem bezmaksas aptiecinu saskaņā ar Labklājības ministrijas ieteikumiem; diferencēt komunālo pakalpojumu maksu atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē, to vecuma un veselības stāvokļa; paredzēt pašvaldības budžetā līdzekļus, lai daļēji segtu sabiedriskā transporta izdevumus, kas saistīti ar skolēnu ārpuskolas nodarbībām, un ēdināšanas un ārstniecības izmaksas daudzbērnu un maznodrošinātajām ģimenēm, kā arī lai segtu sabiedriskā transporta izdevumus maznodrošināto un daudzbērnu ģimeņu apgādniekiem; skolēnu brīvlaikos organizēt daudzbērnu un maznodrošināto ģimeņu bērnu atpūtu un nodarbinātību). Ar šo rīkojumu Labklājības ministrijai tika uzdots līdz 01.10.1995. izstrādāt priekšlikumus par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas darba likumu kodeksā, kas paredzētu

⁴⁴ Ar Ministru kabineta 11.01.1994. noteikumiem Nr.33 „Par Valsts sociālās apdrošināšanas fondu” Labklājības ministrijas pakļautībā tika izveidots Valsts sociālās apdrošināšanas fonds, kura izveides mērķis bija valsts iedzīvotāju sociālās aizsardzības un sociālās apdrošināšanas sistēmas efektīva vadīšana līdz likuma par valsts sociālo apdrošināšanu pieņemšanai. Šī iestāde bija priekštece Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrai.

vienādu iespēju jebkuram no ģimenes locekļiem pēc izvēles saņemt atvaļinājumu bērna kopšanai līdz triju gadu vecumam un citas sociālās garantijas, kā arī izstrādāt priekšlikumus par valsts pabalsta apmēra diferencēšanu atkarībā no bērnu skaita ģimenē un noteikt paaugstinātu pabalstu ģimenēm, kuras audzina divus vai trīs bērnus. Savukārt Izglītības un zinātnes ministrijai tika uzdots pakāpeniski 1995./1996. mācību gadā ieviest ar Labklājības ministriju saskaņotu veselības mācības programmu valsts izglītības iestādēs, kā arī kopīgi ar Labklājības ministriju nodrošināt veselības mācības skolotāju sagatavošanu un sertificēšanu. Finanšu ministrijai kopīgi ar Labklājības ministriju bija uzdots līdz 01.10.1995. izstrādāt priekšlikumus par ienākuma nodokļa atvieglojumiem iedzīvotājiem, kuru apgādībā ir bērni.

1995.gadā tika pieņemts likums „Par sociālo drošību”, kura viens no mērķiem bija kompensēt vai atvieglot iedzīvotājiem iespējamus zaudējumus sociālu risku iestāšanās gadījumā. Lai zaudējumus kompensētu, viena no jomām ir sociālā apdrošināšana un šāds sociālās apdrošināšanas gadījums ir maternitāte, arī slima bērna kopšana, kad indivīdam ir tiesības saņemt kompensāciju atbilstoši veikto sociālo iemaksu apmēram, un to regulē likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu”, kas pieņemts šajā laika posmā – 1997.gadā, bet stājies spēkā no 01.01.1998.

Sociālā drošība ir svarīga ģimenēm, īstenojot savas reproduktīvās ieceres un bērnu audzināšanas un aprūpes funkcijas. Ja ģimenēm būs pārlicība, ka sociālā riska, piemēram, maternitātes gadījumā no valsts tiks saņemts atbalsts – zaudēto ienākumu kompensācija, pie tam atbilstoši pašas apdrošinātās personas ieguldījumam sociālo iemaksu veidā, tad pastāvētu lielākā iespējamība, ka ģimenes izšķirtos par nākamo bērnu radīšanu.

Sociālās apdrošināšanas sistēma paredzēja 4 veida valsts sociālās apdrošināšanas pabalstus ģimenēm ar bērniem (likums „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu”).

- *Maternitātes pabalsts*

Pabalstu piešķir un izmaksāja par visu grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laiku tikai sociāli apdrošinātām sievietēm, kuras maternitātes atvaļinājuma laikā nestrādāja. Tā apmērs bija 100% no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Pabalsta mērķis - nodrošināt ienākumu kompensāciju īslaicīgu darbspēju zaudēšanas gadījumā sakarā ar grūtniecību un dzemdībām. Maternitātes pabalsts ir tieši saistīts ar grūtniecības (maternitātes) atvaļinājumu, kuru piešķir 16 nedēļu apmērā (8 nedēļas pirms un 8 nedēļas pēc dzemdībām), bet sarežģītos gadījumos un vairākaugļu

grūtniecības gadījumā maksimālais kopējais atvaļinājuma ilgums varēja sasniegt 20 nedēļas.

- *Slimības pabalsts slima bērna kopšanai*

Papildus slimības pabalstam, ko sociāli apdrošināta persona varēja saņemt darbnespējas gadījumā, pabalstu piešķīra arī līdz 14 gadu veca slima bērna kopšanai par laiku no darba nespējas pirmās dienas līdz 14. dienai vai 21. dienai, ja bērns ārstējies stacionārā. Pabalsta apmērs 80% no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Tomēr jāatzīst, ka atsevišķu saslimšanu vai traumu gadījumā laika periods, kādu apmaksā slima bērna kopšanai, var izrādīties par īsu. Tādās situācijās tiek apdraudētas vecāka iespējas nopelnīt iztiku, jo ienākumus kompensējošais mehānisms darbojas maksimums tikai līdz 21. dienai. Šādā regulējumā, kas ir spēkā arī mūsdienās, autore saskata trūkumus, kas novēršami gan pagarinot kompensācijas periodu, gan paplašinot personu loku, kas var saņemt pabalstu slima bērna kopšanai. Īpaši būtisks atbalsts šajā gadījumā tas būtu nepilnajām ģimenēm.

- *Bezdarbnieka pabalsts*

Pabalstu piešķīra sociāli apdrošinātai personai, kura audzinājusi bērnu līdz 1,5 gadu vecumam, kā arī personai, kura kopusi bērnu invalīdu līdz 16 gadu vecumam. Pabalsta apmērs – 60% no valstī noteiktā sociālā nodrošinājuma pabalsta divkārsā apmērā.

- *Paternitātes pabalsts*

Jauns pabalsta veids, kuru tiesības saņemt sociāli apdrošinātai personai – bērna tēvam par paternitātes atvaļinājuma (atvaļinājuma sakarā ar bērna piedzimšanu) 10 kalendārajām dienām. Pabalsta apmērs – 80% no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas algas (spēkā no 01.01.2001., bet izmaksa tika atlikta līdz 01.01.2004.). Pabalsta mērķis bija veicināt tēvu iesaistīšanos bērna aprūpē un atbalsta sniegšana mātei. Pirmajos gados paternitātes atvaļinājumu izmantoja un pabalstu saņēma ceturtdaļa no visiem jaundzimušo tēviem.⁴⁵

Tomēr sociālās apdrošināšanas sistēmai nav universāls raksturs, sociālās apdrošināšanas pabalsti pienākas tikai sociāli apdrošinātām personām un kompensācijas apmērs pamatā atkarīgs no veiktajām sociālajām iemaksām. Ne mazāk

⁴⁵ Atbilstoši Labklājības ministrijas Sociālās apdrošināšanas departamenta direktores J. Muižnieces autorei e-pastā sniegtajai informācijai, 2004. gadā paternitātes pabalstu saņēma 22% tēvu, bet 2005. gadā – 25%. Savukārt 2014. gadā saņēmēju skaits sasniedza jau 45% no visiem jaundzimušo tēviem.

svarīga sociālās drošības joma ir *sociālā palīdzība un sociālie pabalsti*. Pēc neatkarības atjaunošanas pamazām sāka veidoties sociālās palīdzības sistēma, nodrošinot dažādus jau iepriekš darba ietvaros apskatītus pabalstus, lai atbalstītu tās iedzīvotāju grupas, kuras visvairāk skāra pārmaiņas un to rezultātā krasi pasliktinājās gan dzīves apstākļi, gan materiālā situācija. Viskrasāk situācija pasliktinājās tieši ģimenēm ar bērniem. Sociālo pabalstu sistēmai raksturīgi, ka pabalsti ir universāli, vienreizēji vai regulāri izmaksājami no valsts budžeta līdzekļiem un, iestājoties noteiktiem priekšnosacījumiem, tiek izmaksāti visiem, nevērtējot materiālo situāciju.

26.10.1995. tika pieņemts likums „Par sociālo palīdzību”, bet īsi pirms šī likuma pieņemšanas Ministru kabinets 17.10.1995. pieņēma noteikumus Nr.304 „Par pabalstiem un stipendijām”, kas noteica valsts ikmēneša pabalstus ģimenēm, kuras audzina bērnus, valsts pabalstus mātēm, kuras bez darba algas saglabāšanas atrodas papildatvaļinājumā bērna kopšanai, līdz bērns sasniedzis triju gadu vecumu, un pabalstus nestrādājošām mātēm. Par katru bērnu vecumā līdz 8 gadiem pabalsta apmērs bija 3,75 lati, bet no 8 līdz 15 gadu vecumam (un vecākam, ja mācās vispārizglītojošā skolā) 4,50 lati. Ģimenes valsts pabalsta apmērs atkarībā no bērnu skaita diferencēts netika, lai arī Valdība bija uzdevusi Labklājības ministrijai līdz tā paša gada 1.oktobrim šādus priekšlikumus iesniegt. Bērna kopšanas pabalsts tika noteikts 12 lati par bērnu līdz pusotra gada vecumam un 7,50 lati par bērnu vecumā no pusotra līdz 3 gadu vecumam.

Faktiski ar likuma „Par sociālo palīdzību” pieņemšanu tika ieviesta vienota valsts sociālo pabalstu sistēma un noteikta to piešķiršanas kārtība, kas, izdarot izmaiņas attiecībā uz apmēru, ilgtermiņā veidoja sociālās palīdzības un atbalsta bāzi. Ar likumu „Par sociālo palīdzību”, kas stājās spēkā 28.11.1995., tika noteikts bērna piedzimšanas pabalsts kā vienreiz izmaksājamais pabalsta veids, kā arī regulāri izmaksājami pabalsti:

- bērna kopšanas pabalsts;
- ģimenes valsts pabalsts;
- piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu;
- atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu;
- pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu;
- atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu⁴⁶.

⁴⁶ Ar ārpusģimenes aprūpi saistītie pabalsti un pakalpojumi, kā arī ārpusģimenes aprūpes sistēma šī darba ietvaros analizēta netiek.

Pabalstu apmēru un saņemšanas kārtību no 01.01.1996. noteica Ministru kabineta 19.12.1995. noteikumi Nr.384 „Noteikumi par ģimenes valsts pabalstu, bērna piedzimšanas pabalstu un bērna kopšanas pabalstu piešķiršanas un izmaksas kārtību”, ar kuriem spēku zaudēja iepriekš spēkā esošais Ministru Padomes 21.01.1993. lēmums Nr.38 "Par valsts pabalstiem ģimenēm ar bērniem" un īsu laiku spēkā bijušie noteikumi „Par pabalstiem un stipendijām”, kas iepriekš minēti šajā darbā.

Par *bērna piedzimšanas pabalsta* saņēmēju varēja būt viens no bērna vecākiem, kā arī adoptētājs vai aizbildnis, ja adoptēts vai ņemts aizbildnībā bērns līdz viena gada vecumam, un tā apmērs bija 50% apmērā no zīdaiņa pūriņa naudas izteiksmē. Pirmo un vienīgo reizi normatīvajā aktā bija noteikts, kas ietilpst zīdaiņa pūriņā, proti, cik kokvilnas un flaneļa cepurītēm, cik autiņiem, dvieļiem un higiēnas precēm jābūt nodrošinātām bērnam. Saskaņā ar Ministru kabineta 19.12.1995. noteikumiem Nr.378 „Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta apmēru”, no 01.01.1996. tas tika noteikts 55 latu apmērā, bet ar 01.10.1997. pabalsts tika paaugstināts līdz 98 latiem. Tā kā mātēm, kuras sakarā ar grūtniecību medicīnisko aprūpi ārstnieciski profilaktiskajā iestādē uzsāka līdz 12.grūtniecības nedēļai un kurām veikta visa saskaņā ar Labklājības ministrijas noteikto grūtnieces novērošanas standartu nepieciešamā klīniski laboratoriskā izmeklēšana, bērna piedzimšanas pabalstu piešķīra divkārtšā apmērā, tad no 01.01.1996. šī pabalsta maksimālais apmērs bija 110 lati, bet no 01.10.1997. – 196 lati. Šāds pabalsta dubultošanas princips tika ieviests, lai stimulētu grūtnieces pēc iespējas ātrāk stāties grūtniecības uzskaitē un ievērotu grūtniecības novērošanas disciplīnu, tādejādi savlaicīgi konstatējot patoloģijas un mazinot zīdaiņu mirstību. Tā apmērs palika nemainīgs līdz pat 01.10.2004.

Bērna kopšanas pabalstu, neatkarīgi no bērnu skaita, piešķīra personām, kuras kopj bērnu līdz triju gadu vecumam, ja šīs personas nesaņēma maternitātes pabalstu no valsts sociālās apdrošināšanas un nebija nodarbinātas vai bija nodarbinātas nepilnu darba laiku. Par bērnu līdz pusotra gada vecumam pabalsta apmērs bija 90 procenti no valstī noteiktās minimālās darba algas (1996.gadā – 38 lati), bet bērna kopšanas pabalsts par bērnu vecumā no pusotra gada līdz trim gadiem - 70 procenti no valstī noteiktās minimālās darba algas, tomēr likumdevējs atlika šī noteikuma spēkā stāšanos un tādejādi līdz pusotra gada sasniegšanai tā apmērs bija 30 lati (salīdzinot ar iepriekšējo pabalsta apmēru tas pieauga divarpus reizes), bet no pusotra līdz trīs gadu vecumam – 7,50 lati mēnesī, paliekot iepriekšējā līmenī. Ja būtu piemērota likumā sākotnēji paredzētā kārtība, tad par bērnu līdz pusotra gada vecumam tiktu izmaksāti

ap 34,20 latu liels pabalsts, bet no pusotra līdz trīs gadu vecumam pabalsts 26,60 latu apmērā.

14.10.1998. grozījumos likumā „Par sociālo palīdzību” atkal tika paredzēts sākotnēji plānotā bērna kopšanas atvaļinājuma piesaiste minimālajai darba algai, sākot no 01.01.1999. Attiecīgi tad pabalsts būtu 45 lati un 35 lati, ņemot vērā, ka minimālā alga 1999.gadā tika noteikta 50 lati. Tomēr šī norma atkal nestājās spēkā, jo nākamie likuma grozījumi (17.12.1998.) minēto punktu izslēdza pirms spēkā bija stājušās paredzētās izmaiņas. Autores ieskatā, iespējams, progresīvāka bērna kopšanas pabalsta aprēķināšanas kārtības ieviešana un noteiktība lēmumu pieņemšanā, reāla rīcība nevis tukši priekšvēlēšanu solījumi un tādā pašā populisma garā pieņemti normatīvie akti, kuri vēlāk tika strauji grozīti, būtu ļāvuši samazināt dzimstības krituma tempu, jo šāda nemitīga izmaiņu ieviešana acīmredzami ietekmēja iedzīvotāju reproduktīvo uzvedību. Šāda svārstīšanās starp plāniem un reālo izpildi bija raksturīga ne tikai attiecībā uz nespēju noteikt nemainīgu, bet efektīvu regulējumu bērna kopšanas atvaļinājumam, bet arī attiecībā uz ģimenes valsts pabalstu.

Ģimenes valsts pabalstam ar likumu „Par sociālo palīdzību” tika ieviesta pilnīgi jauna principiāla pieeja. Pabalstu vairs nemaksāja atkarībā no bērna vecuma, bet gan pirmo reizi tika piemēroti koeficienti, un tā apmērs atšķīrās no bērnu skaita. Ja pamatpabalsts tika noteikts 4,50 latu apmērā, tad par otro un piekto bērnu šis pabalsts tika izmaksāts pusotrkārtīgā apmērā, t.i., 6,75 lati, bet par trešo un ceturto divkārtšā apmērā jeb 9 lati. Par sesto un nākamajiem bērniem tika izmaksāts tikpat cik par pirmo bērnu. Optimāla ģimenes pabalsta noteikšanas meklējumos vairākkārtēji tika grozīta tā aprēķināšanas kārtība. Lai zināmā mērā pildītu ģimenes valsts pabalsta palielināšanas solījumus, tika nolemts pabalsta lielumu diferencējošos koeficientus noteikt par 20% mazākus nekā sākotnēji plānots un pabalsta lielumu par pirmo bērnu samazināt līdz 4,25 lati. Likums attiecībā uz ģimenes valsts pabalsta izmaksu principa maiņu tika ieviests tikai no 02.08.1996. Kārtējie likuma grozījumi 20.11.1997. noteica, ka Ministru kabinets ik pēc pusgada pārskata ģimenes valsts pabalsta apmēru un indeksē to, ņemot vērā patēriņa cenu indeksu. Šie grozījumi stājās spēkā 01.01.1999.

No 01.07.1998. tika palielināts koeficients (līdz 1,8) par ceturto un nākamajiem bērniem, bet 1998.gada nogalē 7.Saeimas vēlēšanu ietekmē tika pieņemti kārtējie neīstenotie grozījumi likumā „Par sociālo palīdzību”, paredzot, ka no 01.01.1999. ģimenes valsts pabalsta apmērs par pirmo bērnu būs 15% no minimālās darba algas jeb 7,50 lati, kas būtu par 1,8 reizēm vairāk kā līdz tam. Attiecīgi arī par nākamajiem

bērniem pabalsta apmērs būtu lielāks. Tomēr grozījumi atkal nestājās spēkā, tos atcēla. Tālāk kompromisa rezultātā ar 17.12.1998. grozījumiem tajā pašā likumā tika veikti grozījumi, no 01.01.1999. diferencējot pabalsta apmēru atkarībā no bērna dzimšanas datuma, skat.4.1.tabulu, kas pēc cilvēktiesību standartiem kopumā bija pilnīgi nepieļaujama vienlīdzības un diskriminācijas aizlieguma principus pārkāpjoša rīcība. Tika radīta situācija, ka bērniem, kas dzimuši pirms likumā noteiktā datuma valsts nodrošināja mazāku atbalstu kā tiem, kas dzimuši vēlāk, turklāt pie vienādiem tiesiskajiem un faktiskajiem apstākļiem.

4.1.tabula. Ģimenes valsts pabalsta apmērs no 01.01.1999. (apmērs latos)

<i>Bērni pēc dzimšanas secības</i>	<i>Dzimuši līdz 31.12.1998.</i>	<i>Dzimuši pēc 01.01.1999.</i>
Pirmais	4,25	6,00
Otrais	5,10	7,20
Trešais	6,80	9,60
Ceturtais un nākamie	7,65	10,80

Avots: likums „Par sociālo palīdzību” ar grozījumiem un atbilstoši Ministru kabineta noteikumi.

Vairākkārt atliekot, 20.06.2002. tomēr pieņēma kārtējos grozījumus likumā „Par sociālo palīdzību”, kas paredzēja kārtību kā ģimenes valsts pabalsta lielumā pakāpeniski novēršama nevienlīdzīgā pieeja.

No 01.01.2003. par bērniem, kuri dzimuši pēc 01.01.1999. un no 01.01.2004. visām ģimenēm par pirmo bērnu ģimenes valsts pabalsts tika plānots 20% no sociālā nodrošinājuma pabalsta, kura apmērs atbilstoši Ministru kabineta 19.12.1995. noteikumu Nr.381 „Noteikumi par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru un piešķiršanas kārtību” redakcijai⁴⁷ bija 30 lati mēnesī. Arī nākamā valdība E.Repšes vadībā meklēja iespējas kā ietaupīt līdzekļus uz ģimenes valsts pabalsta rēķina, tādējādi turpinot citu valdību aizsāktās tradīcijas par dāsniem pirmsvēlēšanu solījumiem un vēlāku to nepildīšanu. Tomēr šajā reizē grozījumi stājās spēkā iepriekš paredzētajā veidā un kārtībā.

⁴⁷ 1995.gadā, nosakot valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru, tas bija 20 lati, tad tā apmērs tika palielināts uz 25 latiem, bet no 01.04.1998. uz 30 latiem.

Papildus ģimenes valsts pabalstam saskaņā ar likuma „Par sociālo palīdzību” 20.panta trešo daļu, no 01.01.1996. tika piešķirta piemaksa par bērnu invalīdu, kas nav sasniedzis 16 gadu vecumu. Piemaksas apmēru noteica Ministru kabinets, sākotnēji tā bija 25 lati, no 01.10.1997. – 30 lati un no 01.04.1998. – 35 lati. No 01.07.2002. ikmēneša piemaksu maksāja par bērnu invalīdu līdz 18 gadu vecumam.

Ja ģimenes valsts pabalsts tika ieviests kā kompensācijas mehānisms bērnu preču neizbēgamās sadārdzināšanās dēļ, tad vēlāk tas tika integrēts sociālās palīdzības sistēmā un faktiski zaudēja tā sākotnējo nozīmi un mērķi. Turklāt šis pabalsts kļuva par politisko manipulāciju objektu un sabiedrība kopumā to vērtēja kā niecīgu un nenozīmīgu, jo īpaši, ja tas tika maksāts par vienu bērnu, taču vienlaikus uzskatīja, ka no tā atteikties nedrīkst un tā apmērs ir būtiski jāpārskata [SKDS, 2008, 65]. Pabalsta palielināšana nenotika tik strauji kā tas bija pēc tā ieviešanas, sekojot līdz patēriņa preču cenu izmaiņām un inflācijai. Iepriekš analizētie valsts pabalsti kopumā bija virzīti, lai veicinātu vēlamo rīcību – vairāk bērnu audzināšanu ģimenē un trīs bērnu politiku, tomēr tie šo mērķi nerasniedza. Mērķēts atbalsts nepilnajām ģimenēm nepastāvēja, tāpat, izņemot ģimenes valsts pabalsta diferenciāciju, arī daudzbērnu ģimenēm domāti atbalsta pasākumi, kas varētu veicināt iedzīvotāju vēlmes pēc vairāk bērniem īstenošanos, nebija. Pašvaldību kompetencē bija atstāta atbildība sniegt atbalstu tām ģimenēm, kuras bija vai nu trūcīgas vai maznodrošinātas un šo ģimeņu bērniem atbalstu pārsvarā bija iespējams saņemt pašvaldības apmaksātu brīvpusdienu, transporta izdevumu veidā.

Šajā laika periodā bija raksturīga kvantitatīva normatīvo aktu un to grozījumu pieņemšana, neparedzot to ieviešanai noteiktu finanšu līdzekļu apmēru un vēlāka šo normatīvo aktu atkārtota grozīšana vai pat atcelšana, kas kopumā ietekmēja ģimeņu situāciju un neradīja palāvību uz valsts garantētu ģimenes atbalstu noteiktās dzīves situācijās. Dzimstības līmenis Latvijā turpināja samazināties, 1998.gadā sasniedzot visu laiku zemāko dzimstību (1,11). 24.03.1999. ar Ministru kabineta rīkojumu Nr.146 „Par nacionālajām programmām ekonomiskās politikas realizācijai” tika apstiprināta nacionālā programma „Latvijas iedzīvotāji”, par programmas vadītāju ieceļot labklājības ministru. Šīs 1998.gadā izstrādātās programmas mērķis bija apkopot informāciju par visu sociālās aizsardzības sistēmu, kā arī iezīmēt attīstības stratēģijas tuvākam un ilgākam laika posmam. Programmas ietvaros bija paredzēta valsts atbalsta ģimenēm ar bērniem optimizācija, ieviešot jaunu pabalstu veidus, palielinot esošo apmērus.

Jau 1999.gada nogalē Labklājības ministrija izstrādāja koncepciju „Par atbalstu ģimenēm ar bērniem”. Tās mērķis bija tālejošs - izstrādāt pasākumu plānu, kas ilgtermiņā nākotnē pēc 10-20 gadiem veicinātu stipru ģimeņu veidošanos un demogrāfiskās situācijas uzlabošanos. Lai gan valdība bija deklarējusi atbalstu ģimenēm, valstī līdz šim nebija izstrādāta vienota ģimenes atbalsta politika un ģimenes ar bērniem bija visgrūtākajā situācijā. Koncepcija paredzēja dažādus pasākumus ģimeņu stāvokļa uzlabošanai. Bija plānots, ka tās īstenošanas rezultātā ģimene visas pamatfunkcijas spēs uzņemt pati, bet valsts tai palīdzēs tikai kritiskās situācijās. Lai veicinātu jauno ģimeņu nodrošināšanu ar mājokļiem, koncepcija paredzēja aktualizēt mājokļu attīstības kreditēšanas programmu, par prioritāti izvirzot jaunās ģimenes. Lai stabilizētu ģimenes ienākumus, viens no pasākumiem paredzēja noteikt piemaksas pie augusta mēneša ģimenes valsts pabalsta, lai bērnu labāk sagatavotu skolai. Tāpat tika domāts par paternitātes pabalsta efektivitāti, kas dotu iespēju vecākiem izvēlēties, kurš pabalstu saņems, kā arī veicinātu vīriešu aktīvāku atbildību bērna audzināšanā. Lai veicinātu jauno ģimeņu paplašināšanos, koncepcijā tika ierosināts ieviest valsts sociālo pabalstu jaunajām ģimenēm, kurās bērna vecāki bija sociāli neapdrošināti studenti. Paredzēta arī transporta pakalpojumu garantēšana to ģimeņu bērniem, kuri nedzīvo pilsētu un pagastu centros un kuru skolas apmeklējums atkarīgs no transporta. Tāpat bija plānota arī sociālo pabalstu palielināšana ģimenēm ar bērniem, kas dzīvo trūcīgā, netiešo valsts subsīdiju palielināšana veselības un izglītības sfēras pakalpojumiem, ko izmanto ģimenes ar bērniem u.c. pasākumi. Kopumā šis politikas plānošanas dokuments parādīja ļoti progresīvu pieeju, tomēr, lai tā dotu kādu praktisku rezultātu, bija jāpaiet vairākiem gadiem, un politiķiem redzamus ieguvumus no ilgtermiņa investīcijām nebūtu iespējams „atrādīt” elektorātam pirms kārtējām vēlēšanām. Tāpēc rīcībpolitikas jomā pastāvēja tradīcija atbalstīt īstermiņa pasākumus, kuru pozitīvos rezultātus varētu piedēvēt konkrēta politiskā spēka veiksmīgai darbībai sabiedrības labā, lai nodrošinātu vietas nākamajā sasaukumā.

Tomēr šādas koncepcijas izstrāde un atbalstīšana valdībā iezīmēja jaunu posmu valsts ģimenes atbalsta politikas attīstībā kopš neatkarības atgūšanas.

4.3. Atbalsts ģimenēm no 2003. līdz 2008.gadam

Šis laika posms raksturīgs ar vairākām būtiskām pārmaiņām ģimeņu atbalsta jomā – gan normatīvo aktu pilnveides, gan institucionālā un atbalsta ģimenēm palielināšanas jomā. Jau 2002.gadā tika pieņemti divi atsevišķi likumi, kas stājās spēkā 01.01.2003. un aizstāja kopš 1995.gada spēkā esošo likumu „Par sociālo palīdzību”:

- *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums*, kura mērķis bija noteikt sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības sniegšanas un saņemšanas principus, to personu loku, kurām ir tiesības saņemt šos pakalpojumus un palīdzību, kā arī sociālās aprūpes, sociālās rehabilitācijas un profesionālās rehabilitācijas pakalpojumu samaksas un finansēšanas principus;

- *Valsts sociālo pabalstu likums*, kura mērķis bija noteikt valsts sociālo pabalstu veidus, to personu loku, kurām ir tiesības uz valsts sociālajiem pabalstiem, šo pabalstu piešķiršanas nosacījumus, piešķiršanas un izmaksas kārtību, kā arī ar šiem pabalstiem saistīto lēmumu pārsūdzēšanas kārtību.

Tādējādi tika nodalītas pēc būtības divas atšķirīgas jomas – valsts sociālie pabalsti, kurus finansē no valsts budžeta un tiem ir universāls raksturs, jo tos pie attiecīgiem nosacījumiem piešķir noteiktām personu grupām, nevērtējot personas ienākumus, bet sociālo palīdzību var saņemt trūcīgas personas, pamatojoties uz ienākumu un materiālo resursu izvērtējumu, turklāt pamatā sociālās palīdzības sniegšana ir pašvaldības kompetence.

Atbalsts ģimenēm dažādu pabalstu veidā arī pēc 2003.gada bija vērsts divos galvenajos virzienos – lai veicinātu vēlamo rīcību, lielākoties dzimstības palielināšanu, un, lai mazinātu radušās sekas, proti, veicinātu bērnu audzināšanu ģimeniskā vidē un sniegtu atbalstu ģimenēm, kurās ir bērni. No 2003.gada tika ieviests nodokļa atvieglojums par apgādībā esošu personu un tā apmērs pakāpeniski ik gadu palielinājās, tika palielināti valsts pabalsti ģimenēm ar bērniem, par kuriem detalizētu pārskatu skat. 4.2.tabulā. Tomēr vienotas ģimenes atbalsta politikas izveide un attīstība nebija galvenā prioritāte par jomu atbildīgajai valsts pārvaldes iestādei Labklājības ministrijai.

**4.2.tabula. Valsts pabalsti ģimenēm ar bērniem un izmaiņas tajos Latvijā
2003. – 2008.gadā⁴⁸**

Pabalsta veids	Pabalsta apmērs un izmaiņas
Vienreizējie pabalsti	
Bērna piedzimšanas pabalsts	<p>No 01.10.2004. ievērojami palielināts pabalsta apmērs 296 latu. Neatkarīgi no tā, kad grūtniece bija stājusies uzskaitē, pabalstu izmaksāja 100 % apmērā no zīdaiņa pūriņa vērtības naudas izteiksmē.</p> <p>No 01.01.2006. par pirmā bērna piedzimšanu papildus pabalstam piešķīra 100 latu, par otrā bērna piedzimšanu – 150 latu, par trešā bērna un katra nākamā bērna piedzimšanu – 200 latu.</p>
Paternitātes pabalsts	No 2004.g. jaundzimušā tēvam ir iespēja ne tikai izmantot paternitātes atvaļinājumu 10 kalendāro dienu garumā, bet arī saņemt pabalstu 80% apmērā no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas.
Regulāri izmaksājami (ikmēneša) pabalsti	
Ģimenes valsts pabalsts	<p>No 2003.g. izmaksā, nediferencējot pēc bērna dzimšanas gada – tiek ievērots vienlīdzības princips (no 1999.gada par bērniem, kuri dzimuši pēc 01.01.1999. pabalsta apmērs bija lielāks).</p> <p>No 2003.g. maksā arī par bērniem, kas mācās profesionālās izglītības iestādē, ja viņi nesaņem stipendiju.</p> <p>No 2007.g. palielināts pabalsta apmērs par pirmo bērnu 8 latu līdzšinējo 6 latu vietā. Attiecīgi par otro 9,60 latu, par trešo 12,80 latu, bet ceturto un nākamajiem 14,40 latu.</p> <p>No 25.10.2007. līdz 01.07.2009. palielināts koeficients par otro un trešo bērnu. Attiecīgi par pirmo 8 latu, par otro 16 latu, par trešo un nākamajiem 24 latu. No 01.07.2009. noteica, ka ģimenes valsts pabalstu izmaksā ne ilgāk kā līdz 19 gadu vecuma sasniegšanai vai ātrāk, ja stājies laulībā. Iepriekš bija maksimāli līdz 20 gadu vecuma sasniegšanai.</p>
Piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu	<p>No 01.10.2003. līdz 01.10.2010. piemaksas apmērs 50 latu, pēc tam 75 latu.</p> <p>No 01.07.2002. piemaksa tiek maksāta bērniem invalīdiem līdz 18 gadu vecumam (līdz tam 16 g.v.)</p>
Bērna kopšanas/vecāku pabalsts	No 01.01.2003. pabalstu var saņemt 2 gadus (iepriekš 3 gadus).

⁴⁸ Bērna invalīda kopšanas pabalsts atspoguļots līdz 2010.gadam, jo tā apmērs, piešķiršanas un izmaksas kārtība turpmāk nav mainījusies, autores ieskatā to nošķirt nav lietderīgi, jo analīze turpmākajā periodā netiek veikta.

	<p>No 01.01.2005. pabalstu piešķir un izmaksā pēc jauniem aprēķināšanas principiem.</p> <p>No 01.01.2005. piedzimstot dvīņiem vai vairākiem bērniem, pie bērna kopšanas pabalsta par katru nākamo bērnu izmaksā piemaksu 50 latu apmērā līdz gada vecumam un 30 latu apmērā no gada līdz diviem.</p> <p>No 01.01.2008. jaundzimušā māte vai tēvs varēja saņemt vecāku pabalstu 70% apmērā no sociālo iemaksu algas un tas tika izmaksāts no sociālās apdrošināšanas budžeta nevis kā līdz tam no valsts budžeta. Vecāku pabalstu maksāja, līdz bērns sasniedz viena gada vecumu, bet vecāki, kas nebija sociāli apdrošināti, joprojām varēja saņemt bērna kopšanas pabalstu 50 latu mēnesī, līdz bērns kļuva gadu vecs. Par bērna kopšanu no 1 līdz 2 gadu vecumam vecākiem maksāja bērna kopšanas pabalstu 30 latu.</p>
Bērna invalīda kopšanas pabalsts	<p>No 01.01.2006. līdz 01.10.2010. ieviests jauns pabalsts 50 latu apmērā (no 01.10.2010. 150 latu), kuru piešķir personai, kas kopj bērnu, kuram Veselības un darbības ekspertīzes ārstu valsts komisija ir noteikusi invaliditāti un izsniegusi atzinumu par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem fiziskiem un funkcionāliem traucējumiem.</p>

Avots: Valsts sociālo pabalstu likums (ar grozījumiem līdz 31.12.2009.) un uz likuma pamata izdotie Ministru kabineta noteikumi.

4.3.1. Vadošās valsts pārvaldes iestādes bērnu un ģimenes atbalsta politikas jomā izveide un darbība

Drīz pēc jauna Ministru kabineta iecelšanas E.Repšes vadībā ar Ministru kabineta 27.12.2002. rīkojumu Nr.731 „Par valsts bērnu tiesību aizsardzības centra reorganizāciju un Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariāta izveidi” tika noteikts ar 01.01.2003. izveidot Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariātu. Lai novērstu funkciju sadrumstalotību, koordinētu bērnu tiesību aizsardzības jautājumu risināšanu un īstenotu bērnu un ģimenes atbalsta politiku atbilstoši Deklarācijai par Ministru kabineta iecerēto darbību, tika nolemts reorganizēt Valsts bērna tiesību aizsardzības centru⁴⁹ un pievienot to Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariātam. Līdz ar to daudz aktīvāk valsts aktualitāšu dienaskārtībā nonāca tādi līdz tam visai pakārtoti jautājumi kā, piemēram, ģimeņu un

⁴⁹ Līdz reorganizācijai Valsts bērnu tiesību aizsardzības centrs bija Izglītības un zinātnes ministrijas padotības iestāde.

bērnu intereses, jauniešu pārstāvība, ģimeņu dzīves kvalitātes uzlabošana, rūpes par situācijas uzlabošanu bērniem, kuriem nav savas ģimenes. 04.02.2003. tika izveidota valsts pārvaldes iestāde – Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariāts, ministra amatā iecelts Latvijas Pirmās partijas pārstāvis Ainars Baštiks. Savas darbības laikā Sekretariāts realizēja, kā arī uzsāka īstenot vairākus nozīmīgus projektus valsts ģimenes atbalsta politikas un ārpusģimenes aprūpes sistēmas sakārtošanas jomā, un vairumam no šiem projektiem bija ilglaicīgs raksturs. Tā, piemēram, Uzturlīdzekļu garantiju fonda izveide noteikta par vienu no Sekretariāta 2004.gada prioritātēm, taču fonda funkcionēšana nebija īslaicīgs pasākums. Arī vietējās adopcijas, audžuģimeņu un citu ārpusģimenes alternatīvās aprūpes formu attīstīšana nebija vienreizējs vai īsā laika posmā īstenojams uzdevums, līdzīgi kā bāriņtiesu (tobrīd vēl arī pagasttiesu) uzraudzība, metodiskā vadība, bērnu tiesību aizsardzības realizācija u.c. sekretariāta uzdevumi. Līdz ar to tika sagatavots likumprojekts par grozījumiem Ministru kabineta iekārtas likumā, papildinot ministru skaitu ar bērnu un ģimenes lietu ministra amata vietu un, pateicoties labvēlīgai politiskai videi, likums tika pieņemts 29.04.2004. Likuma grozījumi stājās spēkā ar 27.05.2004. un papildus budžeta līdzekļus neprasīja. Šāda sekretariāta pārveide par ministriju savā ziņā garantēja arī lielāku neatkarības pakāpi, jo līdz tam sekretariāta likvidācija bija panākama visai vienkāršā procedūrā – ar jauna Ministru kabineta rīkojuma pieņemšanu par sekretariāta tiesisko statusu, tad pēc grozījumu pieņemšanas Ministru kabineta iekārtas likumā, ministriju likvidēt bija salīdzinoši sarežģītāk un bija jāpanāk Saeimas deputātu balsu vairākums, kas gan pēc vairākiem gadiem neizrādījās šķērslis, ministriju likvidējot.

Savas darbības laikā Bērnu un ģimenes lietu ministrija īstenoja aktīvu ģimenes atbalsta politiku, nepārtraukti palielinot gan ģimenes atbalstam paredzēto finanšu portfeli, gan īstenojot vai koordinējot plašu spektru ģimenes atbalsta pasākumus visā Latvijas teritorijā, sadarbībā ar pašvaldībām un nevalstiskajām organizācijām.

Ministru kabinetā 2004.gada novembrī tika apstiprināts Bērnu un ģimenes lietu ministrijas izstrādātais Rīcības plāns koncepcijas „Valsts ģimenes politika”⁵⁰ īstenošanai 2004. – 2013.gadam, kas pirmo reizi vienkopus ietvēra pasākumus bērnu un ģimenes atbalsta politikas jomā, turklāt virknei pasākumu bija pārnozaru raksturs. Rīcības plāns paredzēja pasākumus 14 ģimenes atbalsta jomās:

1. Ģimenei draudzīgas vides veidošana;

⁵⁰ Labklājības ministrijas izstrādātā koncepcija „Valsts ģimenes politika” Ministru kabinetā tika akceptēta 28.05.2002.

2. Ģimenes locekļu nodarbinātības pilnveidošana;
3. Atbalsta nodrošināšana ģimenei mājokļa jautājumu risināšanā;
4. Finansiālā atbalsta nodrošināšana ģimenei;
5. Atbalsta nodrošināšana ģimenes locekļu izglītošanās procesā;
6. Izglītības sistēmas pielāgošana ģimenes vajadzībām;
7. Pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērnu aprūpes sistēmas pilnveidošana;
8. Informatīvais atbalsts ģimenei;
9. Ģimenes veselības aprūpes pilnveidošana;
10. Atbalsta nodrošināšana ģimenei, kurā ir persona ar īpašām vajadzībām;
11. Atbalsta nodrošināšana ģimenei cīņā pret dažāda veida atkarībām;
12. Atbalsta nodrošināšana ģimenei krīzes situācijā;
13. Vardarbības mazināšana ģimenē;
14. Institucionālās sistēmas pilnveidošana ģimenes atbalstam.

Ik gadu par pasākumu izpildi atbildīgajai institūcijai – Bērnu un ģimenes lietu ministrijai bija jāsniedz Valdībai informatīvais ziņojums par rīcības plānā paredzēto uzdevumu izpildi iepriekšējā gadā, un gadu no gada tika identificētas problēmas, kas attiecās uz valsts pārvaldes koordinētu rīcību un vienādu izpratni par veicamo pasākumu nozīmīgumu koncepcijas mērķu sasniegšanai. Ja Bērnu un ģimenes lietu ministrijai koncepcijā ietvertu uzdevumu izpilde bija prioritāra, tad citām institūcijām bija savas noteiktas prioritātes, kas nereti nesaistījās ar ģimenes labklājības veicināšanu. Piemēram, jau 2005.gadā bija paredzēts sagatavot koncepciju kompleksai ģimenes mājokļa problēmu risināšanai, par atbildīgo nozīmējot Ekonomikas ministriju, tomēr Informatīvajā ziņojumā par rīcības plāna izpildi 2007.gadā norādīts, ka šis pasākums nav izpildīts, bet Mājokļu politikas pamatnostādņu projekta, kurā plānots paredzēt atbalsta pasākumus arī ģimeņu ar bērniem mājokļa problēmu risināšanai, izstrādes uzsākšana plānota tikai 2009.gadā. Ņemot vērā, ka Bērnu un ģimenes lietu ministrija atradās horizontālās tiesiskās attiecībās ar citām ministrijām, tai nebija pienācīgu instrumentu kā panākt, ka rīcības plānā citām institūcijām paredzētie pasākumi tiek īstenoti ar visaugstāko atbildību un prioritāti. Tomēr neraugoties uz koordinācijas problēmām, virkni pasākumu ģimenes atbalsta jomā Bērnu un ģimenes lietu ministrijai izdevās īstenot vai veikt nozīmīgas iestrādes, piemēram, ministrijas izstrādātās politikas programmas vardarbības ģimenē mazināšanai 2008. – 2011.gadam realizācijas rezultātā tika veicināta gan vardarbības ģimenē atpazīšana, gan sakārtots vardarbības ģimenē tiesiskais regulējums, neregulēts tuvošanās aizliegums cietušajam, ieviesta rehabilitācija u.c.

Bērnu un ģimenes lietu ministrija, izmantojot valsts programmā bērnu un ģimenes stāvokļa uzlabošanai⁵¹ paredzētos līdzekļus atbalstīja infrastruktūras uzlabošanas projektus visā Latvijas teritorijā. Uzlabojot dzīves apstākļus ģimenēm un veidojot ģimenēm piemērotu vidi, visā Latvijā izveidoti vairāk nekā 44 bērnu rotaļu un attīstības centri, 26 ģimenes atbalsta un krīzes centri, vairāk nekā 400 rotaļu un sporta laukumi, Liepājā ar labiem panākumiem tika realizēts aukļu dienesta pilotprojekts [Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrija, 2008, 5]. Šāda veida valsts atbalstīti pasākumi bija novitāte un arī modelis, kā iesaistīt un ieinteresēt pašvaldības to teritorijā dzīvojošo ģimeņu labklājības veicināšanā, piedaloties projektu konkursā un saņemot līdzfinansējumu projektu īstenošanai, ļāva Bērnu un ģimenes lietu ministrijai paturēt kontroli pār to, lai projektiem novirzītais finansējums tiktu izlietots saskaņā ar līguma prasībām, iekļautos ģimenes valsts politikas pasākumu plānā un darbotos atbilstoši ministrijas noteiktajai metodikai. Tomēr valsts programma bērnu un ģimenes stāvokļa uzlabošanai bija vienīgais finanšu instruments ar kura palīdzību varēja ieviest jaunas politikas iniciatīvas, jo citas institūcijas ģimenes atbalsta politikas īstenošanā iesaistījās pārsvarā vāji un formāli.

Viens no ilgtspējīgiem ģimenēm svarīgiem atbalsta pasākumiem bija 2004.gada augustā nodibinātais *UGF* (skatīt vairāk 4.2.3.2.apakšnodaļā) un 2005.gada decembrī izveidotā Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija.

Latvijā 2008.gadā tika pieņemts jauns Attīstības plānošanas sistēmas likums, kas stājās spēkā ar 01.01.2009. Tajā tika noteikti ne tikai attīstības plānošanas dokumentu veidi, bet arī hierarhija. Attīstības plānošanas dokumentos ietveramo saturu, to izstrādāšanas, apstiprināšanas, aktualizācijas un spēka zaudēšanas kārtību, darbības termiņus un pārskatu sniegšanas kārtību, kā arī ietekmes izvērtēšanas kārtību noteica Ministru kabineta noteikumi. Ņemot vērā minēto, lai saskaņotu ģimenes valsts politiku ar jaunizveidoto attīstības un politikas plānošanas dokumentu sistēmu, jau 2008.gadā Bērnu un ģimenes lietu ministrija uzsāka (šī darba autores vadībā) darbu pie aktualizētas vidēja termiņa ģimenes atbalsta politikas izstrādes „Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēm” septiņiem turpmākajiem gadiem. Ņemot vērā, ka iepriekš pieņemto koncepciju „Valsts ģimenes politika” bija paredzēts īstenot līdz 2014.gadam,

⁵¹ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 62.panta otrā daļa paredzēja, ka Bērnu un ģimenes lietu ministrija izstrādā un tās ministrs apstiprina ikgadējo valsts programmu bērnu un ģimenes stāvokļa uzlabošanai. Pēc ministrijas likvidēšanas šādas tiesības likums noteica Labklājības ministrijai un attiecīgajam ministram.

tad neizpildītos un joprojām aktuālos pasākumus bija paredzēts pārcelt uz jaunveidojamo dokumentu, tomēr ministrijai neizdevās sagatavot šo dokumentu.

Tuvojoties globālajai finanšu krīzei, strauji sāka pieaugt patēriņa cenas (inflācija), kas 2002.gadā bija tikai 1,9%, bet turpmākos gados turpināja pieaugt un kā minēts jau iepriekš 2007.gadā sasniedza 10,1%, bet 2008.gadā 15,4%⁵². Latvija globālās finanšu krīzes iespaidā 2008. – 2010.gadā piedzīvoja finanšu un pārvaldes krīzi, kas 2008.gadā sākās ar „Parex Bankas” krahu, tam sekojošo nacionalizāciju, un turpinājās ar strauju iekšzemes kopprodukta kritumu, valdības demisiju, ārkārtas taupības pasākumu ieviešanu.

Viens no šādiem taupības pasākumiem bija Ministru kabineta locekļu skaita samazināšana un tam sekojoša Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrijas⁵³ reorganizācija. Ar 29.05.2009. Ministru kabineta rīkojumu Nr.359 Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrijas funkcijas tika nodotas Labklājības, Tieslietu un Izglītības un zinātnes ministrijām. Faktiski valsts pārvalde atgriezās situācijā, kas bija 2003.gadā, kad šo ministriju funkcijas tika nodotas jaunizveidotajai ministrijai. Ministrijas padotībā esošo iestāžu – UGFA, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, valsts aģentūras „Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra” pārraudzība tika nodota attiecīgi Tieslietu, Labklājības un Izglītības un zinātnes ministrijai.

Labklājības ministrija turpināja darbu pie Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu izstrādes, un ar Ministru kabineta 18.02.2011. rīkojumu Nr.65 pamatnostādnes laika periodam no 2011. līdz 2017.gadam tika apstiprinātas, nosakot, ka Labklājības ministrijai līdz 01.03.2015. ir jāsniedz pamatnostādņu īstenošanas vidusposma izvērtējums.

Jāatzīmē, ka tomēr Bērnu un ģimenes lietu ministrijas veiktās iestrādes ģimenes atbalsta politikas īstenošanā un koordinācijā atspoguļojās arī dzimstības uzlabojumos. Kopš ministrija uzsāka mērķtiecīgas darbības dzimstības un ģimenes labklājības veicināšanai, arī atražošanās neto koeficients būtiski palielinājās. Ja 2003.gadā tas bija

⁵² Lai gan krīzei iesākoties inflācija Latvijā bija augsta, tomēr tā nelīdzinājās tām patēriņa cenu indeksa pārmaiņām, kādas bija pirmajos neatkarības atjaunošanas gados – 1991.g. 172,2%, 1993.g. 951,2%, 1993.g. 109,2%, 1994.g. 35,9%, 1995.g. 25%, 1996.g. 17,6%, 1997.g. 8,4%. Avots: CSP, http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/ekfin/ekfin__ikgad__PCI/PC0020.px/table/tableViewLayout1/?rxid=073f5e9f-0c35-49b3-8288-f030e2e1580a

⁵³ Uzsākot taupības pasākumu īstenošanu un valsts pārvaldes optimizāciju 29.10.2008. ar Ministru kabineta rīkojumu Nr.650 tika reorganizēts Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts, ar 01.01.2009. visas sekretariāta funkcijas pārņēmot Bērnu un ģimenes lietu ministrijai un mainot tās nosaukumu uz Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministriju.

0,626, tad 2008.gadā 0,768, tātad bija pieaudzis par 23 procentiem, bet nākamajos gados rādītājs tikai samazinājās. Tātad kopumā varētu teikt, ka īstenotā ģimenes atbalsta politika bija sekmīga. Apstākļi, kas, autoresprāt, Bērnu un ģimenes lietu ministrijai liedza vēl sekmīgāk ieviest valstī ģimenes atbalsta politiku, bija gan līdzekļu trūkums ātrāk ieviest sekmīgākās politikas iniciatīvas (piemēram, plašāk piedāvājot alternatīvus bērnu pieskatīšanas pakalpojumu modeļus vai brīvpusdienu nodrošināšanu), kā arī nepietiekamas iespējas ietekmēt citu institūciju lēmumus un rīcību attiecībā uz valsts ģimenes atbalsta politikas pasākumu īstenošanu. Līdzīga problēma, autoresprāt, saskatāma arī Labklājības ministrijas izstrādātajā informatīvajā ziņojumā par Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu īstenošanas vidusposma (2012. – 2014.gadā) novērtējumā, kas 05.05.2015. atbalstīts Ministru kabinetā.

Veiksmīgai politikas ieviešanai nozīmīgs faktors ir sistēmas koordinatora kapacitāte – cik lielā mērā pārējie sistēmas elementi ciena un ieklausās vadošās institūcijas priekšlikumos. Ģimenes valsts politika ir plaša pārnozaru politika, līdz ar to tās koordinējošajai iestādei būtu jābūt ar plašām pilnvarām un ietekmi. Dzimstības veicināšana, nabadzības mazināšana un ģimenes labklājības nodrošināšana kopumā ir valsts attīstības plānošanas viena no svarīgākajiem dokumentiem – Nacionālā attīstības plāna 2014. – 2020.gadam jautājums, tāpēc autores ieskatā lai ģimenes atbalsta politikas īstenošana būtu sekmīgāka, tās pārraudzība būtu augstāka līmeņa, piemēram, tādas institūcijas kā Pārresoru koordinācijas centrs kompetences jautājums un tā īstenojama Nacionālā attīstības plāna ietvaros kā viens no svarīgākajiem nacionālās ilgtspējas jautājumiem. Šī institūcija koordinē un uzrauga Nacionālā attīstības plāna ieviešanu. Ņemot vērā līdzšinējos Bērnu un ģimenes lietu ministrijas darbības apmērus, tās pienākumu pieauguma tendenci, kā arī vēlākās strukturālās reformas un to, ka ģimenes atbalsta politikas veidošana un koordinācija ir pastāvīgs valsts uzdevums, būtu lietderīgi apsvērt mainīt politiku koordinējošo institūciju.

Autore uzskata, ka ģimenes valsts politikas īstenošanai jānotiek ciešā sadarbībā arī ar Demogrāfisko lietu padomi, kas ir konsultatīva un koordinējoša valsts institūcija, kas izveidota, lai veicinātu vienotu valsts demogrāfisko politiku un tās īstenošanu visos valsts pārvaldes līmeņos. Patlaban Demogrāfisko lietu padomes sekretariāta funkcijas pilda Labklājības ministrija.

Demogrāfisko un ģimenes lietu padome tika izveidota jau 2003.gadā, tās darbību noteica Ministru kabineta 25.06.2003. noteikumi Nr.338 „Demogrāfisko un ģimenes lietu padomes nolikums”. Šie noteikumi paredzēja, ka Padomes priekšsēdētāja

funkcijas veic bērnu un ģimenes lietu ministrs, vēlāk – labklājības ministrs un sekretariāta funkcijas veic attiecīgā ministrija. Padome tika sasaukta neregulāri, tās efektivitāte bija maznozīmīga. Valdības rīcības plānā Deklarācijas par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta (2009. – 2014.g.) iecerēto darbību bija paredzēts mainīt demogrāfijas jautājumu pārraudzības institucionālo mehānismu, izveidojot Demogrāfisko lietu padomi tiešā Ministru prezidenta padotībā. Tas arī tika izdarīts, pieņemot attiecīgu normatīvo aktu. Ņemot vērā ģimenes atbalsta politikas krossektorālo raksturu, tolaik vairāki šīs padomes dalībnieki bija pauduši nepieciešamību tam, lai demogrāfijas jautājumi atrastos tiešā Ministru prezidenta padotībā, nevis vienas ministrijas pārziņā, tādejādi rodot iespēju problēmas risināt kompleksi visās iesaistītajās nozarēs, nevis vienas noteiktas ministrijas pārraudzības jomā. Tāpēc autore ieskatā padomes loma vēl joprojām nav pietiekami novērtēta. Iespējams efektivitāte būtu augstāka, ja padomes darbu organizētu atsevišķs, no Labklājības ministrijas neatkarīgs sekretariāts un padome efektīvāk uzņemtos kontrolējošo un pārraugošo funkciju pār izpildvaru konkrētajā jomā, vai arī demogrāfisko jautājumu pārraudzība tiktu uzticēta Ministru kabineta loceklim – Ministru prezidenta biedram, kā tas ir noticis citu būtisku jautājumu risināšanā līdzšinējās valdībās.

4.3.2. Uzturlīdzekļu garantiju fonda izveide un darbība

Nepilnajām ģimenēm, kurās bērnus audzina viens vecāks, turklāt otrs izvairās no pienākuma turpināt uzturēt savus bērnus no iepriekšējās laulības vai neregistrētām attiecībām, pat ja tas noteikts ar tiesas nolēmumu, nepastāvēja nekādu kompensējošu mehānismu uzturlīdzekļu nodrošināšanai. Līdz ar to vienīgā iespēja līdzekļu trūkuma gadījumā bija vērsties pašvaldības sociālajā dienestā, lai saņemtu sociālo palīdzību, jo daļa šķirto vecāku nebija ieinteresēti labprātīgi maksāt uzturlīdzekļus, bet tiesas nolēmumu piespiedu izpilde bieži vien bija apgrūtināša – uzturlīdzekļu nemaksātāji nenoformēja oficiāli darba attiecības, bieži mainīja darbavietas vai pat devās strādāt uz ārvalstīm. Pēc statistikas datiem Latvijā nepilno ģimeņu īpatsvars tikai pieauga, sasniedzot vienu no augstākajiem Eiropas Savienībā. Arī bērnu nabadzība Latvijā augstāka nekā vidēji Eiropas Savienībā un kā, minēts arī iepriekš, nepilnās ģimenes,

kurās vismaz vienu bērnu audzina viens pieaugušais – visvairāk nabadzībai pakļautais ģimenes tips.

Jau 1998.gadā, apzinoties jautājuma par uzturlīdzekļu piedziņu problemātiku 6.Saeima pilnvaru beigu posmā pieņēma grozījumus likumā „Par sociālo palīdzību”, kas, citastarp, noteica, ka valstij ir pienākums nodrošināt sociālo palīdzību bērniem, kuru uzturēšanai nav iespējams piedzīt tiesas piesprieštos uzturlīdzekļus un nepieciešams papildināt likumu ar jaunu valsts sociālā pabalsta veidu – pabalsts sakarā ar tiesas piespriešto uzturlīdzekļu nesaņemšanu, izmaksājot to Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā. Bija paredzēts, ka pabalstus jāsāk izmaksāt jau ar 01.01.1999., taču 7.Saeima pirms grozījumu spēkā stāšanās tos atcēla, atzīstot iepriekšējā Saeimas sasaukuma rīcību par utopisku, pieņemot likumu bez finansiāla nodrošinājuma tā īstenošanai. Turklāt deputātu vidū bija viedoklis, ka nepieciešams nodrošināt tiesu izpildītāju institūcijas sekmīgāku darbību. Maksājot šos pabalstus, tikai veicinātu tiesu izpildītāju institūcijas neefektīvo darbu, ja valsts samaksātu nepiedzītās summas [Plato et al., 1999]. Jautājums par izvairīšanos no uzturlīdzekļu nemaksāšanas tika atlikts uz laiku. Ministru kabinets 01.07.2003. ar noteikumiem Nr.348 „Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam” noteica, ka katra vecāka pienākums ir katru mēnesi nodrošināt saviem bērniem minimālos uzturlīdzekļus, diferencējot to apmēru pēc bērna vecuma. Katram bērnam no dzimšanas līdz 7 gadu vecumam pienācās uzturlīdzekļi 25% apmērā no Ministru kabineta noteiktās minimālās mēneša darba algas, bet bērnam vecumā no 7 līdz 18 gadu vecumam – 30%. Ar šo noteikumu pieņemšanu tika pilnībā mainīta pieeja uzturlīdzekļu piedziņas jautājumā. Līdz šim Latvijā, tiesā piedzenot uzturlīdzekļus, piedzenamais apmērs tika izteikts vai nu konkrētā naudas summā, kas izmaksājama ik mēnesi bērna uzturēšanai vai nereti piedzenamo uzturlīdzekļu apmērs (īpaši astoņdesmito gadu beigu posmā un deviņdesmito sākumā) noteikti 1/4 vai 1/3 daļas apmērā no atbildētāja ienākumiem, kas nebija konstants lielums. Atbildētājam varēja vispār nebūt ienākumu un, atbilstoši tiesas spriedumam, objektīvi no viņa neko nevarēja prasīt. Šāda uzturlīdzekļu jeb alimentu sistēma kā Latvijā bija līdzīga visā PSRS, kur tā tika ieviesta jau 1936.gadā. PSRS lēmums noteica, ka viena bērna uzturēšanai piedzenama 1/4 daļa no darba algas, divu bērnu uzturēšanai 1/3 daļa, bet lai uzturētu trīs un vairāk bērnus – 1/2 no ienākumiem jeb darba algas. Piedzenamo summu nevarēja ietekmēt ne tas, kāds ir paša bērna mantiskais stāvoklis, ne arī kopējais atbildētāja mantiskais stāvoklis [Pergament, 1951, 63]. Tobrīd to varēja uzskatīt par

progresīvu bērnu tiesību aizsardzības mehānismu, kas totalitāra režīma laikā varēja sekmīgi darboties, tomēr mainoties valsts iekārtai zaudēja efektivitāti.

Vadoties no līdzīga principa 2003.gadā tika ieviesta jaunā pieeja, tikai par atskaites punktu tika pieņemta valstī noteiktā minimālā mēneša darba alga kā izmērāms lielums, nevis ienākumi kā līdz tam.

17.06.2004. Saeimā tika pieņemts Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums un Bērnu un ģimenes lietu ministrijas pakļautībā tika izveidota fondu uzturoša valsts iestāde - UGFA. Ar 01.08.2004. tā uzsāka veikt izmaksas no UGF, un jau 2004.gada beigās tika pieņemti vairāk kā 4000 lēmumu par uzturlīdzekļu izmaksu, ar vislielāko īpatsvaru Rīgā, Rīgas rajonā un Kurzemē [LM, Informatīvais ziņojums par Latvijas Nacionālā rīcības plāna nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai 2004. – 2006.gadam īstenošanas gaitu 2004.gadā, 2005, 73]. 2009.gadā bērnu skaits, kas saņēma valsts garantētos uzturlīdzekļus sasniedza 23,5 tūkstošus t.sk. gandrīz 3000 bērnu saņemto uzturlīdzekļu apmērs bija mazāks kā valsts noteiktais minimums. Ja 2004.gadā gandrīz 4000 vecāku saņēma uzturlīdzekļus no valsts viena vai vairāku bērnu uzturēšanai, tad 2009.gadā to skaits pārsniedza 15 tūkstošus. Arī parādnieku skaits gadu gaitā būtiski pieauga. 2004.gadā UGFA bija reģistrēti nepilni 4000 parādnieku, bet 2009.gadā jau vairāk kā 19,5 tūkstoši [TM, UGFA 2009.gada publiskais pārskats, 2010]. 2014.gada martā uzturlīdzekļu nemaksātāju skaits nedaudz pārsniedz 29 tūkstošus, bet uzturlīdzekļi tiek izmaksāti 19,4 tūkstošiem vecāku, kas audzina 26,5 tūkstošus bērnu, turklāt patlaban ir iespējams piedzīt uzturlīdzekļus no parādnieka, kas atrodas ārvalstīs, jo tiek īstenota pārrobežu sadarbība [UGF, 2015].

Daudzās Eiropas valstīs, piemēram, Austrijā, Beļģijā, Skandināvijas valstīs, Francijā, Slovēnijā, arī Igaunijā darbojās princips, ka gadījumos, ja vecāks nenodrošina uzturlīdzekļus bērna uzturam, tad valsts garantē uzturlīdzekļu maksājumus. Nosacījumi un izmaksu veicošās institūcijas atšķirās, taču Lietuvā, iepazīstoties ar Latvijas pieredzi, Sociālo lietu ministrijas padotībā 2008.gadā tika izveidota Latvijas UGF līdziniece – Garantiju un bērnu uzturlīdzekļu fonda administrācija.⁵⁴

Atšķirībā no 1998.gada, kad uzturlīdzekļu kompensācija bija iecerēta kā valsts sociālais pabalsts, no 2004.gada vecākam, kurš aprūpē bērnu, valsts garantēja uzturlīdzekļus un iestājās otra vecāka – parādnieka vietā, kuram nav iespējams pildīt

⁵⁴ Informācija iegūta, rakstveidā saņemot atbildes uz uzdotajiem jautājumiem (19. un 20.03.2015.), no Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas direktora E.Līcīša un no pārskata par uzturlīdzekļu regulējumu ārvalstīs (nepublicēts materiāls).

uzturlīdzekļu maksāšanas pienākumu pilnā vai daļējā apmērā, kā tas noteikts tiesas nolēmumā par uzturlīdzekļu piedziņu vai vienošanās par uzturlīdzekļiem. Valsts izmaksātie uzturlīdzekļi ir kā aizdevums vecākam, kurš nevar nodrošināt minimālo uzturlīdzekļu apmēru, bet, rodoties līdzekļu avotam, no kuriem uzturlīdzekļus iespējams maksāt, valsts pārtrauc izmaksas un izmaksātos līdzekļus regresa kārtībā, piemērojot likumiskos procentus, piedzen atpakaļ Uzturlīdzekļu garantiju fonda labā. Šāda kārtība faktiski uzlaboja arī tiesu izpildītāju institūta darbību uzturlīdzekļu piedziņas lietās.

Tomēr ne visos gadījumos, kad bērnu audzina un uztur viens vecāks, iespējams saņemt uzturlīdzekļus, kurus garantē valsts. Gadījumos, kad bērnam nav noteikta paternitāte, nepastāv valsts garantēta mehānisms, valsts neiestājas tēva vietā un nenodrošina uzturlīdzekļus. Tāpat ne Latvijā, ne arī pārējās Baltijas valstīs nepastāv Skandināvijas valstīs esošā prakse, ka valsts bērna interesēs vēršas tiesā par paternitātes noteikšanu, tādejādi veicinot bērna tiesību ievērošanu un novēršot jebkādu diskrimināciju un šāda prakse būtu izvērtējama un atbalstāma arī Latvijas situācijā, kad ik gadu ap 4% bērnu dzimšanas apliecībā netiek norādīts tēva vārds. Pozitīvi, ka šādu bērnu skaits un īpatsvars samazinās.⁵⁵

Mainoties minimālajai darba algai valstī, mainījās arī minimālo uzturlīdzekļu apmērs. Tā, piemēram, 2004.gadā minimālā mēneša darba alga bija 80 lati jeb 118,83 *euro*, bet minimālais uzturlīdzekļu apmērs, kas katram vecākam jānodrošina katram savam bērnam attiecīgi 20 lati (28,46 *euro*) un 24 lati (34,50 *euro*), bet 2009.gadā – 45 *euro* un 54 *euro*, jo minimālā mēneša darba alga sasniedza 180 *euro*.

Tomēr, neraugoties uz valsts garantēto uzturlīdzekļu ieviešanu, nabadzības riska indekss nepilnām ģimenēm, kurās auga vismaz viens bērns, tik un tā saglabājās kā viens no augstākajiem. Līdz ar to valstī kopumā nepieciešams apsvērt mērķētāku atbalsta ieviešanu šim ģimenes tipam, jo esošais atbalsts drīzāk ir nepietiekams. Neraugoties uz to, ka jau kopš 2003.gada minimālais uzturlīdzekļu apmērs ir noteikts procentuāli no minimālas mēneša darba algas, vēl aizvien UGFA ap 10 % no visiem bērniem, kuriem valsts nodrošina uzturlīdzekļus, izmaksā tos mazākā apmērā nekā to

⁵⁵ Pēc Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta Dzimtsarakstu nodaļas vadītājas elektroniski sniegtās informācijas (25.04.2016.) 2010.gadā dzimšanas reģistra ieraksti, kas sastādīti bez ziņām par bērna tēvu, veikti par 1622 jaundzimušajiem (8,4% no visiem dzimušajiem 2010.gadā), bet 2015.gadā par 921 bērnu jeb 4,2% no 2015.gadā dzimušajiem.

paredz Ministru kabineta noteikumi. Tādejādi 2000 bērniem⁵⁶ tā ir mazāka par minimālo Valdības noteikto uzturlīdzekļu apmēru. Tas nozīmē tikai to, ka valsts varētu izmaksāt maksimālo no iespējamā noteiktā ikmēneša uzturlīdzekļu apmēra, ja tiesas spriedums to paredzētu. Gadījumos, ja ar tiesas nolēmumu noteiktais uzturlīdzekļu apmērs ir mazāks par valsts noteiktajiem minimālajiem uzturlīdzekļiem, vecāks var atkārtoti vērsties tiesā, iesniedzot prasības pieteikumu par uzturlīdzekļu apmēra palielināšanu, tomēr tas ir birokrātisks slogs tiesām, vecākiem, iespējams, nepieciešama jurista palīdzība, par ko jāmaksā, un tas prasa laiku. Autores ieskatā saistībā ar šo joprojām būtu nepieciešams veikt izskaidrojošu darbu tiesām, lai iztiesājot uzturlīdzekļu lietas, uzturlīdzekļu apmērs būtu procentuāli izteikts vai, ja tas ir ievērojami lielāks, tad tiktu norādīta minimālā uzturlīdzekļu robeža procentuālā izteiksmē, piemēram – „ne mazāk kā minimālajā valstī noteiktajā uzturlīdzekļu apmērā”. Tas radītu gan tiesas ekonomiju, gan veicinātu bērna tiesību ievērošanu un mazinātu nabadzības riskus nepilno ģimeņu vidū.

4.4. Ekonomiskās krīzes ietekme uz ģimenes atbalsta sistēmu un pēckrīzes risinājumi no 2009. līdz 2015.gadam

Ekonomiskās lejupslīdes apstākļos pēc institucionālās reformas veikšanas un taupības pasākumu ieviešanas valsts pārvaldē ar mērķi panākt valsts budžeta līdzekļu ekonomiju un sabalansēt visu valsts sociālā nodrošinājuma saņēmēju intereses, 2009.gadā Saeima pieņēma likumu „Par valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 01.07.2009. līdz 31.12.2012.” Sākotnēji optimistiskā prognoze laika gaitā tika mainīta uz daudz piesardzīgāku, un ierobežojumi turpinājās līdz 2014.gada nogalei. Attiecīgi tika izdarīti grozījumi arī likuma nosaukumā, aizstājot 31.12.2012. ar divus gadu ilgāku periodu - 2014.gadu.

Šis likums skāra pensiju un pabalstu saņēmējus, tajā skaitā ģimenes ar bērniem. Piemēram, samazinoties ieņēmumiem speciālajā budžetā, laika periodā no 01.07.2009. (uz neierobežotu laiku) tika ieviests, ka slimības pabalstu izmaksā 26 nedēļas, ja slimo nepārtraukti, ja slimo ar pārtraukumiem - ne ilgāk kā 52 nedēļas trīs gadu periodā. Ja no 01.01.2010. aprēķinātā bezdarbnieka pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā

⁵⁶ Informācija iegūta rakstveida intervijā (19. un 20.03.2015.) ar Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas direktoru E.Līcīti.

pārsniedz 11,51 latu - par vienu kalendāra dienu piešķir 11,51 latu un 50 procentus no aprēķinātā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniedza 11,51 latu. Līdzīgi tika noteikts darbnespējas gadījumā - ja no 01.01.2010. piešķirtā slimības pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā pārsniedz 11,51 latu - par vienu kalendāra dienu izmaksā 11,51 latu un 50 procentus no piešķirtā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniedz 11,51 latu.

Personai, kura bērna kopšanas laikā guva ienākumus kā darba ņēmējs vai pašnodarbinātais, likumā „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu” noteikto vecāku pabalstu izmaksāja 50 procentu apmērā no piešķirtā pabalsta apmēra. Ierobežojumu periodā Valsts sociālo pabalstu likumā noteiktā ģimenes valsts pabalsta apmērs par katru bērnu tika noteikts 8 lati jeb 11,38 *euro* mēnesī. Lai arī pēc likumprojekta sagatavotāju viedokļa vidējais ģimenes valsts pabalsta apmērs bija 9,40 lati (13,37 *euro*), tātad būtiski neatšķirās no pamatlikmes, tomēr visvairāk šī pabalsta samazinājums negatīvi ietekmēja daudz bērnu ģimenes, jo ierobežojumu periodā netika piemēroti koeficienti par otro un nākamajiem bērniem. Tātad situācijā, kad daudz bērnu ģimenes jau bija viens no nabadzīgākajiem ģimeņu tipiem, to risks uz vēl lielāku sociālo neaizsargātību pieauga. Piemēram, ģimene, kurā bija 4 bērni pirms krīzes noteiktajiem ierobežojumiem saņēma ģimenes valsts pabalstu 72 latu (98,90 *euro*) apmērā (8+16+24+24), bet pēc tam tikai 32 latus (8x4) (45,50 *euro*) jeb attiecīgi par 56% mazāk.

Ierobežojumi ar 03.11.2010. attiecās arī uz maternitātes un paternitātes pabalstu saņēmējiem, nosakot, ka pabalsts tiek piešķirts, aprēķinot dienas limitu – 11,51 lats (16,38 *euro*). Ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā bija līdz 11,51 latam (ieskaitot), tad tas tika izmaksāts piešķirtajā apmērā, bet ja pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā pārsniedza 11,51 latu, - par vienu kalendāra dienu izmaksāja 11,51 latu un 50 procentus no piešķirtā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniedz minēto ierobežojumu (piemēram, piešķirtā maternitātes pabalsta apmērs dienā – 30 latu. Ierobežojumu periodā izmaksa par vienu dienu tika aprēķināta sekojoši: $11,51 + (18,49:2) = 11,51 + 9,24 = 20,75$ lati (29,52 *euro*)). Turklāt nozīmīgs bija fakts, ka Likuma "Par valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 11.pantā bija noteikts, ka laika periodā no 2010.gada 3.novembra līdz 2012.gada 31.decembrim likumā "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" noteikto maternitātes pabalstu un paternitātes pabalstu piešķir 80 procentu apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Tas nozīmēja, ka maternitātes pabalsts

laikā no 01.01.1997. – 02.11.2010. bija noteikts 100% apmērā, savukārt no 03.11.2010 – 80% apmērā. Izbeidzoties krīzes diktētajiem ierobežojumiem, maternitātes pabalsts jau pastāvīgi tika noteikts 80% apmērā.

Līdzīgi tika aprēķināti ierobežojumi vecāku pabalstam, līdz ar to faktiski mazāku pabalstu saņēma tie vecāki, kuriem darba alga bija lielāka. Tomēr ne visu pabalstu apmēru ierobežoja līdz 2014.gada beigām. Maternitātes un paternitātes pabalstiem jau ar 2013.gadu tika palielināti tā saucamie „pabalsta griesti”, tos dubultoja un apmērs sasniedza 23,02 latus (32,75 *euro*). Līdzīgi notika ar vecāku pabalsta apmēru, tomēr ģimenes valsts pabalsts saglabājās ierobežotajā apmērā. Vienlaikus lai veicinātu bērnu dzimstību Latvijā, tika nolemts 2013.gadā divkārt palielināt bērna kopšanas pabalstu nestrādājošiem vecākiem par bērnu līdz gada vecumam, kā arī trīs reizes tika palielināta summa, ko pabalstā saņem ģimenes, kas kopj bērnu vecumā no viena līdz pusotram gadam. Kopš 2005.gada šis pabalsts bija nemainīgs – 30 lati (42,69 *euro*), bet no 2013.gada tā apmērs sasniedza 100 latus (142, 29 *euro*) mēnesī.

Būtiskas izmaiņas attiecībā uz bērna kopšanas pabalstu un vecāku pabalstu stājās spēkā 2014.gadā.

Līdz 2014.gada 30.septembrim vecāku pabalstu piešķīra 70% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, bet ne mazāk kā 171 EUR mēnesī (ievērojot pabalsta izmaksājamā apmēra ierobežojumu - 32,75 EUR dienā un 50% no summas virs 32,75 EUR).

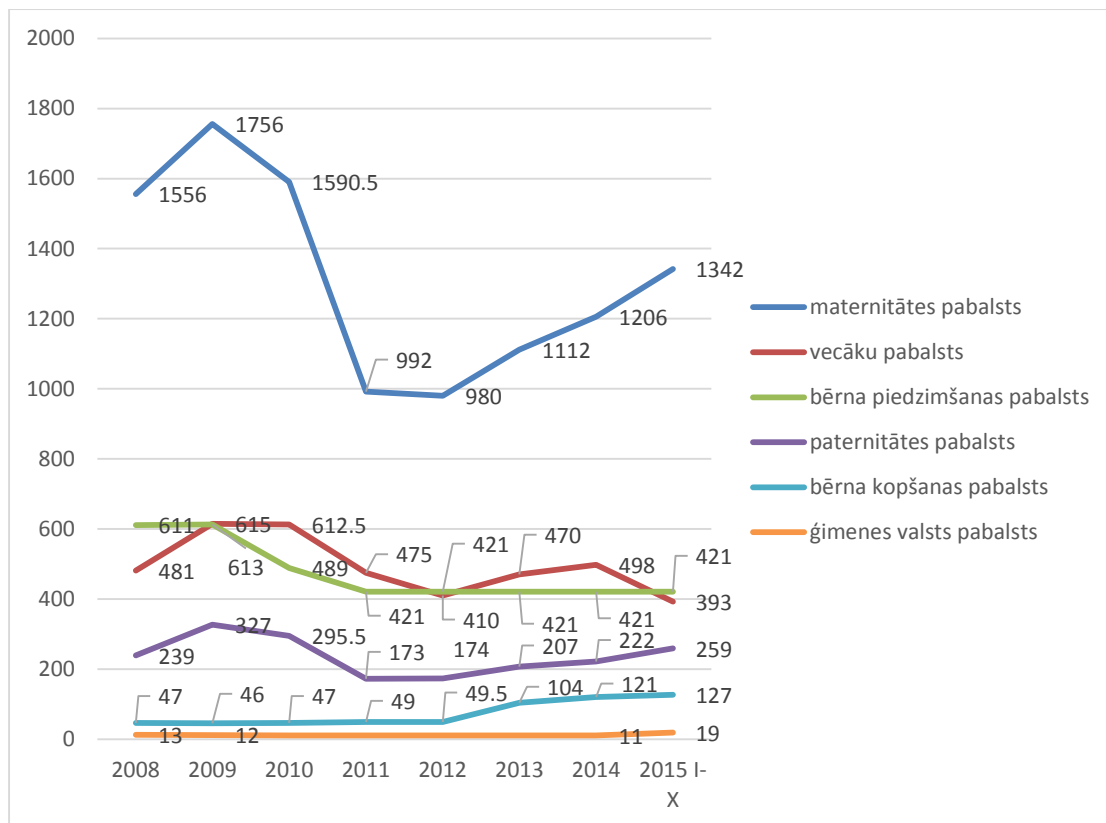
Pēc 2014.gada 1.oktobra piešķirtajiem vecāku pabalstiem minimālais apmērs vairs netiks garantēts, bet vienlaikus ar vecāku pabalstu sociāli apdrošinātām personām tika izmaksāts arī bērna kopšanas pabalsts. Vecāku pabalstu no 2014.gada 1.oktobra piešķīra arī strādājošiem vecākiem, kuri turpināja strādāt un neatradās bērna kopšanas atvaļinājumā - pabalstu izmaksāja 30% apmērā no piešķirtās pabalsta summas. Tāpat no 2014.gada 1.oktobra tika dota iespēja izvēlēties pabalsta saņemšanas ilgumu un tam atbilstošu pabalsta apmēru: līdz bērna 1 gada vecuma sasniegšanai - 60% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, vai līdz bērna 1,5 gadu vecumam - 43,75% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas.

Tāpat tika noteikts pārejas periods vecāku pabalstiem, kas piešķirti līdz 2014.gada 30.septembrim. Vecāku pabalsts līdz bērna 1 gada vecumam tāpat kā iepriekš bija 70% no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, ja vecāks nestrādā (atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā). Ja vecāks strādāja, viņš varēja saņemt tikai bērna

kopšanas pabalstu - 171 eiro. Savukārt pēc bērna viena gada vecuma sasniegšanas - pēc 2014.gada 1.oktobra, vecākam (neatkarīgi no tā, vai viņš tobrīd strādā vai nē) tika piešķirts gan bērna kopšanas pabalsts - 171 eiro mēnesī, gan pārejas perioda kompensācija par bērna kopšanu no 1-1,5 gada vecumam - 100 EUR mēnesī [VSAA, 2015].

Faktiski ar šīm izmaiņām tika mainīta arī valsts ģimenes atbalsta politika attiecībā uz apmaksāta bērna kopšanas atvaļinājuma izmantošanu, radot izvēles iespējas un tādejādi individualizējot pieeju, kas vērtējams pozitīvi.

Attiecībā uz valsts garantētiem uzturlīdzekļiem tika piemēroti izmaksājamās summas ierobežojumi. Ekonomiskās krīzes laikā Uzturlīdzekļu garantiju fonda izmaksāto uzturlīdzekļu apmērs tika samazināts, un saskaņā ar Uzturlīdzekļu garantiju fonda likuma pārejas noteikumu 7.punktu 2013.gadā par katru bērnu no viņa piedzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai izmaksāja tikai 35 latus (49,80 *euro*) un par katru bērnu no septiņu gadu vecuma sasniegšanas līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai — 40 latus (56,91 *euro*), bet ne vairāk par tiesas nolēmumā noteikto. 2014.gadā par katru bērnu no viņa piedzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai UGF izmaksāja 71,14 *eiro* un par katru bērnu no septiņu gadu vecuma sasniegšanas līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai – 78,26 *eiro* mēnesī, bet ne vairāk par tiesas nolēmumā noteikto. Tikai sākot ar 2015.gadu ierobežojumus atcēla. Kā redzams 4.1.attēlā, kurā parādīti galvenie pabalstu veidi, vidējais pabalstu apmērs (*euro*) pēdējos gados pieauga, tomēr vēl nesasniedza 2008. – 2010.gada līmeni. Vislielāko vidējā pabalsta apmēra samazinājumu piedzīvoja maternitātes pabalsts.



4.1. attēls. Uz ģimenes atbalstu vērstu valsts pabalstu dinamika no 2008. līdz 2015. gadam (EUR)

Avots: VSAA datu bāze un autores aprēķini, <http://www.vsaa.gov.lv/lv/budzets-un-statistika>

Autores ieskatā, iestājoties ekonomiskajai krīzei, Latvijas valdības nostāja attiecībā uz būtisku atbalsta samazinājumu sociāli visneaizsargātākajām ģimenēm – daudz bērnu un nepilnajām ģimenēm, bija diskutabla, jo padziļināja nabadzību vecākiem ar bērniem, kuri jau tāpat tika pakļauti augstākam nabadzības riskam kā cita tipa ģimenes. Lai arī ierobežojumu mērķis bija visām saņēmēju grupām solidāri samazināt izmaksājamos pabalstus un citus maksājumus no valsts budžeta, tomēr atsevišķās Eiropas valstīs riska grupām gluži pretēji tika nodrošināts papildu atbalsts. Virkne ģimenes atbalstu ierobežojoši pasākumi tika veikti kaimiņvalstīs, piemēram, Igaunijā ieviesti šādi ierobežojumi:

- iedzīvotāju ienākumu nodokļa atvieglojumi piemēroti tikai sākot no otrā bērna;
- pārtraukta studiju maksas kompensācija jauniem kompensācijas pieprasītājiem, kuriem bērni jaunāki par 5 gadiem;
- pārtraukts izmaksāt ikgadējo pabalstu pirms mācību gada uzsākšanas;
- atcelta bērnu kopšanas pabalsta izmaksa laika periodā, kamēr tiek saņemts maternitātes, vecāku vai adopcijas pabalsts;
- samazināts bērnu kopšanas pabalsta apmērs par 20%;
- īslaicīgi apturēta piemaksas izmaksa programmā „bērnudārzs katram bērnam”;
- atcelts (līdz 2012. gada beigām) paternitātes pabalsts.

Savukārt Lietuvā krīzes periodā samazināts maternitātes pabalsts, kā arī vecākam, kurš atradās bērna kopšanas atvaļinājumā laika periodā līdz bērna viena gada vecuma sasniegšanai samazināts vecāku pabalsts par 10%, un bērna vecumā no viena līdz diviem gadiem kopšanas laikā par 5% [Gauthier, 2010].

Kā norādīts profesores *A. Gauthier* ziņojumā, visas Eiropas Savienības valstis lielākā vai mazākā mērā skāra ekonomiskā krīze, it īpaši Baltijas valstis un Ungāriju. Krīzes ietekmē tika optimizēts atbalsts ģimenēm, daudzviet Eiropā tika noteikts papildu atbalsts ģimenēm ar bērniem vienreizēju pabalstu veidā vai palielinot esošos (Vācijā, Ungārijā, Itālijā, Čehijā, Lielbritānijā). Francijā un Itālijā samazināja ienākumu nodokļa likmi, bet Kiprā un Īrijā sniedza papildu atbalstu pieskatīšanas pakalpojumu nodrošināšanai.

4.5. Atbalsts ģimenēm atvieglojumu un pakalpojumu veidā

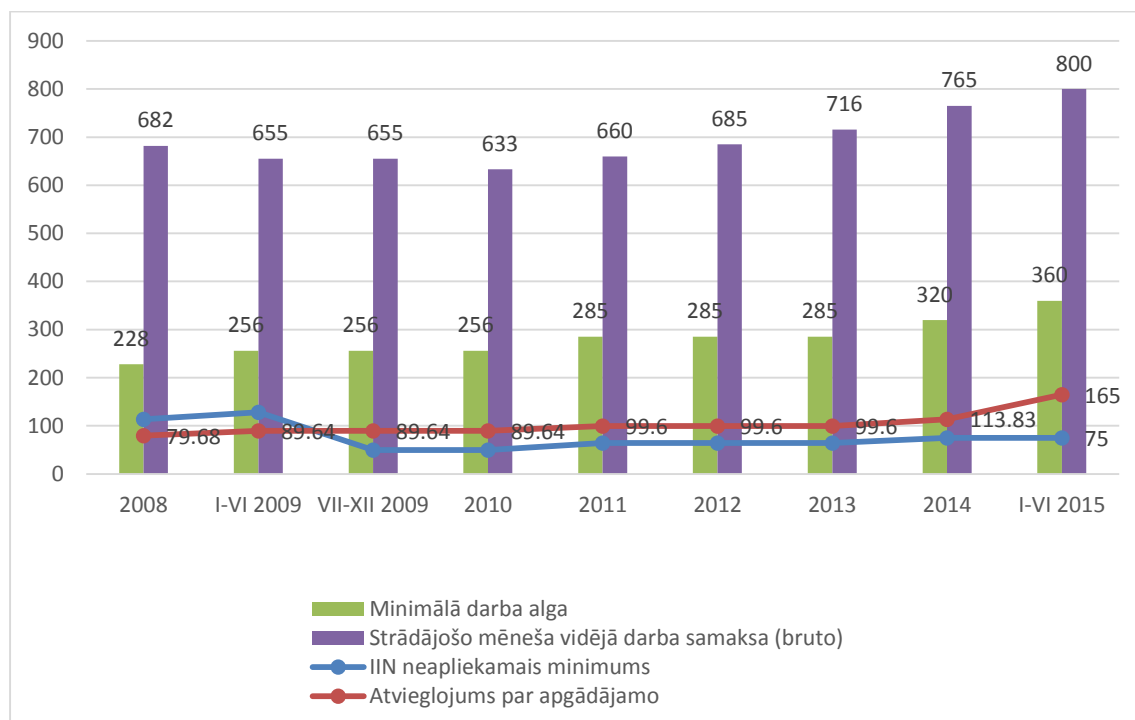
4.5.1. Nodokļu atvieglojumi

Svarīgs mūsdienu ģimenes atbalsta politikas stūrakmeņiem ir atbalsts ģimenēm citādā veidā – pakalpojumu, atvieglojumu utml., neizmaksājot tiešus naudas transfertus. Viens no šādiem atbalsta instrumentiem ir:

- *ikmēneša iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojums* par apgādībā esošām personām, tajā skaitā apgādībā esošiem bērniem un nestrādājošu laulāto (līdz 31.12.2015.), kā arī iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamais minimums. Tomēr nodokļu atvieglojumi ģimenēm vai gluži pretēji – aplikšana ar papildu nodokli nav mūsdienās ieviests atbalsta instruments strādājošajiem. Jau otrā pasaules kara laikā Latvijas Universitātes students E.Hercmanis pētīja ģimenes atvieglojumus nodokļu uzlikšanā, kur, citastarp, pieminējis, ka jau no seniem laikiem nodokļi bijuši iedzīvotāju politikas līdzekļi. Valsts kasē iztrūkumu jau viduslaikos vajadzēja sagādāt vecpuišiem. Mēģinājumi neprecētos piespiest dibināt ģimenes dzīvi, atbalstīt daudz bērnu ģimenes un citādus līdzekļus pielietot zemes apdzīvotības veicināšanai nav trūkuši nevienā laikā [Hercmanis, 1943, 47-48]. Arī pēdējos gados Latvijā izskanējušas diskusijas par „bezbērnu” nodokļa ieviešanu. Tomēr Latvijas nodokļu politikā pastāv cita pieeja – nevis „sodīt” tos, kam bērnu nav, bet atbalstīt tos strādājošos, kuriem ir apgādājāmie.

Kā norādījusi I.Zalpētere⁵⁷, tieši nodokļu atvieglojumi viņas ieskatā ir visefektīvākais ģimenes atbalsta veids.

Ekonomiskās krīzes periodā 2009.gadā būtiski tika samazināts iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamais minimums, tomēr pozitīvi, ka atvieglojums par apgādājamo saglabājās iepriekš noteiktajā apmērā. 2015.gadā atvieglojums par apgādājamo proporcionāli pret minimālo darba algu pieauga līdz 46% (21% no vidējās algas valstī), bet līdz tam tas bija ap 36% no minimālās darba algas (skat.4.2.attēlu).



4.2.attēls. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamais minimums, atvieglojums par apgādājamo un minimālā darba alga (EUR) no 2008. līdz 2015.gadam

Avots: likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un uz likuma pamata izdotie Ministru kabineta noteikumi par mēneša neapliekamā minimuma un nodokļa atvieglojuma apmēru iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanai; Valsts ieņēmumu dienesta dati <http://www.vid.lv/lv/informacija/>

Pēc Valsts ieņēmumu dienesta datiem no visām personām Latvijā, kas saņem darba algu, apgādājamo ir reģistrēti 27% strādājošo. 2013.gadā Latvijā strādājošajiem bija reģistrēti vairāk kā 280 tūkstoši apgādājamo, no tiem 79% nepilngadīgi bērni, 20% studējoši jaunieši vai nestrādājošs laulātais, 1% nestrādājoši vecāki pirmspensijas vecumā. 60% apgādnieku saņēma atvieglojumus par vienu personu, 30% par divām, bet 10% par trim un vairāk personām. [Dārziņa, 2013]. Strādājošais var reģistrēt

⁵⁷ Autores rakstveida intervija ar bijušo Bērnu un ģimenes lietu ministrijas valsts sekretāri I.Zalpēteri 13.11.2015.

neierobežotu skaitu apgādājamo. Tomēr realitātē bieži vien šķērslis saņemt visus personai pienākošos atvieglojumus pilnā mērā par apgādībā esošām personām ir nepietiekama darba samaksa, kas strādājošam ģimenes apgādniekam kompensētu vismaz daļējā apmērā šos atvieglojumus. Strādājošajam attiecīgi pašam jācenšas strādāt labāk atalgots darbs, lai izmantotu valsts noteikto atvieglojumu sistēmu, tomēr realitātē nereti tiek izvēlēts variants saņemt papildu samaksu par darbu „aploksnē”.

Pēc Valsts ieņēmumu dienesta informācijas no atvieglojuma par apgādībā esošām personām potenciālā apmēra (kas aprēķināts, balstoties uz datiem par nodokļu maksātāju apgādībā esošiem bērniem un pilngadīgām personām) praktiski tiek izmantoti tikai 56 procenti. Nodokļu maksātāji ar zemām darba algām un vairākiem apgādājamiem jau tagad nevar pilnībā izmantot iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumus, jo viņu ar nodokli apliekamais ienākums ir mazāks par atvieglojumu summu [FM, 2015, 45].

Situācijā, kad ģimenē aug trīs un vairāk bērnu, lai ģimenes kopējie ienākumi būtu lielāki, apgādājamais varētu „sadalīt” starp abiem vecākiem, tādējādi nodokļu atvieglojumus ģimene varētu izmantot pilnā apmērā (piemēram, ģimenē, kurā ir bērni, strādājošs tēvs un māte nodokļa atvieglojumus saņem katrs par diviem bērniem, vai arī viens no vecākiem, kuram lielāki ienākumi, par trīs bērniem, bet otrs par vienu, vai arī solidāri saņemt abiem pienākošos atvieglojumu, sadalot to vienādās daļās). Tomēr šāds risinājums var pastāvēt tikai tad, ja abi vecāki strādā algotu darbu. Dažu organizāciju⁵⁸ centieni panākt neapliekamā minimuma palielināšanu par apgādājamo patreizējā situācijā ir vērtējami kā grūti īstenojami un savā ziņā pat populistiski, ja vienlaikus netiek paredzēta kompensāciju sistēma par nesamaksāto atvieglojumu. Arī Labklājības ministrija informatīvajā ziņojumā „Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam īstenošanas vidusposma (2012. – 2014.gadā) novērtējums” minējusi, ka vienlīdz būtiski ir palielināt ienākumus no algota darba, kur nozīmīga loma ir nodokļu pārdales mehānismiem. Latvijā viens no nabadzības riska cēloņiem ir jau vairākus gadus pastāvošā augstā ienākumu nevienlīdzība. Darbaspēka nodokļu slogs zemu atalgotajiem strādājošajiem ir pārlietu augsts, tāpēc arī vērtējamās iespējas palielināt

⁵⁸ Latvijas Daudzbērnu ģimeņu biedrību apvienība iestājas par materiālā atbalsta palielināšanu ekonomiski aktīvām ģimenēm, paaugstinot iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumu par apgādībā esošām personām daudzbērnu ģimenēm, kas sastāda 100% no minimālās mēneša darba algas (02.04.2015. L.Mucenieka ierosinājumi pamatnostādņu „Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam” īstenošanai 2015.–2017.gada Rīcības plānam, kas netika iekļauti 2012.-2014.g. Rīcības plānā un kas bija iesniegti 2011.gada jūlijā.

ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamo minimumu, lai efektīvāk risinātu jautājumu par darbaspēka nodokļu pārdali un mazinātu ienākumu nevienlīdzību Latvijā [LM, 2015, 33]. Bet 2013.gada pētījumā par tautas ataudzi ietekmējošiem faktoriem norādīts, ka, ja iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumu par apgādībā esošām personām vēlas pielietot kā dzimstības kāpināšanas instrumentu, nepieciešams diferencēt atvieglojumus atkarībā no bērnu skaita vai bērnu secības un/vai kombinēt ar citiem atbalsta veidiem. Tādejādi iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojuma palielinājums nesniegtu ne sagaidāmo atbalstu daudz bērnu ģimenēm, ne arī veicinātu dzimstību, jo daudzām daudz bērnu ģimenēm nebūs sasniedzams arī tad, ja atalgojums būtu vairākas reizes lielāks par minimālo mēneša darba algu.

- *Transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa atvieglojums.* No valsts puses ģimenēm, kurās ir bērns ar pārvietošanās traucējumiem un daudz bērnu ģimenēm tiek nodrošināts transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa atvieglojums. 01.01.2011. stājās spēkā Transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa un uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodokļa likums, kurš patreizējā redakcijā noteic, ka persona, kurai pašai vai tās laulātajam ir bērns ar pārvietošanās traucējumiem, ir atbrīvota no transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa par vienu savā valdījumā, turējumā vai īpašumā esošu transportlīdzekli. Savukārt persona, kurai kopā ar laulāto vai kuras laulātajam apgādībā ir trīs vai vairāk nepilngadīgi bērni, par vienu no tās īpašumā, turējumā vai valdījumā reģistrētu transportlīdzekli ekspluatācijas nodokli par attiecīgo kalendāro gadu maksā 80 % apmērā. No 2016.gada paredzēts atvieglojumu noteikt 50 % apmērā.

- *Atbrīvojumu no civilstāvokļa aktu reģistrācijas valsts nodevas.* Daudz bērnu ģimenēm ir tiesības uz nodokļa atvieglojumu, piemēram, reģistrējot bērnu dzimtsarakstu reģistrā.

Papildus minētajiem tiek nodrošinātas nekustamā īpašuma nodokļa atlaides, atbilstoši pašvaldības saistošajos noteikumos noteiktajam apmēram. Piemēram, Rīgas pašvaldībā atvieglojums no taksācijas gadam aprēķinātās nekustamā īpašuma nodokļa summas ir pat 90%, bet Ikšķiles novada pašvaldībā – 50%. Pašvaldības, ievērojot sava budžeta iespējas, nosaka konkrētus atvieglojumus daudz bērnu ģimenēm savos saistošajos noteikumos, piemēram, braukšanas maksas atlaides sabiedriskajā transportā, atlaides maksai par bērnu ēdināšanu pirmskolas izglītības iestādēs u.c.

4.5.2. Atbalsts ģimenēm pakalpojumu veidā

Atveseļojoties no ekonomiskās krīzes, Latvijā tika ieviesti jauni valsts ģimenes atbalsta pasākumi, kas vienlaicīgi vērsti arī uz dzimstības palielināšanu.

- *Valsts apmaksātas ārpusķermeņa apaugļošanas procedūras.* Lielā mērā sekojot Igaunijas piemēram, saskaņā ar „Mātes un bērna veselības uzlabošanas plānā 2012.-2014.gadam” noteikto 2012.gadā no valsts budžeta līdzekļiem apmaksāja medicīniskās apaugļošanas procedūras 50 pāriem (pacientiem), 2013.gadā –275 pacientiem, 2014.gadā –660 pacientiem. Pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem 10-15% pāru visā pasaulē ir neauglīgi. Atbilstoši Nacionālā veselības dienesta informācijai laika posmā no 2012.gada 1.septembra līdz 2014.gada 30.septembrim 790 sievietēm ir veiktas 924 valsts apmaksātas medicīniskās apaugļošanas procedūras.⁵⁹ Pagaidām trūkst precīzu datu, lai izvērtētu, vai uzsāktā valsts neauglības diagnosticēšanas un ārstēšanas programma ir efektīva, taču kopumā Slimību profilakses un kontroles centra dati ir apkopoti Labklājības ministrijas sagatavotajā informatīvajā ziņojumā un jau patlaban liecina, ka ārpusķermeņa apaugļošanas rezultātā 2010.gadā dzīvi piedzima 155 bērni, 2011.gadā – 128 bērni, 2012.gadā – 196 bērni, bet 2013.gadā – 233 bērni (dati par bērnu skaitu, kas dzimuši valsts apmaksātas ārpusķermeņa apaugļošanas rezultātā, atsevišķi nav pieejami) [LM, 2015, 10]. Tādejādi vērtējams, ka ārpusķermeņa apaugļošanas programmas kā tādas nodrošināšana un valsts atbalsta sniegšana ir sekmējusi dzimstības rādītāju uzlabošanu.

- *Valsts apmaksātas brīvpusdienas.* Ja līdz 2008.gadam *brīvpusdienas* skolniekiem bija tikai viens no sociālās palīdzības veidiem, ko nodrošināja pašvaldības trūcīgu ģimeņu bērniem, tad no 2008./2009.mācību gada brīvpusdienas tika nodrošinātas visiem pamatskolas pirmās klases skolēniem⁶⁰, īstenojot principu „nauda seko bērnam”. Vismaz reizi dienā visiem pirmklasniekiem, neatkarīgi no viņu sociālā stāvokļa, ir iespēja ēst siltu ēdienu. Pirmo reizi Ministru kabineta noteikumos, saskaņojot ar uztura speciālistiem, tika noteiktas prasības vienas dienas ēdienkartei, tādejādi bērniem veicinot veselīgas ēšanas paradumus, kas mazina saslimstības riskus. Turklāt brīvpusdienas ir veids, kā atbalstīt ģimenes, kurās ir izglītojamie, nepiešķirot

⁵⁹Informācija sniegta Labklājības ministrijas izstrādātajā informatīvajā ziņojumā „Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam īstenošanas vidusposma (2012. – 2014.gadā) novērtējums”.

⁶⁰ 28.07.2008. Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr.605 „Kārtība, kādā aprēķina, piešķir un izlieto valsts budžeta līdzekļus pamatizglītības iestādes skolēnu ēdināšanai”, bet patlaban brīvpusdienu piešķiršanu regulē 28.12.2010. noteikumi ar tādu pašu nosaukumu.

naudu tiešā veidā, bet novirzot to tieši izglītojamā vajadzībām, veicinot vienlīdzīgas iespējas neatkarīgi no vecāku mantiskā stāvokļa. Nākamajā mācību gadā brīvpusdienas bija paredzētas arī otro klašu skolēniem. Diemžēl iecerētais attiecībā uz otrklasniekiem un pakāpenisku pamatskolnieku nodrošināšanu ar brīvpusdienām nepiepildījās. Otro klašu skolēnu ēdināšana tika uzsākta tikai no 01.09.2013., no 01.09.2014. arī trešās klases skolēniem un 2015.gadā arī ceturtnās klases skolēniem. Šeit atzīmējams kombinēts – gan valsts, gan pašvaldības atbalsts, jo virknei vietējo pašvaldību brīvpusdienas tiek nodrošinātas skolēniem visā pamatskolā, piemēram, Jūrmalā. Citviet, to nosaka gan tas, cik pašvaldība ir spējīga finansēt ģimenes atbalsta pasākumus, gan tas, kādas ir katras pašvaldības prioritātes ģimenes atbalsta jomā.

Ne tikai valsts un pašvaldību līmenī, bet arī zemākā – institūciju līmenī tiek nodrošināts atbalsts ģimenēm, piemēram, Iekšējos darba kārtības noteikumos paredzēta iespēja vecākiem, kuriem ir bērni, saņemt papildu brīvdienas ar bērniem saistītu pasākumu apmeklēšanai (piemēram, apmaksāta brīvdiena 1.septembrī), kā arī nodrošināti pieskatīšanas pakalpojumi (piemēram, bērnu istabas projekts “LUstabiņa” Latvijas Universitātē, līdzīga bērnu rotaļu istaba “Kabatīņa” izveidota arī augstskolā “Turība”), noteiktas transporta atlaides daudzbērnu ģimenēm pasažieru vilcienos, kā arī atvieglojumi ieejas biļetēm vai bezmaksas ieeja dažādās pasākumu vietās.

4.5.3. Atbalsts darba un ģimenes dzīves saskaņošanai

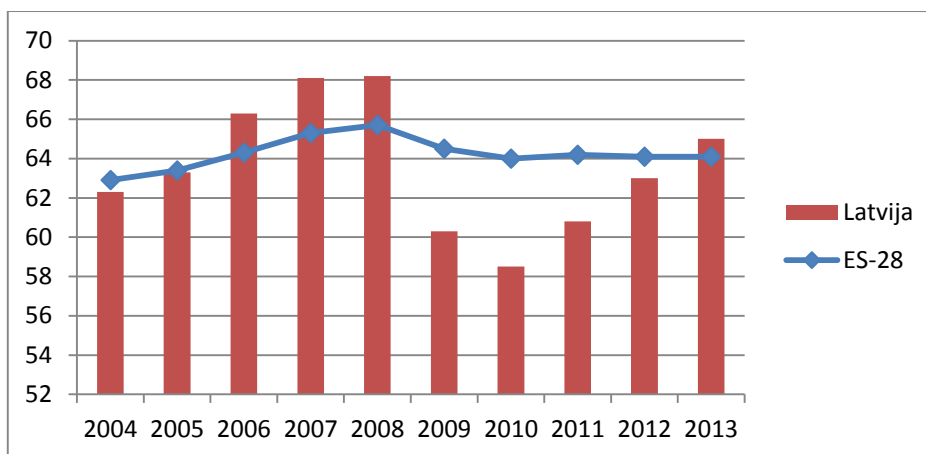
Pārskatā par ģimenes situāciju Latvijā jau 1999. gadā pētnieki P.Eglīte, I.Pavlina, I.Markausa u.c., veicot analīzi par dažādu atbalsta veidu ģimenēm efektivitāti, nonāca pie secinājuma, ka ģimeņu situācijas uzlabošanai noteicošā ir darba iespēju paplašināšana un darba tiesisko attiecību sakārtošana, īpaši laukos [Eglīte et al., 1999, 60].

Viens no būtiskākajiem iemesliem nepietiekamam dzimstības pieaugumam ir orientācija uz vienu pelnītāju un vienu aprūpētāju, kas līdz pat skolas gaitu sākumam pieskatītu bērnus mājas apstākļos. Tas savā ziņā ir panākams ar plašu pabalstu politiku. Pētniece P.Eglīte, kas iestājas pret sievietes „izkrišanu no darba tirgus” sakarā ar ilgstošu bērna kopšanu, profesionālo spēju un iespējamās karjeras attīstības zaudēšanu, norādījusi, ka, tā kā jaundzimušo aprūpi parasti uzņemas māte, šāds ģimenes modelis nozīmē ne tikai ģimenes iztikas līdzekļu samazinājumu par mātes algas apjomu, bet arī risku palikt bez kādiem līdzekļiem pelnītāja tēva visai biežās priekšlaicīgās nāves

gadījumā. Ģimenēs ar tēvu pelnītāju un māti aprūpētāju mātēm būtu pilnīgi jāatsakās no savām cilvēktiesībām uz nodarbošanās izvēli, neatkarību, ko dod patstāvīgi ienākumi, cilvēka cienīgu darba samaksu (kas ir retāk pieejama pēc ilgiem pārtraukumiem) un iztikai pietiekamu pensiju (kas ir iespējama, strādājot ilgākus gadus un labāk apmaksātā darbā). Ne velti Eiropas valstu vidū augstākā dzimstība ir Francijā un Ziemeļvalstīs, kas ģimenēm piedāvā pašvaldību uzturētus bērnu dienas aprūpes centrus, un viszemākā Dienvideiropas zemēs, kas paļaujas uz bērnu aprūpi ģimenēs [Eglīte, 2011, 31]. Tāpēc nepieciešama valsts iesaiste, lai novērstu kavēkļus straujākai bērnodārzu izveidei. Tomēr bez plaša bērnu dienas aprūpes pakalpojumu klāsta piedāvājuma svarīgs faktors ir sabiedrības un individuālā attieksme – gan sievietes un ģimenes attieksme par darba un bērnu audzināšanas apvienošanu, gan sabiedrības attieksme pret ekonomiski aktīvām mātēm. Tā, piemēram, Francijas sabiedrība pozitīvi raugās uz sievietēm, kuras pēc bērna piedzimšanas ātri atsāk strādāt, bērnu pieskatīšanas pakalpojumu izmantošana netiek uzskatīta par bērna attīstībai nevēlamu vai atstāj negatīvu priekšstatu par bērna vecākiem, kas nodod bērnu dienas aprūpes centrā vai aukles aprūpē, kamēr pašas strādā. Savukārt Rietumvācijā, lai arī sievietes arvien vairāk vēlas palikt sabiedriski aktīvas, tomēr bērna aprūpe un audzināšana līdz 3 gadu vecuma sasniegšanai tiek uzskatīta par mātes pienākumu un atbildību. Līdz ar to šīs individuālās un sabiedrības attieksmes ietekmē arī ģimenes atbalsta politikas pieeju, kas, savukārt, atstāj iespaidu uz dzimstību un politikas rezultātiem. [Salles et al. 2010, 1086; Ruckdeschel, 2012, 30].

Sieviešu nodarbinātības līmenis Latvijā pirmskrīzes periodā bija nedaudz augstāks kā vidēji Eiropā, tomēr iestājoties ekonomiskajai krīzei, pieaugot bezdarbam, sieviešu nodarbinātība būtiski samazinājās un tikai 2013.gadā atkal pārsniedza Eiropas Savienības vidējo rādītāju (skat.4.3.attēlu), tomēr Latvijā jau kopš iestāšanās Eiropas Savienībā bija identificēta problēma⁶¹ – paaugstināts bezdarba līmenis personām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma.

⁶¹ Ar Ministru kabineta 19.10.2005. rīkojumu Nr.684 apstiprinātajā Latvijas Nacionālajā Lisabonas programmā 2005. – 2008.gadam tā tika atzīta par vienu no Latvijas darba tirgus problēmām.



4.3.attēls. Nodarbinātība Latvijā un Eiropas Savienībā, 2004. – 2013.gadā, sievietēm vecumā no 15 līdz 64 gadiem, %

Avots: Autores veidots attēls pēc EUROSTAT Employment rate, age group 15-64, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rate,_age_group_15%E2%80%9364,_2003%E2%80%9313_\(%25\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rate,_age_group_15%E2%80%9364,_2003%E2%80%9313_(%25)_YB15.png)

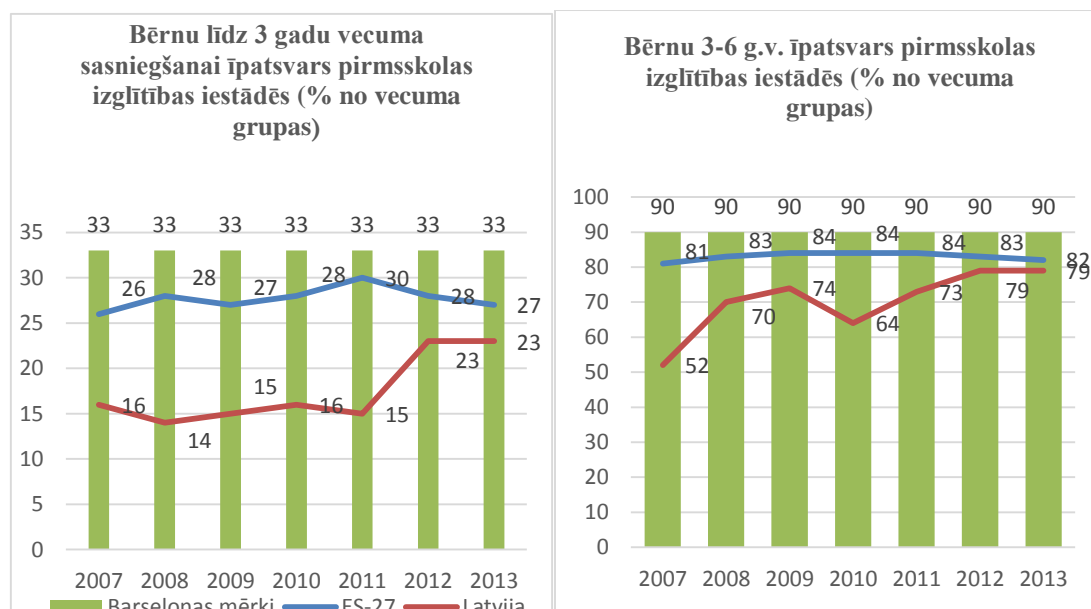
Kā viens no iemesliem, kāpēc sievietes ir pasīvas darba tirgū, tika izvirzīts pieņēmums, ka kavējošs faktors uzsākt/ turpināt darbu vai karjeras attīstību ir stimulējošie bērnu kopšanas pabalsti, kas turklāt attiecīgā laika posmā liedza vienlaikus saņemt pabalstu un strādāt algotu darbu, vai arī noteica striktu ierobežojumu attiecībā uz nodarbinātībā pavadīto stundu skaitu nedēļā. Piemēram, 2008.gadā ieviesto vecāku pabalstu varēja saņemt bērna vecāks, kurš atradās bērna kopšanas atvaļinājumā, tātad nestrādāja bērna kopšanas laikā, kā arī strādājošs vecāks. Tā rezultātā ievērojami pieauga tēvu kā vecāku pabalsta saņēmēju īpatsvars – 2008.gadā 35% vīriešu saņēma vecāku pabalstu, 2009.gadā - 45%, bet 2010.gadā jau 31% un turpmākos gados vīriešu īpatsvars, kas saņēma vecāku pabalstu samazinājās. Kopš 2012.gada tas bija stabils – 7% no visiem vecāku pabalsta saņēmējiem.⁶² Tomēr autores ieskatā tieši tāda ģimenes atbalsta politika, kas mudināja saņemt vecāku pabalstu tam vecākam, kurš saņēma lielāku atalgojumu, bija noteicošā šādam tēvu – vecāku pabalsta saņēmēju pieaugumam. Vēlākā laika periodā, piesaistot pabalsta saņemšanu bērna reālai kopšanai, arī pabalsta saņēmēju īpatsvars līdzsvarojās atbilstoši reālajai situācijai.

Autore atzīmē, ka sieviešu nodarbinātības veicināšana ir saistīta un mijiedarbojas ar bērnu pieskatīšanas iespēju nodrošināšanu. Faktiski nevis nodarbinātībā kā tādā, bet tieši sieviešu nodarbinātības veicināšanā svarīgs faktors ir

⁶² Labklājības ministrijas Sociālās apdrošināšanas departamenta direktores J.Muižnieces sniegtā informācija autorei rakstveidā (e-pastā).

bērna pieskatīšanas pakalpojumu nodrošināšana vēlamajā laikā, apjomā, kvalitātē un ģimenēm pieejamās izmaksās, jo tieši sievietes ir tās, kas pamatā iesaistās bērnu kopšanā un aprūpē. Tomēr pastāv arī atšķirīgi uzskati, ko pierāda citvalstu pieredzes pētījumi, piemēram, Turku (Somija) universitātes pētnieces *S.Weckström* veiktā pētījuma rezultāti parādīja, ka saistība starp māšu attieksmi pret nodarbinātību un bērnu pieskatīšanas politiku pastāv, taču zema sieviešu nodarbinātība ne vienmēr izskaidrojama ar bērnu aprūpes pienākumiem. Ir valstis, kurās bērnu aprūpes pakalpojumu plaša pieejamība nav principiāls pamudinājums, lai strādātu algotu darbu, tādejādi, pat ja palielinātos bērnu pieskatīšanas pakalpojumu klāsts, tas ne vienmēr rezultētos sieviešu lielākā iesaistē darba tirgū, iespējams, reliģisku, vēsturisku, tradicionālu iemeslu dēļ [Weckström, 2014, 27].

Bērnu aprūpe un pieskatīšana ir bijis samērā izšķirošs aspekts sieviešu nodarbinātības veicināšanā ne tikai Latvijā, bet visā Eiropas Savienībā kopumā. Eiropas padome 2002.gada Barselonas samītā noteica kopīgus mērķus jeb tā saucamos Barselonas kritērijus, kas dalībvalstīm sasniedzami bērnu aprūpes un pieskatīšanas jomā. Barselonas kritēriji paredzēja, ka līdz 2010.gadam vismaz 90% bērnu no trīs gadiem līdz obligātajam skolas vecumam (parasti sešu gadu vecuma sasniegšanai) un vismaz 33% bērnu vecumā līdz trīs gadiem jānodrošina aprūpes iespējas.



4.4.attēls. Bērnu nodrošināšana ar aprūpes pakalpojumiem, izpildot Barselonas kritērijus, Latvijā un Eiropas Savienībā 2007. – 2013.gadā

Avots: EUROSTAT datubāze; Bērni Latvijā 2015, CSP; Izglītības un zinātnes ministrijas dati.

Eiropā kopumā bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamība gan vietu skaita, gan cenas ziņā un kvalitāte būtiski atšķiras. EU-SILC dati parādījuši, ka vairākās valstīs ir plašs centralizētu bērnu pieskatīšanas pakalpojumu tīkls, ieskaitot pirmsskolas izglītības nodrošināšanu, kamēr citviet bērnu pieskatīšana tiek organizēta, izmantojot aukles un/vai ģimenes locekļus, draugus un kaimiņus. Bērnu vecuma grupā no dzimšanas līdz 2 gadu vecuma sasniegšanai publisku pieskatīšanas pakalpojumu izmantošana variēja no 73% Dānijā līdz tikai 2% Čehijā un Polijā. Vienlaikus bija vairākas Eiropas Savienības dalībvalstis – Dānija, Nīderlande, Zviedrija, Beļģija, Spānija, Portugāle un Lielbritānija, kā arī ārpus Eiropas Savienības esošās Īslande un Norvēģija jau 2009.gadā bija sasniegušas Barselonas kritērijus [EGGE, 2009, 56].

Latvijā bērnu nodrošināšana ar bērnu aprūpes un pieskatīšanas pakalpojumiem pakāpeniski ir uzlabojusies, tomēr, kā redzams 4.4.attēlā, joprojām nav sasniegts minimālais rekomendētais līmenis.

Dažāda līmeņa politikas plānošanas dokumentos Latvijā tika paredzēta bērnu uzraudzības pakalpojumu pieejamības uzlabošana. Valsts stratēģiskajā ietvardokumentā - Nacionālajā attīstības plānā 2007.–2013.gadam - kā viens no risināmajiem uzdevumiem ģimeņu ar bērniem atbalstam un dzimstības veicināšanai bija ierakstīts veicināt pirmsskolas izglītības iestāžu tīkla un alternatīvas bērnu aprūpes infrastruktūras atjaunošanu un attīstību un investēt šī uzdevuma veikšanā Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) līdzekļus [NAP, 2007, 61].

Ministru kabinetā 26.08.2008. tika izdots rīkojums Nr.520, ar kuru apstiprināts pasākumu plāns valsts iedzīvotāju interesēm atbilstošu pirmsskolas izglītības iestāžu tīkla attīstībai 2008. – 2010.gadam, tomēr reāli risinājumi tika īstenoti pārāk lēni. Pēc autores aplēsēm, ja tiktu īstenoti plānā iecerētie pasākumi, tad rindas uz vietām pirmsskolas izglītības iestādēs saruktu aptuveni par trešdaļu.

Kā izriet no agrāk veiktām iedzīvotāju aptaujām, faktiskais bērnu uzraudzības veids, kādu izvēlējusies katra ģimene savam bērnam atkarībā no iespējām, ne vienmēr sakrīt ar vecāku viedokli par dažāda vecuma bērnu vēlamāko pieskatīšanas veidu [Eglīte et al., 1999, 69]. Bērnam vecumā līdz 3 gadiem ir atšķirīgas vajadzības salīdzinot ar bērniem no 3 gadu vecuma līdz obligātā skolas vecuma sasniegšanai. Ja mazāku bērnu aprūpē lielāka loma varētu būt drošiem un kvalitatīviem alternatīviem un individuāliem pieskatīšanas modeļiem, tad lielākā vecumā uzsvars varētu tikt likts uz lielākām grupām pirmsskolas izglītības iestādēs.

Rīcības plānā Pamatnostādņu „Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011. – 2017.gadam” īstenošanai 2012. – 2014.gadā bija paredzēts uzdevums veicināt bērnu dienas aprūpes formu daudzveidību – pašvaldību un privātie bērnudārzi, iestādes, kurās bērni var uzturēties neilgu laiku, aukļu dienests, bērnu pieskatīšana darba vietās u.c. alternatīvas. Uzdevuma ietvaros bija paredzēts īstenot principu „nauda seko bērnam”, tomēr, lai gan ir nodrošināts, ka visas pašvaldības, kur ir rinda uz pašvaldības pirmsskolas izglītības iestādēm, sniedz atbalstu bērnu izglītības iegūšanai privātā pirmsskolas izglītība iestādē un ir izstrādāti Ministru kabineta noteikumi, kas noteic izmaksu segšanas kārtību, tomēr regulējums nav pilnīgs un joprojām pilnībā problēma nav atrisināta. Tāpēc Ministru prezidente L.Straujuma 2014.gada nogalē ar rezolūciju uzdeva atbildīgajām institūcijām – Vides un reģionālās attīstības ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai un Finanšu ministrijai sagatavot priekšlikumus, kurus īstenojot līdz 01.07.2015. varētu pilnībā atrisināt bērnudārzu pieejamības problēmu [LM, 2015, 29].

Virzieni, kuros valsts politikai, veicinot darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, jāattīstās, ir mazu bērnu uzraudzība, elastīgu darba formu izmantošanas iespējas, kā arī aktīvāka vīrieša līdzdalības veicināšana [Pavlina, 2009, 62].

Pēdējos gados pozitīvi vērtējams valsts atbalsts individuālai pieejai bērnu pieskatīšanas problēmu risināšanā. Iepriekš veidotā politika valstī bija vērsta uz to, lai nodrošinātu pēc iespējas vairāk vietu pašvaldību finansētajās pirmsskolas izglītības iestādēs. Tomēr valstī īstenotā politika, tāpat kā atsevišķu valsts un pašvaldību iniciatīvu rezultātā izveidotie aukļu dienesti vai aukļu datu bāzes, piemēram, Liepājā un Ķekavā, nebija pietiekami efektīva, jo vairākas pašvaldības tomēr nespēja likvidēt rindas uz pašvaldību pirmsskolas izglītības iestādēm. Pēc Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas apkopotās informācijas, 2012.gada septembrī bērnu skaits rindās uz pašvaldību pirmsskolas izglītības iestādēm bija 8047.

Reaģējot uz bērnudārzu pieejamības problēmu vairākās pašvaldībās, no 01.01.2013. tika uzsākta valsts atbalsta programma rindu uz bērnudārziem risināšanai, kas noteica atbalsta līdzmaksājumu no valsts un pašvaldības līdzekļiem ģimenēm, kuru bērns saņem pakalpojumu privātajā pirmsskolas izglītības iestādē vai pie bērnu uzraudzības pakalpojuma sniedzēja. Valsts atbalstu piešķir privātam pakalpojuma sniedzējam, un valsts atbalsta apmērs par vienu bērnu noteikts līdz 142 euro mēnesī ar nosacījumu, ka valsts atbalsta un pašvaldības atbalsta kopējais apjoms nepārsniedz 228 euro Rīgas plānošanas reģionā vai 185 euro ārpus Rīgas plānošanas reģiona. No

01.01.2014. katrai pašvaldībai, ja tā nespēj nodrošināt visiem pašvaldības teritorijā deklarētiem pirmsskolas vecuma bērniem vietu bērnudārzā, ir pienākums segt privātās pirmsskolas izglītības iestādes izmaksas tādā apmērā, kādas ir attiecīgajā pašvaldībā noteiktās nepieciešamās vidējās izmaksas vienam izglītojamam pirmsskolas izglītības iestādē. Savukārt pašvaldības ziņā ir lemt par līdzīga atbalsta piešķiršanu arī bērnu uzraudzības pakalpojuma sniedzēja līdzfinansēšanai (piemēram, Mārupe ir piešķirusi līdzfinansējumu). 2014.gadā valsts atbalsta par bērna uzraudzības pakalpojuma sniegšanu izmaksai izlietoti 1.9 milj. *euro* (pieskatīto bērnu skaits janvārī – 873, jūlijā – 1480, decembrī – 1400). Savukārt privātajās pirmsskolas izglītības iestādēs 2014.gadā valsts atbalsta izmaksai izlietoti 6.9 milj. *euro* (bērnu skaits janvārī – 6463, jūlijā – 7438, decembrī – 7712). [LM, 2015]. Finansējums atbalsta izmaksai bija terminēts līdz 31.12.2015. (pagarināts līdz 2015./2016. mācību gada beigām).

Kopumā līdz 31.12.2014. bērnu uzraudzības pakalpojuma sniedzēju reģistrā bija reģistrētas 1229 personas, tajā skaitā 1160 fiziskas personas un individuālie komersanti, un 69 juridiskas personas, kuras pakalpojuma sniegšanā iesaistīja 163 fiziskas personas (no kopējā reģistrēto personu skaita 13 personas sniedza nepilna laika pakalpojumu) [LM, 2015].

Nodarbinātības jautājums sievietēm pirms un pēc bērna piedzimšanas, darba un ģimenes dzīves savienošanas nepieciešamība ir aspekti, kas var izraisīt paaugstinātu nabadzības risku. Nereti sievietes vienas pašas audzina bērnus un no šīs perspektīvas raugoties ir svarīgi, lai valsts atbalsta politika no vienas puses nodrošinātu vienādas iespējas vecākiem, kuri vieni audzina bērnus, bet no otras puses tiktu sabalansētas arī darba devēja intereses. Tādejādi Latvijā būtu jāveicina elastīga darba laika piemērošana, kas varētu būt būtiski svarīga sākumskolas skolnieku vecākiem, nepilna darba laika izmantošana un jāizmanto attālināta darba priekšrocības.

Autore uzskata, ka pilnībā atbalstāma ir bērnu uzraudzības sniedzēju kā alternatīva pakalpojuma ieviešana bez termiņa ierobežojuma, tādejādi nodrošinot izvēles iespējas un individuālu pieeju bērnu pieskatīšanas un vecāku vajadzību samērošanai. Tomēr ņemot vērā augsto nabadzības risku nepilnajās ģimenēs un daudzbērnu ģimenēs, autore ieteikusi Labklājības ministrijai Rīcības plānā Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu īstenošanai laika posmam 2015. – 2017.gadā ietvert pasākumu - *izvērtēt iespēju noteikt prioritāti (papildināt prioritāšu sarakstu) vietas nodrošināšanā pirmsskolas izglītības iestādē bērnam no 1,5 gadu vecuma attiecībā uz šīm ģimenēm.*

Ministrija plānojsi veicināt un popularizēt attālināta darba iespējas, savukārt autore ir ierosinājusi plānoto *papildināt, nosakot, ka attālināta darba iespējas veiksmīgākai darba un ģimenes dzīves saskaņošanai ir popularizējamas ne tikai pašvaldībās, bet arī valsts pārvaldes sektorā un privātajiem komersantiem*. Tas, cik aktīvi komersants piedāvā un nodrošina attālināta darba iespējas saviem darbiniekiem (ja to pieļauj komersanta darbības specifika) varētu kalpot par kritēriju ģimenei draudzīga komersanta izvērtēšanā.

Vienlaikus ne tikai pirmskolas vecuma bērnu pieskatīšana ir kritisks moments sieviešu nodarbinātībā. 2014.gadā ap 16% sieviešu bērnuudārzu nepieejamība bija šķērslis atsākt darbu, konferencē par demogrāfiskajiem jautājumiem, kas pagājušajā gadā norisinājās Latvijas Republikas Saeimā, atzīmēja Labklājības ministrijas eksperts M.Ivanovs [Ivanovs, 2014]. Lai arī kopumā Latvijā ir pieaudzis atbalsts ģimenēm ar bērniem, tomēr joprojām pamatā tas ir koncentrēts ap bērna dzimšanu un neilgi pēc tam. Taču vēl viens grūts posms bērna audzināšanā un aprūpē ir bērna skolas gaitu uzsākšana un bērna drošība pēc mācību stundām, jo skolas mācību režīms, īpaši sākumskolā, visbiežāk nesakrīt ar astoņu stundu darba dienas režīmu (piemēram, 8:30 – 17:00). Tādēļ, pirmkārt, nepieciešams veikt pasākumus, lai veicinātu īpaši sākumskolas skolēnu drošību un mazinātu riskus tikt pakļautiem vardarbībai, citām sabiedrībā nevēlamām parādībām, piemēram, *ar izglītojošu un metodiskā atbalsta pasākumu palīdzību aicināt pašvaldības izveidot bērnu un jauniešu atbalsta sistēmu sociālās atstumtības mazināšanai. Sadarbojoties pašvaldībai, sociālajam dienestam, skolu sociālajam pedagogam un klases audzinātājam, paplašināt un veicināt ārpusklases interešu izglītības pasākumu (pulciņi, deju kolektīvi, kori, jaunsardze) pieejamību un veicināt to apmeklēšanu, īpašu uzmanību pievēršot nepilnu ģimeņu bērniem, daudzbērnu ģimeņu bērniem, ģimenēm, kurās ir konstatētas atkarību problēmas un riski bērnu atstāšanai novārtā utt. Saņemot atbalstu iedzīvotāju ienākuma nodokļa attaisnoto izdevumu satura paplašināšanā un iekļaujot tajā interešu izglītību tiktu veicināta iesaiste interešu izglītībā plašākam bērnu un jauniešu lokam*.

Otrkārt, autore ir pārliecināta, ka nepilnajās, kā arī daudzbērnu ģimenēs bez elastīga bērna pieskatīšanas pakalpojuma pieejamības nereti ir nepieciešams piesaistīt arī ģimenes atbalsta speciālistu. Nolūkā izprast līdzšinējo ģimenes atbalsta speciālista (asistenta) pakalpojuma efektivitāti un mērķgrupas, autore intervēja Latvijas Samariešu apvienības direktoru A.Bērziņu, jo šī nevalstiskā organizācija kopš 2008.gada ir praktiski vienīgā, kura piedāvā ģimenes asistenta pakalpojumus pašvaldībām.

A.Bērziņš⁶³ minēja, ka *pamatā pakalpojumu saņēmēji 80% gadījumu ir ģimenes un pieprasījums pēc pakalpojuma pēdējā laikā ir būtiski pieaudzis*. Vienlaikus A.Bērziņš norādīja, ka *pieprasījumu nosaka pašvaldību sociālo darbinieku attieksme, izprotot un izmantojot pakalpojumu, kā arī pašvaldības nostāja, piešķirot resursus minēto pakalpojumu nodrošināšanai*. *Sociālie darbinieki daudzviet vēl neizprot atšķirību starp ģimenes asistentu, kas primāri attīsta personas prasmes un aprūpētāju, kurš kompensē trūkstošās prasmes, un līdz ar neizpratni darbiniekiem tiek plānoti neadekvāti resursi*. *Atbalsts nepieciešams dažādos līmeņos*. *Ģimenes asistents var attīstīt ģimenes locekļu personiskās prasmes un ģimenes attiecības visos bērna attīstības posmos*. *Vislabākais risinājums būtu panākt, lai ģimenes pieaugušās personas, nodrošinātu savu un ģimenes eksistenci ar darbu, kā arī apzinātos un mainītu apstākļus, kas ir sociālās atstumtības iemesls vai var pie tās novest (atkarības, vardarbības pieredze, prasmju trūkums u.c.)*

Autores ieskatā būtu nepieciešams veikt pilotprojektu pašvaldības līmenī, lai noskaidrotu gan efektīvāko pakalpojuma veidu, gan speciālista sadarbības formas, kas sniegtu atbalstu ģimenēm.

A.Bērziņš līdzīgi kā autore ir uzsvēris nepieciešamību bērniem *turpināt atbalsta nodrošinājumu skolas vecumā, šai mērķa grupai, ar atsevišķu resursus nodrošinājumu, piedāvāt ārpuskolas (sports, kultūra, zinātne) aktivitātes visdrīzāk skolas telpās*.

Bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamība un drošas bērnības nodrošināšana ir nākotnes investīcijas cilvēkkapitālā un ne tikai ar vecāku nodarbinātības veicināšanu saistīts faktors, bet arī veids kā mazināt sociālo atstumtību un nabadzības risku, īpaši nepilnajās ģimenēs, kur pārsvarā bērnus audzina sieviete un daudzbērnu ģimenēs, kurās pašreiz ir vēl visai augsts nabadzības risks.

4.6. Ģimenes atbalsta politikas iedarbīgums

Ģimenes atbalsta politikas iedarbīguma izvērtēšanai un tam, vai politika ir atstājusi ietekmi uz demogrāfiskiem procesiem, tiek izmantoti dažādi kritēriji. Viena no vispārpieņemtām pieejām ir OECD ģimenes datu bāzē apkopotie pārrobežu indikatori par ģimenes situāciju un ģimenes atbalsta politikas iedarbīgumu visās OECD valstīs un valstīs, ar kurām organizācija sadarbojas. OECD indikatori, kuriem ir pārnozaru raksturs, tiek iedalīti šādās pamatgrupās:

- Ģimenes struktūra (ģimeni, dzimstību un laulātību raksturojoši rādītāji);

⁶³ L.Āboliņas intervija ar A.Bērziņu 25.11.2015.

- Ģimeņu situācija darba tirgū (ģimenes, bērnu un nodarbinātības situācija, t.sk. sieviešu nodarbinātība, darba samaksas atšķirības starp dzimumiem, darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespējas);
- Bērnu un ģimenes valsts politika (vispārējā politika un valsts atbalsts (finansējums procentuāli no IKP naudas transfertu veidā ģimenēm ar bērniem - pabalstu veidā, bērnu aprūpes un izglītības pakalpojumiem, nodokļu atvieglojumiem utml., ar bērna kopšanu saistīti atvaļinājumi, bērnu pieskatīšanas nodrošināšana u.c.);
- Bērnu situācija (bērnu veselība, kas ietver zīdaiņu mirstības rādītāju, dzīvdzi, zema piedzimšanas svara rādītāju, vakcināciju, krūts barošanu, invaliditāti, tādus bērnu veselību negatīvi ietekmējošus faktoros kā aptaukošanās, smēķēšana. Bērnu situāciju raksturojoši faktori ir arī bērnu nabadzība, bērnu izglītība/ lasītprasme un sabiedrības līdzdalība) [OECD, n.d.]⁶⁴.

Eiropas Padomes Ģimenes politikas datu bāzē⁶⁵, kas aptver informāciju par 40 valstīm, t.sk. arī Eiropas Savienības dalībvalstīm, noteikti dažādi indikatori, pēc kuriem salīdzināt ģimenes atbalsta politiku, piemēram, institucionālais ietvars, ģimenes atbalsta politikas mērķi, finansiālais atbalsts ģimenēm, darba un ģimenes dzīves saskaņošanas indikatori, atbalsta sniegšana vecākiem krīzes situācijās, atbalsts vecākiem bērnu audzināšanā u.c. OECD eksperts, franču ekonomists *W.Adema*, salīdzinot Eiropas Savienības un OECD valstu ģimeņu un bērnu labklājību, uzsvēris 3 faktoru lomu, kas vistiešāk raksturo ģimenes atbalsta politiku – summārais dzimstības koeficients, sieviešu nodarbinātība un zīdaiņu mirstība. Pētnieks, analizējot dažādus ģimenes atbalsta politikas faktoros, novērojis tendenci valstu politikām savstarpēji tuvināties un līdzināties [Adema et al., 2014, 5]. Savukārt, OECD ir veikusi datu analīzi par summārā dzimstības koeficienta un valsts finansējuma ģimenēm (% no IKP) korelāciju, un tās rezultāti apstiprinājuši pieņēmumu, ka tās Eiropas valstis, kuras atvēl mazāk valsts līdzekļu bērnu pieskatīšanas pakalpojumu nodrošināšanai (zem 1% no IKP), sastopas ar zemāku dzimstības līmeni un pilnīgi pretēji – valstīm, kurās relatīvi

⁶⁴ Ģimenes situāciju un ģimenes atbalsta politiku raksturojoši indikatori ir ietverti OECD Ģimenes datubāzē (*OECD Family Database*) <http://www.oecd.org/els/family/database.htm#INDICATORS>

⁶⁵ Eiropas Padomes Ģimenes politikas datu bāzē ir iekļauti atsevišķi kvantitatīvi dati, bet pamatā tā ir vērsta uz kvalitatīvu datu analīzi visās ar ģimenes atbalsta politiku saistītās jomās. Tomēr vairums datu nav aktualizēti kopš 2009.gada, kas apgrūtina analīzi. Datu bāzes atrašanās vieta - http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Database/default_en.asp

vairāk līdzekļu no iekšzemes kopprodukta tiek tērēti bērnu pieskatīšanas pakalpojumu nodrošināšanai arī dzimstības rādītāji ir augstāki [Sobotka, 2013, 10]. Šis secinājums samērā skaidri norāda uz dzimstības un sociāli-ekonomiskās situācijas, jo īpaši, atbalsta apmēru, ko valsts atvēl ģimenēm, saistību. Tomēr pastāv arī citu faktoru klātesamība, kas ietekmē dzimstību, kā piemēram, viens no tādiem ir ģimenes atbalsta politikas paredzamība un stabilitāte, uz ko norādījuši arī autores intervētie eksperti.

Ģimenes atbalsta politikas kā sociālās politikas sastāvdaļas iedarbīgums ir atkarīgs no tās atbilstības gan indivīdu un ģimeņu, gan visas sabiedrības vēlmēm un vajadzībām konkrētos apstākļos. Sabiedrībai ir nozīmīga tautas ataudzes īstenošanās pietiekamā apjomā, savukārt indivīdam ir svarīgi īstenot savus reproduktīvos plānus. Var pieņemt, ka ģimenē vēlamākais bērnu skaits īstenosies ar lielāku varbūtību, ja tiks nodrošināti iespējami labvēlīgi apstākļi un iedarbīgi pasākumi, lai pēc bērna piedzimšanas un tā kopšanas laikā vecāki nejustu ne jaunu finansiālu diskomfortu, ne arī nepieejamību pakalpojumiem, piemēram, medicīnas jomā, speciālistu konsultācijas utml. Vienlaicīgi svarīgi, lai pēc laika, kas pavadīts aprūpējot bērnu, vecākam būtu iespēja patstāvīgi izdarīt izvēli, lai atgrieztos darbā, neraizējoties par pieskatīšanas pakalpojumu pieejamību. Tomēr viennozīmīgi novērtēt ģimenes atbalsta politikas iedarbīgumu var visai nosacīti, jo, pirmkārt, ģimenes atbalsta politika kā sistēma ir cieši saistīta gan ar citu politikas jomu veiksmīgu attīstību, gan ar kopējo ekonomisko situāciju valstī (1.2.attēls 1.nodaļā). Otrkārt, to iespējams raksturot galvenokārt vispārēji, atkarībā no izvēlētajiem kritērijiem.

Lai raksturotu ģimenes atbalsta politikas pasākumu iedarbīgumu autore izvēlējās šādus kritērijus:

- Iedzīvotāju demogrāfiskās uzvedības un demogrāfisko procesu izmaiņas;
- Ģimenes pabalstiem (atbalsta sistēmai) izlietotie līdzekļi;
- Ģimenes atbalsta pasākumu elastīgums un nozīmīgums.

Vērtējot pēc iedzīvotāju demogrāfiskās uzvedības un demogrāfisko procesu izmaiņām, ieskatu sniedz dzimstību, lauātību un ģimeņu noturību raksturojošie rādītāji. Ja situācija uzlabojas un atbilst tiem rādītājiem, kas izteikti prognožu veidā, tad varētu secināt, ka politika ir mērķtiecīga un iedarbīga. Tomēr, ņemot vērā Latvijas sociālās politikas savstarpējo mijiedarbību ar ekonomisko stabilitāti kopumā, viennozīmīgi šādu apgalvojumu izteikt nevar. Kopš neatkarības atgūšanas Latvijā tika piedzīvots būtisks dzimušo skaita un īpatsvara samazinājums. Ja 1990.gadā summārais dzimstības

koeficients bija 2,1, tātad pietiekošs vienkāršai paaudžu nomaiņai, tad jau 1999.gadā tas bija samazinājies līdz 1,1 un sasniedza viszemāko līdzšinējo rādītāju kopš Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas (skat.3.1.nodaļu.). Lai arī dzimstību raksturojošiem rādītājiem nav izteikti stabila pieauguma tendence, tomēr kopš 1998.gada Latvijā ir konstatējami divi dzimstības kāpumi – 2008.gadā tika sasniegts summārais dzimstības koeficients - 1,59, tad atkal sekoja kritums līdz 1,34 2011.gadā, kas zināmā mērā ietekmējās no kopējās ekonomiskās situācijas valstī. 2014.gadā tika sasniegts augstākais summārā dzimstības līmenis kopš neatkarības atjaunošanas sākumposma – 1,65, pārsniedzot vidējos dzimstības rādītājus Eiropas Savienības valstu vidū (2013.gadā ES valstīs vidēji – 1,55).

Par sagaidāmajām dzimstības prognozēm Latvijā 2013.gadā bija paredzēts sasniegt summāro dzimstības rādītāju 1,50, 2020.gadā 1,60, bet 2025.gadā 1,65 [European Commission, 2015, 357], tomēr 2025.gadam prognozētais tika sasniegts jau 2014.gadā, tātad prognozes bija pārāk zemas.

Dzimušo īpatsvara pieaugumam ir saistība ar izmaiņām ģimenes atbalsta pasākumos. Ilgstošais dzimušo skaita un īpatsvara samazinājums ir cieši saistīts ne tikai ar kopējām ekonomiskām un politiskām norisēm Latvijā, bet arī ar daudzu gadu garumā nesekmīgiem labākā ģimenes atbalsta varianta meklējumiem gan attiecībā uz pabalsta apmēriem, gan to saņemšanas nosacījumiem un politiskās gribas nekonsekvenci (skat.4.1.-4.2.nodaļu).

Latvijā ir salīdzinoši augsta dzimstība laulībā nesastāvošām sievietēm, kas lielā mērā izskaidrojams ar sabiedrības attieksmes un vērtību diskursa maiņu attiecībā uz neregistrētu kopdzīves formu. Lai arī kopš 1990.gada ir gandrīz trīskāršojies ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvars, tomēr pēdējos desmit gados būtisks pieaugums vai samazinājums nav noticis (ap 43-45% bērnu dzimst ārpus laulības), kas liecina par situācijas stabilizēšanos šajā jomā. Salīdzinot ar Eiropas Savienības valstu vidējo rādītāju, Latvijā ārpus laulības dzimušo īpatsvars vairāk tuvinās Ziemeļvalstu kā Centrāleiropas situācijai un ir augstāks nekā Eiropas Savienībā (2012.gadā ES valstīs vidēji – 40%). Lielākajai daļai ārpus laulības dzimušo tiek reģistrēta paternitāte, kas liecina par to, ka vairumā gadījumu attiecības, kas balstās neregistrētā kopdzīvē, varētu būt stabilas, ģimeniskas attiecības. Tāpat novērota tendence noslēgt laulību pēc pirmā bērna piedzimšanas, jo puse no pirmdzimtajiem ir dzimuši ārpus laulības. Līdzīgu novērojumu pauda arī viens no autores intervētajiem eksperts, kurš norādīja, ka *“tās laulības, kas tiek reģistrētas baznīcā, nav samazinājušās un pēdējā laikā pat pieaug.*

Tie pāri, kas desmit un vairāk gadus dzīvojuši kopā un kam jau ir viens vai divi bērni, ir novērtējuši, ka grib apprecēties.”⁶⁶

Cita intervētā eksperta⁶⁷ ieskatā uz jautājumu “*Kāds ir Jūsu viedoklis par laulības nozīmi mūsdienu sabiedrībā, tā mazinās vai pieaug?*” saņemta atbilde, ka “*manuprāt, laulības nozīme mūsdienu sabiedrībā mazinās. Domāju, ka tas saistīts ar vērtību maiņu sabiedrībā un dzimumu vienlīdzības nostiprināšanos.*” Jautājumā “*Cik būtiska nozīme ir laulībai kā priekšnoteikumam dzimstības veicināšanai?*” Eksperte sniedz atbildi, ka “*laulība pati par sevi nevar veicināt dzimstību. Domāju, ka tas nav būtisks priekšnoteikums dzimstības veicināšanai, lai gan zināmos apstākļos laulība var būt kā priekšnoteikums DNS tālāknodošanai.*”

Latvijā pakāpeniski pieaudzis mātes vidējais vecums, kad dzimst bērns un tas noticis straujāk nekā Eiropas Savienībā. Turklāt pēdējos gados jaunākām mātēm samazinājies starplaiks starp pirmo un otro vai nākamajiem bērniem, kas atbilst pēckrīzes periodam, kad ir aktivizējusies ģimenes atbalsta politika. Līdz ar to var secināt, ka ģimenes atbalsta pasākumi rada labvēlīgu fonu vecāku izvēlei par vēl kādu bērnu ar mazāku gadu starpību.

Valsts materiālais atbalsts ģimenēm dažādu pabalstu veidā laika gaitā ir mainījies – palielināts bērna kopšanas pabalsts, vairākkārt mainīti tā izmaksas principi atkarībā no tā, vai pabalsts saņēmēji ir sociāli apdrošinātas personas. Tomēr stabils un paredzams valsts/pašvaldības atbalsts ir viens no būtiskākajiem tautas ataudzi ietekmējošiem faktoriem. Kā norādīts 2013.gada novembrī SIA “Projektu un kvalitātes vadība” veiktā pētījuma “Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru analīze” (N=226, respondenti, kam vēlamo bērnu skaits pārsniedz plānoto) atbildēs uz jautājumu “*Kādi apstākļi Jums traucē sasniegt vēlamo bērnu skaitu ģimenē?*”, 39% nestabila valsts/pašvaldības atbalsta politika traucē īstenot vēlamo bērnu skaitu ģimenē. Vienlaikus pētījumā konstatēts, ka nodarbinātība ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas tiek izvērtēts, plānojot bērnu, jo nodrošina finansiālu stabilitāti [Eglīte, Putniņa et al., 2013, 81-82].

Līdzīga nostāja izskanējusi arī ekspertu intervijās sniegtajos viedokļos, proti – “*dzimstību, manuprāt, iespējams veicināt ar pārdomātu valsts ģimenes politiku. Politiku, kas rada drošības izjūtu*”⁶⁸, kā arī “*kad bija krīze, varbūt ne tik sāpīgs ir tas*

⁶⁶ Autores intervija ar Rīgas pilsētas pašvaldības deputātu A.Baštiku, Sociālo jautājumu komitejas locekli 12.11.2015.

⁶⁷ Autores intervija ar I.Zalpēteri 13.11.2015.

⁶⁸ Autores intervija ar I.Zalpēteri 13.11.2015.

samazinājums, cik uzticības zaudēšana. Ir ārkārtīgi grūti iegūt uzticību no valsts politikas viedokļa. Un ja jaunās ģimenes sāka pamazām to novērtēt un uzticēties, tad tā bija tā lielākā vērtība attiecībā pret jaunajām ģimenēm un demogrāfisko izaugsmi. Tomēr ar savu attieksmi, ka nogriezīsim atbalstu jaunajām ģimenēm, parādīts, ka politika pret ģimenēm un mūsu valsts nākotni nav nopietna”⁶⁹.

Secināms, ka valsts atbalsts ģimenēm ir nozīmīgs un izvēli radīt bērnus ietekmē salīdzinoši lielā mērā. Valsts attieksmi pret paaudžu nomaīņas jautājumiem un to risināšanu raksturo arī ģimenes pabalstiem izlietotie finanšu līdzekļi un to sadalījums. Īpaši nozīmīgs tas ir apstākļos, kad katrs bērns palielina varbūtību ģimenei nonākt zem nabadzības riska sliekšņa. Ar katra bērna piedzimšanu ģimenes kopējie ienākumi tiek dalīti ar vēl kādu ģimenes locekli, pelnītāju skaitam nemainoties vai uz laiku pat samazinoties. Salīdzinājumā ar ģimenēm, kurās bērnu nav, ģimenēs ar bērniem (it īpaši daudz bērnu ģimenēs un nepilnās ģimenēs) ienākumi uz vienu ģimenes locekli samazinās un veidojas dzīves līmeņa atšķirības, jo kopējie rīcībā esošie finanšu līdzekļi jātērē arī bērna vajadzību apmierināšanai (skat.1.3.2.apakšnodaļu). Bērnu pabalstiem un tālākiem atbalsta pasākumiem atvēlēto līdzekļu stabilitāte un apjoms, un tā dinamika zināmā mērā pauž valsts attieksmi pret ģimenēm, rāda to, cik nozīmīga tai ir nākamās paaudzes audzināšana.

Ģimeņu atbalstam paredzēto pabalstu un izmaksu izvērtējums. ESSPROS datu bāzē ietvertie dati liecināja, ka Latvijā valsts izdevumi bērnu un ģimenes atbalstam 2011.gadā veidoja 1,1% no iekšzemes kopprodukta (2000.gadā – 1,5%, 2008. un 2009.gadā – 1,4%, bet 2010.gadā – 1,5% no IKP). Salīdzināšanai - Igaunijā ilgstoši saglabājās nemainīgs atbalsta lielums, kā 2000.gadā, tā arī 2008. un 2009.gadā atbalsts ģimenēm ar bērniem veidoja 1,8% no IKP. Eiropas Savienībā kopumā sociālās aizsardzības izdevumi ģimenēm un bērniem 2000. un 2008.gadā bija 2,1% no iekšzemes kopprodukta, 2010.gadā vidēji ap 2,3%. [CSP, Bērni Latvijā 2013, 70; Āboliņa, 2014, 10]. Pēc Labklājības ministrijas speciālistu sniegtās informācijas pēdējos gados arī Latvijā būtiski palielinājies atbalsta apmērs, ko valsts atvēlējusi bērniem un ģimenēm, t.i., 2% 2013.gadā un 2,25-2,5% no IKP 2014. - 2015.gadā. Salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm, Latvijā dominē atbalsts ģimenēm primāri pabalstu un sekundāri pakalpojumu veidā, salīdzinoši maz - nodokļu atvieglojumos.

⁶⁹ Autores intervija ar Rīgas pilsētas pašvaldības deputātu A.Baštiku, Sociālo jautājumu komitejas locekli 12.11.2015.

Tikai 2015.gadā nodokļa atvieglojums par apgādībā esošu personu proporcionāli pret minimālo darba algu pieauga (skat.4.3.nodaļu). Valsts izdevumu pieaugumu pēdējos gados, galvenokārt, veidoja atbalsta palielināšanās pakalpojumu jomā - mērķdotācijas brīvpusdienu saņēmēju skaita palielināšanai (no valsts budžeta 2014.gadā dotācijai brīvpusdienu nodrošināšanai 1.-3.klasēm valsts Izglītības un zinātnes ministrijas personā novirzīja 11,7 miljonus *euro* [IZM, 2015, 9], savukārt 2008.gadā dotācijai brīvpusdienām pirmklasniekiem bija atvēlēti 1,8 miljoni *euro*, tādejādi apjoms ir vairākas reizes palielinājies un atstājis ietekmi arī uz ģimenes atbalstam atvēlēta finansējuma īpatsvaru no IKP). Bērnu pieskatīšanas pakalpojumu finansēšanai 2013.gadā tika pieņemts lēmums sniegt valsts atbalstu un 2014.gadā bērnu dārzu rindu mazināšanai piešķirti no valsts budžeta 13,6 miljoni *euro* [PKC, 2015, 85]. Līdz ar minētiem atbalsta veidiem, autore ieskatā, tikai pēdējos gados atbalsts ģimenēm virzīts arī bērna turpmākai aprūpei un audzināšanai. Līdz šim dominēja pabalsti, kas virzīti dzimstības veicināšanai bet koncentrējās uz bērna pirmo dzīves gadu, vēlāko aprūpi un audzināšanu pamatā atstājot vecāku ziņā. Tāpēc atbalsta sistēmai gan pirmsskolas, gan sākumskolas vecuma bērniem ir jāattīstās tādā virzienā, lai padarītu to optimālu un bērnu vislabākajām interesēm atbilstošu no vienas puses, bet no otras – lai atbalstītu un veicinātu vecāku nodarbinātību.

Atbalsts ir iedarbīgs, ja tas ir *elastīgs* un mainās līdzī daudādām situācijām – tāpat tāds, ko viegli pielāgot vai kas mainīgos apstākļos viegli pielāgojas. Laika gaitā kopš neatkarības atgūšanas Latvijā daudziem uz ģimeni vēršiem atbalsta pasākumiem ievērota elastīga pieeja ar to saprotot gan pabalstu, gan pakalpojumu sfēru.

Attīstot sociālās drošības sistēmu, atsevišķiem pabalstiem normatīvajos aktos tika paredzēta piesaiste kādam mainīgam lielumam, kas pie noteiktu apstākļu iestāšanās, mainītu to apmēru (skat. 4.2.nodaļu). Tomēr atzīstams, ka pēc savas būtības valsts sociālajiem pabalstiem ir universāls princips un tas nozīmē, ka tie tiek piešķirti visiem, kuriem saskaņā ar normatīvajiem aktiem piemīt tiesības tos saņemt. Pabalsti, kurus maksā no valsts budžeta, ir konstanti, to apmērs ir normatīvajos aktos noteikts un visiem vienāds, piemēram, bērna piedzimšanas pabalsts, bērna kopšanas pabalsts, pabalsts par aizbildņa pienākumu pildīšanu u.c., savukārt pabalsti, kurus izmaksā no sociālās apdrošināšanas budžeta un kas ir atkarīgi no personas veiktajām nodokļu iemaksām, ir apmēra ziņā atšķirīgi, bet aprēķināti pēc valsts noteiktiem vienotiem principiem. Atzīmējams, ka attiecībā uz bērna kopšanas atvaļinājuma izmantošanu kopš 2014.gada ir noteiktas izvēles iespējas vecākiem, proti, vecāks var izvēlēties

pabalsta saņemšanas ilgumu (viens vai pusotrs gads) un atkarībā no tā tiek noteikts pabalsta apmērs. Tomēr pēc izvēles izdarīšanas grozīt pieņemto lēmumu nav iespējams (skat.4.4.nodaļu). Tātad faktiski elastīgas pieejas nodrošināšana ir vairāk saistīta ar izvēles iespējas nodrošināšanu.

Virzieni, kuros valsts politikai, veicinot darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, jāattīstās, ir mazu bērnu uzraudzība, elastīgu darba formu izmantošanas iespējas, kā arī aktīvāka vīrieša līdzdalības veicināšana, t.sk. dzimuma līdztiesības principu ievērošanas sekmēšana ģimenēs. Joprojām ir virkne jomu, kurās būtu jāveicina elastīga darba laika piemērošana, nepilna darba laika izmantošana un jāizmanto attālināta darba priekšrocības, kas ir svarīgi, lai, piemēram, nepilnu ģimeņu vecāki sekmīgāk iesaistītos darba tirgū un mazinātos nabadzības riski pirmsskolas vecuma bērnu vecākiem, sākumskolas skolnieku vecākiem, bērnu ar īpašām vajadzībām vecākiem, tādiem vecākiem, kuriem pašiem ir īpašas vajadzības, un daudzos citos gadījumos.

Kamēr deviņdesmitajos gados pieņemtajiem valdības lēmumiem drīzāk bija raksturīga nestabilitāte un neprognozējamība, bieža izmaiņu ieviešana likumos, kas jau atbalstīti kā valdībā, tā parlamentā, vēlākā laika periodā no 1995.gada līdz 2002.gadam faktiski ģimenes atbalsta sistēma sastāvēja no atsevišķiem pabalstiem, kurus noteica likums „Par sociālo palīdzību”. Laiku no 2003.gada līdz 2008.gadam varētu uzskatīt par ģimenes atbalsta politika aktivizēšanās periodu, gan pieņemot jaunus progresīvus tiesību aktus un politikas plānošanas dokumentus, kas tieši vai netieši ietekmēja ģimeni, kā institucionalizācijas ziņā, tā arī jaunu ģimenes atbalsta instrumentu ieviešanas ziņā. Ģimenes atbalsta politikas nostiprināšanos par patstāvīgu un jēgpilnu atbalsta politikas jomu pārtrauca ekonomiskā krīze, kuras iespaidā 2009.gadā tika būtiski samazināts valsts atbalsts ģimenēm ar bērniem. Tas attiecīgi ietekmēja ģimeņu un arī sabiedrības kopumā uzticību valstij, ietekmēja ģimeņu reproduktīvos plānus, liekot kritiski izvērtēt savas personiskās iespējas, nevis paļauties uz valsts atbalstu.

Ģimenes atbalsta politikai jāveicina ģimeņu vēlme īstenot vēlamu bērnu skaitu, dodot iespēju izvēlēties, cik bērnu audzināt, vienlaikus stimulējot valstij un sabiedrībai vēlamāko modeli. Ģimenes dibināšana, bērnu radīšana un audzināšana ir ilgstošs process laika ziņā. Bērns piedzimst pēc 9 mēnešiem, vecākiem tas ir jāaprūpē - jāuztur, jāaudzina un jāizglīto vismaz līdz pilngadības sasniegšanai. Tāpēc arī ģimenes atbalsta politikas pasākumiem vajadzētu būt ilglaicīgiem, stabiliem, lai iedzīvotājiem būtu garantija, ka likumi un valdības pieņemtie lēmumi darbosies tā, kā tas bija paredzēts vēl pirms indivīds uzsāka savu reproduktīvo plānu īstenošanu, ka netiks ieviestas

pēkšņas nelabvēlīgas izmaiņas, pasliktinot indivīda personisko finansiālo, gan vispārējo situāciju.

SECINĀJUMI

1. ***Termina “ģimene” izpratne un pielietojums dažādu nozaru speciālistu vidū ir atšķirīgs, tāpēc vienota jēdziena izstrāde ģimenes atbalsta politikas jomā ir lietderīga, jo atbalsts nodrošināms visām ģimenēm.*** Šīs tēzes apstiprinājumam autore nonāca pie šādiem secinājumiem:
 - 1.1. Lai gan nepieciešamību izstrādāt universālu definīciju ir izjutuši ne tikai zinātnieki, bet arī dažādu jomu speciālisti un sabiedrība, un terminoloģijas problēma atzīta arī Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.–2017. gadam, gan ideoloģisku un konceptuālu, gan vēsturisku iemeslu dēļ, patlaban normatīvajos aktos ģimene ir definēta atšķirīgi - tikai atbilstoši atsevišķā normatīvā akta šauram mērķim un adresātiem, bet ģimenes atbalsta politikas plānošanas dokumentos ģimenei nav noteikts vienots termins.
 - 1.2. Atbalsta pasākumi ģimenēm ar bērniem nav tieši atkarīgi no ģimenes jēdziena juridiskā traktējuma, tomēr ir svarīgi identificēt ģimenes situāciju, ģimeņu ar bērniem formu dažādību, lai ģimenes atbalsta politika būtu iedarbīga un mērķtiecīga.
 - 1.3. Lai definētu terminu “ģimene”, Latvijā netiek pienācīgi izsvērts termina “saderināšanās”, kura būtība ir personu dots savstarpējs solījums savienoties laulībā, iespējamā izmantošana tiesību un politikas tālākveidošanā, kā arī ģimenes problēmanalizē.
2. ***Ģimeņu skaits un struktūra Latvijā kopš neatkarības atgūšanas ir būtiski mainījušies.*** Šo tēzi apstiprina sekojoši secinājumi:
 - 2.1. Laikā kopš neatkarības atjaunošanas līdz 2015.gadam ģimeņu skaits samazinājās par 23%, tajā skaitā starp divām pēdējām tautas skaitīšanām par 6%. Būtiski mainījusies arī ģimeņu struktūra, augsts ir nepilnu ģimeņu un t.s. “vieninieku” īpatsvars. Pēdējos gados visstraujāk ģimeņu skaits sarucis Latgalē un Vidzemē. Pierīgā ģimeņu skaits pieaudzis, tomēr pieauguma apmērs ir mazāks nekā samazinājuma apmēri citviet Latvijā, tādejādi samazinājumu nevar skaidrot ar iekšēju migrāciju. Ģimeņu skaita samazinājumu ietekmējuši vairāki faktori - nepietiekama dzimstība, samērā augsta mirstība un ārējā migrācija ekonomisku apsvērumu dēļ.

- 2.2. Ģimeņu ar nepilngadīgiem bērniem struktūras izmaiņas un salīdzinājumi ar iepriekšējiem periodiem nevar tikt veikti pietiekami detalizēti, jo informācija, kas iegūstama no esošajiem avotiem, ir nepietiekama dēļ atšķirīgas pieejas datu vākšanā. Tā kā 2000. un 2011.gadā tautas skaitīšanām bija atšķirīga izpratne par to, kas ģimenes sastāvā ir bērns (pilngadīgs vai nepilngadīgs), tad nākamajās tautas skaitīšanās būtu jāiegūst informācija gan par to, cik bērnu dzīvo ģimenēs, gan cik no tiem ir nepilngadīgi bērni, lai ģimenes atbalsta politikas plānotāju rīcībā būtu precīzi dati un būtu iespējams plānot atbalsta pasākumus ģimenēm ar paredzamu ietekmi uz valsts budžetu.
- 2.3. Salīdzinot 2000. un 2011. gadu tautas skaitīšanas rezultātus, laulāto pāru bez bērniem īpatsvars pieaudzis, bet laulāto pāru ar bērniem – samazinājies. Neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru ar bērniem īpatsvars palielinājās vairāk kā divas reizes.
- 2.4. Būtiskas izmaiņas nav skārušas tās nepilnās ģimenes, kurās vismaz vienu bērnu audzina māte – to īpatsvars no visām ģimenēm saglabājies nemainīgs – 29%. Nedaudz pieaudzis vientuļo tēvu īpatsvars – to 2011.gadā bija vairāk nekā 4% (2000.gadā gandrīz par vienu procentpunktu mazāk), kas liecina par vīrieša lomas un atbildības palielināšanos bērna audzināšanas un attīstības procesā un dzimumu līdztiesības principa pieaugošo lomu sabiedrībā. Ģimeņu ar bērniem kopskaitā nepilno ģimeņu īpatsvars pieauga.
- 2.5. Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas ir nemainīgi augsts nepilno ģimeņu īpatsvars. Trešdaļa no visām ģimenēm ir nepilnās ģimenes un tajās ir augsts viena bērna īpatsvars. Tām ir ne vien grūtības nodrošināt atbilstošu dzīves līmeni un vispusīgu bērnu attīstību, bet arī apgrūtināti prognozēt, kad bērnu skaits nepilnā ģimenē varētu pieaugt. Nepilnās ģimenes vāji iesaistās dabiskajā paaudžu nomaiņā.
- 2.6. Nepilno ģimeņu tipam ir atšķirīgs sociāli-demogrāfiskais raksturojums, tādēļ valsts līmeņa politikas plānošanas dokumentos būtu nosakāms rezultatīvais rādītājs ne tikai visu ģimeņu ar bērniem nabadzības riska samazināšanai, kā tas ir patlaban Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.–2017.gadam, bet atsevišķi nepilnajām ģimenēm (arī daudz bērnu ģimenēm tas būtu nošķirams atsevišķi). Tāpat attiecībā uz nepilnajām ģimenēm pamatnostādņu īstenošanas rīcības plānā būtu nosakāmi uzdevumi (paplašinot un padarot mērķētāku pieejamo pakalpojumu klāstu), lai uzlabotu šo ģimeņu situāciju, jo bērnu

nabadzības un pamešanas novārtā risks lielā mērā ir atkarīgs no vecāku nodarbinātības un psihoemocionālās kapacitātes.

- 2.7. Nepieciešams veikt pētījumu par nepilno ģimeņu raksturojumu, lai noskaidrotu visefektīvākos pasākumus nabadzības un tās izraisošo ilgtermiņa seku mazināšanai. Par ģimenes atbalsta politiku atbildīgās institūcijas, izstrādājot un novērtējot ģimenes atbalsta politikas pasākumus, nedrīkst ignorēt augsto nepilnu ģimeņu īpatsvaru, jo tas ietekmē sasniegtos un sagaidāmos rezultātus.
- 2.8. Nav konstatējamas ziņas par tādām saliktajām ģimenēm, kurās vecāki audzina gan katrs savus iepriekšējā laulībā vai kopdzīvē dzimušos bērnus, gan kopīgos pāra bērnus (post-nukleārām ģimenēm). Šādu datu iegūšana palīdzētu raksturot nepilnu, saliktu, paplašinātu un jaunu tipu ģimeņu situāciju un problemātiku, kas attiecīgi atvieglotu politikas veidotājiem mērķētākas ģimenes atbalsta politikas izstrādi.
3. Ir pierādīta tēze ***“Esošais zemais dzimstības līmenis nodrošina tikai izteikti sašaurinātu paaudžu nomaiņu. Latvijā straujāk nekā citviet Eiropas Savienībā pieaudzis reprodūktīvā vecuma māšu novecojums”***, pierādījumus pamatojot ar šādiem secinājumiem:
 - 3.1. Pat ja nākotnē summārais dzimstības koeficients pieaugs, jaundzimušo skaits, atbilstoši prognozētajam Nacionālajā attīstības plānā, visticamāk samazināsies, jo samazināsies 20–34 gadu vecuma grupā esošo sieviešu skaits. Strādājošo īpatsvars turpinās samazināties, palielināsies bērnu un vecu cilvēku īpatsvars. Nākotnē ģimenes atbalsta politikai būtu jāvērs uzmanību uz atbalsta pasākumu nodrošināšanu ģimenēm paplašinātā kontekstā, ietverot arī augšupējās līnijas ģimenes locekļu (vecvecāku) vietu un lomu ģimenes struktūrā.
 - 3.2. Sievietes arvien vēlāk izvēlas laist pasaulē bērnus, kas savukārt rada situāciju, ka sievietei viņas dzīves laikā var piedzimt mazāk bērnu nekā tas būtu, ja viņai pirmais bērns piedzimtu agrāk. Kopš neatkarības atjaunošanas mātes vidējais vecums, kad tā laiž pasaulē pirmo bērnu, būtiski palielinājies no 23,2 līdz 27,2 gadu vecumam. Taču 25 – 29 gadu vecu sieviešu kohortās samazinājusies vidējā vecuma starpība starp pirmo un otro, otro un trešo, kā arī nākamo bērnu. Tā kā mātes vidējais vecums pieaug gan kopumā, gan piedzimstot pirmajam bērnam, attiecīgi samazinās auglīgie gadi, kuros realizēt savas reprodūktīvās vēlmes un radīt tik bērnus, cik ģimenē vēlas. Līdz ar to šāda vidējā vecuma

starpības intervāla samazināšanās starp bērniem ir izmantojama arī turpmāk, lai raksturotu reproduktīvās uzvedības izmaiņas sieviešu kohortām.

3.3. Mātes vidējais vecums, piedzimstot bērniem, Latvijā tomēr ir mazāks nekā vidēji Eiropas Savienībā, taču gan Eiropas Savienībā kopumā, gan Latvijā, mātes vecums nepārtraukti palielinās, turklāt Latvijā kopš gadsimtu mijas par 4% straujāk nekā Eiropā.

4. *Augstais nabadzības līmenis nepilnās ģimenēs un daudzbērnu ģimenēs veicina bērnu nepienācīgas aprūpes risku* apstiprinās ar šādiem secinājumiem:

4.1. Latvija no materiālās labklājības viedokļa ir viena no nabadzīgākajām valstīm Eiropas Savienībā. Īpaši nabadzības riskam ir pakļautas nepilnas ģimenes ar vismaz vienu bērnu un daudzbērnu ģimenes. Attiecībā uz nepilnām ģimenēm valsts līmenī nav paredzēti īpaši mērķēti pasākumi nabadzības riska un sociālās atstumtības riska mazināšanai.

4.2. Nepilnajās ģimenēs mātei vai tēvam ir jāvelta vairāk laika iztikas līdzekļu pelnīšanai un attiecīgi samazinās ar bērnu pavadītais laiks, kā arī kontrole pār bērna skolas un brīvā laika aktivitātēm vecāku prombūtnes laikā. Fokusēšanās uz iztikas līdzekļu pelnīšanu ietekmē pašus vientuļos vecākus, jo patreizējā ģimenes atbalsta sistēma ir noteikta, neraugoties uz individuālas ģimenes tipu vajadzībām un iespējām. Bērna saslimšanas gadījumā nepilnā ģimenē ir uz pusi mazāks iespējamais apmaksātais darba nespējas periods nekā tas ir divu vecāku ģimenēs.

4.3. Kopumā valstī ir pieaudzis atbalsts ģimenēm ar bērniem, tomēr joprojām pamatā tas ir koncentrēts ap bērna dzimšanu un neilgi pēc tam. Vēl viens grūts posms bērna audzināšanā un aprūpē ir bērna skolas gaitu uzsākšana un bērna drošība pēc mācību stundām (t.sk. pirmssvētku dienas, mācību gada uzsākšanas un noslēguma dienas, brīvlaiki vairākas reizes kalendārā gadā), jo skolas mācību režīms, īpaši sākumskolā visbiežāk nesakrīt ar vecāku astoņu stundu darba laiku un Darba likumā noteikto atvaļinājuma ilgumu. Tādejādi nepilnas ģimenes bērna pieskatīšanai un drošībai nepieciešams papildu atbalsts un izmaksas (vai arī laiks, kas tiek veltīts bērna aprūpei, bet netiek veltīts darbam) nekā ģimenē, kurā ir abi vecāki.

5. Autores secinājumi apstiprina šādu tēzi - *Laulības kā ģimenes sākuma loma laika gaitā ir būtiski mainījusies. Latvijas ģimenes atbalsta politikā noteiktā rīcības*

pamatvirziena īstenošana – laulības institūta un laulībā balstītas ģimenes stiprināšana norit pasīvi.

- 5.1. Neatkarības atjaunošanas periodā sabiedrībā mainās to rīcību loģiskā secība, kas nepieciešamas ģimenes izveidei – laulības arvien biežāk tiek noslēgtas tad, kad partneri ir pierādījuši viens otram, ka spēj kopā aprūpēt bērnu. Tātad laulībā balstītas ģimenes kā ilgtermiņa vērtības nozīme sabiedrībā ir mainījusies, bērna piedzimšanas gadījumā nepiešķirot laulībai tik nozīmīgu lomu.
- 5.2. Latvijā bērnu īpatsvars, kas dzimst ārpus laulības, pēdējās divās dekādēs būtiski pieaudzis un tas ir augstāks nekā vidēji Eiropas Savienībā. Pieaug to vīriešu un sieviešu skaits, kuri dzīvo kopā un audzina bērnus, neregistrējot laulību. Latvijā vairāk nekā puse no pirmdzimtajiem dzimst ārpus laulības, bet laulība bieži vien tiek noslēgta pēc tam.
- 5.3. Šobrīd neregistrētā kopdzīvē dzimušu bērnu tiesiskās intereses ir iespējams tiesiski pasargāt un tās neatšķiras no laulībā dzimušu bērnu tiesību apjoma. Neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru attiecības ir iespējams noregulēt civiltiesiskiem līdzekļiem, tomēr ir atsevišķas jomas, kur likumiskas tiesības ir tikai laulātajiem. Mazāks tiesību apjoms neregistrētajā kopdzīvē dzīvojošajiem nereti ietekmē arī viņu bērnu labklājību.
- 5.4. Ģimenēs, kurās bērna (-u) vecākus vai potenciālos vecākus, vieno laulības saites, salīdzinot ar neregistrētās partnerattiecībās esošiem vīriešiem un sievietēm, ir zemāks to laulāto skaits, kuri nevēlas bērnus vispār. Tas attiecīgi veicina uzskatu, ka laulībai kā kopdzīves (partnerattiecību) veidam, ir raksturīgs pastāvīgums un vēlme radīt bērnus.
- 5.5. *Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.-2017.gadam*, arī politiskajā dienas kārtībā nav paredzēts risināt jautājumu par neregistrētā laulībā dzīvojošu pāru tiesisko aizsardzību. Netiek pētīta iespēja saderināšanās institūta pilnveidošanai, taču autores ieskatā saderināšanos regulējošo tiesību normu aktualizācija, nosakot tiesību un pienākumu apjomu, varētu sniegt papildu aizsardzību tiem faktiskā kopdzīvē esošiem pāriem, kuri ir pauduši savstarpēju nodomu un apsolījumu slēgt laulību. Patlaban likumdevējs un izpildvara demonstrē konservatīvu pieeju un nerisina jautājumu par neregistrētā kopdzīvē esošu pāru problemātiku, kas autores ieskatā vērtējams kritiski. Ministriju

līmenī tiek plānota mērķtiecīga sabiedrības informēšana par neregistrētas kopsdzīves tiesiskajām sekām.

6. Ir pierādīts, ka ***stabila, paredzama un kompleksa ģimenes atbalsta politika, kas vērsta uz darba un ģimenes dzīves saskaņošanas iespēju nodrošināšanu, ir būtisks dzimstību veicinošs faktors.***

6.1. Ģimenēm labvēlīga atbalsta politika ir viena no komponentēm, kas labvēlīgi iespaido dzimstības līmeni. Vidējais pabalstu apmērs un ģimenēm pieejamo pakalpojumu klāsts pēdējos gados pieaug, tomēr vēl nesasniedz 2008.-2010. gada līmeni. Palielinās atbalsts pakalpojumu jomā – pieaug brīvpusdienu saņēmēju loks, mainās nodokļu politika par labu daudz bērnu ģimenēm, tiek nodrošināts atbalsts pirmsskolas vecuma bērnu pieskatīšanas pakalpojumiem.

6.2. Dzimstības samazināšanās 2009.-2011. gadā galvenokārt notika ekonomiskās krīzes rezultātā, kad ne tikai notika atsevišķas strukturālas reformas, bet arī samazinājās atbalsts ģimenēm ar bērniem un daudzi reprodūktīvā vecuma iedzīvotāji emigrēja uz ārvalstīm. Atbalsts ģimenēm ar bērniem tika samazināts visbūtiskāk salīdzinot ar kaimiņvalstīm Lietuvu un Igauniju. Tas, ka Latvijā būtiski tika samazināts atbalsts sociāli visneaizsargātākajām ģimenēm – daudz bērnu un nepilnajām ģimenēm, padziļināja nabadzību vecākiem ar bērniem, kuri jau tāpat bija pakļauti augstākam nabadzības riskam kā cita tipa ģimenes. Lai arī ierobežojumu mērķis bija visām saņēmēju grupām solidāri samazināt izmaksājamos pabalstus un citus maksājumus no valsts budžeta, citviet Eiropā nabadzības riska grupām gluži pretēji - tika nodrošināts papildu atbalsts.

6.3. Pētījumi citviet Eiropas Savienībā neuzrāda pārliecinošus rezultātus, ka tikai ģimenes atbalsta politikas ietvaros speciāli veikti uz ģimenes institūta stiprināšanu mērķēti pasākumi sniegtu būtisku ilgtermiņa ietekmi uz dzimstības rādītājiem.

6.4. Veiksmīgai politikas ieviešanai nozīmīgs faktors ir sistēmas koordinatora kapacitāte – cik lielā mērā pārējās sistēmas sastāvdaļas respektē un ieklausās vadošās institūcijas priekšlikumos. Ģimenes valsts politika ir plaša pārnozaru politika, līdz ar to tās koordinējošajai iestādei būtu jābūt ar plašākām pilnvarām un ietekmes svirām. Dzimstības veicināšana, nabadzības mazināšana un ģimenes labklājības nodrošināšana kopumā ir viens no svarīgākajiem

ilgtermiņa valsts attīstības plānošanas jautājumiem. Lai ģimenes valsts politikas īstenošana būtu sekmīgāka, tās pārraudzībai jābūt augstāka līmeņa pārnozaru institūcijas, piemēram, Ministru prezidenta biedra demogrāfisko jautājumu risināšanai kompetencē. Ģimenes valsts politika īstenojama Nacionālā attīstības plāna ietvaros kā viens no svarīgākajiem nacionālās ilgtspējas jautājumiem.

- 6.5. Ģimenes atbalsta politikas plānošanā un īstenošanā jāpiešķir daudz būtiskāka loma Demogrāfisko lietu padomei kā konsultatīvai un koordinējošai institūciju, kas izveidota, lai veicinātu vienotu valsts demogrāfisko politiku un tās īstenošanu visos valsts pārvaldes līmeņos. Patlaban Demogrāfisko lietu padomes sekretariāta funkcijas pilda Labklājības ministrija.
- 6.6. Nodrošinājums ar bērnu pieskatīšanas un pirmsskolas izglītības pakalpojumiem ir nepietiekams. Pēdējos gados piedāvāta pakalpojuma daudzveidība, un kopumā šajā sektorā situācija ir uzlabojusies, tomēr Latvija joprojām nenasniedz Barselonas mērķus un Eiropa-2020 mērķus. Nepieciešams daudz aktīvāk panākt labāku un elastīgāku bērnu pieskatīšanas pakalpojumu nodrošinājumu, tādejādi sniedzot atbalstu vecākiem (jo īpaši tiem, kuri pakļauti augstākam nabadzības riskam) iesaistei darba tirgū un labvēlīgi iedarbojoties uz dzimstību.

PRIEKŠLIKUMI

Balstoties uz pētījuma rezultātiem, autore sniedz šādus priekšlikumus:

➤ ***Ģimenes atbalsta politikas veidotājiem (Labklājības ministrijai)***

1. Lai nodrošinātu precīzāku rezultatīvo rādītāju noteikšanu un izpildi, aktualizēt *Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes* atbilstoši 2011.gada tautas skaitīšanas, apsekojumu un pēdējo gadu pārmaiņu rezultātiem, un vienoties pamatnostādņu kontekstā par vienota termina “ģimene” interpretāciju. Autore ierosina terminu “ģimene” papildināt ar saderinātajiem, iepriekš veicot grozījumus saderināšanos regulējošajās tiesību normās Latvijas Civillikumā. Tomēr tā kā tas nesasniedz mērķi nodrošināt atbalstu visām ģimenēm, nepieciešams strādāt pie konceptuāla risinājuma.
2. Lai būtiski samazinātu bērnu un ģimeņu nabadzību, nepieciešams iegūt ziņas (veikt pētījumu) par nepilno ģimeņu raksturojumu un būtu iespējams izstrādāt mērķētu un efektīvu atbalstu nabadzības un tās izraisīto ilgtermiņa seku mazināšanai.
3. Nabadzības riskam pakļauto ģimeņu tipiem ir atšķirīgs sociāli-demogrāfiskais raksturojums, tādēļ *Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam* nepieciešams noteikt rezultatīvos rādītājus ne tikai visu ģimeņu ar bērniem nabadzības riska mazināšanai, bet atsevišķi nepilnajām ģimenēm un daudz bērnu ģimenēm.
4. Nākamā perioda *Rīcības plānā Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam* izpildei īpašu uzmanību pievērst nepilno ģimeņu problemātikai. Izstrādāt konceptuālu risinājumu un, sadarbojoties valsts un pašvaldību institūcijām, īstenot pilotprojektu ģimeņu atbalsta speciālista pakalpojumam. Primārie pakalpojuma saņēmēji būtu nepilnas un daudz bērnu ģimenes situācijās, kad nepieciešams neatliekams atbalsts ģimenes pienākumu un bērnu aprūpes īstenošanā, piemēram, neparedzētas kāda no bērniem vai vecāka saslimšanas vai ievietošanas stacionārā gadījumā, bērna ilgstošas slimības gadījumā, sakarā ar maiņu darbu vecākam, komandējumu u.tml. Sagaidāmais rezultāts būtu samazināta spriedze attiecībā uz darbu un ģimenes dzīves

savienošanu tādai mātei vai tēvam, kuri vienā personā ir gan aprūpētājs, gan apgādnieks. Pilotprojekta īstenošana sniegtu iespēju novērtēt efektivitāti, kā arī noteikt pakalpojuma piešķiršanas, apmaksas kārtību un nosacījumus. Šis pakalpojums perspektīvē būtu lietderīgs ģimenēm, kurās ir abi vecāki, taču darba specifikas dēļ viens vai abi atrodas ilgstošā prombūtnē (jūrnieks, lidotājs, militārpersona, tālbraucējs u.tml.).

5. Veikt pasākumus, lai veicinātu sākumskolas skolēnu drošību un mazinātu riskus tikt pakļautiem sabiedrībā nevēlamām parādībām un ārējiem apdraudējumiem. Nepieciešams aicināt uz sadarbību pašvaldības, kas var sekmēt sociālā dienesta, skolas, sociālā pedagoga, klases audzinātāja un vecāku savstarpēji koordinētu rīcību, un jāpaplašina ārpusklases interešu izglītības pasākumu (pulciņi, deju kolektīvi, kori, jaunsardze u.tml.) pieejamība. Jāveicina to apmeklētība, īpašu uzmanību pievēršot nepilnu ģimeņu bērniem, daudzbērnu ģimeņu bērniem, kurās ir konstatētas atkarības problēmas, materiālas grūtības un riski bērnu atstāšanai novārtā u.tml.
6. Lai sekmētu darba un ģimenes dzīves saskaņošanu, veicināt attālināta darba iespējas ne tikai valsts pārvaldes sektorā, bet arī pašvaldībās, nevalstiskajā un privātajā sektorā. Noteikt, ka tas, cik aktīvi komersants piedāvā vai nodrošina attālināta darba iespējas saviem darbiniekiem (ja to pieļauj komersanta darbības specifika), ir izvērtējams kritērijs, piešķirot ģimenei draudzīga komersanta statusu.

➤ ***Likumdevējam (Latvijas Republikas Saeimai)***

7. Nolūkā mazināt nabadzības risku, nepieciešams veikt grozījumus likumā “Par maternitātes un slimības pabalstiem” un noteikt, ka nepilnās ģimenēs pabalstu slima bērna kopšanai ir tiesīgs saņemt vecvecāks (izvērtējams arī plašāks personu loks), ja viņš piedalās slima bērna aprūpē.

➤ ***Likumdevējam (Latvijas Republikas Saeimai), Demogrāfisko lietu padomei un Tieslietu ministrijai***

8. Valsts un sabiedrības interesēs nepieciešams uzsākt konstruktīvu diskusiju par Latvijas Civillikuma pašreizējo regulējumu un nākotnes iespējām paredzēt

atsevišķas pamattiesības neregistrētā kopdzīvē dzīvojošiem pāriem, līdzīgi kā Lietuvā. Tas būtiski neietekmētu laulības institūta nozīmi un stabilitāti sabiedrībā, jo jau patlaban neregistrēta kopdzīve ir plaši izplatīta kā ģimenes tips. Tieši pretēji – ļaujot pāriem deklarēt kopdzīves faktu, iespējams, pat samazinātos šķirto laulību skaits un, pēc noteikta kopdzīvē pavadīta laika perioda, tiktu garantēta minimāla tiesiska aizsardzība. Tas ļautu ātrāk pieņemt lēmumu par pēcnācēju radīšanu un attiecīgi samazinātos vecums, kad sievietei dzimst pirmais bērns. Vienlaikus kā iespējamu risinājumu ieteicams izvērtēt Latvijas Civillikumā noteiktā saderināšanās institūta modernizācijas iespējas un paplašināt saderināto tiesību un pienākumu apjomu atbilstoši mūsdienu sociālajai realitātei.

➤ ***Izglītības un zinātnes ministrijai, pašvaldībām, nevalstiskajām organizācijām***

9. Ņemot vērā augsto nabadzības risku nepilnajās ģimenēs un daudzbērnu ģimenēs, būtu lietderīgi pašvaldībām izvērtēt iespēju noteikt prioritāti (papildināt prioritāšu sarakstu) vietas pirmsskolas izglītības iestādē nodrošināšanai bērnam no 1,5 gadu vecuma.
10. Pašvaldībām, ņemot vērā individuālo situāciju to administratīvajā teritorijā, neatliekami jāizstrādā komplekss ģimenes atbalsta pasākumu kopums nabadzības risku mazināšanai un bērnu audzināšanas atbalstam nepilnajās ģimenēs (piemēram, piedāvājot atbalsta pakalpojumus, kas vērsti uz nepilno ģimeņu māšu vai tēvu nodarbinātības veicināšanu).

➤ ***Likumdevējam (Latvijas Republikas Saeimai), Ministru kabinetam, Demogrāfisko lietu padomei***

11. Nolūkā panākt efektīvāku ģimenes valsts politikas īstenošanu, izvērtēt šo politikas jomu koordinējošās institūcijas maiņu. Lai ģimenes valsts politikas īstenošana būtu sekmīgāka, tās pārraudzībai jābūt augstāka līmeņa pārnozaru institūcijas, piemēram, Pārresoru koordinācijas centra kompetencē un tā īstenojama Nacionālā attīstības plāna 2014.-2020. gadam ietvaros kā viens no svarīgākajiem nacionālās ilgtspējas jautājumiem.

12. Atzīstot 2-3 bērnu modeli par prioritāti valsts ilgtspējīgas attīstības kontekstā, nepieciešams konsekventi īstenot atbalsta pasākumus ģimenēm bērnu aprūpē un audzināšanā. Stimulēt sabiedrības viedokļa un attieksmes maiņu par ģimenes ar vairākiem bērniem mūsdienīgumu, prestižu, vērtību un piedāvāt stabilas valsts garantijas, tādējādi sekmējot tālāku dzimstības pieaugumu un depopulācijas novēršanu.

➤ ***Centrālajai Statistikas pārvaldei:***

13. Tā kā patlaban pieejamie valsts statistikas dati nenodrošina pietiekamu informāciju par dažādu ģimenes tipu esamību, izmaiņām un izplatību, nepieciešams veikt pētījumu, aptauju vai apsekojumu, vai izvērtēt iespēju iekļaut nākamās tautas skaitīšanas programmā izvērstu atbilžu iespējamību par ģimeņu struktūru daudzveidību.

IZMANTOTIE TIESĪBU AKTI, POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI UN ZIŅOJUMI

1. Bērnu un ģimenes lietu ministrija. (2006). Plāns to bērnu stāvokļa uzlabošanai, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, un sociālās atstumtības izplatīšanās ierobežošanai 2006.-2009.gadam, [tiešsaiste], [skatīts 2015.05.04.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2037>
2. Civil Code of the Republic of Lithuania. [tiešsaiste] [skatīts 2015.03.09.] Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=245495
3. Deklarācija par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.13.]. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/05_deklaracija.pdf
4. Deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Latvijas Republikas Augstākā Padome// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, Nr.21, 1990.g. 24.maijs.
5. Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija// Latvijas Vēstnesis, Nr.143/144 (858/859), 1997.g. 13.jūnijs.
6. Eiropas Savienības Pamattiesību harta (2010/C 83/02)// Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, Nr.C83/389, 2010.g. 30.marts.
7. Finanšu ministrija. Valsts stratēģiskais ietvardokuments 2007. – 2013.gada periodam, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.26.]. Pieejams: http://www.esfondi.lv/upload/04-kohezijas_politikas_nakotne/VSID_2009.pdf
8. Labklājības ministrija. (2011). Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011. – 2017.gadam., [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.23.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmpamn_200111_gvp.pdf
9. Labklājības ministrija. (2015). Informatīvais ziņojums „Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam īstenošanas vidusposma (2012. – 201.gadā) novērtējums”, Demogrāfisko un ģimenes lietu padomes 08.04.2015. sēdes dokumenti. Npublicēts materiāls.
10. Labklājības ministrija. (2005). Informatīvais ziņojums „Latvijas Nacionālā rīcības plāna nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai 2004. – 2006.gadam īstenošanas gaita 2004.gadā”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.22.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sociala_aizsardziba/sociala_ieklausana/2004.pdf
11. Labklājības ministrija. (2008). Programma vardarbības ģimenē mazināšanai 2008.–2011.gadam, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.21.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2754>
12. Labklājības ministrija. (2015). Rīcības plāns pamatnostādņu „Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.– 2017.gadam” īstenošanai 2012. – 2014.gadā. [tiešsaiste] [skatīts 2015.03.29.] Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/apstr_plans_11032013.pdf
13. Labklājības ministrija. (2000). Sociālais ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.25.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/socialais_zinojums/soczin_par1999_lat.pdf

14. Labklājības ministrija. (2008). Programma vardarbības ģimenē mazināšanai 2008.–2011.gadam, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.21.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2754>

15. Latvijas Republikas nacionālais ziņojums par 1979. gada 18. decembra konvencijas par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijā līdz 2002.g. 1.janvārim, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=73983>

16. Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts. (2013). Valsts programma 02 „Latvijas iedzīvotāji”// Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem/ Nr.15. Rīga, 2013. 168 lpp.

17. Likumprojekta „Grozījums Ministru kabineta iekārtas likumā” anotācija. [tiešsaiste] [skatīts 2015.04.21.] Pieejams: http://www.saeima.lv/webroot/Lapas/8Sae_Lprj/lasa-dd=LP0734_0.htm

18. LR likums: Par grozījumiem Latvijas PSR darba likumu kodeksa 193. un 176.pantā // Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, Nr.17, 1991.g. 9.maijs.

19. LR likums: Bērnu tiesību aizsardzības likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.199/200 (1260-1261), 1998.g. 8.jūlijs, ar grozījumiem.

20. LR likums: Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē// Latvijas Vēstnesis, Nr.1 (3369), 2006.g. 3.janvāris.

21. LR likums: Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, Nr.22, 1993.g. 10.jūnijs, ar grozījumiem.

22. LR likums: Par maternitātes un slimības apdrošināšanu// Latvijas Vēstnesis, Nr.182 (465), 1995.g. 23.novembris.

23. LR likums: Notariāta likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.48, 1993.g. 9.jūlijs.

24. LR likums: Par iedzīvotāju ienākuma nodokli// Latvijas Vēstnesis, Nr.32, 1993.g. 1.jūnijs.

25. LR likums: Par sociālo drošību// Latvijas Vēstnesis, Nr.144 (427), 1995.g. 21.septembris.

26. LR likums: Par sociālo palīdzību// Latvijas Vēstnesis, Nr.176 (459), 1995.g. 14.novembris.

27. LR likums: Par valsts sociālo apdrošināšanu// Latvijas Vēstnesis, Nr.274/276 (989/991), 1997.g. 21.oktobris.

28. LR likums: Grozījumi likumā „Par sociālo palīdzību”// Latvijas Vēstnesis, Nr.326/330 (1387/1391), 1998.g. 3.novembris.

29. LR likums: Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.168 (2743), 2002.g. 19.novembris.

30. LR likums: Valsts sociālo pabalstu likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.168 (2743), 2002.g. 19.novembris.

31. LR likums: Grozījums Ministru kabineta iekārtas likumā// Latvijas Vēstnesis, Nr.74 (3022), 2004.g. 12.maijs.

32. LR likums: Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.101 (3049), 2004.g. 29.jūnijs.
33. LR likums: Attīstības plānošanas sistēmas likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.80 (3864), 2008.g. 23.maijs.
34. LR likums: Par valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada 1.jūlija līdz 2014.gadam// Latvijas Vēstnesis, Nr.100 (4086), 2009.g. 30.jūnijs.
35. LR likums: Transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa un uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodokļa likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.206 (4398), 2010.g. 20.decembris.
36. LR Augstākās Padomes 1991.g. 15.janvāra lēmums „Par valsts cenu politiku un kompensācijas mehānismu”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=64887>
37. LR Augstākās tiesas 2012.g. 1.februāra spriedums lietā Nr.SKC-4/2012, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.01.]. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament1/2012/4-skc-2012.doc>
38. LR Satversmes tiesas 2004.g. 11.oktobra spriedums lietā Nr.2004-02-0106, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.01.]. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2004-02-0106.htm
39. LR Saeima. (2010). Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģija, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.29.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323>
40. Ministru Padomes 1990.g. 28.decembra lēmums Nr.238 „Par naudas izmaksām iedzīvotājiem sakarā ar jauno valsts mazumtirdzniecības cenu ieviešanu maizei, pienam, gaļai un izstrādājumiem no šiem produktiem”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=64894>
41. Ministru Padomes 1991.g. 8.aprīļa lēmums Nr.95 „Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=67927>
42. Ministru Padomes 1992.g. 2.oktobra lēmums Nr.18 „Par piemaksām sakarā ar patēriņa preču cenu un pakalpojumu tarifu pieaugumu”, // Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, Nr.49, 1992.g. 17.decembris.
43. Ministru Padomes 1993.g. 30.aprīļa lēmums Nr.224 „Par izmaiņām minimālajā darba samaksā”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=59973>
44. Ministru Padomes 1993.g. 21.janvāra lēmums Nr.38 „Par pabalstiem ģimenēm ar bērniem”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.18.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=62780>
45. Ministru kabineta 1994.g. 11.janvāra noteikumi Nr.33 „Par Valsts sociālās apdrošināšanas fondu”// Latvijas Vēstnesis, Nr.9 (140), 1994.g. 22.janvāris.
46. Ministru kabineta 1995.g. 19.jūlija rīkojums Nr.391 „Par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu”// Latvijas Vēstnesis, Nr.110 (393), 1995.g. 26.jūlijs.
47. Ministru kabineta 1995.g. 17.oktobra noteikumi Nr.304 „Par pabalstiem un stipendijām”// Latvijas Vēstnesis, Nr.167 (450), 1995.g. 27.oktobris.

48. Ministru kabineta 1995.g. 19.decembra noteikumi Nr.384 „Noteikumi par ģimenes valsts pabalstu, bērna piedzimšanas pabalstu un bērna kopšanas pabalstu piešķiršanas un izmaksas kārtību”// Latvijas Vēstnesis, Nr.202 (485), 1995.g. 30.decembris.

49. Ministru kabineta 1995.g. 19.decembra noteikumi Nr.378 „Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta apmēru”// Latvijas Vēstnesis, Nr.201 (484), 1995.g. 29.decembris.

50. Ministru kabineta 1995.g. 19.decembra noteikumi Nr.381 „Noteikumi par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru un piešķiršanas kārtību”// Latvijas Vēstnesis, Nr.201 (484), 1995.g. 29.decembris.

51. Ministru kabineta 1997.g. 16.septembra noteikumi Nr.325 „Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta apmēru”// Latvijas Vēstnesis, Nr.232/235 (947/950), 1997.gada 19.septembris.

52. Ministru kabineta 1998.g. 26.maija noteikumi Nr.193 „Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta apmēru”// Latvijas Vēstnesis, 155/156 (1216/1217), 1998.g. 28.maijs.

53. Ministru kabineta 1999.g. 24.marta rīkojums Nr.146 „Par nacionālajām programmām ekonomiskās politikas realizācijai”// Latvijas Vēstnesis, Nr.98/99 (1558/1559), 1999.gada 26.marts.

54. Ministru kabineta 2002.g. 27.decembra rīkojums Nr.731 „Par Valsts bērnu tiesību aizsardzības centra reorganizāciju un Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariāta izveidi”// Latvijas Vēstnesis, Nr.190 (2765), 2002.g. 30.decembris.

55. Ministru kabineta 2003.g. 25.jūnija noteikumi Nr.338 „Demogrāfisko un ģimenes lietu padomes nolikums”// Latvijas Vēstnesis, Nr.96 (2861), 2003.g. 27.jūnijs.

56. Ministru kabineta 2003.g. 1.jūlija noteikumi Nr.348 „Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam” // Latvijas Vēstnesis, Nr.100 (2865), 2003.g. 4.jūlijs.

57. Ministru kabineta 2006.g. 30.augusta rīkojums Nr.655 „Par Plānu to bērnu stāvokļa uzlabošanai, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, un sociālās atstumtības izplatīšanās ierobežošanai 2006.-2009.gadam”// Latvijas Vēstnesis, Nr.140 (3508), 2006.g. 1.septembris.

58. Ministru kabineta 2008.g. 28.jūlija noteikumi Nr.605 „Kārtība, kādā aprēķina, piešķir un izlieto valsts budžeta līdzekļus pamatizglītības iestādes skolēnu ēdināšanai” // Latvijas Vēstnesis, Nr.119 (3903), 2008.g. 5.augusts.

59. Ministru kabineta 2008.g. 26.augusta rīkojums Nr.520 „Par pasākumu plānu valsts iedzīvotāju interesēm atbilstošu pirmsskolas izglītības iestāžu tīkla attīstībai 2008.-2010.gadam” // Latvijas Vēstnesis, Nr.133 (3917), 2008.g.28.augusts.

60. Ministru kabineta 2008.g. 29.oktobra rīkojums Nr.650 „Par Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta reorganizāciju”// Latvijas Vēstnesis, Nr.169 (3953), 2008.g. 30.oktobris.

61. Ministru kabineta 2009.g. 29.maija rīkojums Nr.359 „Par Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrijas reorganizāciju”// Latvijas Vēstnesis, Nr.87 (4073), 2009.g. 4.jūnijs.

62. Ministru kabineta 2009.g. 22.decembra noteikumi Nr.1517 „Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību”// Latvijas Vēstnesis, Nr.203 (4189), 2009.g. 28.decembris.

63. Ministru kabineta 2010.g. 28.decembra noteikumi Nr.1206 „Kārtība, kādā aprēķina, piešķir un izlieto valsts budžeta līdzekļus pamatizglītības iestādes skolēnu ēdināšanai”// Latvijas Vēstnesis, Nr.206 (4398), 2010.g. 30.decembris.

64. Ministru kabineta 2011.g. 18.februāra rīkojums Nr.65 „Par Ģimenes valsts politikas pamatnostādņem 2011. – 2017.gadam”// Latvijas Vēstnesis, Nr.29 (27), 2011.g. 22.februāris.

65. Ministru kabineta 2011.g. 12.aprīļa noteikumi Nr.293 „Demogrāfisko lietu padomes nolikums”// Latvijas Vēstnesis, Nr.65 (4463), 2011.g. 27.aprīlis.

66. Ministru kabineta 2014.g. 2.decembra noteikumi Nr.737 „Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”// Latvijas Vēstnesis, Nr.248 (5308), 2014.g. 12.decembris.

67. Pārresoru koordinācijas centrs. (2015). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030.gadam, Nacionālā attīstības plāna 2014. – 2020.gadam un Deklarācijas par Laimdotas Straujuma vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanas uzraudzības ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.12.25.]. Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/MP_zinojums/MPzin_07092015_Uzraudzibas_zinojums.pdf

68. Pārresoru koordinācijas centrs. (2012). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030.gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.29.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323>

69. Rīgas domes 2012.g. 18.decembra saistošie noteikumi Nr.198 „Nekustamā īpašuma nodokļa atvieglojumu piešķiršanas kārtība Rīgā”// Latvijas Vēstnesis, Nr.16 (4822), 2013.g. 23.janvāris.

70. United Nations. (1998). UNECE Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE region, [tiešsaiste], [skatīts 2012.12.15.]. Pieejams: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/statistical_standards_&_studies/49.e.pdf

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

71. Adema, W., Nabil, A. et al. (2014). Family policy trends in international perspective, drivers of reform and recent development, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.23.]. Pieejams: <http://paa2014.princeton.edu/papers/141840>

72. Adema, W., Nabil, A. et al. (2014). Changes in Family Policies and Outcomes: Is there Convergence? OECD Social, Employment and Migration Working Papers, [tiešsaiste], [skatīts 2014.04.25.]. Pieejams: www.oecd-ilibrary.org.

73. Andersons, O. (1979). Trešais bērns. R.: Liesma, 1979. 29 lpp.

74. Āboliņa, L. (2010). Valsts ģimenes politika// Depopulācija Latvijā (atb.red.P.Zvidriņš), Rīga, Latvijas Universitātes Statistikas un demogrāfijas katedra, LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 22. – 25.lpp.

75. Āboliņa, L. (2011). Demographic Changes in the Baltic States from the View of Family Policy// The Seventh year as European Union Member States: Economics. Politics. Law, Rīga, 2011, 250. – 259.lpp.

76. Āboliņa, L. (2014). Challenges of Family Policy in Latvia after joining the EU// The Baltic States in the European Union: Ten Years as Member States, Rīga, 2014, 7. – 18.lpp.

77. Āboliņa, L., Vēliņš, R., Kaktiņš, A. (2012). Dzimstības veicināšanas faktori Ventspils novada Ances un Jūrkalnes pagastos// Latvijas Universitātes raksti Nr.788, 2012, 129. – 144.lpp.

78. Bērnu un ģimenes lietu ministrija. (2006). Men in Latvian Public Environment: Policy, Social and Economic Aspekts// Men equal, Men different, International Project, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.03.]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/1328>

79. Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrija. (2008). Izmaiņas bērnu un ģimenes jomā 2004. – 2008.gadā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.21.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/publikacijas/publikacijas1.pdf

80. Bērziņš A., Zvidriņš P. (2014). Actualities in demographic situation of Latvia. Materials of 72nd Scientific Conference of University of Latvia, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.10.]. Pieejams: <http://www.slideserve.com/kohana/aktualit-tes-demogr-fiskaj-situ-cij-latvij-actualities-in-demographic-situation-of-latvia> un konferences video <https://www.youtube.com/watch?v=AzftzputBNM>

81. Bičevska, A. (2012). Kā krīze ietekmēja dažādu iedzīvotāju grupu pirktspēju [tiešsaiste] [skatīts 2015.05.04.] Pieejams: <https://www.makroekonomika.lv/ka-krize-ietekmeja-dazadu-iedzivotaju-grupu-pirktspeju>

82. Bongaart J., Sobotka T. (2012). Demographic Explanation for the Recent Rise in European Fertility, Population and Development Review, Vienna, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.10.]. Pieejams: http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_4_11.pdf

83. Black's Law Dictionary. (1999). Seventh Edition, Bryan A.Garner editor in chief, West Group, 1737. lpp.

84. Blum, S., Rille-Pfeiffer, C. (2010). Major Trends of State Family Policies in Europe. Working Report (April 2010), [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.14.]. Pieejams: https://eldorado.tu-dortmund.de/bitstream/2003/27692/1/EF3_StateFamilyPolicies.pdf

85. BNS. (2015). Ģimenei ar trīs bērniem būs mazāks ceļa nodoklis, [tiešsaiste], [skatīts 2015.05.17.]. Pieejams: http://www.delfi.lv/business/budzets_un_nodokli/gimenei-ar-tris-berniem-bus-mazaks-cela-nodoklis.d?id=45956911

86. Bremze I. (2013). Viņķele vēlas mainīt ģimenes definīciju Satversmē. Intervija žurnālam „Ir”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.01.]. Pieejams: <http://www.ir.lv:889/blogi/maja-un-Gimene/bremze-vinkele-velas-mainit-gimenes-definiciju-satversme>

87. Bremze I. (2012). Laulības institūcijas nozīme ģimenes sociālajā funkcionēšanā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.29.]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/documents/efc821250bb38f6bc24d4dcff19866cbb293943f>

88. Broka A. (2011). Ģimenes sociālā drošība Latvijā ekonomiskās migrācijas apstākļos// Izdevums "Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja". Galv.red. Zepa B. un Kļave E.. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011, 92.-97.lpp.

89. Bryceson, D. F., Vuorela, U. (2002). Transnational Families in the Twenty First Century// Bryceson, D. (ed.) The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks, Oxford, GBR: Berg Publishers, pp. 3-30.

90. Centre for Population Change. (2015). The Increase in Cohabitation and the Role of Marital Status in Family Policies: a Comparison of 12 European Countries. ESRC. Briefing 24 January 2015, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.09.]. Pieejams: http://www.cpc.ac.uk/publications/cpc_briefing_papers/pdf/BP24_The%20increase%20in%20cohabitation%20and%20the%20role%20of%20marital%20status%20in%20family%20policies.pdf

91. Citizen Information.ie. (2015). One-parent Family Payment, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.04.]. Pieejams: http://www.citizensinformation.ie/en/social_welfare/social_welfare_payments/social_welfare_payments_to_families_and_children/one_parent_family_payment.html

92. Coleman, D. (2006). Immigration and Ethnic Change in Low-Fertility Countries: A Third Demographic Transition. Population and Development Review, Vol. 32, No. 3.

93. Council of Europe. Family Policy Database, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.13.]. Pieejams: http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Database/default_en.asp

94. Dārziņa, L. (2011). Kas ir mājsaimniecība? Un kāpēc tā nav ģimene? [tiešsaiste], [skatīts 2015.01.08.]. Pieejams: <http://m.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/226277-kas-ir-majsaimnieciba-un-kapec-ta-nav-gimene/>

95. Dārziņa, L. (2013). Nodokļa atvieglojums par apgādājamo no 1.jūlija lielāks – 80 latu, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.24.]. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/256581-nodokla-atvieglojums-par-apgadajamo-no-1julija-lielaks-80-latu/>

96. Definition of Family – Related Constructs, Inclusive Definitions, Teoretical Definitions, Situational Definitions, Normative Definitions, Conclusions. Marriage and Family Encyclopedia, [tiešsaiste], [skatīts 2015.01.20.]. Pieejams: <http://family.jrank.org/pages/492/Family-Definition.html>

97. Demeny, P. (2003). Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century// Population and Development Review, Vol.29, No.1. (March 2003), pp.1-28.

98. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja. (2011). Atzinums par tematu „Ģimenes politikas loma demogrāfisko pārmaiņu jomā nolūkā popularizēt paraugprakses apmaiņu dalībvalstīs”, 2011.g.4.maijs, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.12.]. Pieejams:

http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_līdzdaliba/demografisko_lietu/materials3_030611.pdf

99. Eiropas Parlamenta 2011.gada 25.oktobra rezolūcija par vienu māšu stāvokli (2011/2049(INI)), [tiešsaiste], [skatīts 2016.02.15.] Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0317+0+DOC+XML+V0//LV>

100.Egle, I., Plato, D. (1998). Solītā sociālo pabalstu palielinājuma nebūs, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.22.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/solita-socialo-pabalstu-palielinajuma-nebus-10372696>

101.Eglīte, P., Pavlina, I., Markausa, I.M. et al. (1999). Pārskats par garantiju un atvieglojumu sistēmu ģimenēm ar bērniem Latvijā// Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem/Nr.3: Ģimenes situācija Latvijā. Rīga: LZA Ekonomikas institūts,- 33.-57.lpp.

102.Eglīte, P. (2011). Dzimstība un ģimenes politika Latvijā 1990.–2009. Gadā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.20.]. Pieejams: http://www.lza.lv/LZA_VestisA/65_3-4/2_Parsla%20Eglite_Dzimstiba.pdf

103.Eglīte P. (2013). Iedzīvotāju ataudzes veicināšanai domāto pasākumu līdzšinējais iedarbīgums// Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem/ Nr.15. Cilvēka vērtība un tās skaitliskā izteiksme. Pētnieciskā darba rezultāti. Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts, 168 lpp.

104.Eglīte, P., Putniņa, A. et al. (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte, [tiešsaiste] [skatīts 2015.02.15.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/gala_zin13012014.pdf

105.Estonia Demographics Profile. (2014). [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.05.]. Pieejams: http://www.indexmundi.com/estonia/demographics_profile.html

106.Eshleman, R., Bulcroft, R.A. (1991). The Family. Boston: Allyn & Bacon. 623 lpp.

107.Esping-Andersen, G., Billari, F.C. (2015). Re-theorizing Family Demographics // Population and Development Review, Vol.41, No.1, March 2015., 1. – 32.lpp.

108.European Commission's Expert Group on gender and Employment Issues (EGGE). (2009). The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. Belgium, 2009, 84 lp.

109.European Commission. (2015). The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060). European Economy 3/2015, [tiešsaiste], [skatīts 2015.05.17.]. Pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf

110.European Parliament. (2014). Policy Department Of Citizens' Rights And Constitutional Affairs. Child Maintenance systems in EU Member States from a gender perspective. In-depth analysis for the FEMM Committee, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.11.]. Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/474407/IPOL-FEMM_NT\(2014\)474407_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/474407/IPOL-FEMM_NT(2014)474407_EN.pdf)

111. Eurostat. (2011). Statistics in Focus, Population and social conditions, 52/2011., [tiešsaiste], [skatīts 2015.01.30.]. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5579620/KS-SF-11-052-EN.PDF/9a190f6f-8949-4d3d-99ad-989479c6b23b?version=1.0>
112. Eurostat. (2015). Marriage and divorce statistics, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.26.]. Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics
113. Eurostat. (2014). Employment rate, age group 15-64, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.25.]. Pieejams: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rate_age_group_15%E2%80%9364_2003%E2%80%9313_\(%25\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rate_age_group_15%E2%80%9364_2003%E2%80%9313_(%25)_YB15.png)
114. European Commission. (2008). Child care services in the EU, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.26.]. Pieejams: [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-08-592_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-08-592_en.htm)
115. European Commission. (2013). Why Europeans are having less children, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.21.]. Pieejams: http://cordis.europa.eu/result/rcn/91278_en.html
116. Euteneuer, M. (2011). Wellbeing of Families in Future Europe: Challenges for research and Policy – FAMILYPLATFORM – Families in Europe Vol.1, 380 lpp.
117. Eversheds Bitāns. (2008). Par vīrieša un sievietes nereģistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā // Juridiskais pētījums, 2008.gads, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.02.]. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_Viriesa_un_sievietes_nereg_partneratt.doc
118. Эзера Л. (1993). Социально-экономические проблемы неполной семьи в Латвии. Диссертация. Rīga, 1993, 204 lpp.
119. Ezera L. (2002). The Establishment and Durability of Families in Latvia, Journal Humanities And Social Sciences Latvia, No.2(35)/2002, 41. – 53.lpp.
120. Fertility and family surveys in countries of the ECE region: standart country report: Latvia. New York; Geneva: United Nations, 1998. 110 lpp.
121. Fertility Statistics. (2015). [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.05.]. Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics
122. Finanšu ministrija. (2015). Konceptuālais ziņojums. Priekšlikumi diferencētā neapliekamā minimuma ieviešanai, kompleksi izvērtējot iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumus un darbaspēka nodokļu sloga mazināšanu. [tiešsaiste] [skatīts 2016.02.25.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=276292>
123. Frejka T. et al. (2008). Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research (19)2. [tiešsaiste], [skatīts 2015.10.17.]. Pieejams: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/2/default.htm>
124. Гавров, С. Н. (2009). Историческое изменение институтов семьи и брака. Учебное пособие. М.: НИЦ МГУДТ, 2009. - 134 с.
125. Maruste, R. (2014). Gender-Neutral Cohabitation Bill Submitted to Parliament. News.err.ee, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.06.]. Pieejams: <http://news.err.ee/v/politics/344f4584-e900-467d-9180-f5b900e6896a>

126. Goldman, Wendy Z. (1993). *Women the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917 – 1936*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 368 lpp.

127. Gauthier, Anne H. (1999). The sources and methods of comparative family policy research// *Comparative Social Research*, 18. 31.- 56. lpp.

128. Gauthier, Anne H. (2010). *The Impact of the Economic Crisis on Family policies in the European Union*. European Commission, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.23.]. Pieejams: <http://europa.eu/epic/docs/final-revised.pdf>

129. Ģimenes enciklopēdija. (1989). 1.sēj. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1989. 832 lpp.

130. Haub C. *Rising Trend of Births Outside Marriage*, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.07.]. Pieejams: <http://www.prb.org/Publications/Articles/2013/nonmarital-births.aspx>

131. Hercmanis, E. (1943). *Ģimenes atvieglojumi nodokļu uzlikšanā*. Diplomdarbs, LU, 1943, 104 lpp.

132. Ivanovs, M. (2014). Sociālās politikas efektivitāte, veicinot dzimstību un ģimeņu ar bērniem labklājību. Esošās situācijas izvērtējums un priekšlikumi. LR Saeimas konferences materiāli: 2014.gada 31.janvāris, Rīga, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.03.]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/documents/9886d5e428272764fc3a97f49b4514f2b53fc28b>

133. Izglītības ministrija. (2015). *Izglītības un zinātnes ministrijas 2014.gada publiskais pārskats*, [tiešsaiste], [skatīts 2015.12.12.]. Pieejams: http://www.izm.gov.lv/images/parskati/IZM_2014_Publ_parskats.pdf

134. Karpova Ā. (2011). *Ģimene kā sistēma*, [tiešsaiste], [skatīts 2014.12.04.]. Pieejams: http://tilts.te.lv/EPPL/SP04/ML_Gimenes%20sistema.ppt

135. Katus K, Puur A. et al. (2007). *First union formation in Estonia, Latvia and Lithuania: Patterns across countries and gender*. *Demographic Research*, [tiešsaiste], [skatīts 2013.03.06.]. Pieejams: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol17/10/>

136. *Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmata*. UNICEF. 2002., 652.lpp.

137. Korpa V. (2014). *Optimālais risinājums dzimstības veicināšanai Latvijā – bērna un karjeras savienošanas rīcībpolitikas attīstība*// LR Saeimas konferences „Demogrāfiskās atveseļošanās ceļa kartes veidošana” materiāli: 2014.gada 31.janvāris, Rīga, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.03.]. Pieejams: <http://www.saeima.lv/documents/3cf7a00d4072ef53ab4e7116b9bbc3900352632d>

138. Kožins O. *Bērnu reanimatologs Pēteris Kļava: 32 glāsti dienā, lai izaugtu laimīgs*, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.03.]. Pieejams: <http://www.mammamunteti.lv/articles/30642/bernu-reanimatologs-peteris-klava-32-glasti-diena-lai-izaugtu-laimigs/>

139. Krišjāne Z., Bērziņš M. et al. (2014). *Iedzīvotāju mobilitātes reģionālās iezīmes Latvijā*// LU 72. zinātniskās konferences materiāli: 2014.gada 11. – 12.februāris, Rīga, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.11.]. Pieejams: www.lu.lv/.../lu.../Krisjane%20er%20al_LU%2072%20konf_2014.ppt

140. Krūmiņš, J. (2006). Iedzīvotāju veselība, mirstība un mūža ilgums Latvijā: tendences, faktori, perspektīvas// Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti 3(9)/2006. Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21.gadsmīta sākumā. Rīga, 2006, 9.-31.lpp.

141. Kudinavičiūtē-Michailovienē, I. (2008). Problems of the Legal Regulation of the Persons Not Legally Married but Living Together//Jurisprudence, Research journal, Vol.106, No.4, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.09.]. Pieejams: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2592>

142. Latviešu valodas vārdnīca. 30000 pamatvārdu un to skaidrojumu: vārdnīca / red. Dainuvīte Guļevska ... [u.c.]. - Rīga: AVOTS, 2006. - 1211 lpp

143. Leitāns, I. (2014). Partija fokusā: NA – “demogrāfijas ultimāts”, uzturēšanās atļaujas un ministru maiņa, [tiešsaiste], [skatīts 2015.05.10.]. Pieejams: <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/krustpunkta/partija-fokusa-na-demografijas-ultimats-uztreshanas-atljaujas-u.a42496/>

144. Letablier, M.T., Pennec, S. (2003). Changing family structure: new challenges for policies in Europe// Cross-National Research Papers, Sixth Series Improving Policy Responses and Outcomes to Socio-Economic Challenges: Changing Family Structures, Policy and Practices, 5. Changing Family Structures in Europe: New Challenges for Public Policy, European Research Centre, 2003, pp 1-4.

145. LR Augstākās Padomes 1991.gada 15.janvāra sēdes stenogramma, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.17.]. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910115v.htm

146. Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība. (2011). Sociālās drošības politika Latvijā krīzes apstākļos. Metodiskais materiāls. Rīga, 2011. 55 lpp.

147. LETA. (2012). 2020.gadā vidējais vecums, sievietei dzemdējot pirmo bērnu, būs 25 gadi, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.04.]. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/77520-2020-gada-videjais-vecums-sievietei-dzemdejot-pirmo-bernu-bus-25-gadi.htm?view=comments>

148. Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs. (1996). Ģimene un dzimstība Latvijā. Rīga, Ogres tipogrāfija, 1996, 106 lpp.

149. Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs. (1997). Paaudžu nomaiņa rajonos un pilsētās 90.gados. Rīga, Ogres tipogrāfija, 1997, 65 lpp.

150. Latvijas Universitātes Publiskās antropoloģijas centrs. (2015). Reģistrētas un neregistrētas kopdzīves faktoru salīdzinoša analīze. Pētījuma ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.12.05.]. Pieejams: http://www.antropologija.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/antropologija/zinas/Petijums_kopdzive-2015.pdf

151. LR CSP. (2014). Demogrāfija 2014. Statistisko datu krājums, Rīga, 107 lpp.

152. LR CSP. (2012). Demogrāfija 2012. Statistisko datu krājums, Rīga, 133 lpp.

153. LR CSP. (2014). Bērni Latvijā. Statistisko datu krājums. Rīga, 2014, 100 lpp.

154. LR CSP. (2015). Par statistiskajiem reģioniem, [tiešsaiste], [skatīts 2015.05.03.]. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dokumenti/par-statistikajiem-regioniem-28607.html>

155. LR CSP. (2014). Nabadzības riskam pakļauts katrs piektais Latvijas iedzīvotājs, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.12.]. Pieejams:

<http://www.csb.gov.lv/notikumi/nabadzibas-riskam-paklouts-katrs-piektais-latvijas-iedzivotajs-39575.html>

156.LSM (2015). Psihoterapeits par laulības šķiršanu: Mūsdienās cilvēki neremontē lietas, viņi tās met prom. Intervija Latvijas Sabiedriskajiem medijiem 2015.03.07., [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.29.]. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/vide-un-zinatne/dzive/psihoterapeits-par-laulibu-skirsanu-musdienas-cilveki-neremonte-lietas-vini-tas-met-prom.a120577/>

157.LSM. (2015). Sociologi kritizē LM aptaujas anketu par kopdzīves jautājumiem, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.10.]. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/vide-un-zinatne/dzive/neizpratni-raisa-lm-aptaujas-anketa-par-kopdzives-jautajumiem.a112908/>

158.Lutz, W. et al. (2003). Europe's Population at a Turning Point// Science 299 (March 29), 1991 – 1992.

159.Luci, A. un O.Thévenon. (2011). Does economic development explain the fertility rebound in OECD countries? INED Working Paper 481.

160.LZA protokols Nr.3/1110. (2012). [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.24.]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=331>

161.Math, A., Thevenon, O. (2009). Family policy instruments helping to cope with cost of children// A report to the European Commission. The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.12.]. Pieejams: http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf

162.Mežs I. (2013). Demogrāfija un nabadzība ģimenēs ar bērniem // Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2012/2013. Ilgtspējīga nācija. 2013, 45. - 55.lpp.

163.Mežs I. (2013). Demogrāfijas ultimāts atkal attaisnojies, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.29.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/viedokli/mezs-demografijas-ultimats-atkal-attaisnojies-14023175>

164.Miettinen A., Szalma I. (2014). Childlessness intentions and Ideals in Europe. Finnish Yearbook of Population Research XLIX 2014, pp. 31-55, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.21.]. Pieejams: <http://ojs.tsv.fi/index.php/fyp/article/view/48419/14105>

165.Myrskylä, M., H.-P.Kohler, un F.C.Billari. (2009). Advances in development reverse fertility decline. Nature, vol.460 (6 August 2009), 741.-743.lpp.

166.Mischke, M. (2013). Public Attitudes towards Family Policies in Europe. Linking Institutional Context and Public Opinion. Springer Science&Business Media, 240 lpp.

167.Nagl-Docekale, H. (2011). Feministiskā filozofija/ Filosofiskās lekcijas Rīgā. LU FSI, 2011, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.06.]. Pieejams: <http://www.fsi.lu.lv/userfiles/feminisma%20raksts%20Herta%20Nagl%20Dabolina%20tulkojums.doc>

168.Nam C.B. (2004). The Concept of the Family: Demographic and Geneological perspectives, [tiešsaiste], [skatīts 2015.01.08.]. Pieejams: <http://www.ncsociology.org/sociationtoday/v22/family.htm>

169.Paplašinās daudz bērnu ģimeņu definīciju – pabalstus varēs saņemt līdz 24 gadu vecumam, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.02.]. Pieejams:

<http://www.delfi.lv/calis/jaunumi/paplasinas-daudzbernu-gimenu-definiciju-pabalstus-vares-sanemt-lidz-24-gadu-vecumam.d?id=45219788>

170.Par Kopdzīves likuma pieņemšanu Latvijā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.30.]. Pieejams: <https://manabalss.lv/par-kopdzives-likuma-pienemsanu-latvija/show>

171.Pavlina, I., Brants, M. (2002). Valdības deklarētā demogrāfiskā politika un tās īstenojums Latvijā (1990. – 2002.)// Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem/Nr.9: Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā. Rīga: BO SIA LZA Ekonomikas institūts, 2002. – 31.-47.lpp.

172.Pavlina, I. (2006). Valsts ģimenes politika un tās ietekme uz demogrāfisko procesu attīstību // Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21.gadsmīta sākumā: zinātniski pētnieciskie raksti 3 (9)/2006/ Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga, 2006, 89.lpp.

173.Pavlina, I. (2007). Ģimenes ar bērniem un valsts ģimenes politika Latvijā, Promocijas darbs, 2007. [nepublicēts materiāls].

174.Pavlina, I. (2008). Balancing work, private and family life //Humanities and Social Sciences 1(54) 2008, University of Latvia, 2008.

175.Pavlina, I. (2009). Darba, privātās un ģimenes dzīves saskaņošana//Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem/Nr.14: Starppaaudžu mobilitāte un ģimenes attiecību pārmaiņas Latvijā. Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts, 2009, - 61.–68.lpp.

176.Пергамент А.И. (1951). Алиментные обязательства. ГОСЮРИЗДАТ, Москва,1951. 167 lpp.

177.Piņķis, O. (1939). Daudz bērnu ģimeņu nozīme tautas un valsts dzīvē, LU, 1939., 78 lpp.

178.Plato, D. (1999). Izstrādāta koncepcija valsts atbalstam ģimenēm ar bērniem. 1999.g. 23.novembris, Diena, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.20.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/izstradata-koncepcija-valsts-atbalstam-gimenem-ar-berniem-10567382>

179.Поленина С. В. (1985). Советская женщина в обществе и семье // Роль женщины в современном обществе (К итогам X-летия женщины ООН). Сб. статей/ Ч. II. М., 1985/ 203.-218. lpp.

180.Projektu un kvalitātes vadība (SIA). (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Gala ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.23.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/gala_zin13012014.pdf

181.Poston, D.L.Jr., Bouvier, L.F. (2010). An Introduction to Demography. Cambridge University Press, 2010, 678 lp.

182.Putniņa A. (2008). „Neredzamās” viena dzimuma partneru ģimenes Latvijā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.02.]. Pieejams: http://www.knl.lv/raksti_data/450/neredzamas_viena_dzimuma_gimenes.pdf

183.Putniņa, A. (2012). Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (2003. – 2011), [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.25.]. Pieejams: <http://www.scribd.com/doc/76775055/Latvijas-iedzivotaju-reproduktivva-veselibai-Parskats-par-situaciju-2003-2011#scribd>

184.Putniņa A. et al. (2015). Reģistrētās un neregistrētās kopdzīves faktoru salīdzinoša analīze. Pētījuma ziņojums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.12.08.]. Pieejams:

http://www.antropologija.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/antropologija/zinas/Petijums_kopdzive-2015.pdf

185.Rauhvargere L., Dzērve L. (2014). Tiesa noraida Zolitūdē bojāgājušā glābēja dzīvesbiedres lūgumu atzīt civillaulību, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.01.]. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/tiesa-noraida-zolitude-bojagajusha-glabeja-dziivesbiedres-lugumu.a105058/>

186.Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2014.gada 4.novembra spriedums lietā Nr.C29580214 (nepublicēts materiāls).

187.Robila M. (ed.), Handbook of Family Policies Across the World, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.01.]. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=1cM_AAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

188.Rozentāle L. (2014). Jēdziena „ģimene” definīciju daudzveidība Eiropas Savienībā. 2014.gada RSU zinātniskās konferences tēzes, [tiešsaiste], [skatīts 2014.11.30.]. Pieejams: <http://www.rsu.lv/petnieciba/petniecibas-rezultati/konferencu-materiali/2014-gada-rsu-zinatniskas-konferences-tezes>

189.Ruskdeschel, K. (2012). Comparing desired fertility and perceptions of motherhood in Germany and France// Demografia, Vol.55. No.5. English edition, Budapest, 2012., 5. – 37.lpp.

190.Salles, A., Rossier, C. et al. (2010). Understanding the long term effects of family policies on fertility: the diffusion of different family models in France and Germany. Research Article// Demographic Research, Vol.22, 2010.g. 22.jūnijs, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.23.]. Pieejams: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol22/34/>

191.Saraceno, C. (2011). Family policies. Concepts, goals and instruments. Carlo Alberto Notebooks, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.04.]. Pieejams: www.carloalberto.org/working_papers

192.Schubert, K., Hegelich, S., Bazant, U. (2009). European Welfare Systems. Current state of research and some theoretical considerations// The Handbook of European Welfare Systems. London. 3.- 28.lpp.

193.Sebre S., Trapenciēre I. et al. (2004). Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte, [tiešsaiste], [skatīts 2012.10.12.]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/1107>

194.SKDS. (2008). Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2008.gada jūlijs, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.23.]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/demogr_gim_lv.pdf

195.Sobotka T. (2004). Postponement of childbearing and low fertility in Europe, [tiešsaiste]. [skatīts 2015.03.07.]. Pieejams: <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/rw/2004/t.sobotka/>

196.Sobotka T. (2013). Pathway to Low Fertility: European Perspectives. Expert Paper No.2013/8. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, [tiešsaiste], [skatīts 2014.02.17.]. Pieejams: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/expert/2013-8_Sobotka_Expert-Paper.pdf

197. Sabiedrības integrācijas fonds un Māmiņu Klubs. (2013). Izpētes ziņojums Daudz bērnu ģimeņu situācija mūsdienā Latvijā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.10.10.]. Pieejams:

[http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/5f1bd5a948d699c2c2257c24002ac867/\\$FILE/Daudzbernu_gimenu_situacija_APTAUJA_final%20copy.pdf](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/5f1bd5a948d699c2c2257c24002ac867/$FILE/Daudzbernu_gimenu_situacija_APTAUJA_final%20copy.pdf)

198. Sniedzīte G. (2009). Tiesnešu tiesību konstitucionālais pamats (I). Jurista Vārds, 15.09.2009., Nr.37 (580).

199. Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca/ Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskola „Attīstība”. Rīga, 2000. 249 lpp.

200. Stankuniene V., Jasilionis D. (2009). The Baltic countries: population, family and family policy. Vilnius, Institute for Social Research, 2009, 286 lpp.

201. Straume, I. (2006). Bērnu skaita dinamika un bērnu aprūpe Latvijā // Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti 3(9)/2006. Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21.gadsmita sākumā. Rīga, 2006, 107.-117. lpp.

202. Strelerts T. (1939). Bezlaulības kopdzīve no procesuālo likumu viedokļa. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis Nr.3, 1939., 711. – 713.lpp.

203. Strode, I. (2006). Dzimstība un dzīves kvalitāte// Stratēģiskās analīzes komisijas zinātniski pētnieciskie raksti 3(9)/2006. Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21.gadsmita sākumā. Rīga, 2006, 118.-133. lpp.

204. Šatohina M. (2014). Aptauja: visbiežāk vēlamais bērnu skaits ģimenē – divi, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.23.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/aptauja-visbiezak-velamais-bernu-skaits-gimene-divi-14063588>

205. Шлиндман, Ш., Звидриньш, П. (1973). Изучение рождаемости : (по материалам специального исследования в Латвийской ССР) Москва: Статистика, 1973., 174 lpp.

206. Šulca S. (2014). Latvia is the Baltic leader in the number of births registered in 2013, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.05.]. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/en/notikumi/latvia-baltic-leader-number-births-registered-2013-40811.html>

207. Testa M.R. (2014). Child-number and child-timing intentions in a micro-macro European framework, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.20.]. Pieejams: http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_4_10.pdf

208. Testa M.R., Basten S. (2014). Certainty of meeting fertility intentions declines in Europe during the „Great Recession”. Demographic Research, vol. 31, art. 23., pp.687-734, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.24.]. Pieejams: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol31/23/31-23.pdf>

209. The Economist. (2012). Population and recession. Europe’s other crisis, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.07.]. Pieejams: <http://www.economist.com/node/21557774>

210. Thompson W.S. (1929). Population. American Journal of Sociology, 34, pp. 959-975.

211. Tieslietu ministrija. (2008). Pētījums Ģimenes tiesībās Civillikuma Ģimenes tiesību daļas modernizācijai // Tieslietu ministrijas pētījums, [tiešsaiste], [skatīts 2015.01.10.]. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi>

212. Tieslietu ministrija. (2010). Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas 2009.gada publiskais pārskats, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.22.]. Pieejams: http://www.ugf.gov.lv/tools/download.php?name=UGF_2009%20gada_parskats.pdf

213. Tieslietu ministra 2014.gada 11.decembra vēstule Nr.1-18/4700 „Pa lesbiešu, geju, biseksuālu, transpersonu un viņu draugu apvienības „Mozaīka” atklāto vēstuli”, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.25.]. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/files/11_MjAxNC9tYXBIIIGJleiBub3NhdWt1bWEvMTJfMTFfdmVzdHVvsZS5wZGY/2014/mape%20bez%20nosaukuma/12_11_vestule.pdf

214. Tieslietu ministrija. (2014). Interesanti fakti. Vidējais uzturlīdzekļu parādnieka profils, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.10.]. Pieejams: <https://twitter.com/tieslietas/status/542663277684469761>

215. Trost, J. (1990). Do We Mean the Same by the Concept of Family, [iešsaite], [skatīts 2015.04.04.]. Pieejams: <http://crx.sagepub.com/content/17/4/431.abstract>

216. TVNET (2013). Vientuļie tēvi dzīvo lielākos mājokļos nekā vientuļās mātes, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.01.]. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/sievietem/aktuali/475653-vientulie-tevi-dzivo-lielakos-majoklos-neka-vientulas-mates>

217. TVNET. (2013). Latvijā par 36000 samazinājies ģimeņu skaits, [tiešsaiste], [skatīts 2014.02.06.]. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/sievietem/aktuali/475659-latvija-par-36-000-samazinajies-gimenu-skaitis>

218. TVNET. (2013). Ap 7% bērnu, reģistrējot bērna dzimšanu, nav noteikta paternitāte, [tiešsaiste], [skatīts 2015.02.01.]. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/458236-ap-7-bernu-registrejot-berna-dzimsanu-nav-noteikta-paternitate>

219. Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācija. (2015). Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas darbības rādītāji par 2015.gada martu, [tiešsaiste], [skatīts 2015.04.26.]. Pieejams: http://ugf.gov.lv/lat/publikacijas_un_statistika/darbibas_raditaji_skaitlos/

220. Valsts Statistiskā pārvalde. (1936). Ceturtā Tautas skaitīšana Latvijā 1935.gadā, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.20.]. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/1935_tautas_skaitisana.pdf

221. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. (2014). Pabalsti par bērnu sociāli apdrošinātai personai (ir darba ņēmējs vai pašnodarbinātais), ja vecāku pabalsts piešķirts sākot no 01.10.2014. [tiešsaiste] [skatīts 2015.04.26.] Pieejams: http://www.vsaa.lv/media/uploads/UserFiles/pakalpojumi/vecakiem/pabalsti_par_bernu_2015.pdf

222. Veģis P. (2013). Pieaug neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru ģimeņu īpatsvars [tiešsaiste] [skatīts 2015.01.08.] Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/pieaug-neregistreta-kopdzive-dzivojosu-paru-gimenu-ipatsvars-39126.html>

223. Vienna Institute of Demography. (2006). Tempo Effect and Adjusted TFR, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.07.]. Pieejams: <http://www.oeaw.ac.at/vid/popeurope/tempoeffect.shtml>

224. Vītoliņš, E (2010). Dzimstība //Depopulācija Latvijā (atb.red.P.Zvidriņš), Rīga, Latvijas Universitātes Statistikas un demogrāfijas katedra; LU Akadēmiskais apgāds, 2010., 16. – 21.lpp.

225. Zelče V. (2003). Dažas 60.gadu (re)konstrukcijas, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.19.]. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/106-124-VESTURE-Zelce.pdf
226. Zvidriņš P. (2013). Latvijas demogrāfiskā attīstība pēc neatkarības atgūšanas// Latvieši un Latvija, III sējums „Atjaunotā Latvijas valsts”. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. – 309.-337.lpp.
227. Zvidriņš P. (2012). Demographic Development in the Baltic Sea Region, [tiešsaiste], [skatīts 2015.03.04.]. Pieejams: http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_5-6/5_Peteris%20Zvidrins.pdf
228. Zvidriņš P. (2003). Demogrāfija, Rīga: LU, 2003. 279 lpp.
229. Zvidriņa P. red., (2001). Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca, Rīga: LU, 2001. 129 lpp.
230. Zvidriņš, P., Eglīte, P. (1990). Demogrāfiskā situācija un demogrāfiskā politika Latvijā. LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstis, 1990. – Nr.5 (514). – 66. – 74.lpp.
231. Zvidriņš O., Vanovska I. (1992). Latvieši. Statistiski demogrāfisks portretējums, Rīga: Zvaigzne, 1992. 163 lpp.
232. Waite, J.L. (2005). Marriage and Family/ Handbook of Population, Kluwer Academic/Plenum Publisher, 2005.87 – 105.lpp.
233. Weckström, S. (2014). Defamilialisation Policies and Attitudes and Behaviour Among Mothers in Twelve European Countries. Do result for Denmark, Finland and Sweden differ from the others?// Finnish Yearbook of Population Research XLIX 2014, 5.-29.lpp [tiešsaiste] [skatīts 2015.03.03.] Pieejams: www.ojs.tsv.fi
234. LU Demogrāfijas centra mājas lapa, <http://www.popin.lanet.lv/>